

Міністерство освіти і науки України

Дніпропетровський університет
імені Альфреда Нобеля
Кременчуцький інститут

Т. М. Болгар

Проблемні кредити у банківській діяльності в умовах фінансової кризи

монографія

Кременчук
Видавець Щербатих О. В.
2013

УДК 336.71:336.77
ББК 65.262 (4Укр)
Б 79

*Рекомендовано до друку Вченою радою Кременчуцького інституту
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля
(протокол №3 від 24.12. 2013 р.)*

Рецензенти:

Сало І. В. – доктор економічних наук, професор, професор кафедри банківської справи Української академії банківської справи Національного банку України.

Вожжов А. П. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів і кредиту Севастопольського національного технічного університету.

Колодізєв О. М. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри банківської справи Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця.

Болгар Т. М.

Б 79 Проблемні кредити у банківській діяльності в умовах фінансової кризи : монографія / Т. М. Болгар – Кременчук : Видавництво ПП Щербатих О. В., 2013. – 372 с.

ISBN 978-617-639-046-6

У монографії проведено дослідження питань розвитку науково-методичних підходів до управління проблемними кредитами банків в умовах фінансової кризи.

Розглянуто сучасний стан проблемних активів у банківській системі України. Акцентовано увагу на кредитних ризиках та ролі проблемних кредитів у їх формуванні. Досліджено проблемні питання формування кредитних портфелів банківських установ. Розглянуто закордонну практику стягнення проблемних кредитів банківськими установами. Виділено питання, що мають застосовуватись у практиці українського колекшену.

Видання рекомендоване для науковців, фахівців у галузі банківської справи та фінансів, викладачів, аспірантів і студентів економічних спеціальностей та ділових людей.

**УДК 336.71:336.77
ББК 65.262 (4Укр)**

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 ФІНАНСОВІ КРИЗИ, ЇХ НАСЛІДКИ ДЛЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ	
1.1 Фінансові кризи у структурі економічного циклу.....	8
1.2 Напрями забезпечення стабільності банківської системи України на шляху інтеграції у світовий фінансовий простір.....	15
1.3 Вплив фінансової кризи на діяльність банківської системи України.....	33
1.4 Сучасний стан та проблеми стабільного функціонування вітчизняних банків.....	55
РОЗДІЛ 2 КРЕДИТНИЙ РИЗИК ЯК ОСНОВНА СКЛАДОВА СИСТЕМИ БАНКІВСЬКИХ РИЗИКІВ	
2.1. Банківські ризики – різновид економічного ризику.....	77
2.2. Кредитний ризик у системі банківських ризиків.....	103
2.3. Обґрунтування необхідності врахування моральних ризиків та асиметрії інформації при кредитуванні.....	120
2.4. Проблемні кредити, як основний генератор кредитного ризику.....	142
РОЗДІЛ 3 НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ПРОБЛЕМНИХ КРЕДИТІВ БАНКУ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ	
3.1 Теоретичні основи оцінки якості кредитного портфелю банку.....	162
3.2 Внутрішньобанківський моніторинг як складова системи оцінки проблемних кредитів банку.....	188
3.3 Оцінка рентабельності проблемних кредитів банку.....	214
3.4 Методичні підходи до реалізації превентивних заходів формування якісного кредитного портфелю банківських установ.....	242
3.5 Практика управління портфелями проблемних кредитів банківських установ закордонних країн.....	261
ВИСНОВКИ.....	287
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	291
ДОДАТКИ.....	312

ВСТУП

Світова фінансова криза, що стрімко набрала обертів в Україні у 2008р., спричинила значний вплив на всіх, без винятку, суб'єктів господарювання. Парадигма циклічності змін сукупного попиту і пропозиції, обсягу виробництва та доходу і, відповідно, стану економіки, є основою теорії економічних циклів та економічної кон'юнктури, котру досліджували такі видатні вчені-економісти, як М.І. Туган-Барановський, М.Д. Кондратьєв, К. Маркс, Дж.М. Кейнс, І. Шумпетер, М. Фрідмен та ін. Практично жодне глибоке сучасне дослідження економічних процесів не залишає поза увагою теорію циклічності та явища, котрі вона пояснює.

Кризові явища у сфері фінансів можуть бути викликані трансформаційними процесами в економіці, тобто зміною моделі економічного розвитку, втратою конкурентоспроможності економіки. Усе це негативно позначається на обсягах виробництва валового внутрішнього продукту у державі й відповідно призводять до зменшення фінансових ресурсів, що обслуговують увесь відтворювальний процес, потребують проведення жорсткої політики в обмеженні споживання й витрат як на державному, так і на рівні підприємницьких структур і населення. Особливо гостро цей вплив відчув банківський сектор економіки.

Пріоритетним напрямом діяльності сучасних українських банківських установ були і залишаються кредитні операції. Саме вони приносять найвагомішу частку доходів банку, тому і є найбільш ризикованими у діяльності банків та можуть призвести до значних фінансових збитків. А враховуючи той факт, що з настанням фінансово-економічної кризи можливість вчасно розрахуватись за кредитними зобов'язаннями скоротилась, тобто зросла ймовірність виникнення проблемних кредитів, а звідси й реалізації кредитного ризику, особливого значення набуває дослідження категорії «кредитного ризику» з метою поліпшення якості

кредитних портфелів та мінімізації негативного впливу на результати діяльності банківських установ.

Проблеми та перспективи розвитку напрямів забезпечення стабільності банківської системи, шляхи мінімізації кредитних ризиків ґрунтовно розглянуто у працях вітчизняних науковців і практиків серед яких слід виділити дослідження В. М. Гейця, І.С.Гуцала, В.В.Коваленко, С. М. Козьменко, О.М.Колодізева, В.І. Міщенко, Т. С. Смовженко, М. І. Савлука, І.В. Сало, В. С. Стельмаха. Розвитку процесів глобалізації та їх впливу на вітчизняну економіку присвячено праці А.П. Вожжова, В. М. Гейця, А. С. Гальчинського, О. Г. Білоруса, Г. В. Задорожного, Р. С. Лисенка, І. О. Лютого. Особливо активно проблеми забезпечення нейтралізації кредитних ризиків та фінансової стабільності досліджують спеціалісти центральних банків Великобританії, Нідерландів, Франції, Чехії, Японії. Але попри значним здобуткам науковців у дослідженні проблем забезпечення фінансової стабільності в умовах посилення глобалізаційних процесів, багато питань залишаються ще не дослідженими.

Кредитування традиційно є основною функцією банку. У світовій банківській практиці кредити становлять більш ніж половину всіх банківських активів. В Україні цей показник на середину поточного року становив більш ніж 67 %. Останніми роками український банківський ринок розвивався синусоїдально-хвилеподібно. До осені 2008 року спостерігалось бурхливе зростання кредитування: на початок другої половини року зафіксоване п'ятикратне зростання банківського кредитування по відношенню до останніх п'яти років. Однак, вже з кінця 2008 року та до кінця 2009 року банківське кредитування пережило спад, після чого почалося повільне його піднесення.

Головними позичальниками у банківському кредитуванні є корпоративні клієнти. Так, доля корпоративних клієнтів у загальному кредитному портфелі українських банків складає майже 64 %. Відповідно, частка проблемної заборгованості зазначених клієнтів є лівовою у сукупному

портфелі проблемних кредитів банків, у зв'язку з чим викликана необхідність оптимізації роботи з проблемною заборгованістю не лише роздрібних, але й корпоративних клієнтів комерційних банків.

З низки причин дані офіційної статистики Національного банку України дають неповну картину стану (якості) українського ринку кредитування, більше того, відсутня офіційно опублікована інформація про проблемні кредити, тобто кредити, щодо повернення яких виявлені складнощі і які потенційно можуть стати простроченими. В українських банках доля проблемних кредитів, за оцінками різних експертів, сягає 10-40 % від усіх кредитних вкладів.

У підвищенні стабільності та надійності української банківської системи важливе місце займає процес оптимізації повернення проблемних кредитів як важливої складової українських банків. Дане питання у достатній мірі не вивчене як українськими, так і іноземними науковцями. На території України питання проблемних боргів є достатньо молодим, отже, науково обґрунтованих стратегій його вирішення наразі не відпрацьовано. За кордоном питаннями збору «поганих» боргів банківських установ опікуються правоохоронні органи та зовнішні колекторські компанії, діяльність яких чітко регламентована внутрішніми нормативно-правовими актами держави, а також нормами міжнародного права.

На сучасному рівні у ринкових умовах господарювання важливого значення набуває таке явище, як прозорість діяльності установ, що визначається як розповсюдження надійної і актуальної інформації, яка дає можливість її користувачам вірно оцінити ситуацію і фінансові результати діяльності банку, структуру його ризиків і методів управління ними. Комітет Базеля вважає прозорість визначальним елементом надійної і міцної банківської системи, підпорядкованим ефективному контролю, і формулює мінімальні стандарти в області фінансових комунікацій.

Проблеми прозорості комунікацій банків викладені у багатьох документах комітету Базеля. Так, у опублікованій в грудні 2008 р. доповіді

«Якість зовнішнього аудиту і банківський нагляд» підкреслюється, що посилення прозорості фінансової інформації банків розглядається як один із важливих чинників подолання нинішньої фінансової кризи. Довіра інвесторів залежить від прозорості методології банківських оцінок рівня ризиків – кредитних, ринкових і ліквідних, особливо пов'язаних із структурою банківського продукту і діяльністю їх позабалансових підрозділів.

Питанням удосконалення стабільності банківської діяльності присвячені наукові роботи таких закордонних вчених, як Бернд Рудольф, Вайман М., Войфел Ч., Долан Едвін Дж., Лейн Тімоті, Сорос Дж. Розгляду сучасного стану виконання вітчизняними банками законодавчих та нормативних вимог Національного банку України щодо процесу саморозкриття банківської інформації та її прозорості, визначенню можливих шляхів підвищення якості, прозорості та обсягах розкриття інформації банками, велику увагу приділено у своїх наукових працях такими вітчизняними вченими, як О.О.Барановський, А.О.Єпіфанов, Г.О.Крамаренко, О.С.Любунь, І.В.Сало, О.Й.Шевцова та ін. Науковці у своїх працях піднімали питання та вивчали вплив фінансової кризи, макроекономічних та мікроекономічних факторів на розвиток банківської системи, удосконалення фінансового менеджменту, застосування сучасних методів мінімізації ризиків у фінансовій та банківській діяльності, стабілізації фінансово-економічного стану суб'єктів господарювання.

Тому у дослідженні нами поставлені питання вивчення сучасних умов діяльності банківських установ в умовах світової фінансової кризи, розгляд основних проблем, що стримують їх розвиток, визначення найперспективніших напрямів забезпечення стабілізації банківської системи, адекватних світовим глобалізаційним процесам, що сприятимуть підвищенню рівня її конкурентоспроможності та відповідатимуть інтересам вітчизняної економіки.

РОЗДІЛ 1 ФІНАНСОВІ КРИЗИ, ЇХ НАСЛІДКИ ДЛЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

1.1. Фінансові кризи у структурі економічного циклу

Характерним явищем ринкової системи є те, що ринкове саморегулювання на певному етапі зумовлює виникнення економічних криз. З'ясування структури економічного циклу, причин економічних та фінансових криз, що їх супроводжують, має велике значення для пошуку шляхів їх уникнення.

Термін криза (з грец. *krisis*) означає різкий перелом, тяжкий перехідний стан, крайня точка падіння, гостра нестача, невідповідність. у економіці термін «криза» набув поширення та визначення насамперед у зв'язку з розробкою концепції циклічності розвитку економічних систем, що належить до фундаментальних складових категоріального апарату економічної теорії і понад сто років є об'єктом досліджень різних наукових шкіл та напрямів економічної науки.

Парадигма циклічності змін сукупного попиту і пропозиції, обсягу виробництва та доходу і, відповідно, стану економіки є основою теорії економічних циклів та економічної кон'юктури, котру досліджували такі видатні вчені-економісти, як М.І. Туган-Барановський, М.Д. Кондратьєв, К. Маркс, Дж.М. Кейнс, І. Шумпетер, М. Фрідмен та ін. Практично жодне глибоке сучасне дослідження економічних процесів не залишає поза увагою теорію циклічності та явища, що вона пояснює.

Будь-яка система прагне до стабільного стану і хоче уникнути хаосу. Однак закони діалектики свідчать про протилежне становище. Стабільність не може існувати сама по собі, без хаосу і кризи. Стабільний стан і криза – постійні антагонізми в розвитку будь-якої системи. Історично так склалося, що розвиток людства був пов'язаний із боротьбою з незгодами – війнами, епідеміями, стихійними природними катаклізмами тощо. Криза, в широкому

розумінні, так само потрібна системі, що розвивається, як і стабільний стан, тому кризу потрібно розглядати як переломний момент у розвитку системи, що дає простір новому витку економічних змін.

Економічний цикл – рух виробництва від початку попередньої до початку наступної кризи; періодичне повторення протягом років піднесення і спаду в економіці. Економічний цикл складається з таких фаз: криза, депресія, поживлення, піднесення. Основною серед цих фаз є криза, що завершує попередній періодичний цикл і є початком наступного. Вона характеризується труднощами збуту виробленої продукції, скороченням виробництва, зростанням попиту на ліквідність (готівку), збільшенням ставки позичкового відсотка, панікою на ринку цінних паперів, швидким падінням курсу акцій, закриттям і банкрутством фірм, передусім дрібних. Криза змінюється депресією або «тупцюванням на місці» [106].

Економісти вперше звернули увагу на циклічний характер макроекономічних процесів, зіткнувшись із періодичними кризами перевиробництва в Англії у 20-х роках ХІХ століття. Виявилось, що хід і тривалість економічних циклів мають певні закономірності. У економічній літературі виділяються такі цикли: за одне століття, за декілька десятиліть, нормальні економічні цикли, малі цикли, специфічні коливання всередині окремих галузей економіки (наприклад, сільського господарства) і т.д.

Цикли різної тривалості отримали назви за іменами їх дослідників: Миколи Дмитровича Кондратьєва (1892-1938), російського економіста; Клементя Жугляра (1819-1908), французького фізика й економіста, Джозефа Китчина (1861-1932), англійського економіста, статистика; Саймона Кузнеца (1901-1985), американського економіста, статистика. Так, цикли тривалістю 45-60 років (довгі або великі) отримали назву цикли Кондратьєва; 15-20 річні – цикли Кузнеца; 7-12 річні (середні цикли) – цикли Жугляра; 3-4 річні, короткі або малі – цикли Китчина.

Фінансова криза – глибокий розлад фінансової системи держави, зумовлений економічними й політичними чинниками. До числа економічних,

тих, що зумовлюють фінансову кризу, належать становище та рівень матеріального виробництва у державі. Висока вартість виробництва продукції, виконання робіт і надання послуг, що зумовлена великою матеріало- і енергомісткістю виробництва, високими трудовими затратами, зменшує обсяги нагромаджень в економіці у формі прибутку, що призводить до скорочення фінансових можливостей самих підприємницьких структур, доходів держави й відповідно купівельної спроможності населення. Фінансову кризу можуть зумовлювати також нераціональна структура виробництва, залежність держави від поставок за коопераційними зв'язками енергоносіїв, сировини, матеріалів, палива.

Кризові явища у сфері фінансів можуть бути викликані трансформаційними процесами в економіці, тобто зміною моделі економічного розвитку, втратою конкурентоспроможності економіки.

Усі згадані вище явища негативно позначаються на обсягах виробництва валового внутрішнього продукту у державі й відповідно призводять до зменшення фінансових ресурсів, що обслуговують увесь відтворювальний процес, потребують проведення жорсткої політики в обмеженні споживання й витрат як на державному, так і на рівні підприємницьких структур і населення.

До переліку найбільших та найвагоміших фінансових криз ХХ ст. можна віднести наступні (табл.1.1).

Глибина фінансової кризи сьогодні значно суттєвіша, ніж у 70-ті, 80-ті, 90-ті роки та в першому десятиріччі нинішнього століття. Усе, що наразі відбувається, уже порівнюють з глобальною економічною катастрофою 1929-1932 рр.

Більшість експертів причинами цієї кризи називають проблеми в американській економіці, що виникли внаслідок різкого скорочення заощаджень, зростання дешевих кредитів, неадекватного споживання та формування великої бульбашки передусім на ринку ризикованих іпотечних цінних паперів, так званих «subprime mortgages».

Таблиця 1.1

Період кризи	Характер кризи	Наслідки для світової економіки
1929-1933	Криза перевиробництва	<p>– високий рівень безробіття (у 1931- 1932 рр. у розвинених країнах налічувалося більше 26 млн. безробітних);</p> <p>падіння рівня життя середнього класу: службовців, інтелігенції, дрібних підприємців; розорення багатьох фермерів;</p> <p>– падіння цін, якого ще не знала економіка США, Німеччини, Франції, Англії, що супроводжувалося різким скороченням виробництва, відбувалася глибока криза всієї банківської системи, знецінювалися валюти;</p> <p>– припинили платежі по зовнішніх позиках Великобританія, Франція, Німеччина, Італія. У 1931 р. США на рік відстрочили всі платежі по зовнішніх боргах;</p> <p>– у фінансовій сфері впродовж 1929-1933 рр. відбувалося падіння вартості акцій, дестабілізація ситуації на валютних біржах;</p> <p>– згідно даним статистики, найбільший збиток від кризи понесли США, Канада, Німеччина і Польща (падіння обсягів виробництва у нижній «точці» в порівнянні з 1928 р. більш ніж на 50%); досить відчутний – Австрія, Нідерланди і Чехословачія (відповідно на 30-40%); порівняно невеликий – Великобританія, Японія, Данія, Румунія (близько 20%).</p>
1973-1974, 1981-1982	Структурна криза (сировинна та енергетична)	<p>– різко скоротилося виробництво в енергоємних галузях і автопромисловості;</p> <p>– відбулося значне знецінення основного капіталу (у США під час кризи 1980-1982 рр. в цілому по промисловості використовувалося близько 65 % виробничих потужностей, а в сталеливарній промисловості – менше 30 %. У таких же межах в 1974-1975 рр. в країнах Заходу використовувалися виробничі потужності чорної металургії, що було обумовлене значним скорочення попиту на метал з боку споживаючих галузей, заміною його пластмасами та іншими більш ресурсозберігаючими матеріалами);</p> <p>– структурне безробіття, посилення міграції робочої сили, знецінення її попередньої кваліфікації, порушення відповідності між основними елементами продуктивних сил (засобами і предметами праці, засобами виробництва і працівниками та ін.), а також між складовими частинами технологічного способу виробництва.</p>
1997-1998	Перегрів економік і суперечності у світовій міграції капіталу	<p>– відбулося обвальне падіння індонезійської рупії, малайзійського рінгита, філіппінського песо і тайського бата (курси цих валют знецінилися на 30-40 %.), російський рубль був девальвований майже в три рази;</p> <p>– втрати російської економіки, що була офіційно проголошена неплатоспроможною, оцінювалися в 100-120 млрд дол.</p> <p>– у три рази знецінилися фінансові та виробничі активи української економіки (фізичних і юридичних осіб) у доларовому еквіваленті.</p>
2000-2001	Світовий тероризм і взаємозалежність складових світової фінансової системи, що базується на високому рівні глобалізації	<p>По оцінках фахівців Всесвітнього банку загальний збиток, понесений світовою економікою склав близько 80 млрд. дол.</p>
кінець 2007 р.– теперішній час	Криза світової банківської системи	<p>Масові неплатежі по кредитах привели до великих втрат банківськими установами, що працювали на даному ринку, і, як наслідок, до світової кризи ліквідності.</p> <p>Міжнародний валютний фонд (МВФ) оцінив втрати світової економіки від іпотечної кризи в США – \$170-200 млрд.</p>

Економічна криза 2007 р. – 2009 р. років є восьмою за останніх сто років. Наведемо історію банківсько-фінансових криз [206, с. 27]:

– 1890 р. – криза банку Baring. Найстаріший англійський банк Baring – кредитор залізниць та інших інфраструктурних проектів – збанкрутував. Банк Франції та Російський центральний банк надали Англії великий кредит, що допоміг країні впоратися з валютною кризою і провести санацію банку;

– 1907 р. – криза фондової біржі у Нью-Йорку. Банк Англії підняв дисконтну ставку з 3,5 до 6 % для поповнення золотих резервів. Це призвело до відпливу капіталу з США – інвестори охоче робили вклади у державні папери Королівства. Акції на Нью-Йоркській фондовій біржі обвалилися;

– 1914 р. – міжнародна фінансова криза. Була викликана початком Першої світової війни. Причина – тотальний розпродаж паперів іноземних емітентів урядами США, Великої Британії, Франції та Німеччини для фінансування воєнних дій;

– 1920-1922 р.р. – Світова економічна криза. Післявоєнна дефляція і рецесія. Явище було пов'язане з банківськими і валютними кризами у Данії, Італії, Фінляндії, Голландії, Норвегії, США та Великій Британії. Голод в Україні у 1929-1933 р.р. Велика депресія. 29 жовтня 1929 року («чорний» четвер) обвалилися всі фондові індекси на американських біржах. Кризі передувало скорочення виробництва у країнах, що розвиваються: бум фондового ринку у США у 1927-1928 роках призвів до відпливу капіталу з Європи та Латинської Америки, спровокував кілька валютних криз у Австралії, Аргентині, Бразилії, Уругваї;

– 1933 р. – криза долара. Президент США Теодор Рузвельт вирішив припинити дію золотого стандарту в США. На той момент запаси золота у ФРС не покривали обсягу грошової маси у країні. Побоюючись втілення планів Рузвельта, іноземні інвестори почали скуповувати долари, обмінювати їх на золото і вивозити дорогоцінний метал з країни. У підсумку Рузвельт здійснив задумане: скасував прив'язку долара до золота;

– 1973 р. – перша енергетична криза. Почалася з подачі країн – членів

ОПЕК¹, які знизили обсяги видобутку нафти. Таким чином добувачі чорного золота намагалися підняти вартість нафти на світовому ринку. 16 жовтня 1973 року ціна барелі нафти підвищилася на 67 % – з \$3 до \$5. У 1974 році вартість нафти сягнула \$12;

– 1987 р. – «чорний» понеділок. 19 жовтня 1987 року американський фондовий індекс Dow Jones Industrial обвалився на 22,6 %. Слідом за американським провалилися ринки Австралії, Канади, Гонконгу. Катастрофу на світових фондових майданчиках біржовики вважають містиккою: подіям не передували ні економічні, ні політичні потрясіння. Можлива причина кризи – стадний ефект: вплив інвесторів з ринків після істотного зниження капіталізації двох-трьох великих компаній;

– 1994-1995 р.р. – Мексиканська криза. Наприкінці 80 років мексиканський уряд провадив політику залучення інвестицій у країну. Зокрема, чиновники відкрили фондову біржу, вивели на майданчик більшість мексиканських державних компаній. У 1989-1994 роках у країну хлинув потік іноземного капіталу. Перший прояв кризи – відтік капіталу з Мексики: іноземці почали побоюватися економічної кризи. У 1995 році з країни вивезено понад \$10 млрд. Почалася криза банківської системи;

– 1997 р. – Азійська криза. Наймасштабніше падіння азійського фондового ринку з часів Другої світової війни. Криза стала наслідком відходу іноземних інвесторів з країн Південно-Східної Азії (ПСА). Причина – девальвація національних валют регіону і високий рівень дефіциту платіжного балансу країн ПСА. За підрахунками економістів, азійська криза знизилася світовий ВВП на \$2 трлн.;

– 1998 р. – Російська криза. Одна з найважчих економічних криз у історії Росії. Причини дефолту – величезний державний борг країни, низькі світові ціни на сировину (Росія – великий постачальник нафти й газу на світовий ринок) та піраміда державних короткострокових облігацій, за котрими уряд Російської Федерації не зміг розплатитися вчасно. Курс рубля

¹ Організація країн-експортерів нафти

щодо долара в серпні 1998 р. – січні 1999 р. знизився втричі – з 6 до 21 руб./долар;

– 2001 р. – криза.com. Крах інтернет-компаній (доткомів) спочатку зачепив дрібні інтернет-компанії, потім хвиля банкрутств прокотилася великими компаніями, що спеціалізувалися на послугах b2b (бізнес для бізнесу). Причина кризи – невиправдано високий рівень інвестицій у підприємства ІТ-сектору та низькі фінансові показники багатьох із них. Після кризи доткомів у США почалася рецесія;

– 2006-2007 р. – іпотечна криза у США. У кредитно-банківській системі США, почався спостерігатися руйнівний ефект, котрий розповсюджувався по всьому світі. Надзвичайно щільна і переплетена взаємопов'язаність фінансових установ на ринку призвела до того, що криза, котра мала б стосуватися лише кредитних установ, що працюють на ринку високо-ризикованих позичок, вплинула спочатку на американську фінансову систему, а потім і на загальносвітову. Під час стрімкого зростання ринку високо-ризикованих позик, банки, що до цього працювали лише з надійними позичальникам, почали вкладати свої активи у компанії, що працювали на вищезазначеному ринку. Фактично, більшість найбільших американських та світових банків (Merrill Lynch, Citigroup, Bank of America, UBS, Barclays, HSBC, Northern Rock, BNP Paribas, Deutsche Bank, JP Morgan) тривалий час кредитували та мали у власності акції компаній, що працювали на ринку високо-ризикованих кредитів. Відповідно, банкрутство цих компаній призвело до того, що банки були змушені списувати заборгованості.

Оскільки фінансова система – це сукупність урегульованих фінансово-правовими нормами окремих ланок фінансових відносин і фінансових установ, за допомогою яких держава формує, розподіляє і використовує централізовані й децентралізовані грошові фонди [98, с. 16], можна говорити лише у першому наближенні про світову фінансову систему у вузькому розумінні, як про сукупність світових фінансових установ. У широкому ж розумінні, світову фінансову систему слід розглядати як сукупність

фінансових систем окремих національних економік в межах якої кожна держава виробляє і реалізує фінансову політику, за допомогою власного фінансового механізму [185, с.158]. Проте національні і міжнаціональні (на зразок «Єврозони») фінансові системи дуже щільно взаємопов'язані і переплетені. Тому не дивно, що внутрішня криза в американській фінансовій системі призвела до кризи загальносвітового масштабу.

Національна економічна система, що досить інтегрована у світове господарство, не могла залишитися осторонь світових процесів. І порушення макростабільності на зовнішніх ринках мало знайти відгук у внутрішніх процесах в Україні [58]. На відміну від країн з розвинутою ринковою економікою, в Україні існує дві причини кризи, що доповнюють одна одну, – внутрішньополітична криза і вплив світової фінансової кризи. Некерована інфляція та коливання курсу гривні пов'язані з українською ситуацією, а наслідками світової кризи є проблеми у банківській сфері та в експортно орієнтованих галузях.

Отже, сучасна світова фінансова криза стала викликом для економік багатьох країн світу, у тому числі й для України. Господарюючі суб'єкти опинилися у непередбачуваній ситуації, що було пов'язано, передусім, зі специфічним характером розвитку самої кризи, що розпочалась як криза ліквідності, потім переросла у валютну, а згодом, через падіння обсягів виробництва і зростання заборгованості за кредитами, практично перетворилася на економічну.

1.2. Напрями забезпечення стабільності банківської системи України на шляху інтеграції у світовий фінансовий простір

Україна стоїть перед серйозною проблемою прискорення структурних та інноваційних реформ у економіці. Процеси глобалізації світової економіки стали реалією сьогоdnішнього дня, відсторонитися від них неможливо. На рубежі тисячоліть людство знову виявилось поділеним на якісно відмінні між

собою цивілізаційні кластери, механізми, наслідки взаємодії між якими до кінця ще не вивчені. Такі цивілізаційні кластери подано на рис.1.1:

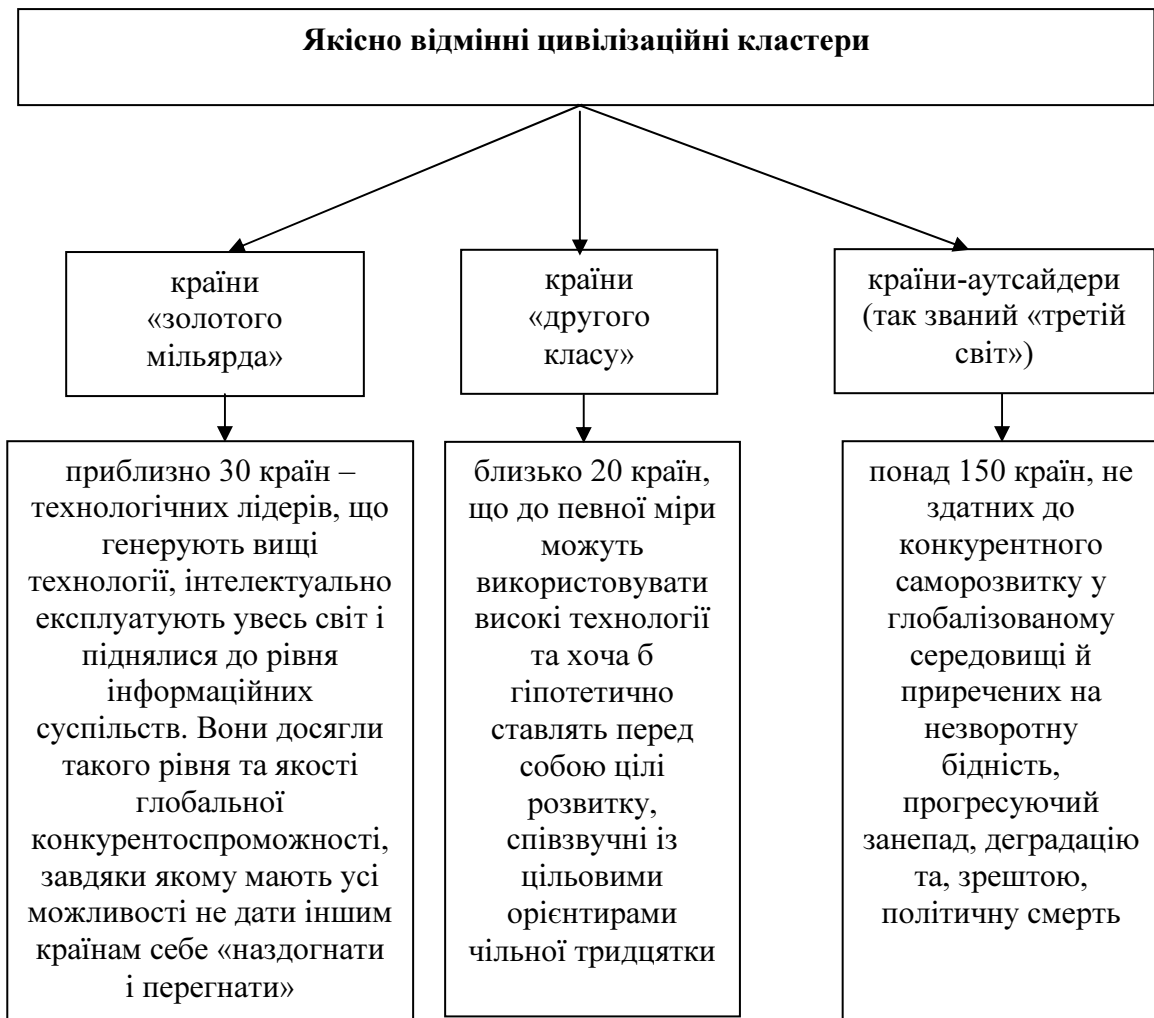

Рис. 1.1 Якісно відмінні цивілізовані кластери

Таким чином, у світі утворилася нова система устрою, що стала домінантним чинником світового розвитку – це система глобалізму. В основу її покладено зрощування інтересів, стратегій та механізмів світового панування наддержав, глобальних транснаціональних корпорацій (ТНК) та міжнародних організацій. Вітчизняні науковці вважають, що ключовим законом геополітичної економії глобалізму як нової суспільно-політичної системи є закон глобальної (тотальної) монополізації світової економіки й політики з боку наймогутніших держав, глобальних ТНК і глобальних міжнародних організацій, серед яких можна виділити СОТ, МВФ, Світовий банк та інші.

Глобалізація фінансових ринків передбачає усунення бар'єрів між внутрішніми та міжнародними ринками й розвиток багатоваріантних зв'язків між окремими секторами, тому поняття стабільності є фундаментальним для сучасної світової економіки, оскільки без достатнього рівня стійкості національних і світових фінансових ринків неможливо забезпечити економічне зростання й надійне функціонування фінансового сектора. Особливої актуальності ця проблема набуває в умовах активного розгортання глобалізаційних процесів у фінансово-кредитній сфері для країн із ринками, що розвиваються. Індекс глобалізації (KOF) для України у 2007 році становить 61,83 зі 100 максимально можливих балів, у рейтингу взяли участь 122 країни світу. Із цим результатом наша держава опинилася на 50-й позиції. Індекс складає Швейцарський інститут дослідження бізнес-циклів (Цюріх, Швейцарія), інтегральний показник ураховує три показники глобалізації – економічний, соціальний та політичний [198].

Слід відзначити неоднозначні ефекти глобалізації: позиції економічно розвинутих країн, як правило, зміцнюються, на міждержавному рівні приймаються угоди про універсалізацію вимог до діяльності фінансових інститутів, посилюється вплив транснаціональних фінансових корпорацій, збільшуються обсяги транскордонного переміщення капіталів. Менш розвинуті країни мають рахуватися з потенційними негативними наслідками, оскільки вони виявилися найбільш вразливими до сучасних процесів бурхливого розвитку й інтеграції світових фінансових ринків, тому існує певна загроза, що основний тягар нинішніх і майбутніх фінансових криз ляже саме на ці країни.

Крім того, розгортання глобалізаційних процесів у фінансово-кредитній сфері призвело до певного парадоксу, сутність якого полягає в тому, що лібералізація руху капіталу спочатку сприяє притоку прямих інвестицій і підвищенню ефективності національних економік, а потім, завдяки руху спекулятивного капіталу й нарощуванню обсягів боргових зобов'язань, спричиняє високий ступінь залежності та, відповідно, рівень

ризиків від тенденцій розвитку глобального фінансового ринку. Світова фінансова система через радикальну лібералізацію й інтенсивний рух фінансових потоків, значною мірою спекулятивних, тісно пов'язана з національними економіками країн, що розвиваються, завдяки чому негативні імпульси у розвитку міжнародних фінансових ринків дуже швидко передаються від однієї країни до іншої, спричиняючи ефект зараження.

Для України ці питання мають надважливе значення, оскільки наша держава дедалі частіше сприймається як кандидат на поповнення останньої третьої групи країн-аутсайдерів, а не як член міжнародної спільноти, котрий прагне євроінтегруватися. Хоча ще в 90-х роках минулого століття для України було достатньо можливостей стати учасником світового співтовариства постіндустріальних країн. Проте, незважаючи на прийняту Верховною Радою у 1999 році Стратегію інноваційного розвитку України, цього не відбулось. Сьогодні ситуація вимагає від регуляторів національної економіки та фінансового сектору, з метою недопущення розбалансування основних фінансових і економічних пропорцій, проведення виваженої макроекономічної політики, спрямованої на збалансованість внутрішніх і зовнішніх джерел запозичень, стійкість до значних короткострокових потоків капіталу, обережне поєднання стимулів й обмежень руху фінансових потоків.

Протягом 1990-2008 років, за оцінками фахівців, у світі сталося більш ніж 20 крупних фінансових, валютно-фінансових і банківських криз, що тією чи іншою мірою були пов'язані з наслідками глобалізації фінансових ринків, лібералізацією потоків капіталу, нарощуванням ризиків фінансово-кредитної діяльності та проблемами забезпечення ліквідності установ фінансового сектора.

Останньою та найглибшою за своїми масштабами й наслідками світовою кризою, що охопила різні напрями діяльності фінансових установ у багатьох країнах світу, є кредитна криза у США 2007 року. Відповідно до теорії великих економічних хвиль М. Леонтєва, світова економіка нині перебуває у розбалансованому стані. Економічний розвиток США та

Євросоюзу є нестійким, а Японії – навіть регресивним, тому у зв'язку з накопиченням фінансових дисбалансів, що час від часу вибухали потужними фінансовими кризами у 1990-х роках, виникла концепція фінансової стабільності.

Наслідки посилення глобалізаційних процесів на фінансовому ринку першими відчують на собі фінансові посередники: банківські установи, страхові компанії. Спираючись на світовий досвід, зауважимо, що ці наслідки досить різноманітні. До числа позитивних можна віднести зростання обсягів залученого іноземного капіталу, що стимулює розвиток економіки; як наслідок – часткове підвищення рівня конкуренції за рахунок збільшення представництва на ринку іноземних фінансових інститутів; прогнозоване зниження рівня ставок на позикові ресурси. Відповідно до Звіту про світові інвестиції – 2007, який готує Конференція ООН із торгівлі та розвитку (UNCTAD), Україна за індексом залучення прямих іноземних інвестицій посіла 37-му рейтингову позицію за період 2004-2006 років серед 141 країни світу, а за індексом потенціалу залучення прямих іноземних інвестицій – 48-ме (за період 2003-2005 рр.) [198].

Проте слід узяти до уваги низку можливих негативних наслідків глобалізаційних процесів, що можуть поширитись і на український ринок: збільшення залежності внутрішнього ринку фінансових послуг від загальносвітової кон'юнктури, що може негативно впливати на стабільність його роботи; витіснення з внутрішнього ринку фінансових послуг вітчизняних банківських установ через їх порівняно нижчу конкурентоспроможність, що загрожує монополізацією вітчизняного ринку іноземними інвесторами (як це сталося у Польщі); посилення залежності фінансових посередників від інтересів іноземних інвесторів, що у разі їх «невідповідності» з інтересами розвитку вітчизняної економіки негативно позначатиметься на темпах економічного зростання [14].

Така неоднозначність світового досвіду зумовлює актуальність дослідження особливостей забезпечення стабільності банківської системи

України в умовах посилення світових глобалізаційних зв'язків з метою максимізації можливих позитивних ефектів та мінімізації потенційних ризиків. Вплив світової кризи на економіку України проявився у значному подорожчанні внутрішніх ресурсів, відбився на валютному, фондовому ринках і ринку нерухомості. Отже, дослідження причин виникнення фінансових криз та розробка напрямів, що забезпечують в умовах інтеграції у світовий фінансовий простір стабільність банківських установ, стають для вітчизняного фінансового ринку актуальною науковою та практичною проблемою.

Проблеми та перспективи розвитку напрямів забезпечення стабільності банківської системи ґрунтовно розглянуто у працях вітчизняних науковців і практиків серед яких слід виділити дослідження В. М. Гейця, І.С.Гуцала, В. І. Міщенко, Т. С. Смовженко, С. М. Козьменко, М. І. Савлука, В. С. Стельмаха. Розвитку процесів глобалізації та їх впливу на вітчизняну економіку присвячено праці В. М. Гейця, А. С. Гальчинського, О. Г. Білоруса, Г. В. Задорожного, Р. С. Лисенка, І. О. Лютого, Т. С. Смовженко. Особливо активно проблеми забезпечення фінансової стабільності досліджують спеціалісти центральних банків Великобританії, Нідерландів, Франції, Чехії, Японії. Але попри значним здобуткам вітчизняних науковців у дослідженні проблем забезпечення фінансової стабільності в умовах посилення глобалізаційних процесів, багато питань залишаються ще не дослідженими.

Тому у цьому дослідженні нами поставлені питання вивчення сучасних умов діяльності банківських установ в умовах світової фінансової кризи, розгляд основних проблем, що стримують їх розвиток, визначення найперспективніших напрямів забезпечення стабілізації банківської системи, адекватних світовим глобалізаційним процесам, що сприятимуть підвищенню рівня її конкурентоспроможності та відповідатимуть інтересам вітчизняної економіки.

Особливістю сучасного етапу розвитку напрямів забезпечення стабільності фінансового сектора в Україні, як і у більшості європейських

країн, є домінування її банківської ланки. Слід відзначити, що активи вітчизняної банківської системи на 1 липня 2008 р. становили суму близько 722518 млн грн, тоді як активи страхових компаній менше 12 млрд доларів США [14]. Усе це дає підстави для висновку, що українська фінансова система розвивається за проєвропейською банкорієнтованою моделлю, що має чітке інституційне оформлення на національному й міжнародному рівнях та припускає створення єдиного ринку валюти, на відміну від північноамериканської й азіатсько-тихоокеанської інтеграційних моделей, що ґрунтуються переважно на інтеграції транснаціональних корпорацій без відповідного інституційного оформлення.

Саме таке спрямування спонукає центральний банк створювати інститути й системи для моніторингу та регулювання відповідного напрямку діяльності банківської системи та забезпечення її стабільності. Зазвичай діяльність центрального банку щодо моніторингу фінансової стабільності відображається у відповідних розділах його статистичних оглядів та у програмах діагностики банківської системи [215].

Підготовка оглядів фінансової стабільності є порівняно новим напрямом діяльності центральних банків. Перші такі огляди були підготовлені в середині 1990-х років у Великобританії, країнах Скандинавії, необхідність чого продиктована саме банківськими кризами. При цьому центробанки більшості країн дотримуються міжнародних стандартів, зокрема, використовуючи показники фінансової стабільності, розроблені Міжнародним валютним фондом і Світовим банком [73]. В Україні протягом останніх років цими питаннями активно займаються Департамент статистики, Центр наукових досліджень і Департамент економічного аналізу та прогнозування Національного банку України. Національний банк України визначає індикатори фінансової стабільності на підставі методології МВФ, викладеної в Довіднику компіляції індикаторів фінансової стабільності (2006). Дані складаються та поширюються за 12-ма основними та 10-ма рекомендованими показниками.

Напруженість на світовому міжбанківському ринку, що триває з різною інтенсивністю з серпня 2007 року, стала суворим випробуванням для багатьох центральних банків і банківських систем. Проте завдяки професійним та узгодженим діям міжнародних організацій та центральних банків за період із грудня 2007-го до березня 2008-го ринковий тиск на фінансові компанії вдалося істотно послабити.

Слід зазначити, що із поширенням глобалізаційних процесів умови функціонування українських банків істотно змінилися, а саме через механізми купівлі та створення фінансових установ стало можливим:

- поглинання української банківської системи, що менш конкурентоспроможна на світовому фінансовому ринку, системами більш розвинутих країн;
- тенденція взаємопроникнення капіталу фінансового та виробничого секторів економіки;
- стирання кордонів фінансової діяльності на світовому ринку, що сприяє активізації обміну капіталами між різними країнами.

На наш погляд, ці особливості слід урахувати при розробці напрямів і рекомендацій щодо забезпечення стабільності банківської системи України так як головною причиною відставання України від розвинутих країн є неправильно обрані орієнтири державної фінансової політики. Після зміни державного ладу та прискореного переходу до ринкової економіки стан проблеми розвитку фінансової системи практично не цікавили вищі державні інстанції, що й досі все ще визначаються щодо своїх політичних інтересів та сфер відповідальності. Як наслідок, маємо брак політичної стабільності, що утримує іноземних інвесторів від вкладення коштів у фінансову систему, а через її механізми – у розвиток економіки.

Слід зауважити, що до теперішнього часу у країні не існує чітких пріоритетів розвитку фінансових посередників: відсутність визначених головних орієнтирів, етапів їх проходження та досягнення результатів. Можна окреслити ще цілу низку найгостріших проблем, що гальмують

зростання рівня конкурентоспроможності української фінансової системи та перешкоджають їй належним чином забезпечувати потреби економіки. Серед основних слід відзначити:

– по-перше, недосконалість організаційного механізму розвитку, а саме, нерозвинуту ланку інвестиційних посередників – венчурних та інвестиційних фондів; слабким за світовими мірками є страховий бізнес, обсяги страхового ринку становлять менше 5 % від ВВП, за деякими розрахунками, в Україні застраховано лише 10 % ризиків, тоді як у економічно розвинутих країнах – понад 90 %; фактично не функціонує система недержавного пенсійного забезпечення, що значно знижує потенціал усієї фінансової системи;

– по-друге, низький (за світовими мірками) рівень якості послуг, що надаються, та їх відносно висока вартість;

– по-третє, низький рівень конкурентоспроможності банківських установ порівняно із зарубіжними, що призводить до поступового витіснення та викупу вітчизняних фінансових інститутів європейськими та американськими. За даними Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ, незалежна і неприбуткова міжнародна організація), котрий у жовтні 2007 року представив до уваги світової спільноти Звіт про глобальну конкурентоспроможність 2007-2008 рр., Україна у цьогорічному рейтингу перебуває на 73-й позиції, опустившись на чотири сходинки порівняно з показником попереднього року та поступаючись таким країнам, як Литва (38), Латвія (45), Угорщина (47), Польща (51), Хорватія (57), Росія (58), Казахстан (61), Узбекистан (62), Азербайджан (66), В'єтнам (68), Бразилія (72) [170]. У рейтингу використано два індекси, на основі котрих складають рейтинги країн – індекс глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index, GCI) та індекс конкурентоспроможності бізнесу (Business Competitiveness Index, BCI). У обох рейтингах Україна, займаючи відповідно 73-тє і 81-е місця, відстає не лише від групи лідерів, а й від економічних «середняків». Перелік конкурентних переваг економіки України

досить короткий – він містить лише 18 пунктів. Що ж до недоліків, то їх налічується 92 позиції. У 2008 р. у рейтингу глобальної конкурентоспроможності ВЕФ фігурує 131 країна (торік було 125). До першої десятки входять США, Швейцарія, Данія, Швеція, Німеччина, Фінляндія, Сінгапур, Японія, Великобританія і Нідерланди. У Додатку А проаналізовано найвідоміші світові індекси та з'ясовано, які позиції займала Україна у 2011-2012 р.р.

З одного боку, як уже визначалось, зростання обсягів залученого іноземного капіталу належить до ряду позитивних тенденцій на українському фінансовому ринку, з іншого – призводить до зменшення відносної частки українських банків, страхових компаній та появи у діяльності фінансової системи низки нових потенційних ризиків [37]. Наукова дискусія навколо питання збільшення участі іноземних інвесторів у діяльності банківської системи України триває і до сьогодні. Так, Президент Асоціації українських банків О. А. Сугоняко, оцінюючи сучасний стан розвитку вітчизняної банківської системи, твердить про її поглинання іноземним капіталом [179]. Академік НАН України В. М. Геєць зазначає, що основними причинами входження іноземних банків на східні та центральноєвропейські ринки були регуляторні мотиви та прагнення опанувати нові ринки. Він також попереджає, що крім чинників, що свідчать про корисність розширення допуску іноземного капіталу до вітчизняної банківської системи, його прихід несе й серйозні проблеми – не лише для банківської системи, а й для вітчизняної економіки у тому числі ризики «залежного розвитку», загрозу обвальної глобалізації, втрати економічного суверенітету тощо [37];

– по-четверте, недосконалість рівня капіталізації не дає змоги вітчизняним банківським установам витримувати конкурентну боротьбу з аналогічними іноземними інститутами;

– по-п'яте, недосконалість регіональної інфраструктури, що спричиняє незначну, але ж помітну диференціацію рівня надання фінансово-банківських послуг у різних регіонах. Так, станом на кінець березня 2007 р. більше

половини банків – юридичних осіб здійснюють свою діяльність у м. Києві, а в одинадцяти областях не зареєстровано жодного банку – юридичної особи. Аналогічна ситуація стосовно страхових компаній, недержавних пенсійних фондів тощо [14].

Усі ці проблеми обумовлюють однозначний висновок: низька конкурентоспроможність вітчизняної фінансової системи загрожує консервацією місця України серед відсталих африканських, азійських та латиноамериканських країн-невдах, приречених на сировинне, ресурсне, кадрове і тому подібне обслуговування перспективних державних утворень; банківські установи й надалі будуть неспроможні належним чином задовольняти потреби економіки у фінансових ресурсах та послугах і витримувати конкурентну боротьбу із закордонними інститутами без додаткових протекціоністських заходів держави, що мають сприяти підвищенню рівня конкурентоспроможності й фінансової стійкості банківської системи та посиленню рівня підтримки нею вітчизняної економіки; без глобального інноваційного оновлення та глобальної конкуренції на світових ринках високоякісних фінансових продуктів.

Часто виникаючі кризові ситуації у фінансовому секторі спонукали міністрів фінансів і керівників центральних банків країн Великої сімки в жовтні 2007 року звернутися до Форуму фінансової стабільності з проханням проаналізувати причини й наслідки фінансової нестабільності та розробити рекомендації щодо підвищення стійкості фінансових ринків і банківських установ. В умовах посилення глобальної фінансової інтеграції та послаблення «ефекту домашнього зміщення» (home bias) [210; 217], унаслідок чого підвищилась чутливість потоків капіталу до відхилення норм дохідності від глобальної до середньої, посилилась глобальна портфельна диверсифікація та полегшилось фінансування платіжних дисбалансів. У квітні 2008 року Форум фінансової стабільності представив звіт про глобальну фінансову стабільність «Стримування системних ризиків і відновлення фінансової стабільності» (Global Financial Stability Report of the

Financial Stability Forum on Enhancing Market and Institutional Resilience), у котрому містяться основні висновки й рекомендації щодо підвищення стійкості фінансових ринків і банківських установ [214].

Ці рекомендації включають вимоги до капіталу, ліквідності, прозорості діяльності фінансових установ, наглядових процедур, методів управління ризиками, діяльності рейтингових агенцій та грошово-кредитного регулювання, сутність котрих полягає у наступному:

- посиленні пруденційного нагляду за якістю капіталу фінансових установ, ліквідністю й ризиками; підвищенні прозорості діяльності фінансових установ;
- збільшенні ролі та вдосконаленні використання кредитних рейтингів;
- підвищенні оперативності реагування на ризики органами регулювання й нагляду;
- використанні нових механізмів грошово-кредитного регулювання у діяльності центральних банків.

Відповідно до перелічених напрямів подолання кризової ситуації у діяльності світових фінансових ринків Форум фінансової стабільності рекомендував Міжнародному валютному фонду, Базельському комітету з банківського нагляду спільно з міжнародними комітетами зі стандартів бухгалтерського обліку, міжнародного аудиту та страхування, цінних паперів разом із центральними банками й національними органами регулювання банківського й фінансового секторів протягом 2008-2009 років розробити систему невідкладних заходів щодо пом'якшення ризиків і здійснення корегування та стабілізації ринків, включаючи підготовку планів дій у непередбачуваних ситуаціях.

Офіційна позиція НАН України полягає у тому, що для сприяння підвищенню конкурентоспроможності й забезпечення стабільності банківської системи та водночас посилення рівня підтримки нею вітчизняної економіки необхідно, по-перше, визначити чіткі пріоритети функціонування фінансової системи, по-друге, сприяти розвитку водночас двох процесів:

- забезпеченню роботи ланок економіки, що продукують нові знання;
- реалізації їх на ринку у формі інновацій.

У іншому разі Україну очікує вічне амплуа країни – економічного аутсайдера.

Розглянемо детальніше перший напрям. Оскільки низька якість інституцій (передусім державних) є головним чинником низької конкурентоспроможності банківського сектора України, то першочергове завдання – розвиток вітчизняних фінансових установ. Цей пріоритет доцільно реалізовувати переважно економічними заходами: забезпечувати сприятливі законодавчі умови для діяльності фінансових посередників шляхом удосконалення законодавчої бази, підвищувати прозорість діяльності банківських установ, створювати механізм рефінансування їхніх кредитних портфелів, використовувати нові механізми грошово-кредитного регулювання у діяльності центральних банків, підвищувати інноваційну складову ресурсного забезпечення банків. Після тривалого періоду нестабільності фінансового ринку, спричиненого неліквідністю окремих фінансових інструментів і фінансово-кредитних установ у цілому, стала очевидною потреба у надійних оцінках і достовірному розкритті ризиків, пов'язаних зі структурованими кредитними продуктами й забалансовими активами. Достовірна оцінка стану фінансово-кредитних установ залежить, головним чином, від правильного застосування стандартів бухгалтерського обліку, що визначають фундаментальну структуру фінансової звітності. Виконання вимог стандартів бухгалтерського обліку й фінансової звітності є необхідною умовою для побудови прозорої та стабільної фінансової системи. З метою поліпшення якості фінансової звітності та підвищення надійності оцінок розкриття ризиків доцільно об'єднати зусилля всіх учасників ринків, зокрема аудиторів і регуляторів, щодо якнайшвидшого запровадження в Україні міжнародних стандартів фінансової звітності. Окрім того, аби досягти достатнього рівня прозорості, одночасно повинні виконуватися вимоги до розкриття, обліку й оцінки всіх або максимально можливої

кількості ризиків.

Поєднання цих елементів допоможе підтримувати на належному рівні ринкову довіру та дисципліну. Слід відзначити, що інноваційна складова ресурсного забезпечення банків є недостатньою. Замало нових, своєрідних продуктів, що сприяли б залученню коштів. Кеш-менеджмент українських банків орієнтується на великих корпоративних клієнтів, але потужні банки, наприклад у США, працюють під гаслом «збирай дріб'язок». Формування ресурсної бази банків не можна обмежувати залученням коштів від клієнтів – бажано розробляти форми фінансового інжинірингу, випускати різноманітні боргові цінні папери. Зупинити глобалізаційні процеси неможливо, вони набувають усе більшого розвитку, а отже й створювати бар'єри на шляху іноземного капіталу недоцільно. У цих умовах Національний банк України повинен ретельно вивчати й аналізувати досвід реформування операційних структур у інших країнах, удосконалювати механізм функціонування міжбанківських ринків і розподіл ліквідності, тому що саме він відіграє велику роль у запобіганні фінансовим кризам. Завданнями для НБУ та інших регулюючих органів за цих умов мають стати:

- розширення спектру й умов прийняття заставного забезпечення (розміщення застави у кількох центральних банках і, можливо, у різних валютах);
- стимулювання іноземних інвесторів до сприяння розвитку української економіки;
- збільшення кількості контрагентів, які мають право на одержання ліквідності в кризових ситуаціях;
- розробка заходів щодо мінімізації потенційних фінансових ризиків, привнесених у роботу банківської системи іноземним капіталом;
- розглядання термінів погашення наданої ліквідності для окремих груп фінансових установ;
- удосконалення координації діяльності органів нагляду за фінансовим сектором.

Окрім того, для розвитку вітчизняних банківських установ та з метою забезпечення їх стабільності необхідно здійснювати централізацію фінансової інфраструктури навколо банківської системи, а саме: створювати сприятливі законодавчі умови для розвитку фінансових груп, до складу котрих, крім банків, входять інвестиційні фонди, страхові організації, система недержавного пенсійного забезпечення та ін.

Другий напрям, котрий повинен сприяти підвищенню конкурентоспроможності й забезпеченню стабільності банківської системи, – це розвиток інноваційної діяльності в Україні. Проблеми інноваційного розвитку України були й залишаються топ-темою вітчизняної економічної думки. Дискусії із цього приводу тривають. Українську економіку у її наявному вигляді не можна вважати інноваційною. Системи, що забезпечують життєздатність інноваційної економіки, – продукування, комерціалізація, використання наукових знань та інновацій, підвищення рівня освіти та кваліфікації, управління й регулювання інноваційного розвитку – в Україні існують лише фрагментарно. Вони не інтегровані у єдиний механізм забезпечення макроекономічних успіхів на тривалу перспективу, тому присутність нашої країни у світовому інноваційному середовищі є епізодичною, оскільки існує ціла низка причин, що гальмують розвиток інноваційної діяльності в Україні. Це, у першу чергу, недосконалість законодавства у частині стимулювання науково-технологічної та інноваційної діяльності з боку держави; по-друге, відсутність сформованої інноваційної інфраструктури, що на основі залучення промислового, банківського й торгового капіталу поєднувала б ланки: освіта-наука-виробництво; по-третє, відсутність механізмів комерціалізації результатів завершених науково-технічних розробок та їх передачі до сфери виробництва; по-четверте, відсутність системи стимулюючого інновації пільгового оподаткування; по-п'яте, великий економічний ризик залучення інвестицій у сферу високотехнологічного виробництва; по-шосте, слабкий розвиток малого та середнього

інноваційного підприємництва як провідника інноваційного продукту до масового виробництва; по-сьоме, відсутність сучасної інноваційної інфраструктури, що мають утворювати технопарки й технополіси, інноваційні й технологічні центри, бізнес-інкубатори, а також консалтингові, лізингові, інформаційні, сервісні підприємства, центри колективного користування унікальним науковим устаткуванням та приладами, сертифікаційні та маркетингові центри.

Експерти стверджують, що цілий ряд потужних конкурентоспроможних вітчизняних розробок уже сьогодні міг би вийти на світовий ринок. «Променем світла» в темряві економічних трансформацій залишається науковий потенціал України у всіх його розрізах – фундаментальному, галузевому та прикладному. Ураховуючи важливий урок, котрий західна економічна система дала світові, суть котрого полягає у тому, що головним координатором та організатором інноваційних перетворень у національному масштабі має бути насамперед держава, що за допомогою прямих та непрямих впливів може забезпечити перетворення у господарському комплексі, достатні для переходу країни на якісно вищий економічний шабель, в Україні повинна бути загальнодержавна концепція науково-технічного та економічного прориву. Важливим кроком у цьому напрямі було б створення фінансово-інноваційних комплексів, до складу котрих входили б недержавні пенсійні фонди (як акумулятори фінансових ресурсів), науково-дослідні установи, вищі навчальні заклади та виробничі об'єднання. Для цього необхідно прийняти закон про фінансово-інноваційні комплекси, котрий передбачав би розробку відповідних механізмів фінансової підтримки таких організацій, надання пільг із оподаткування, відстрочення сплати податків до часу окупності проектів, державні гарантії щодо залучення інвестицій, кредитів [57]. Крім того, у сфері законодавства необхідні такі кроки:

– розробка та реалізація системи заходів щодо першочергової державної фінансової підтримки науково-дослідних інститутів;

– запровадження системи оподаткування, що буде сприятливою для фінансування процесу створення нових знань та їх реалізації на ринку інноваційних розробок;

– впровадження системи соціальної підтримки, націленої на духовний та професійний розвиток працівників, зайнятих у сферах інтелектуальних розробок;

– спрямування банківських установ на підтримку розвитку знаннєвої економіки, для чого необхідно переорієнтувати їх кредитно-інвестиційну діяльність із короткострокового кредитування підприємств добувної промисловості й торгівлі на підтримку наукомістких проектів.

Таким чином, необхідно привести у відповідність структуру й чисельність державних органів, що забезпечують ефективне співробітництво зі стратегічними партнерами України на міжнародному рівні, розробити й запровадити законодавчу базу щодо ефективного використання національних багатств, ресурсного потенціалу країни суб'єктами господарювання тощо.

Після визначення пріоритетів розвитку фінансової системи України та запропонування конкретних заходів щодо забезпечення стабільності банківських установ невід'ємним елементом є зазначення конкретних числових критеріїв та цілей, що планується досягнути за певний період. Цей період, як свідчить світовий досвід, має бути не коротшим п'яти, але не довшим десяти років. Так, наприклад, цільовими орієнтирами функціонування фінансової системи можуть бути обґрунтовані індикатори оцінки стабільності банківських установ.

Ці індикатори поділяються на два рівні. Перший рівень – індикатори, що характеризують зовнішнє середовище функціонування банківської системи, до них належать показники, що визначають зв'язок банківського сектора з макросистемою держави, та показники, що з'ясовують вплив монетарних інструментів на фінансову стабільність банківської системи. Другий рівень – це індикатори, що характеризують внутрішній стан банківської системи. Крім того, необхідно ґрунтовно порівнювати та

аналізувати стан розвитку вітчизняної та зарубіжних систем фінансових посередників, а також визначати перелік установ, відповідальних за виконання певних напрямів.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, слід відзначити: оскільки протягом найближчих років процеси фінансової глобалізації збережуть свою динаміку, а фінансове співтовариство буде й надалі розглядати їх як один із важливіших чинників міжнародного розподілу й перерозподілу фінансових ризиків, то, якщо європейський вибір України – не декларація, а керівництво до дій, тоді країна не має іншої альтернативи, окрім включення у процеси глобального інноваційного оновлення та глобальної конкуренції на світових фінансових ринках. Виходячи з цього, Україні потрібно вживати заходів щодо розвитку та підвищення конкурентоспроможності системи банківських установ.

Отже, стратегічно важливим для забезпечення стабільності банківського сектора є створення умов для роботи фінансово-інноваційних груп, визначення єдиної державної позиції щодо залучення до банківської системи України іноземних установ, механізму стимулювання їх інвестиційної діяльності та шляхів мінімізації привнесених ними ризиків.

Переваги фінансової глобалізації й лібералізації руху капіталу будуть тим відчутнішими, чим вищий і стабільніший рівень розвитку банківської системи й національної економіки, порівняно з іншими країнами.

Окрім того, можна однозначно стверджувати, що ефективний і стабільний розвиток фінансової системи пом'якшує дію економічних циклів, а це, у свою чергу, сприяє стабільності економічного розвитку в цілому.

На глобальному рівні капітал повинен вільно переміщуватися з внутрішнього на світовий ринок і навпаки та не заважати стабільності як банківської системи окремої країни, так і стабільності світового фінансового ринку.

1.3. Вплив фінансової кризи на діяльність банківської системи України

Фінансова криза 2008-2009 років стала суворим випробуванням для економіки усього світу. Особливо її негативний вплив відчували країни з перехідною економікою і країни, що не мають достатнього досвіду господарювання у ринкових відносинах, тому Україна не є виключенням серед країн, що найбільшою мірою відчували наслідки кризи.

Криза загострила питання реабілітації банківського сектору та стабілізації грошово-кредитної системи. Виникла необхідність аналізу причин, що породили кризу у банківському секторі, щоб розробити обґрунтовані підходи до подолання кризових явищ і підвищення стійкості як банківської системи, так і реального сектора економіки.

У наукових дискусіях щодо причин виникнення фінансової кризи 2008-2009 років та їх наслідків для світового співтовариства і окремих національних господарств, зокрема й України, беруть участь багато вітчизняних науковців, а саме: О. Барановський [11], А. Гальчинський [34], В. Геєць [36], О. Дзюблюк [54], В. Козюк [74], І. Лютий [94], Р. Пустовійт [154], Т. Унковська [183], А. Чухно [193] та інші.

Вчені звертають увагу, що саме поглиблення глобалізаційних процесів і високий рівень інтернаціоналізації світової економіки зумовили значні втрати національних фінансових систем та загальмували їх розвиток. Водночас у їх працях залишився поза увагою вплив фінансової кризи на банківську систему України, причин, що сприяли швидкому поширенню кризових явищ та їх руйнівних наслідків.

На переконання М. Савлука, банківський сектор безпосередньо пов'язаний з девальвацією національної валюти через допущені помилки під час формування ресурсної бази провідних банків. Роль зовнішніх запозичень та інших механізмів валютних залучень була перебільшена. Внаслідок цього в ресурсній базі переважали недепозитні валютні кошти (зовнішні

запозичення), відтак банки опинилися під величезною загрозою курсових ризиків. Якби банки розмістили ці кошти на валютному ринку, тобто продали, а операції кредитування проводили в національній валюті, то весь тягар курсових ризиків ліг би на них. Для уникнення цих ризиків банки вдалися до валютного кредитування, переклавши їх на позичальника.

Проте ухилення банків від даного ризику спричинило появу низки інших загроз. Оскільки надані в кредит валютні кошти в основному витрачалися на оплату імпорتنих товарів і вивозилися за межі України, що зменшувало їх пропозицію.

На внутрішньому ринку позичальникам для розрахунків з банками необхідна була валюта, а банки потребували її для розрахунків з іноземними контрагентами: це значною мірою дестабілізувало валютний ринок і погіршило становище банків на довгострокову перспективу.

Непродумана та ризикова діяльність банків у сфері валютно-кредитних операцій стала основною причиною девальвації гривні. Внаслідок девальвації національної валюти на 60 % чимало позичальників, які отримали кредити в іноземній валюті, виявилися неплатоспроможними. За рахунок курсової різниці на їх плечі лягло додаткове фінансове навантаження в сумі 180 млрд. грн., з них 95 млрд. грн. припало на юридичних осіб і 85 млрд. грн. – на фізичних осіб [94, с. 36].

Найбільше втрат серед усіх вітчизняних фінансових посередників зазнав банківський сектор, що втілювалося через:

- масовий відплив коштів населення з банківських рахунків;
- кризу ліквідності багатьох банків;
- значне зростання проблемної позичкової заборгованості;
- збиткові результати діяльності більшості українських банків.

Першим симптомом кризових явищ у банківській системі України був масовий відплив коштів із рахунків вкладників восени 2008 р., котрий був спровокований рейдерською атакою на один з найбільших банків країни – «Промінвестбанк». Лише за жовтень 2008 року населення вилучило вкладів

на суму 8,9 млрд. грн., і цей процес продовжувався до кінця I-го кварталу 2009 року [117].

Відплив депозитних коштів, накопичення валютних і строкових дисбалансів між депозитною базою і кредитними вкладеннями (табл. 1.2) у четвертому кварталі 2008 року призвів до проблеми ліквідності значної кількості банків.

Таблиця 1.2

Динаміка окремих показників, що характеризують дисбаланси у банківській системі України у 2006-2008 роках

Показники	2006 р.	2007 р.	01.08.2008 р.
Співвідношення депозитів і кредитів, наданих суб'єктам економіки	0,58	0,42	0,40
Співвідношення довгострокових депозитів і довгострокових кредитів, наданих суб'єктам економіки	0,51	0,44	0,43
у тому числі: співвідношення довгострокових депозитів і довгострокових кредитів, наданих суб'єктам економіки у національній валюті	0,67	0,69	0,66
співвідношення довгострокових депозитів і довгострокових кредитів, наданих суб'єктам економіки у іноземній валюті	0,40	0,27	0,26
співвідношення термінових депозитів і кредитів, наданих суб'єктам економіки	0,50	0,44	0,42

Ризик ліквідності був спровокований високо ризиковою кредитною політикою через надання довгострокових кредитів без наявності у необхідному обсязі відповідних внутрішніх довгострокових ресурсів.

Активне залучення впродовж декількох років зовнішніх запозичень, що були значно дешевші, ніж внутрішні, призвело до значного зростання зовнішньої заборгованості банків (41 млрд. дол. США станом на 1 жовтня 2008 року). Валютні позики у структурі кредитних вкладень у 2007-2008

роках зросли у 3,5 рази порівняно із кінцем 2006 року і становили 475,6 млрд. грн., а їх питома вага в сукупних валових кредитах банків на кінець 2008 року становила 32 % [117]. Ще більш небезпечними були дисбаланси у співвідношенні довгострокових депозитів і довгострокових кредитів у іноземній валюті. Враховуючи, що у переважній більшості залучення були короткостроковими, а в умовах зростання нестабільності на міжнародних фінансових ринках і згорання кредитних програм багатьма закордонними банками можливості нових запозичень значно знизилась, то це підвищило ризики забезпечення ліквідності українських банків.

Значно погіршилось співвідношення строкових депозитів і кредитів, наданих суб'єктам економіки. Якщо строкові депозити фізичних осіб і суб'єктів господарювання у 2007 році покривали 41,8 % суми наданих кредитів, а 2008 року – 33,5 %, то в 2009 році – лише 29,5 %. За 2010 рік ситуація дещо покращилася і це покриття підвищилось до 37,7 %.

У гонитві за високими прибутками банки часто надавали ризикові кредити без цільового призначення, не вимагали застави чи іншого забезпечення, сподіваючись компенсувати свої ризики високими відсотками (річні відсоткові ставки на кеш-кредити – 40 – 111 %, експрес-кредити – 36-80 %, карткові кредити – 25-58 %) [94, с.15].

Доступність таких кредитів для позичальників підвищила на них попит, проте сплатити відсотки і погасити суму основного боргу виявилось неможливим для більшості з них. Як наслідок, значно зросли як обсяги сумнівних кредитів (105,5 млрд. грн.) і простроченої заборгованості за кредитами (69,9 млрд. грн.) станом на 1 січня 2010 року, так і погіршилося їх співвідношення (за мінусом резервів) до капіталу банків. Якщо на кінець 2008 року цей показник становив 9,16, то вже на кінець 2009 року він зріс до 31,97. Таке різке зниження рівня захищеності сумнівних й прострочених кредитів власним капіталом банків свідчить про підвищення ризику діяльності установ банківської системи України [213]. Внаслідок цих та інших чинників значно погіршилися фінансові результати діяльності банків.

Якщо у 2008 році установи банківської системи України отримали 7,3 млрд. грн. прибутку, то в 2009 році збитки сягнули 38,5 млрд. грн. і в 2010 році – 13,0 млрд. грн. [213].

З метою пом'якшення кризових явищ у банківській системі НБУ посилив свою контролюючу і регулюючу діяльність. Хоча НБУ не взяв на себе гарантування виплат населенню за всіма банківськими депозитами (стовідсоткова гарантія надана лише вкладникам «Ощадбанку»), але було підвищено межу гарантування вкладів до 150 тис. грн. через Фонд гарантування вкладів фізичних осіб.

За роки незалежності Україна зіткнулася з цілим рядом кризових ситуацій, що прямо чи опосередковано вплинули на банківський сектор, а саме:

- російський дефолт 1998 року;
- банкрутство одного з найбільших банків «Україна» в 2001 році;
- політична криза 2004 року;
- криза іпотечного кредитування в США 2007-2008 року.

Також додамо у список одну потенційну кризу, настання котрої є достатньо вірогідним, на думку більшості експертів, – це загроза масового не повернення споживчих кредитів позичальниками. Вперше про дуже високі темпи зростання видачі кредитів фізичним особам, а також поступове погіршення якості кредитних портфелів банків заговорили ще у 2007 році.

Розглянемо ефективність дій НБУ під час фінансових і економічних криз за період з 1998 року, визначимо вплив кризи на економіку і банківську систему України, та надамо оцінку ефективності дій Національного банку України (табл.1.3) [18].

З 2007 року поступово настає загроза кризи споживчого кредитування, що супроводжується зниженням якості кредитних портфелів банків, розповсюдженням практики видачі бланкових кредитів фізичним особам, витісненням інвестиційних кредитів.

Оцінка ефективності дій НБУ під час фінансових і економічних криз

Рік	Подія	Вплив на економіку і банківську систему	Дії НБУ	Оцінка ефективності
1998	Дефолт у Росії	Девальвація гривни на 80%. Падіння ВВП на 1,7%. Зростання інфляції до 20%. Відплив капіталу нерезидентів, скорочення внесків фіз. осіб. Зростання дефіциту бюджету до 2,2% від ВВП. Зниження ліквідності банківської системи	Проведення інтервенцій на валютному ринку (резерви НБУ знизилися на 70% - до 700 млн. дол.). Встановлення нового валютного коридору – 2,5-3,5 UAH/USD	Вдалося істотно пом'якшити наслідки кризи (девальвація гривни – 80%, рубля – 246%). Жоден український банк не збанкрутів. Збережена довіра до банківської системи
2001	Банкрутство системного банку «Україна»	Банкрутство одного з найбільших банків послабило довіру населення до банківської системи	В основному заходи, направлені на виплату депозитів вкладникам банку «Україна». Посилення нагляду за банками	Національному банку не вдалося запобігти банкрутству, оскільки він втрутився в роботу даної банківської установи лише на останній стадії кризи. Проте НБУ забезпечив погашення банком заборгованості перед більшою частиною вкладників і кредиторів
2004	«Помаранчева революція»	Політична криза і невизначеність можливого розвитку подій (аж до розпаду країни) спровокували відплив капіталу з економіки, а також призвели до вилучення депозитів з банківської системи	Жорсткі заходи адміністративного характеру. Мораторій на дострокове зняття внесків, подовження термінів проходження платежів, «ручний» відбір заявок на покупку валюти. Масова видача стабілізаційних кредитів	За час революції жоден банк не збанкрутував. Банківська система зберігала свою працездатність. Після завершення революції були зняті всі обмеження
2007-2008	Іпотечна криза в США. Криза ліквідності української банківської системи.	Фактично закритий доступ на зовнішні ринки запозичень. Падіння ліквідності. Зростання ставок за кредитами. Скорочення обсягів їх видачі. Зростання ставок за міжбанківськими кредитами overnight до 30% річних (квітень 2008 р.)	Пріоритет НБУ – боротьба з інфляцією. Політика «дорогих» грошей. Підвищення облікової ставки. Зменшення обсягів рефінансування банків. Скорочення грошової бази. Ревальвація курсу гривни	Падіння ліквідності створює реальну загрозу кризи неплатежів в економіці. Дефіцит кредитних ресурсів скорочує інвестиційну активність підприємств і знижує темпи зростання ВВП. Потенційна загроза банкрутства банків з низьким рівнем капіталізації

Продовження табл.1.3

2007-	Загроза кризи споживчого кредитування	Зниження якості кредитних портфелів. Розповсюдження практики видачі бланкових кредитів фіз. особам. Витіснення інвестиційних кредитів. Підсумок – масові неплатежі по кредитах можуть призвести до системної банківської кризи	Ряд нормативних рішень, направлених на те, що збалансувало банківські активи і пасиви за строками. Посилення нормативів з формування резервів під споживчі кредити	НБУ досить швидко відреагував на зростання проблемної заборгованості банків за споживчими кредитами, а також дуже високі темпи зростання обсягів кредитування фізичних осіб. Прийняті заходи призведуть до скорочення числа виданих кредитів
-------	---------------------------------------	--	--	--

У результаті відбуваються масові неплатежі по кредитах, що можуть привести до системної банківської кризи. НБУ приймає ряд нормативних рішень, направлених на те, щоб збалансувати банківські активи і пасиви по термінах, посилює нормативи по формуванню резервів під споживчі кредити. НБУ досить швидко відреагував на зростання проблемної заборгованості банків по споживчих кредитах, а також на дуже високі темпи зростання обсягів кредитування фізичних осіб і прийняв заходи, направлені на скорочення кредитування.

Таким чином, можна зробити висновок, що НБУ ефективно реагував на виникаючі кризи у банківській системі. Завдяки його діям, вітчизняна банківська система зберігала працездатність навіть у періоди політичної та економічної нестабільності [16].

Великою проблемою у кінці вересня 2008 року стала так звана «рейдерська атака» на один із найбільших українських банків «Промінвестбанк», що у рейтингу по величині загальних активів (дані НБУ) на 01.07.2008 р. займав 6 місце в списку 178 банків України. Одночасно у трьох газетах вийшли статті про проблеми «Промінвестбанку», що спровокувало масовий відтік коштів і повинно було призвести до банкрутства банку й негайного продажу його «за безцінь». За даними банку, підприємства та вкладники вилучили зі своїх рахунків понад 3 млрд. грн. Для стабілізації ситуації Національний Банк України прийняв рішення підтримати «Промінвестбанк», виділивши йому 5 млрд. дол. для

рефінансування ліквідності банку [117].

На фоні відтоку грошових коштів нерезидентів та кризи довіри до українських банків, на міжбанківському валютному ринку переважали панічні настрої, що призвело до подорожчання долара у жовтні 2008 року до рівня 5,25 грн/дол.

Підвищений попит на долар і заява Нацбанку про те, що державні органи не мають наміру підтримувати стрімко падаючу гривню та спустошувати свої золотовалютні резерви ще більше дестабілізувало ситуацію на міжбанківському ринку і підштовхнуло ринок до росту.

Підвищений попит та дефіцит долару з 31 вересня на 1 жовтня 2008 року спровокували стрибок ставок на кредит «овернайт» у доларах до 2030 %. У п'ятницю 03.10.2008 року Нацбанк вийшов на торги, виділивши 342 млн. дол. інтервенцій, запропонувавши долар за курсом 5,0. Цей крок призвів до тимчасового зміцнення національної валюти. Так, ринкові котирування на початку торгів знаходилися на рівні 5,195,27 грн/дол., пізніше знизилися до рівня 5,115,18 закінчивши день з котируванням 5,215,25 грн./дол.

Згідно заяви Нацбанку, заходи з продажу валюти, проведені 03.10.2008 р. не означали, що НБУ буде присутній на торгах щодня, та має намір далі дотримуватися більш гнучкого курсоутворення. Однак, про послаблення ситуації на валютному ринку не було мови, оскільки згідно графіку погашення українськими банками синдікованих кредитів та єврооблігацій у 4 кварталі 2008 року, сума до погашення складала 1,2 млрд. дол. [117]. В умовах високого попиту на валюту та неоднозначної позиції Нацбанку щодо участі у торгах, про зниження курсу долара і стабілізацію гривні говорити не доводилось.

Українська банківська система до вересня 2008 року працювала стабільно, тому що фактори, котрі викликали світову фінансову кризу у нашій країні не настільки вагомими, щоб її підірвати. Неповорнення іпотечних кредитів в Україні не мало масового характеру, та й їх обсяг становив 15

відсотків від ВВП, тоді як у США – 75 %. Фондовий ринок також не настільки розвинутий, як ринок банківських зобов'язань.

Тому для старту фінансової кризи в Україні потрібен був інший каталізатор. Ним, на нашу думку, стала ситуація з «Промінвестбанком» – одним із найбільших банків країни, котрий займав шосте місце за активами (близько 27,5 млрд. грн.).

Для порятунку «Промінвестбанку», про що говорилося вище, НБУ наприкінці вересня 2008 року відкрив кредитну лінію в розмірі 5 млрд. грн. А вже 7 жовтня цього ж року у банку було запроваджено тимчасову адміністрацію, оскільки кошти були банком направлені не за призначенням, а на валютний ринок для спекуляцій. Ситуація навколо «Промінвестбанку» спровокувала кризу довіри до банківської системи України загалом. Коли ж міжнародні рейтингові агентства знизили кредитні позиції більшості українських банків, це стало додатковим поштовхом для паніки серед вкладників.

В Україні протягом 2008 р. темп приросту активів банків уповільнився до 41,9 % балансового капіталу, з початку 2008 р. загальний обсяг проблемних кредитів банків зріс у 2,4 рази, приріст депозитів банківської системи уповільнився до 27,7 %, приріст кредитів зменшився до 71,9 %. З метою підвищення ліквідності банківської системі у жовтні-листопаді 2008 р. НБУ надав кредитів рефінансування на загальну суму близько 74,7 млрд. грн. Найбільший обсяг рефінансування отримали: банк «Надра» (7,1 млрд. грн.), «Промінвестбанк» (5,85 млрд. грн.), «Ощадбанк» (4,6 млрд. грн.), «Приватбанк Дніпро» (3,4 млрд. грн.), банк «Фінанси і кредит» (2,7 млрд. грн.), «Родовідбанк» (2,2 млрд. грн.), «Укрпромбанк» (1,3 млрд. грн.), банк «Фінансова ініціатива» (1,3 млрд. грн.), «Укргазбанк» (1,2 млрд. грн.) [118].

Для підтримки банківської системи НБУ увів ряд Постанов (зокрема постанова від 11 жовтня 2008 року N 319 «Про додаткові заходи щодо діяльності банків», Додаток Б) з метою нейтралізації впливу зовнішньої

фінансової кризи та забезпечення стабільності банківської системи, захисту інтересів вкладників та інших кредиторів банків введено:

- заборону на дострокове повернення строкових депозитів;
- комерційним банкам рекомендовано здійснювати заходи по забезпеченню позитивної динаміки зростання депозитів з метою недопущення дострокового зняття коштів вкладниками;
- банкам дозволено видавати кредити лише в обсягах погашення раніше виданих позик; внесено зміни до нормативно-правових актів НБУ у частині встановлення мінімального розміру регулятивного капіталу у сумі 10 млн. євро для банків, що створюються, і поетапного збільшення до цієї суми розміру регулятивного капіталу діючих банків.

Можна виділити шість основних аспектів, у котрих проявилися наслідки світової фінансової кризи для української банківської системи:

1. Зниження довіри населення до банків. Поширилися панічні настрої серед вкладників комерційних банків, викликані ситуацією навколо «Промінвестбанку», а також частково спровоковані запровадженою в жовтні 2008 року Національним банком заборonoю на дострокове вилучення депозитів.

2. Серйозні труднощі українських банків пов'язані з поверненням до кінця 2008 року значних зовнішніх запозичень, що активно залучалися у попередні роки. Складнощі із залученням нових інвестицій, зумовлені кризовими явищами на європейських фінансових ринках та зниженням кредитних рейтингів значної частини українських банків.

3. Нестабільність на валютному ринку. Хоча вона має більше внутрішній спекулятивний характер, проте призводить до нестабільності міжбанківського валютного ринку, зменшення резервів НБУ, котрий змушений продавати валюту для задоволення ажіотажного попиту.

4. Криза істотно вплинула і на підвищення процентних ставок за кредитами.

5. Наслідком кризи є той факт, що в усьому світі порятунок фінансових

установ став завданням держави – вона вливала бюджетні кошти, а також брала комерційні банки під свій контроль.

6. Криза сприятиме укрупненню банків в Україні, оскільки дрібні банки просто не впораються з проблемами. Цей процес може проходити шляхом злиття і поглинання більшими фінансовими установами менших.

Тривожним є те, що значно знизилися кредитні рейтинги українських банків та зріс рівень ризику недовіри до банківської системи. Збільшується ризик безпеки через ймовірність хакерських атак у полюванні на віртуальні гроші. У періоди кризи виникає гостра необхідність у державній підтримці фінансового сектору країни. Ця необхідність зумовлена тим, що саморегуляція через ринковий механізм у таких умовах просто не діє.

Стан банківської системи України за результатами *першої «української хвилі кризи» 2008 року* характеризується наступними показниками [117]: станом на 1 січня 2009 року ліцензію Національного банку України на здійснення банківських операцій мали 184 банки, у тому числі: 155 банків (84,2 % від загальної кількості банків, що мають ліцензію) – акціонерні товариства (з них: 116 банків (63,0 %) – відкриті акціонерні товариства, 39 банків (21,2 %) – закриті акціонерні товариства), 29 банків (15,8 %) – товариства з обмеженою відповідальністю. У стані ліквідації перебуває 13 банків, з них 10 банків ліквідуються за рішеннями НБУ, 3 – за рішеннями господарських (арбітражних) судів. Тимчасове (антикризове) правління введено Національним банком в 1 комерційному банку.

За станом на 01.01.2009 власний капітал банків склав 121,4 млрд. грн. або 13,1 % пасивів банків. Зобов'язання банків за станом на 01.01.2009 становили 805,8 млрд. грн. Кошти фізичних осіб складають 213,2 млрд. грн., або 26,5 % загального обсягу зобов'язань, кошти суб'єктів господарювання – 143,9 млрд. грн., або 17,9 %.

Банки мають таку структуру коштів населення з точки зору строковості. Строкові кошти складають 175,2 млрд. грн., або 82,1 % від загальної суми коштів населення, а кошти на вимогу – 38,1 млрд. грн., або

17,9 %. Станом на 01.01.2009 активи банків становили 927,2 млрд. грн., загальні активи – 971,8 млрд. грн. Більшу частину загальних активів складають кредитні операції – 81,5 %.

Доходи банків склали 120,6 млрд. грн., в т.ч. процентні доходи становили 88,4 млрд. грн. (або 73,3 % від загальних доходів), комісійні доходи – 19,6 млрд. грн. (16,2 %).

Витрати банків склали 110,9 млрд. грн., в т.ч. процентні витрати – 50,8 млрд. грн. (або 45,8 % від загальних витрат), комісійні витрати – 2,2 млрд. грн. (2,0 %).

Стан банківської системи України за результатами *другої «української хвилі кризи» (перші 5 місяців 2009 року)* характеризується наступними показниками [117]: станом на 1 травня 2009 року ліцензію Національного банку України на здійснення банківських операцій мали 185 банків, у тому числі: 158 банків (85,4 % від загальної кількості банків, що мають ліцензію) – акціонерні товариства (з них: 125 банків (67,6 %) – відкриті акціонерні товариства, 33 банки (17,8 %) – закриті акціонерні товариства), 27 банків (14,6 %) – товариства з обмеженою відповідальністю.

У стані ліквідації перебуває 10 банків, з них 7 банків ліквідуються за рішеннями НБУ, 3 – за рішеннями господарських (арбітражних) судів. Тимчасове (антикризове) правління введено Національним банком в 15 комерційних банках.

Станом на 01.05.2009 р. власний капітал банків склав 119,8 млрд. грн. або 13,7% пасивів банків. Зобов'язання банків на 01.05.2009 р. становили 753,7 млрд. грн. Кошти фізичних осіб – 190,0 млрд. грн., або 25,2 % загального обсягу зобов'язань, кошти суб'єктів господарювання – 119,3 млрд. грн., або 15,8 %.

Банки мають таку структуру коштів населення з точки зору строковості. Строкові кошти складають 149,5 млрд. грн., або 78,6 % від загальної суми коштів населення, а кошти на вимогу – 40,6 млрд. грн., або 21,4 %. Станом на 01.05.2009 р. активи банків становили 873,4 млрд. грн.,

загальні активи – 939,1 млрд. грн.

Отже, проблема нестабільності валютно-фінансової та банківської системи України має досить специфічні характеристики. З одного боку, кризові явища пов'язані з моделлю економічного розвитку держави та можливостями здійснення відчутних економічних реформ, з іншого – нестабільність у валютній сфері характеризується проблемами внутрішньої та зовнішньої боргової залежності країни.

Розвиток валютно-фінансової системи України характеризується дією так званих позаекономічних чинників, що відчутно впливають на її розвиток. Це, на нашу думку, чинники «стадної поведінки», психологічного ризику, епідемічного поширення кризових явищ та суто політичних зрушень, що впливають на поточний або майбутній стан економіки. Проте вітчизняні вчені не виокремлювали зазначені фактори як такі, що здатні спровокувати складний механізм розгортання тенденцій нестабільності. Не було зроблено спроби розглянути структурні чи політичні фактори як важливий складник економічних зрушень, а наслідком їх може стати кризова ситуація. Натомість перевагу надано дослідженню саме базових макроекономічних показників, не зважаючи на те, що більшість криз, що відбулись в останній декаді минулого тисячоліття, розгортались аж ніяк не на фоні економічного спаду чи рецесії світової економіки. Навпаки, їм передував період економічного пожвавлення, котрий був наслідком вдало імplementованих стабілізаційних програм чи/та високого економічного зростання.

Вивчення позицій вітчизняних учених та вчених країн СНД (А. Грязнової, І. Гуцала, О. Василика та К. Павлюка, С. Мочерного, Л. Дробозіної, А. Єпіфанова, І. Сало, І. Д'яконової, К. Рудого, Н. Заяц, В. Попова і М. Монтеса, А. Анікіна й інших) про суть фінансової нестабільності дає підстави припустити, що у сучасному науково-термінологічному обігу найбільш усталеним є розуміння фінансової кризи як порушення рівноваги у функціонуванні системи фінансових відносин, що проявляється у нестабільності фінансів інститутів та кредитно-фінансових установ і

виражається у різкому падінні ВВП, що дестабілізує процес формування та розподілу централізованих фондів держави. Зокрема, на думку О. Василика, фінансова криза – це явища, а показник її наявності – дефіцит державного бюджету [23, с. 594]. Проте, як справедливо зазначають В. Попов та М. Монтес, фінансова криза може розгорнутись і без бюджетних дефіцитів як наслідок погіршення умов торгівлі та балансу у поточних операціях, що разом призводять до підриву валютного курсу, що, в свою чергу, через взаємопов'язаність валютного та фінансового ринків, може негативно вплинути на стан фінансового сектора країни [102, с. 20]. Фінансова криза складається з бюджетної кризи, кризи грошового обігу, банківської, біржової та валютної криз.

На відміну від висвітленого підходу зазначених учених, західні економісти Г. Мінські, Ч. Кіндлебергер, М. Фрідмен, А. Шварц, П. Кругман, М. Обстфельд, М. Бордо, Р. Дорнбуш, П. Дібвіг, Д. Даймонд, Р. Манделл, Ф. Мишкін, С. Фішер, Г. Камінські, К. Рейнхарт, А. Веласко, Р. Чанг, Г. Гортон, С. Едвардс, Р. Глік, Е. Роуз, Р. Рігобон, Г. Кальво та інші вже впродовж тривалого часу займаються дослідженням фінансової нестабільності, а тому сучасні вітчизняні досягнення у цій галузі економічної науки переплітаються із західними або їх інтерпретують. Проте варто відзначити відсутність чіткого розуміння того, що ж саме вважають фінансовою кризою, що є первинним – валютна чи фінансова нестабільність. Зважаючи на зростання взаємозалежності валютного та фінансового секторів, наслідками фінансової кризи (суто фінансової за походженням) можуть стати порушення у банківській, а отже, і валютній сферах, і так само валютна криза може трансформуватись у банківську та фінансову кризи. Так, Ч. Кіндлебергер та Г. Мінські у моделі фінансової кризи поняття валютної та фінансової кризи вживають як синонімічні, з тією лише різницею, що терміном валютної кризи названо початковий етап більш глибокого за своїми проявами потрясіння, що охоплює не лише валютне, а й загальнофінансове середовище. На думку вчених, фінансова криза містить такі елементи, як різке падіння цін на

активи, масове банкрутство як у фінансовому, так і нефінансовому секторі та порушення діяльності валютного ринку.

У найуживанішому значенні будь-яку кризу в українській економіці можуть назвати не лише фінансовою, а й економічною, що свідчить про нечітке сприйняття цієї категорії економічної науки. Хоча, безперечно, усвідомлення можливих взаємозв'язків різних складників фінансової кризи здатне сприяти усвідомленню багатоваріантності тривання кризи, а, отже, підвищити прогнозованість визначення напряму її розгортання із своєчасним виокремленням необхідних механізмів впливу на зародження того чи іншого виду потрясіння у контексті кризи фінансової – чи то валютного, чи то банківського, чи бюджетно-боргового.

На сучасному рівні у ринкових умовах господарювання важливого значення набуває таке явище, як прозорість діяльності установ, що визначається як розповсюдження надійної і актуальної інформації, котра дає можливість її користувачам вірно оцінити ситуацію і фінансові результати діяльності банку, структуру його ризиків і методів управління ними. Комітет Базеля вважає прозорість ключовим елементом надійної і міцної банківської системи, підпорядкованим ефективному контролю, і формулює мінімальні стандарти в області фінансових комунікацій.

Проблеми прозорості комунікацій банків викладені у багатьох документах комітету Базеля (Додаток В). Так, у опублікованій в грудні 2008 р. доповіді «Якість зовнішнього аудиту і банківський нагляд» [216] підкреслюється, що посилення прозорості фінансової інформації банків розглядається як один з важливих чинників подолання нинішньої фінансової кризи. Довіра інвесторів залежить від прозорості методології банківських оцінок рівня ризиків – кредитних, ринкових і ліквідних, особливо пов'язаних із структурою банківського продукту і діяльністю їх позабалансових підрозділів.

Питанням удосконалення стабільності банківської діяльності присвячені наукові роботи таких закордонних вчених – Бернд Рудольф,

Вайман М., Войфел Ч., Долан Эдвин Дж., Лейн Тімоті, Сорос Дж.; розгляду сучасного стану виконання вітчизняними банками законодавчих та нормативних вимог Національного банку України щодо процесу саморозкриття банківської інформації та її прозорості, визначенню можливих шляхів у підвищенні якості, прозорості та обсягах розкриття інформації банками, велику увагу приділено у своїх наукових працях такими вітчизняними вченими, як О. Барановським, А.Єпіфановим, Г.Крамаренко, О.Любунь, І.Сало, О.Шевцовою та ін. [11, 187, 81, 93, 166, 195]. Науковці у своїх працях піднімали питання та вивчали вплив фінансової кризи, макроекономічних та мікроекономічних факторів на розвиток банківської системи, удосконалення фінансового менеджменту, застосування сучасних методів мінімізації ризиків у фінансовій та банківській діяльності, стабілізації фінансово-економічного стану суб'єктів господарювання.

Світова практика свідчить, що доступність інформації про власників – далеко не єдиний чинник реальної інформаційної прозорості банків. Транспарентність фінансових установ включає і можливість отримання відомостей, зокрема, про їх фінансовий стан, а також трансакції.

Національний банк України листом № 47-412/10144-8833 від 27 липня 2011 року [213] зобов'язав комерційні банки розміщувати (обнародувати) протягом місяця, наступного за звітним періодом на їх сайтах і у приміщеннях структурних підрозділів (відділеннях і філіях), куди мають доступ клієнти і вкладники, власні квартальні баланси і звіти про фінансові результати. Національний банк підкреслює, що відповідна норма введена у зв'язку з набуттям чинності з 17 червня 2011 року змін до закону «Про банки і банківську діяльність» [138].

За результатами спільного дослідження Агентства фінансових ініціатив і Standard & Poor's при підтримці Проекту USAID «Розвиток ринків капіталу» щодо вивчення інформаційної прозорості банків України за 2010 рік визначено погіршення прозорості на фоні фінансових труднощів при недосконалості інформаційного середовища [212].

Агентством було проведено аналіз прозорості 30 банків, що входять до I та II груп за розміром активів (за класифікатором НБУ) станом на 01 червня 2010 року. За результатами, індекс інформаційної прозорості, котрий розраховується як середній бал по 30 найкрупнішим банкам України, зменшився в порівнянні з 2009 роком на 6,1 % і становив 42 %.

Причиною спаду індексу транспарентності стало різке погіршення доступу до звітності, що подається до органів регулювання перш за все за рахунок недосконалості інформаційного середовища на фондовому ринку, а також значне скорочення обсягу фінансової і операційної інформації².

Розглянемо та проаналізуємо загальнодоступну інформацію, що міститься в трьох основних джерелах:

- річні звіти банків;
- офіційні веб-сайти банків;
- звітність, що подається до регулюючих органів: інформація, що знаходиться у відкритому доступі та представляється НБУ, Державній комісії з цінних паперів і фондового ринку (ГКЦБФР), фондовим біржам або опублікована банками відповідно до вимог вказаних органів, інформація, що міститься у проспектах емісій публічних випусків цінних паперів (облігацій, ADR, GDR). Для дослідження оберемо 10 найуспішніших банків банківської системи України за рейтингом та показниками їх діяльності (табл.1.4) та проведемо аналіз показників інформаційної прозорості по блокам:

- структура власності і прав акціонерів;
- фінансова та операційна інформація;
- склад та процедури Наглядової ради і менеджменту.

Аналіз результатів дослідження по блоках показує, що у 2010 р., як і у попередньому, найбільш повно банки надали інформацію про структуру власності і права акціонерів – 56,3 % (у 2009 р. даний блок був розкритий на 56,6 % від максимально можливого рівня).

² Болгар Т.М. Проблеми процесу прозорості саморозкриття банківської інформації [Текст] / Болгар Т.М. // Збірник наукових праць „Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України”. Вип. 33.– Суми: ДВНЗ УАБС НБУ, 2011. – С.118–125

Показники інформаційної прозорості банків України, 2010р. [212]

№ з/п	Місце, яке зайняв банк у 2010 році	Місце, яке зайняв банк у 2009 році	Назва банку	Бал, %	Структура власності і прав акціонерів, %	Фінансова та операційна інформація, %	Склад та процедури Наглядової ради і менеджменту, %	Бал у 2009 році (↑ або ↓) ³
1	1	1	ВіЕйБіБанк	65,1	83,7	58,8	60,3	71,4 (↓)
2	2	10	ПУМБ	60,9	66,1	61,2	52,3	55,9 (↑)
3.	3	5	ПриватБанк	60,3	67,0	60,0	51,5	61,2 (↓)
4	4	–	ОТП Банк	58,8	68,2	58,5	47,6	–
5	5	7	Райффайзен Банк Аваль	58,8	75,4	54,2	52,4	57,1 (↑)
6	6	–	УніКредит Банк	51,4	60,5	50,4	41,0	–
7	7	4	Укрексім-банк	50,8	63,0	51,0	33,9	62,1 (↓)
8	8	6	Укрсоцбанк	49,7	72,0	42,4	42,1	57,4 (↓)
9	9	–	Фінанси і Кредит	46,9	64,7	41,5	41,0	–
10	10	–	УкрСиббанк	46,1	55,7	44,4	38,7	–
Середній бал по банкам				54,9	67,6	52,2	46,1	61,3 (↓)

Рівень прозорості по блоку «Фінансова та операційна інформація» знизився до 37,5 % (у 2009 р. – 48 %). Причому падіння по даному блоку спостерігалось в розрізі абсолютно всіх джерел розкриття інформації. Єдиним інформаційним блоком, що показав приріст показника прозорості (хоча і незначний), виявилася інформація про склад і процедури Наглядової ради і менеджменту. У 2010 р. індекс прозорості по даному блоку досяг 42,2 %, що на 1,2 п.п. краще за рівень минулого року.

Відносно ступеню інформативності різних джерел (табл. 1.5), то тут потрібно відмітити, що найбільш повним джерелом інформації про банки України є веб-сайти банків.

³ Знак « – » означає, що у 2009 році банк не ввійшов до числа кращих по прозорості

Таблиця 1.5

Ступінь інформативності різних джерел [212]

№ з/п	Джерела розкриття інформації	Бал, 2010р., %	Структура власності і прав акціонерів, %	Фінансова та операційна інформація, %	Склад та процедури Наглядової ради і менеджменту, %	Бал, %	
						2009р.	2008р.
1.	Річні звіти банків	13,9	20,0	13,0	8,7	17,4	24,8
2.	Веб-сайти	44,7	59,0	42,3	32,7	44,6	43,1
3.	Звітність до органів регулювання	31,2	41,2	12,3	40,2	53,7	26,0

По цьому джерелу інформації спостерігається стійкий прогрес: у 2010 році веб-сайти забезпечили 44,7 % інформації, важливої для інвесторів про структуру власності і права акціонерів, що є кращим показником в розрізі інформаційних блоків дослідження.

Звітність до регулюючих органів, яка у 2009 році була визнана кращим джерелом інформації, у 2010 р. опинилася на другому місці з результатом 31,2 %, що на 22,5 п.п. гірше за результат 2009 року.

З урахуванням того, що у 2008 р. прозорість цього джерела інформації складала 26 %, можна стверджувати, що у 2009 р. відбулося поліпшення прозорості по даному джерелу, котре не вдалося закріпити у вигляді чіткої тенденції. Інформація по блоках «Структура власності і права акціонерів» і «Склад і процедури Наглядової ради і менеджменту» представлена у даному джерелі практично рівномірно – 41,2 % і 40,2 % відповідно. Низький рівень подачі фінансової і операційної інформації у 2010 році – 12,3 % від максимально можливого обсягу інформації (у 2009 р. – 51,3 %).

Річні звіти банків, що традиційно є іміджевими, а не змістовною складовою транспарентності, у 2010 році показали середнє розкриття – 13,9 %, не дивлячись на те, що дане джерело містить близько 25 % інформації, значущої для інвесторів.

Річна фінансова звітність банків, як по національних, так і по міжнародних стандартах, підтверджена аудиторським висновком. Примітка до річної звітності по аналізу кредитного портфеля містить інформацію про працюючі і проблемні позики у різних аспектах: по типах контрагентів, валютах запозичення, категоріям класифікації і так далі [213].

Проте при всій змістовній наповненості дана інформація володіє істотними недоліками – украй рідкісною періодичністю (раз на рік) і затримкою публікації (більше трьох місяців).

Згідно вимогам законодавства України банки публікують квартальну звітність по національних стандартах у газетах «Голос України» і «Урядовій кур'єр» і часто дублюють її на сайті.

У обов'язковій примітці до звітності міститься інформація про склад кредитного портфелю банку в розрізі п'яти категорій класифікації по стандартах банківського нагляду.

При цьому не можливо оцінити окремо обсяги виданих кредитів у кожній категорії і окремо – обсяги сформованих резервів. Також дана інформація не надається у розрізі типів позичальників: фізичні або юридичні особи.

Отже, розглянувши розподіл банків за рівнем інформаційної прозорості (рис.1.2) та проаналізувавши види інформаційних джерел, можна пояснити зниження загального рівня прозорості банків України в 2010 р. наступними причинами:

– скорочення кількості банків, виступаючих емітентами єврооблігацій. Як відомо, наявність у відкритому обігу на зовнішньому ринку боргових інструментів пов'язана з необхідністю дотримання достатньо жорстких стандартів і вимог по розкриттю інформації. Спостерігаючи у 2010 році тенденцію до зменшення кількості випусків єврооблігацій, відмітимо, що це приводить і до скорочення обсягу розкриття банками інформації (унаслідок зняття відповідних вимог);

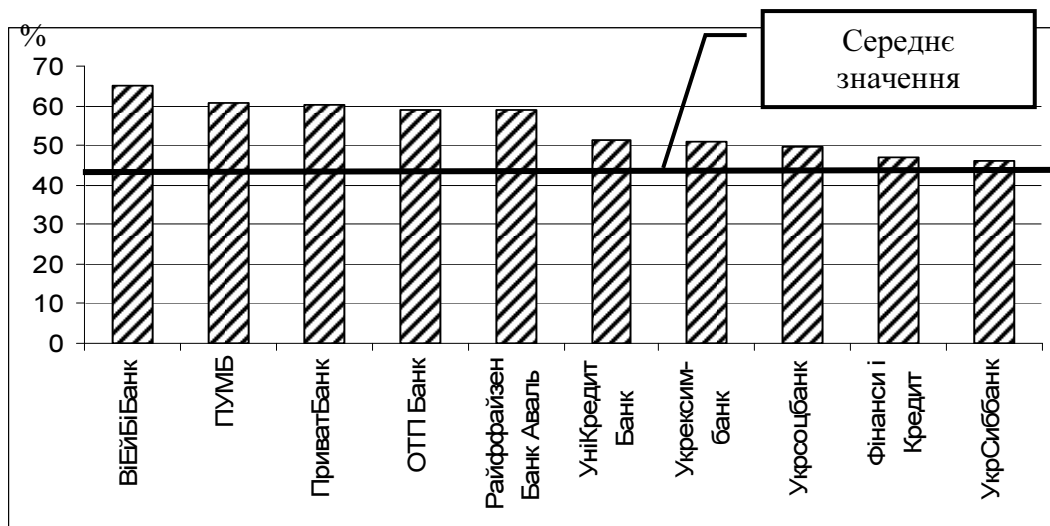

Рис.1.2 Розподіл банків по рівню інформаційної прозорості, 2010р.

– зміни, що відбуваються у інфраструктурі забезпечення прозорості фондового ринку. При стандартних вимогах за змістом розкриття емітентом інформації технологічні особливості роботи інформаційних агентств та їх проектів часто істотно розрізняються. Так, Агентство по розвитку інфраструктури фондового ринку України (АРІФРУ) раніше використовувало для розміщення інформації сайт www.smida.gov.ua, котрий дозволяв розкривати інформацію на декількох мовах, а також використовувати режим гіперпосилань на інші джерела, перш за все веб-сайти банків. У 2010 р. АРІФРУ почало розміщувати інформацію емітентів на іншому порталі – www.stockmarket.gov.ua, котрий, на жаль, поки що не володіє належним рівнем технологічної підтримки: сайт моноязичний (тільки українська мова), не підтримує режим гіперпосилань, а пошук організований не по назві емітента, а за кодом його державної реєстрації. Дані зміни послужили основною причиною скорочення ступеня прозорості джерела «Звітність до органів регулювання»;

– ослаблення адміністративних стимулів підвищення прозорості. Слід відмітити позитивну роль регуляторів банківського і фондового ринків у забезпеченні прозорості, а саме у підготовці і доведенні до банків вимог за змістом і термінами публікації регулярної і нерегулярної інформації. Зусилля НБУ за 2010 рік, а саме вступ до дії нової редакції Інструкції з фінансової звітності, не привели до ефективних результатів по забезпеченню прозорості

банківських установ, хоча і скоротили розбіжності з МСФО. Згортання зовнішніх запозичень «звільнило» деякі з банків від необхідності розкриття інформації по стандартах іноземних бірж і торгових майданчиків, що можна назвати «механічним» скороченням адміністративного стимулу;

– відмова деяких банків від публікації річних звітів, на наш погляд, обумовлена наявністю фінансових проблем.

Щодо «Дотримання ринкової дисципліни» у рекомендаціях «Базель-2», то слід відзначити, що особливе місце відведено прозорості діяльності банків та надання інформації про результати їх діяльності. В Україні цей процес набуває розвитку і під чітким та зваженим керівництвом регулятора.

Підводячи підсумки, зазначимо, що однією із основних причин настання кризи у банківській системі України є грубі помилки з боку менеджменту банківських установ і недоліки у системі регулювання й нагляду за ними зі сторони регуляторних органів.

Кризові явища у банківській системі України зумовлені дією як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. Процес активного проникнення на банківський ринок системних іноземних банків, за котрими стоїть потужний корпоративний бізнес, що сприяв буму роздрібного кредитування на придбання іноземних товарів (автомобілів, побутової техніки тощо), а отже і просуванню імпортової продукції на український ринок.

Це посилило не виробничу, а споживацьку спрямованість розвитку економіки України. Стрімке нарощування залучення короткострокового іноземного капіталу стало однією із причин підвищення ризикованості діяльності вітчизняних банків і значного негативного впливу світової фінансової кризи як на банківську систему, так і в цілому на економіку України. Подолати наслідки і не допускати їх у майбутньому, на нашу думку, можна за умови проведення ефективної грошово-кредитної політики держави, здійснення ефективних процедур регулювання транскордонних фінансових потоків і правил поведінки всіх учасників банківського ринку.

1.4. Сучасний стан та проблеми стабільного функціонування вітчизняних банків

Відновлення українського банківського сектору після фінансово-економічної кризи залежить від багатьох факторів, серед котрих значну роль відіграє великий обсяг проблемних активів на балансах українських банків, невисокі темпи стягнення яких значно гальмують процес оздоровлення економіки. Якість активів банківських установ, особливо якість кредитного портфелю, є своєрідним індикатором стану банківського сектору економіки. Тому аналіз сучасного стану проблемних активів в банківській системі України набуває особливої актуальності.

Кожен банк має у своєму активі проблемні кредити, особливо в економічно складні часи. Тому виникає питання: а який же допустимий рівень проблемних активів можуть мати банківські установи і забезпечувати стабільну роботу? Як відмічає Примостка Л.О. [134], для зарубіжних банків прийнятним вважається обсяг проблемних кредитів, що не перевищує значення 3 % від загальної кількості виданих кредитів, а питома вага списаних позик у загальному обсязі виданих – 0,25 – 0,75 %. Якщо питома вага проблемних кредитів перевищує 7 % бар'єр, то становище банку визначається як кризове.

Розглянемо, які обсяги проблемної заборгованості існують у вітчизняних банках та як це впливає на ефективність роботи банківської установи та економіки у цілому.

Фінансово-економічна криза 2008-2009 рр. значно вплинула на кредитну діяльність банківських установ. Так, в 2007-2008 рр. в Україні спостерігався бум кредитування під різноманітні цілі – від реалізації масштабних промислових проєктів до купівлі товарів широкого вжитку. При цьому банки вели агресивну кредитну політику, намагаючись завоювати якомога більшу частину ринку та збільшити кредитний портфель. Прагнення до швидкого прийняття рішення щодо видачі кредиту та отримання клієнта

будь-якою ціною призводило до неточної оцінки фінансового стану позичальника, достатності та ліквідності забезпечення по кредиту. При цьому вимоги до фінансового стану позичальника необґрунтовано занижувались. Більшість банківських установ на той час активно видавали кредити у іноземній валюті, не враховуючи той факт, що основна маса клієнтів отримує доходи у національній валюті. Тому при девальвації гривні більшість позичальників, які потрапили в пастку валютного кредиту, виявились неплатоспроможними. Окрім цього, умови кредитних продуктів були недостатньо продумані та стандартизовані. Враховуючи всі вище зазначені факти, можна зробити висновок, що банківські установи, впроваджуючи таку кредитну політику, частково винні у існуючому на даний час високому рівні обсягу проблемних кредитів [180].

Дані таблиці 1.6 підтверджують швидке зростання обсягів кредитування у період, що передує фінансово-економічній кризі, а також демонструє швидші темпи зростання простроченої кредитної заборгованості. У 2008 р. темп росту виданих вітчизняними банками кредитів становив 163,2 % відносно попереднього періоду, що у абсолютному вимірі становить 792 244 млн. грн. у 2008 р. відносно 485 368 млн. грн. у 2007 р. З настанням фінансово-економічної кризи, обсяги кредитування дещо знизились. Так, 2009 р. характеризувався зменшенням темпу росту обсягу наданих кредитів на 5,7 % відносно рівня 2008 р. Останні ж роки обсяги наданих банками кредитів залишаються на досить стабільному рівні. Окрім цього, кредити видані протягом останніх років відповідають більш жорстким вимогам платоспроможності позичальників. Зміну обсягу кредитного портфелю у динаміці можна прослідкувати за даними в таблиці 1.6.

Економічні негаразди, що відчули на собі контрагенти банківських установ з настанням фінансово-економічної кризи, негативно вплинули на структуру активів банківських установ, призвели до погіршення якості кредитних портфелів, до зростання простроченої заборгованості за кредитами.

Таблиця 1.6

Динаміка кредитних портфелів банків та простроченої заборгованості за кредитами

Назва показника	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Кредити надані, млн. грн.	485 368	792 244	747 348	755 030	825 320	815 327
у % до попереднього періоду	-	163,2	94,3	101,0	109,3	98,8
Прострочена заборгованість за кредитами, млн. грн.	6 357	18 015	69 935	84 851	79 292	72 520
у % до попереднього періоду	-	283,4	388,2	121,3	93,4	91,5
у % до суми наданих кредитів	1,3	2,3	9,4	11,2	9,6	8,9

Складено на основі даних НБУ [114].

Високий рівень обсягу простроченої заборгованості, котрий спостерігається у даний час в українських банках, знижує ефективність роботи банків, скорочує можливості кредитування реального сектору економіки.

Аналізуючи дані таблиці 1.6, можна відмітити, що обсяг простроченої заборгованості стрімко зростає. Так, прострочена заборгованість за кредитами у 2007 р. складала 6 357 млн. грн., а аналогічний показник у 2010 р. вже досяг рівня 84 851 млн. грн., тобто збільшився в 13,3 рази. При цьому сума наданих кредитів за аналогічний період зросла лише у 1,6 раз. Необхідно відмітити, що найбільш активно обсяг простроченої заборгованості зростає у 2008-2009 рр., коли приріст даного показника складав 283,4 % та 388,2 % відповідно. У 2010 р. темпи зростання простроченої заборгованості знизились і встановились на рівні 121,3 %. А починаючи з 2011 р. обсяг простроченої заборгованості відносно рівня попереднього періоду став знижуватись і складав 93,4 % та 91,5 % у 2011 та 2012 рр. відповідно.

Рисунок 1.3 наглядно демонструє ситуацію, що складалась у

вітчизняних банках з обсягами наданих кредитів та простроченої заборгованості у 2007-2012 рр.

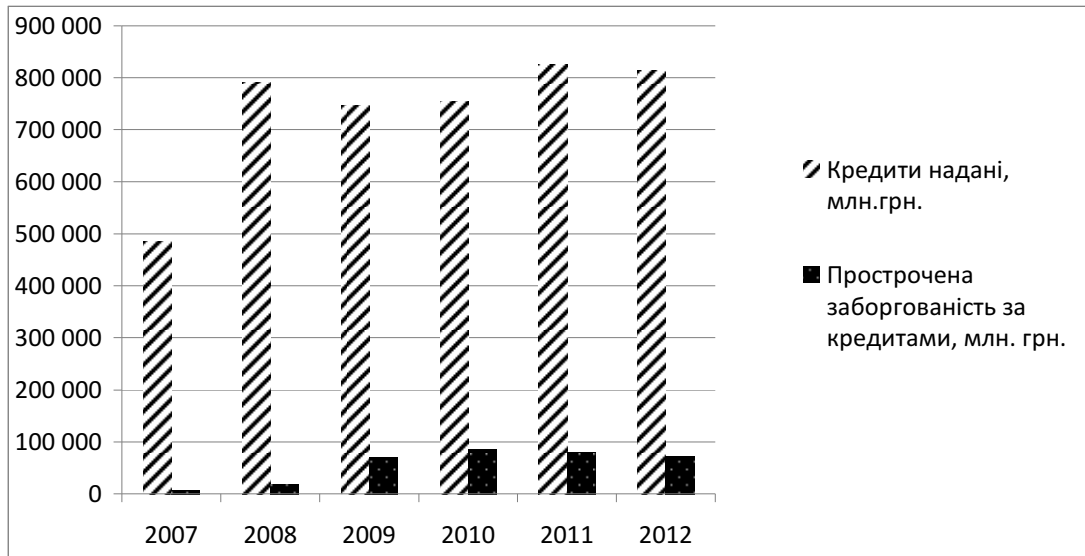

Рис. 1.3 Динаміка обсягу наданих кредитів та простроченої заборгованості за кредитами у 2007-2012 рр.

Зменшення темпів росту та зниження абсолютних величин проблемної заборгованості у 2010-2012 рр. відбувалось за рахунок активізації роботи банківських установ по декільком напрямам:

- активної роботи банківських установ у сфері списання безнадійної заборгованості;
- активізації програм реструктуризації;
- активізації практики зовнішньобанківських методів управління проблемними активами, а саме продаж або передача в управління проблемних портфельів третій особі (колектору);
- позитивні результати від реалізації заставного майна.

Списанню безнадійної заборгованості сприяло спрощення даної процедури, а також узгодження позиції НБУ та податкової адміністрації у даному питанні, що відобразилось у Постанові правління Національного банку України № 424 від 13.09.2010 р., котра затвердила порядок формування банками резервів за кредитами та нарахованих відсотків по ним і списання безнадійної заборгованості [149, 62].

Відповідно до цієї постанови банки мали право списувати кредитну

заборгованість, при умові її відповідності одночасно наступним критеріям:

– заборгованість віднесена до категорії «безнадійна» відповідно до Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків, затвердженого постановою Правління Національного банку України № 279 від 06.07.2000 р., до дати набрання чинності постанови № 424;

– фінансовий стан позичальника є незадовільним;

– прострочення платежів складають більше 90 днів.

Списання банком за рахунок сформованого резерву заборгованості за кредитами пов'язаних з банком осіб, а також заборгованості за кредитами, що віднесена до категорії «безнадійна» після дати набрання чинності постанови № 424, списувалась банками згідно з Порядком формування банками резервів за кредитами та нарахованих відсотків по ним і списання безнадійної заборгованості за умови її відповідності хоча б одній з ознак безнадійної заборгованості, визначених податковим законодавством.

Одночасно із списанням безнадійної заборгованості за кредитами банк списував і нараховані проценти за цими кредитами за рахунок сформованих резервів.

Однак, списання безнадійної заборгованості за кредитами та нарахованими за ними процентами не було підставою для припинення вимог банку до позичальника. Банк продовжував роботу щодо відшкодування списаної за рахунок резерву безнадійної заборгованості, у тому числі шляхом проведення претензійно-позовної роботи [149, 129].

На сьогоднішній день порядок списання безнадійної заборгованості регламентує Постанова НБУ № 172 від 01.06.2011 р. «Про затвердження Порядку відшкодування банками України безнадійної заборгованості за рахунок резерву» [148].

Відповідно до цієї постанови банк визначає заборгованість за активними банківськими операціями як безнадійну відповідно до методики, установлені Положенням про порядок формування та використання

банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями, затвердженим постановою Правління Національного банку України від 25.01.2012 р. № 23.

Банківська установа має право списати за рахунок резерву безнадійну заборгованість, що включає суму основної заборгованості перед банком та нараховані доходи, за якою є прострочення погашення боргу або його частини понад 180 днів.

За рахунок резерву банк має право списати безнадійну заборгованість за всіма активними банківськими операціями з пов'язаними особами, за операціями з пайовими цінними паперами та іншими корпоративними правами за умови їх відповідності хоча б одній з ознак безнадійної заборгованості, визначених Податковим кодексом України [148].

Як і у постанові № 424, чинна на даний час постанова № 172, зобов'язує банк продовжувати роботу щодо відшкодування списаної за рахунок резерву безнадійної заборгованості.

Наступним фактором, що вплинув на уповільнення темпів росту простроченої заборгованості стала активізація програм реструктуризації проблемних кредитів, що почали впроваджуватись у 2010 р., серед яких пролонгація кредиту, надання кредитних канікул, рефінансування, зниження процентної ставки, тощо.

Згідно з даними рейтингового агентства «Кредит-Рейтинг», серед методів реструктуризації банківські установи більш активно почали пропонувати клієнтам списання частини боргу при умові часткового погашення суми заборгованості [109].

Пожвавлення процесу реструктуризації мало ряд переваг для позичальників, так як в момент фінансової скрути вони отримували найбільш прийнятні умови погашення кредиту, можливість покращити рівень своєї платоспроможності. Банки ж, застосовуючи реструктуризацію як метод управління проблемною заборгованістю, залишали кредитний портфель формально «чистим», не включаючи реструктуризовані кредити до категорії

проблемних. Але при цьому викривлялася реальна кризова ситуація з рівнем проблемної заборгованості. А можливість невиконання позичальником своїх зобов'язань перед банком залишалась, лише розтягуючись в часі.

Необхідно відмітити, що внутрішньобанківські методики обліку проблемної заборгованості, що застосовуються в теперішній час українськими банками, викривляють реальний стан та достовірність даних НБУ щодо оцінки банківських активів. Не включаючи реструктуризовані та пролонговані кредити (котрі є по суті потенційно проблемними) до складу проблемних, банки уникають необхідності формування додаткових резервів, що є проблематичним у кризовий час, а також штучно підтримується більш висока якість кредитного портфелю, ніж це є насправді.

Наступним фактором, котрий позитивно вплинув на динаміку обсягу простроченої заборгованості, стало залучення до процесу повернення проблемної заборгованості третіх осіб – колекторських компаній.

Співпраця з колекторськими компаніями та банківськими установами може відбуватися по двом напрямам:

1. Передача проблемного портфелю в управління колекторської компанії з виплатою комісійної винагороди за повернутий кредит (аутсортинг). При використанні даного методу управління проблемними кредитами вони залишаються на балансі банківської установи, не дозволяючи вивільнити сформовані під них резерви.

2. Передача або продаж проблемного портфелю колекторській компанії. При цьому відбувається оптимізація балансу банківської установи, що позитивно впливає на якість кредитного портфелю та дозволяє зменшити резервний фонд. Окрім того, поживавленню продажу проблемних кредитів сприяло прийняття парламентом Закону України № 1617-VI від 24.07.2009 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей проведення заходів з фінансового оздоровлення банків» [137]. Відповідно до цих змін дисконт, який робився при продажу проблемного активу колекторській компанії, тобто різниця між залишком боргу та ціною

продажу, було дозволено відносити на валові витрати банку, уникаючи при цьому сплати податку на прибуток.

За даними колекторської компанії Credit Collection Group, у 2009 р. банківськими установами України було продано боргів на суму понад 2 млрд. грн. за середньою ринковою ціною 10 % від суми заборгованості. При чому продаж основної частини вказаного проблемного портфелю, а саме боргів на 1,5 млрд.грн., припадає на друге півріччя 2009 р., коли Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей проведення заходів з фінансового оздоровлення банків» набрав чинності [52].

Найбільш активно продавали свої кредитні портфелі Правекс-Банк, ІНГ Банк Україна, Кредит Європа Банк, Індекс-банк, СЕБ Банк, ОТП Банк, БТА Банк, Кредобанк, банк «Ренесанс Кредит», УніКредит Банк та Платинум Банк. Найактивнішими покупцями проблемних портфелів на той час були: Credit Collection Group, «Укрфінанс», eCall, CredEx і «Укрборг» [52].

Якість активів банківського сектору України на сьогоднішній день залишається на досить низькому рівні. Про це свідчить рівень показника питомої ваги прострочених кредитів у загальному обсязі виданих. Наглядно інформацію подано на рисунку 1.4.

Починаючи з 2009 р. і по теперішній час рівень даного показника перевищує гранично допустимий рівень, який провідними спеціалістами встановлюється на рівні 7 %.

У 2007-2008 рр. рівень даного показника складав 1,3 % та 2,3 % відповідно, що є, як було зазначено вище, допустимим значенням цього показника. Слід відмітити, що періодом найбільш активного росту проблемної заборгованості у загальному обсязі виданих кредитів став 2009 р., коли рівень даного показника збільшився майже в 4 рази відносно попереднього періоду.

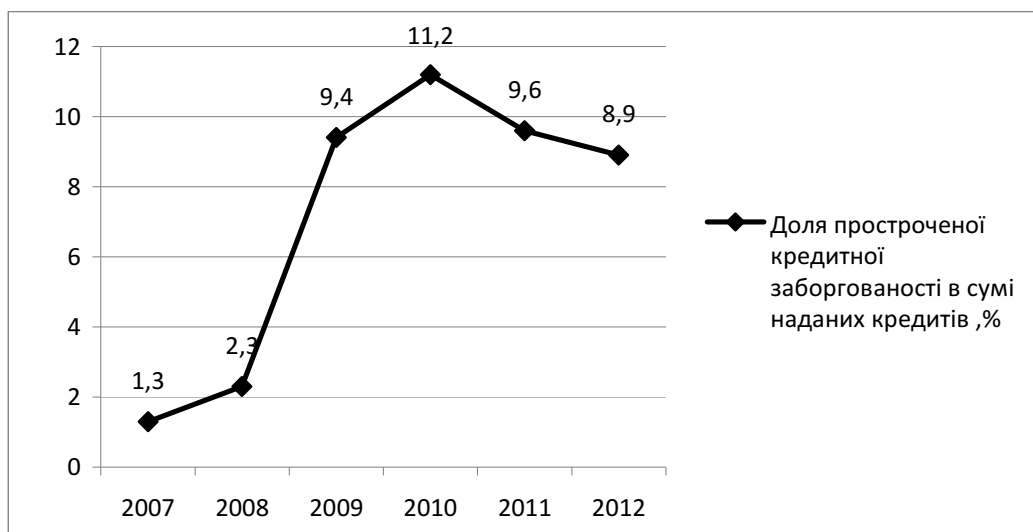

Рис. 1.4 Динаміка долі простроченої кредитної заборгованості у 2007-2012 рр.

Причинами такого стрімкого зростання стали як збільшення обсягу простроченої заборгованості у абсолютному вираженні з 18 015 млн. грн. у 2008 р. до 69 935 млн. грн. у 2009 р., так і поступове зменшення обсягу кредитного портфелю із 792 244 млн. грн. у 2008 р. до 747 348 млн. грн. у 2009 р. через майже повне припинення видачі нових кредитів. Найбільш складним періодом у ситуації з виникненням проблемної заборгованості став 2010 р., коли доля простроченої заборгованості у загальному обсязі виданих кредитів склала 11,2 % порівняно з 1,3 % у 2007 р.

Необхідно відмітити, що критична ситуація у банківському секторі почала стабілізуватися лише у 2010 р., коли обсяг наданих кредитів змінювався порівняно невеликими темпами (збільшився на 1 % відносно 2009 р.), а темпи росту простроченої заборгованості уповільнились (з 388,2 % у 2009 р. до 121,3 % у 2010 р.).

Початку стабілізаційного періоду та позитивних зрушень у банківській сфері сприяв ряд факторів, серед яких, на наш погляд, можна виділити:

- більш продуману кредитну політику вітчизняних банків, коли головним аспектом при видачі нових кредитів стала гарантія повернення основної суми боргу та відсотків за його користування (більш точна та повна оцінка платоспроможності позичальника, забезпечення повернення кредиту у

вигляді застави, гарантів та поручителів), а не боротьба за клієнта заради збільшення обсягу кредитного портфелю;

– активізація роботи по зменшенню проблемної заборгованості (реструктуризація, списання, залучення не банківських спеціалістів зі збору проблемної заборгованості, реалізація заставного майна).

За даними Національного банку України на 1 липня 2010 р. вітчизняні банки провели реструктуризацію 184 тис. діючих кредитних угод на загальну суму 217,5 млрд. грн., що складає 30,3 % загального обсягу виданих кредитів. Левова частка реструктуризованих угод – 164 тис. на суму 46,0 млрд. грн. (23,0 % кредитної заборгованості населення) – угоди, укладені з фізичними особами [48].

Тенденція до покращення ситуації окреслилась лише у 2011 р., коли темпи зростання обсягу наданих кредитів відносно попереднього періоду збільшились до 109,3 %, що в абсолютному вираженні становить 825 320 млн. грн. у 2011 р. відносно 755 030 млн. грн. у 2010 р., а обсяг простроченої заборгованості за кредитами відносно попереднього періоду зменшився до 93,4 % (79 292 млн. грн. у 2011 р. відносно 84 851 млн. грн. у 2010 р.).

Починаючи з 2011 р. доля проблемної заборгованості почала поступово знижуватись і складала 9,6 % та 8,9 % у 2011 р. та 2012 р. відповідно. Такі позитивні зміни відбулись за рахунок роботи банківських установ з проблемною заборгованістю, а також за рахунок поживавлення кредитування, що дало можливість зменшити частку проблемних кредитів у відсотковому вираженні у загальному кредитному портфелі. Але, не зважаючи на позитивну тенденцію щодо зменшення, рівень даного показника залишається надто високим.

На думку практикуючих спеціалістів, якість кредитних портфелів не в останню чергу залежить від їх структури. Банки, що активно розвивали роздрібне кредитування, зокрема іпотечне, мають більш високий рівень прострочених кредитів у загальному їх обсязі [48].

Так, наприклад, у 2010 р. ряд доволі великих банків декларували неймовірно низький на той час рівень проблемної заборгованості, пояснюючи це невеликою кількістю іпотечних кредитів: банк «Фінансова ініціатива» – 0,12 % проблемної заборгованості у загальному обсязі виданих кредитів; «Південний» – 0,95 %; Ощадбанк – 2,5 %; Брокбізнесбанк – 2,8 %; банк «Хрещатик» – 2,9 %; Імексбанк – 3,4 %; «Фінанси та кредит» – 6,0 % [48].

Згідно з дослідженнями міжнародного рейтингового агентства Fitch Ratings, найбільш ризикованими в структурі кредитного портфелю є споживчі кредити (рівень неповернень складає 15-17 %), карткові продукти банків (10-12 %), авто кредитування, де частка проблемних кредитів досягає рівня 5-7 % [131].

Слід відмітити, що дані міжнародних рейтингових агентств відносно обсягів сукупної проблемної заборгованості українських банків у загальній кількості виданих кредитів значно відрізняються від даних, що надає Національний банк України. Так, за даними НБУ, вищезазначений показник за 2011-2012 рр. не перевищував 10 % бар'єр [114].

За даними ж міжнародного рейтингового агентства Fitch Ratings частка проблемних кредитів за 2011 р. складала 18 % від загальної кількості виданих позик. Окрім цього потенційно проблемні та реструктуризовані кредити за відповідний період склали 46 % у загальному кредитному портфелі [112].

За оцінкою агентства Moody's рівень проблемних кредитів у 2011 р. складав 40 %, а у 2012 р. даний показник знизився до 35 % [112].

За даними агентства «Кредит-Рейтинг» у 2011р. частка проблемної та потенційно проблемної заборгованості складала 30 % кредитного портфелю юридичних осіб та 40 % кредитного портфелю фізичних осіб [62].

За даними міжнародної експертної компанії DB Research, середній обсяг негативно класифікованих активів у кредитному портфелі банків України у 2010 р. становив 45 % від його вартості [52].

Такі значні розходження між даними НБУ та міжнародних рейтингових

агентств пов'язані, насамперед, з різними критеріями віднесення заборгованості до категорії «прострочена». За правилами бухгалтерського обліку в Україні на рахунках простроченої заборгованості відображають тільки суму тих платежів, строк погашення яких минув. У той же час міжнародні рейтингові агентства використовують, на наш погляд, більш точну методику підрахунку обсягу проблемної заборгованості, включаючи до неї всю суму займу, за яким існує прострочення платежу, а також потенційно проблемні кредити, до яких відносять реструктуризовані та пролонговані кредити, строки платежів за котрими порушені.

Не зважаючи на позитивні зрушення 2011-2012 рр., стан багатьох українських банків (в т. ч. й доволі великих) залишається кризовим. Так, за даними НБУ, у 2012 р. в Україні нараховувалось 9 банків, рівень негативно класифікованих активів у котрих перевищував критичну позначку у 20 %, (таблиця 1.7).

Таблиця 1.7

Банки з високою долею негативно класифікованих активів [182]

Назва банку	Активи, млрд. грн.	Негативно класифіковані активи у % до загальної суми активів
Родовід Банк	8,86	128,39
Сведбанк	5,59	44,42
Банк "Форум"	9,25	43,11
Укргазбанк	19,96	40,03
Піреус Банк	3,15	36,36
Банк "Надра"	25,35	31,71
Укрсоцбанк	40,35	30,67
Правекс Банк	5,25	28,92
Райффайзен Банк Аваль	47,43	22,83

Відповідно до Постанови правління Національного банку України № 346 від 17.08.2012 р. «Про затвердження Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського

законодавства» [143] до негативно класифікованих активів відносять надані кредити/фінансові зобов'язання, операції з розміщення коштів на кореспондентських рахунках у інших банках, цінні папери, що обліковуються у портфелях банку на продаж та до погашення, дебіторську заборгованість, що класифіковано за IV та V категоріями якості, цінні папери, що обліковуються у торговому портфелі банку, за котрими сума накопиченої уцінки перевищує 50 відсотків від вартості їх придбання (тобто балансової вартості цінних паперів без включення накопиченої уцінки та нарахованих доходів за ними), включаючи нараховані доходи за всіма цими операціями.

Міжнародні рейтингові агентства постійно вказують на існуючі проблеми у вітчизняному банківському секторі та висловлюють занепокоєння щодо стійкості фінансової системи країни. Так, у 2012 р. агентства Fitch та Moody's знизили рейтинги багатьох українських банків та країни у цілому, що свідчить про низьку дохідність банків, високий рівень ризику та низьку якість активів [112].

Беручи до уваги високий рівень показника долі простроченої кредитної заборгованості у загальному обсязі виданих кредитів та високий рівень негативно класифікованих активів, банки змушені нарощувати резервний фонд на відшкодування витрат за активними банківськими операціями. На сьогоднішній день основним нормативним документом, котрий регламентує порядок формування резервного фонду є Постанова Правління Національного банку України № 23 від 25.01.2012 р. «Про затвердження Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями» [145].

Резерви на відшкодування витрат за активними банківськими операціями відповідно до даної постанови складаються з резервів за фінансовими активами, за наданими фінансовими зобов'язаннями та за дебіторською заборгованістю за господарською діяльністю банку.

Схематично склад резервів на відшкодування витрат за активними банківськими операціями представлено на рисунку 1.5.

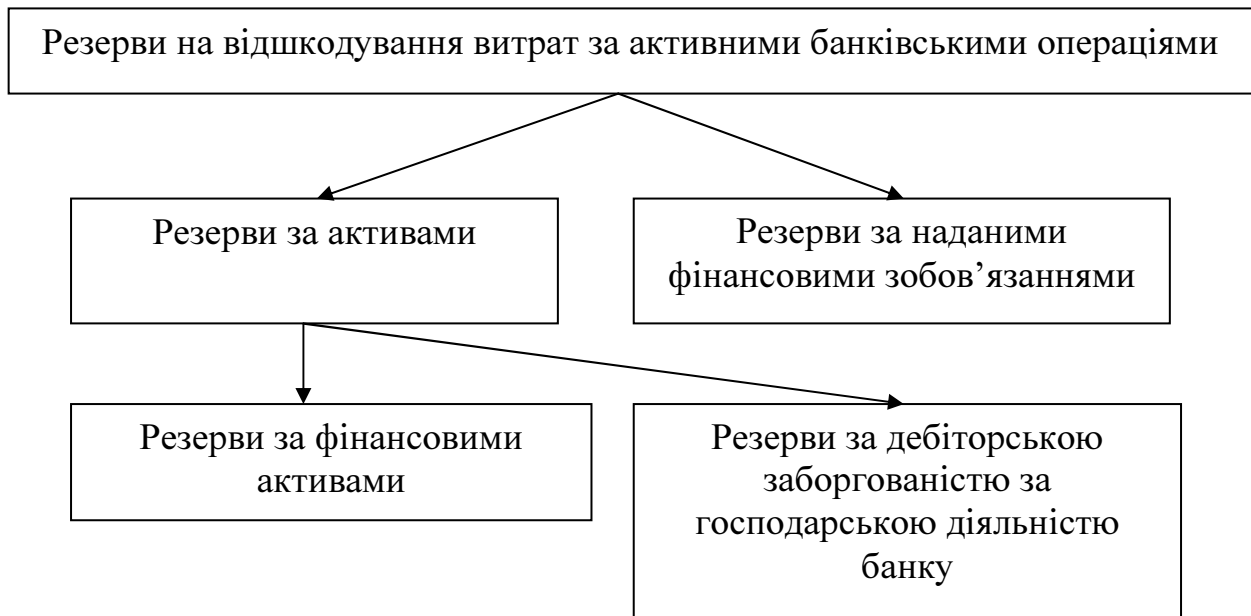

Рис. 1.5 Склад резервного фонду на відшкодування витрат за активними банківськими операціями

Більш детально розглянемо ситуацію, що склалась на сьогоднішній день з формуванням резервів за фінансовими активами, адже кредитні операції банку входять саме до цієї групи.

Динаміка формування резервного фонду за останні роки представлено в таблиці 1.8.

Таблиця 1.8

Динаміка простроченої кредитної заборгованості та резервного фонду за 2007-2012 рр. [114, 112]

Назва показника	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Кредити надані, млн.грн.	485 368	792 244	747 348	755 030	825 320	815 327
Прострочена заборгованість за кредитами, млн. грн.	6 357	18 015	69 935	84 851	79 292	72 520
Резерви під активні операції банків, млн. грн.	20188	48409	122433	148839	157907	141319

Продовження табл.1.8

у % до попереднього періоду	-	239,8	252,9	121,6	106,1	89,5
Резерви на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями, млн. грн.	18 477	44 502	99 238	112 965	118 941	-
у % до попереднього періоду	-	240,9	223,0	113,8	105,3	-
у % до суми наданих кредитів	3,8	5,6	13,3	15,0	14,4	-
Резерви на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями до обсягу простроченої заборгованості, %	290,7	247,0	141,9	133,1	150,0	-

Так, за даними таблиці 1.8, резерви під активні операції банків починаючи з 2007 р. постійно зростали (з 20 188 млн. грн. у 2007 р. до 157 907 млн. грн. у 2011 р., тобто зросли в 7,8 разів). При цьому пік темпів зростання суми резервів під активні операції банків, так само як і пік зростання простроченої заборгованості, припав на 2009 р. і склав 252,9 % відносно попереднього періоду. 2010-2011 рр. характеризувалися зменшенням темпів росту даного показника до 121,6 % та 106,1 % відповідно. І тільки у 2012 р. сума сформованих резервів скоротилася до 141 319 млн. грн. в абсолютному вираженні або до 89,5 % відносно попереднього періоду.

Аналізуючи дані таблиці 1.8, необхідно відмітити пряму залежність між динамікою зміни показників обсягу простроченої кредитної заборгованості та суми сформованого резерву під активні операції банків (та суми резерву на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями як складової частини активних операцій). Як відмічалось вище, кредитні операції складають лівову частину активних операцій банківських установ, тому й сформовані резерви на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями є основною складовою частиною резервного фонду під активні

операції банку. На рисунку 1.6 подано склад резервного фонду на відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями.

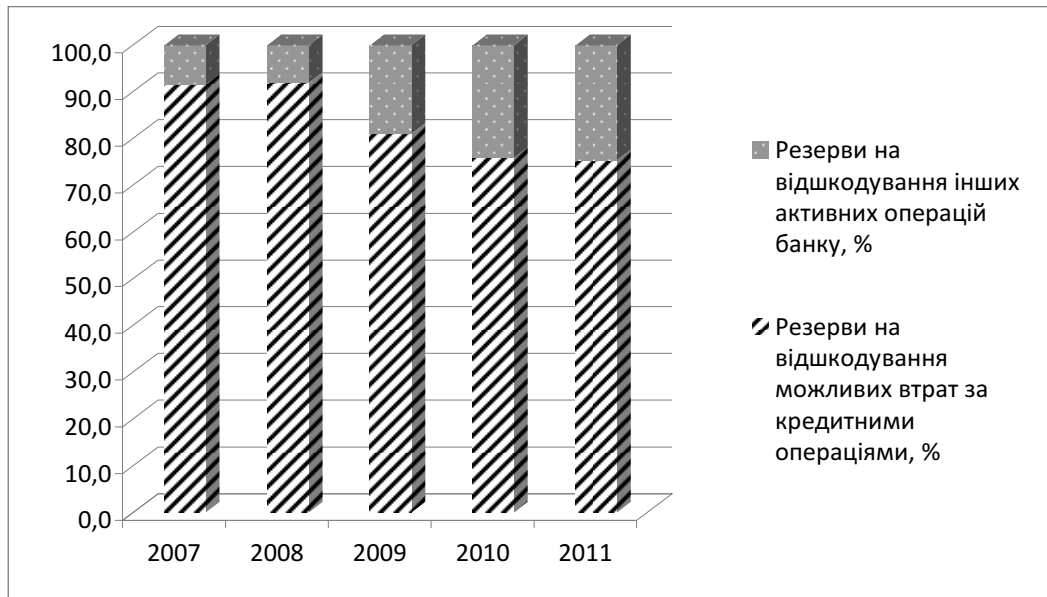

Рис. 1.6 Склад резервного фонду на відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями

Розглянемо, які показники впливають на формування резерву за кредитними операціями. Відповідно до Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями, розмір резерву за кредитом розраховується на індивідуальній основі за формулою:

$$P_{инд} = BB_k - TB_k \quad (1.1)$$

де $P_{инд}$ – сума резерву за кредитом;

BB_k – балансова вартість кредиту, визначена банком відповідно до нормативно-правових актів Національного банку України з бухгалтерського обліку, без урахування суми раніше сформованого резерву;

TB_k – теперішня вартість попередньо оцінених майбутніх грошових потоків за кредитом, визначена банком відповідно до нормативно-правових актів Національного банку України з бухгалтерського обліку.

При цьому визначення теперішньої вартості майбутніх грошових потоків за кредитом здійснюється з урахуванням показника ризику активу, а

також коефіцієнта ліквідності забезпечення [145].

Як відомо, показник ризику у прострочених кредитів є високим і складає 50-99 %. Тому, чим більшим є проблемний портфель банку, тим більшу суму потрібно вкладати для формування резервного фонду (рис. 1.7).

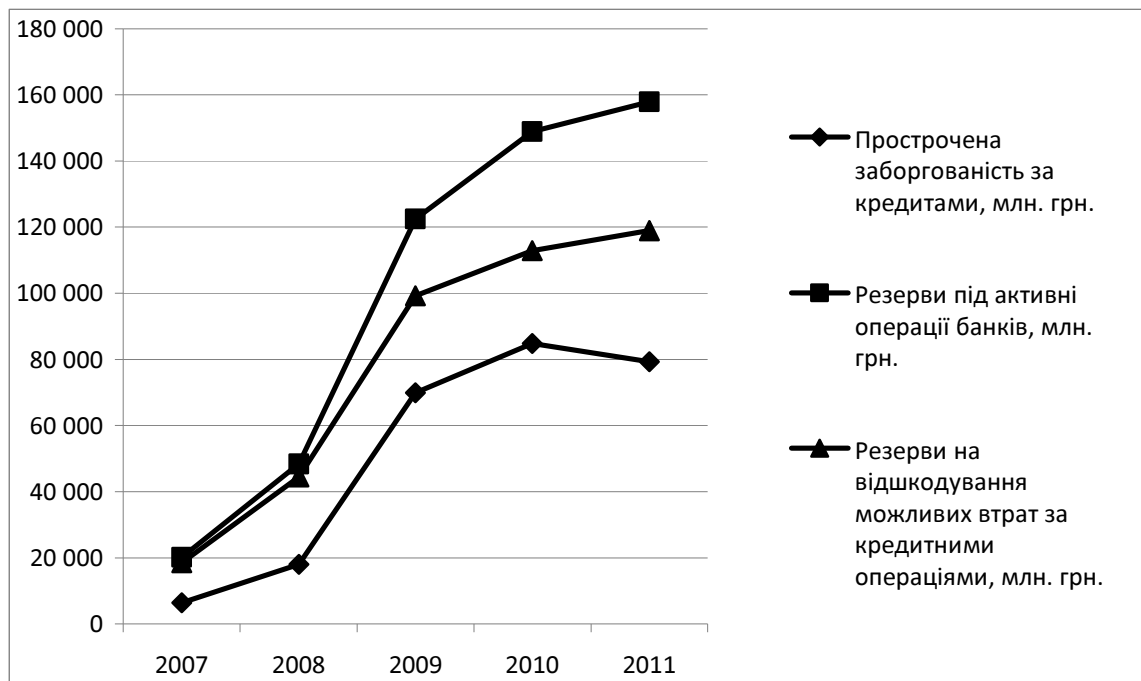

Рис. 1.7 Динаміка простроченої заборгованості за кредитами та формування резервного фонду за 2007-2011 рр.

Сума сформованого резервного фонду відноситься до затрат та повинна покриватися прибутком від операційної діяльності банківської установи. Якщо ж суми прибутку не достатньо для покриття затрат, то акціонерам банку необхідно нарощувати капітал. А можливість та бажання здійснювати додаткові вливання у капітал у сьогоdnішніх акціонерів банків є не завжди. Тому для уникнення необхідності формування додаткових резервів та збільшення капіталу, керівництво банківських установ вдається до наступних методів:

1. Масова реструктуризація кредитів, що викривляє реальну статистику щодо якості кредитних портфелів.
2. Передача проблемних активів дочірнім підприємствам, що дозволяє замаскувати реальну ситуацію з проблемними активами. Але ризик

неповернення кредиту все одно залишається у межах групи [48].

3. Продаж проблемних портфелів третім особам – колекторським компаніям.

Цікавим є той факт, що деякі банківські установи з іноземним капіталом, на відміну від вітчизняних банків, формують резерви на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями у обсягах, що набагато перевищують обсяг задекларованої проблемної заборгованості. Так, наприклад, відношення обсягу сформованого резерву до обсягу простроченої заборгованості у Сведбанку у 2010 р. склало 43 % [48], тоді як, відповідно до даних таблиці 1.7, рівень даного показника з 2007 р. поступово зростав, але не перевищував рівня 15 %, котрий було зафіксовано у 2010 р. Таке додаткове резервування пояснюється, насамперед, більш жорсткою методикою віднесення заборгованості до категорії «проблемна» у іноземних банках.

Необхідно відмітити й негативну тенденцію, що склалася з показником, що характеризує відношення суми сформованого резерву на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями до обсягу простроченої заборгованості, котрий зменшив своє значення з 290 % у 2007 р. до 150 % у 2011 р., тобто, майже у 2 рази.

Характерним показником є загальні активи банківської системи України. Проведений нами аналіз дає змогу говорити, що з початку 2013 року сукупний обсяг активів українських банків збільшився на 5,9 % (49,08 млрд. грн.) і перевищував позначку у 1,1 трлн. грн., досягнувши 1 194,2 млрд. грн. станом на 01.07.2013 р. Порівняно з розміром активів на 01.07.2012 р., він зріс на 10,3 % (111,74 млрд. грн.). Зростання активів протягом перших шести місяців 2013 року відбулося, у першу чергу, за рахунок збільшення обсягу портфелю цінних паперів на продаж, інших фінансових активів та інших активів.

При цьому протягом I півріччя 2013 року розподіл активів банківської системи України за групами не зазнав суттєвих змін (див. рис. 1.8). Частка

активів банків, що відносяться до I групи, зросла на 1 п.п. (з 63,5 % до 64,5 %), частка активів банків II групи знизилась на 1,2 п.п. з 17,3 % до 16,1 %, частка активів III групи банків знизилась з 9,0 % до 8,8 %, частка активів банків IV групи зросла з 10,2 % до 10,5 %.

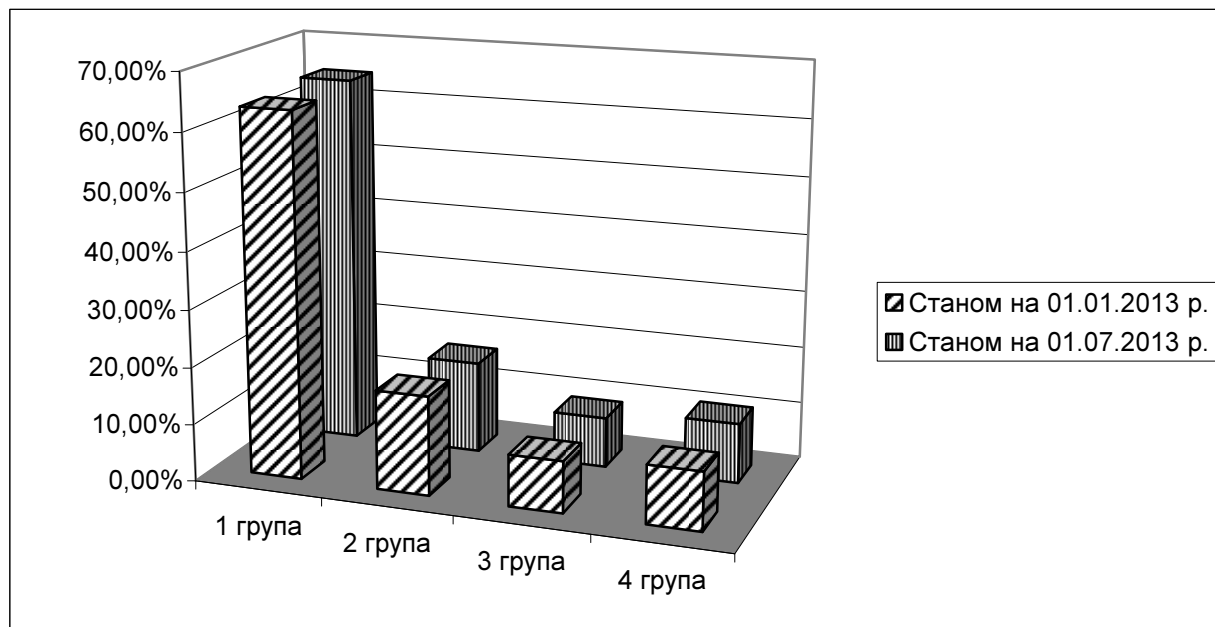

Рис. 1.8 Розподіл активів української банківської системи за групами банків

Відповідно до Рішення НБУ від 13.12.2012 р. №974 «Про розподіл банків на групи» [117], до I групи належать банки, активи котрих складають більше 20 000 млн. грн. (15 банків), до II групи – банки, активи котрих складають більше 5 000 млн. грн. (20 банків), до III групи – банки, активи котрих складають більше 3 000 млн. грн. (24 банки), до IV групи – банки, активи котрих складають менше 3 000 млн. грн. (116 банків).

На кінець I півріччя 2013 року банківська система України налічувала 176 банків, що мають ліцензію НБУ на здійснення банківських операцій (АТ «РОДОВІД БАНК» має ліцензію санаційного банку). Серед 176 банків України, що подають фінансову звітність до НБУ, більше половини банків (106 банків, або 60 % від загальної кількості) на кінець I півріччя 2013 року мали довгострокові кредитні рейтинги позичальників. Серед усіх довгострокових кредитних рейтингів банків України лише 4 підтримувалось

на рівнях спекулятивної категорії, а 119 (96,7 % від загальної кількості) довгострокових кредитних рейтингів – на рівнях інвестиційної категорії. Більшість довгострокових кредитних рейтингів банків України підтримується на рівнях uaBBB, uaBBB+ та uaBBB– (31, 23 та 23 кредитних рейтингів відповідно)⁴.

Також слід зазначити, що, оскільки рівні кредитного рейтингу, відповідно до Національної рейтингової шкали, позначаються літерами, для здійснення математичних розрахунків доцільно перевести рівні рейтингу за Національною рейтинговою шкалою в числову шкалу.

З цією метою кожному рівню кредитного рейтингу за Національною рейтинговою шкалою, включаючи проміжні рівні рейтингу відносно основних рівнів, призначається певна кількість балів: найвище значення («27») присвоюється найвищому кредитному рейтингу рівня uaAAA+, найнижче («0») – кредитному рейтингу рівня uaD. Співвідношення між рівнями довгострокового кредитного рейтингу та балами наведено у Додатках Г, Д.

За розподілом довгострокових кредитних рейтингів чітко простежується закономірність, що полягає у тому, що в Україні банки зацікавлені у отриманні кредитних рейтингів лише на рівнях інвестиційної категорії. У багатьох випадках банківські установи відмовляються від рейтингових послуг у зв'язку з розумінням низького рівня власної надійності. У Додатках Е – Л наведені показники розрахунку інтегрального довгострокового кредитного рейтингу банківської системи України.

Станом на 14.08.2013 р. Національне рейтингове агентство (НРА) «Рюрік»⁵ підтримує всього 16 довгострокових кредитних рейтингів банків,

⁴ При визначенні інтегрального довгострокового кредитного рейтингу банківської системи України використовуються рейтингові оцінки виключно за Національною рейтинговою шкалою. Переведення рейтингових оцінок за шкалами визнаних міжнародних рейтингових агентств у Національну рейтингову шкалу відбувається згідно з відповідними рішеннями Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку (ДКЦПФР).

⁵ Аналітичний огляд «Інтегральний довгостроковий кредитний рейтинг банківської системи України: 1 півріччя 2013 року» / Національне рейтингове агентство «Рюрік» [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://rurik.com.ua>

три з яких належать до III групи банків, 13 – до IV групи. Серед цих рейтингів один підтримується на рівні uaA– (ПАТ «АКТАБАНК»), 4 – на рівні uaBBB+, 9 – на рівні uaBBB, 2 – на рівні uaBBB– (рис. 1.9).

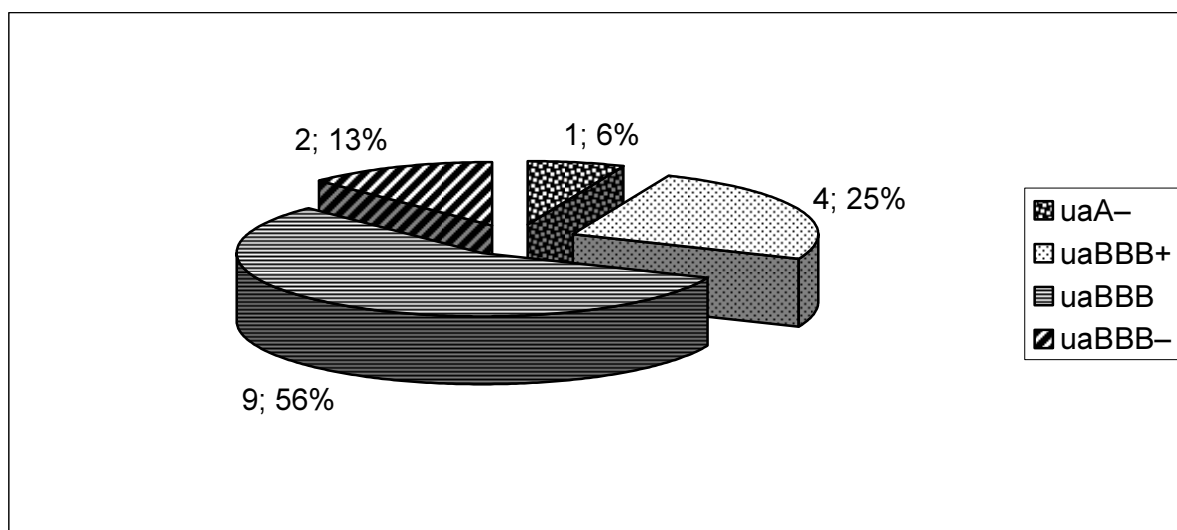

Рис. 1.9 Структура кредитних рейтингів банків у портфелі НРА «Рюрік»

Отже детально розглянувши стан банківської системи України слід підкреслити, що події 2008-2009 років показали, що фінансовий стан окремо взятого банку залежить від загального фінансового стану банківської системи України. Всі банківські установи є досить взаємопов'язаними, тому індивідуальний рівень кредитоспроможності банку насправді не повністю відображає ступінь його надійності. Для визначення фінансової стійкості окремого банку досить важливим є розуміння загального (інтегрального) рівня кредитоспроможності банківської системи. Оскільки універсальним інструментом, котрий визначає ймовірність невиконання боргових зобов'язань певною установою, виступає кредитний рейтинг, то на нашу думку доцільним є визначення інтегрального довгострокового кредитного рейтингу банківської системи України.

Дослідження сучасного стану проблемних активів у банківській системі України, дає можливість відмітити, що не зважаючи на позитивні тенденції у динаміці багатьох показників, ситуація у країні на сьогоднішній день залишається складною. Період з 2008 р. по 2009 р. став кризовим для

банківської сфери. Вказаний період характеризується скороченням обсягів кредитування, стрімким зростанням рівня простроченої кредитної заборгованості банківських установ. У 2010 р. темпи зростання простроченої заборгованості скоротились. І тільки з 2011 р. намітилися позитивні тенденції – обсяг наданих кредитів змінювався порівняно невеликими темпами, знижувалась прострочена заборгованість за кредитами в абсолютному вираженні, а також доля простроченої заборгованості у загальному обсязі виданих кредитів почала скорочуватись. Причинами позитивних зрушень стали:

- продумана кредитна політика;
- активізація роботи по зменшенню проблемної заборгованості (реструктуризація, списання, залучення не банківських спеціалістів зі збору проблемної заборгованості, реалізація заставного майна). На сьогоднішній день, не зважаючи на позитивні тенденції, якість кредитних портфелів вітчизняних банків залишається на критичному рівні. Міжнародні рейтингові агентства знижують рейтинги багатьох українських банків, що свідчить про низьку дохідність, високий рівень ризику та низьку якість активів. Високий рівень проблемної заборгованості створює необхідність формування адекватного рівня резервного фонду, що вимиває кошти з обігу та погіршує фінансові результати діяльності банківських установ.

РОЗДІЛ 2 КРЕДИТНИЙ РИЗИК ЯК ОСНОВНА СКЛАДОВА СИСТЕМИ БАНКІВСЬКИХ РИЗИКІВ

2.1. Банківські ризики – різновид економічного ризику

Ризик є невід'ємною складовою будь-якої сфери економічної діяльності. Особливо це стосується діяльності банківських установ, що, незалежно від своєї спеціалізації, у будь-якому разі стикаються з багатьма видами ризиків. Прийняття ризиків – це основа діяльності банків. Висока ризикованість у роботі банків зумовлена різноманітністю їх діяльності та великою кількістю банківських операцій, серед котрих видача кредитів, залучення коштів, забезпечення клієнтів готівкою, лізинг, купівля та випуск цінних паперів, валютні операції тощо.

На ризикованість діяльності банківських установ впливає фінансовий стан клієнтів, позичальників, та партнерів. Таким чином, уникнути ризику у банківській діяльності неможливо. Тому пріоритетними завданнями для банківських установ мають бути прийняття керованих ризиків, що знаходяться у межах фінансових можливостей банку, раціональне управління ризиками, правильне оцінювання рівня ризику при здійсненні тієї чи іншої банківської операції, а також прагнення мінімізувати ризики.

Зрозуміло, що ризик – це надзвичайно складна, багатоаспектна та універсальна категорія, що досліджується фахівцями економічних, суспільних, природничих, технічних та інших наук. Враховуючи тематику даного дослідження, обмежимо рамки аналізу тим, що будемо розглядати дане поняття в економічному контексті.

Перш ніж почати розгляд ризиків у банківській діяльності, необхідно визначити загальне значення поняття «ризик». Почнемо з історичних аспектів становлення та розвитку досліджуваної категорії.

Слід відмітити, що поняття «ризик» має доволі тривалу історію. Але початкове його значення залишається не з'ясованим. Існує декілька варіантів

походження терміну «ризик». Так, його пов'язують із латинським «risicum», що означає небезпеку, скелю, а також з давньогрецькими «ridsikón», «ridsa», що перекладається як «небезпека лавірування поміж скелями». Про арабське походження цього слова, що пізніше було запозичене італійцями та іспанцями, говорить Н. Луман [92].

Етимологія терміну «ризик» вказує на сфери суспільного життя, в яких це явище починало зароджуватися. Мова йде про мореплавство та морську торгівлю, де зіткнення з прибережною скелею вважалося найбільшою небезпекою [184].

Як історична категорія, ризик виник на тих етапах розвитку людства, коли з'явилося відчуття страху перед незрозумілими явищами, наприклад, перед смертю. Економічного ж змісту досліджувана категорія набула при становленні товарно-грошових відносин.

Усвідомлення ризику як керованого людиною явища з'явилося у XVI-XVIII ст. в Європі і традиційно було пов'язане із розвитком мореплавства і торгівлі у період Великих Географічних Відкриттів. Саме у цей період з'являється уявлення про людину, яка може приймати рішення, спираючись на власні переконання, як про активного суб'єкта дій, який впливає на величину ризику, тобто на ймовірність настання очікуваної події. Ризик починають ототожнювати з вартісними оцінками майнових втрат, приходять до розуміння прямої залежності великих прибутків від торгівельних операцій та ступеню ризику [27].

Згодом вивченням теоретичних аспектів досліджуваної категорії почали займатись математики, економісти, юристи та ін. У XVII-XVIII ст. були закладені фундаментальні основи наукового дослідження ризику – формулювання теорії ймовірностей (Б. Паскаль, П. Ферма, 1654р.), законів великих чисел та процедури статистики (Г.-В. Лейбніц, 1684р., Я. Бернуллі, 1713р.), розробка структури нормального розподілу та стандартного відхилення ризику (А. де Муавр, 1730 р.), визначення очікуваної корисності (Д. Бернуллі, 1738 р.). Ці важливі наукові здобутки визначали подальший

розвиток теорії ризику [92].

Перша спроба наукового визначення поняття «ризик», на думку вчених, була зроблена у XVIII ст. математиком Й. Тетенсом у праці «Вступ до розрахунку життєвої ренти і право на її отримання».

З розвитком економічних відносин поступово розширюється зміст терміну «ризик», виникають нові трактування.

У радянські часи наука ризикологія майже не розвивалась, тому що в умовах адміністративно-командної економіки діяльність економічних суб'єктів не була пов'язана з ризиками. Так, В. Лук'янова відмічає, що до 1990 р. в СРСР не було опубліковано жодної праці з питань оцінювання й управління ризиками [91]. Єдиною формою власності у суспільстві була державна. Банки, їх клієнти, підприємства були державними, тому по всіх зобов'язаннях цих економічних суб'єктів відповідала держава.

В умовах ринку все докорінно змінилося. Банки вийшли із державної форми власності і стали комерційними підприємствами. Як відомо, основною метою діяльності комерційного підприємства є отримання прибутку і банк не є виключенням. А враховуючи той факт, що діяльність банків досить тісно пов'язана з ризиком, слід відмітити поступове поживавлення у вивченні категорії «ризик», пошук методів мінімізації негативного впливу ризику на фінансові результати діяльності банку.

Так, у середині 90-х рр. вивчення категорії «ризик» переживає нову фазу свого становлення. Наукова праця В.Вітлінського «Аналіз, оцінка і моделювання економічного ризику» (1996р.) задала вектор розвитку науки про ризик в Україні. Вченим було сформульоване визначення категорії економічного ризику, введено поняття «ризикології» як науки.

Слід відмітити, що у сучасній теорії ризику переважаючою є думка, що ототожнює непевність і ризик. Дискусії науковців з цього приводу тривають вже досить довго. Деякими вченими була зроблена спроба поєднати економічний зміст «ризик» з «непевністю». В основі цієї концепції лежать принципи загального детермінізму (причинній обумовленості всіх подій та

явищ). Ризик розглядається як випадковість, і внаслідок цього у людей існує стан непевності у прийнятті рішень.

Спираючись на цю концепцію можна зробити наступні висновки: об'єктивну сторону ризиків формує наявність зовнішніх факторів, що завжди супроводжують будь-яку діяльність, а суб'єктивний фактор – формує непевність. Але непевність формується за рахунок об'єктивних причин, таких як наявність засобів досягнення мети, та суб'єктивних – психологічний фактор, переконання, ступінь віри, наявність вмінь, досвіду, знань. Суб'єктивні ж фактори важко оцінити та практично неможливо виміряти.

Таким чином, ризик як категорію можна визначити як можливість настання певної події у певний час, що може призвести до негативних наслідків. Таке загальне визначення ризику може бути віднесене до будь-якої сфери діяльності. Але, враховуючи тематику роботи, спробуємо розглянути категорію «ризик» в економічному аспекті.

Аналізуючи економічну літературу, яка присвячена проблемам ризику, слід відмітити, що серед науковців та дослідників немає єдиного визначення поняття «ризик», що пов'язано з багатогранністю досліджуваної категорії та широтою сфер її застосування. Переважна більшість фахівців розглядає ризик, як об'єктивно-суб'єктивну категорію діяльності, що пов'язана з невизначеністю щодо настання тієї чи іншої події. Таке визначення дійсно є базовим. Проте, серед думок вчених з приводу визначення поняття «ризик», на наш погляд, можна виділити декілька течій.

Перша група дослідників, серед яких І. Волкова, Г. Кірейцев, В. Саклярєнко, І. Івченко, П. Шутов, В. Пасічник, О. Акіліна, Г. Поляк, С. Мочерний, А. Загородній, П. Грабовий, С. Петрова, С. Полтавець, Г. Вознюк, розглядає ризик як ймовірність виникнення негативного результату (виникнення збитків, недоотримання доходів) у результаті здійснення певної діяльності. Наведені в табл.2.1 визначення підтверджують це.

Трактування поняття «ризик»

Автор	Визначення поняття «ризик»
О.Волков, В. Сакляренко	Ризик – ймовірність виникнення втрат або зниження доходів у порівнянні з допустимим варіантом [32, с.174]
П. Половкін	Ризик – це вартісний вираз втрат вірогідної події [127]
І. Івченко	Ризик – це ймовірність виникнення збитків чи недоотримання доходів порівняно з прогнозованим варіантом [66, с.18]
П. Шутов	Ризик – це загроза того, що підприємець понесе втрати у вигляді додаткових витрат або отримає доходи нижче тих, на які розраховував [201, с.57]
В. Гранатуров	Ризик – імовірність (загроза) втратити підприємством частини своїх ресурсів, недоотримання прибутків або появи додаткових витрат у результаті здійснення певної виробничої і фінансової діяльності [42]
В. Пасічник, О. Акіліна	Сутність ризику полягає у тому, що кожному підприємству постійно загрожує втрата прибутку і платоспроможності при здійсненні господарсько-фінансової діяльності під впливом непередбачених змін внутрішнього середовища [122, с.168]
С. Мочерний	Ризик – непередбачуваність і можливість настання подій з негативними наслідками (зазнати збитків, втратити вигоду тощо), зумовлених певними діями або рішеннями, що матимуть місце в майбутньому [106, с.244]
Г. Кірейцев	Під ризиком слід розуміти можливість виникнення збитку внаслідок дії в переважній більшості зовнішніх факторів, що при оцінці ситуації (перед прийняттям рішення) були невідомі та вплив яких може змінити ймовірність досягнення бажаного результату [70, с.17]

У нормативно-правових актах, а саме в Постанові НБУ № 361 від 02.08.2004 р. «Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту у банках України» наголошується на можливості недоотримання доходів або зменшення ринкової вартості капіталу банку.

У сучасній українській мові, а саме у великому тлумачному словнику сучасної української мови термін «ризик» визначають як усвідомлену

можливість небезпеки, а також як можливість збитків або неуспіху у якійсь справі [25].

У приведених вище визначеннях спільним є бачення категорії «ризик» як ймовірності настання негативних наслідків від діяльності (зниження доходів, виникнення збитків, додаткові витрати). З цією точкою зору погоджується доволі значна частина дослідників. Інша група вчених вважає таке трактування ризику дещо одностороннім, адже при адекватному процесі управління ризиками можна отримувати не тільки негативний результат, а ще, як мінімум, нульовий результат від діяльності або позитивний ефект.

Так, М. Лощинин зазначає, що присутність ризику у суспільному житті наділена позитивними якостями і потрібно визнати той факт, що повністю позбутися ризику є надто дорого або практично неможливо [90].

На думку Є. Короткова ризик передбачає втрати, збиток, ймовірність яких пов'язана з наявністю невизначеності (нестачі інформації, недостовірності), а також вигоду і прибуток, отримати котрі можливо лише при діях, обтяжених ризиком [78, с.124].

Підкреслює можливість настання нульового результату Ю. Сенейко, який вважає, що під ризиком слід розуміти можливість настання певної ситуації, що може виникнути в будь-якій діяльності і може відхилитись від поставленої мети (призвести до виникнення втрат або недоотримання прибутку) або залишитись незмінною [169, с.209].

П. Половкін, А. Зозолук зазначають, що ризик – великий стимул для отримання додаткового прибутку, специфічного підприємницького доходу [127, с.73].

Дуже важливою для загальноекономічного розуміння ризику є теорія американського економіста Ф. Найта, згідно якої ризик – це результат будь-якої діяльності, котрий можна виміряти за допомогою методів теорії ймовірності й закону великих чисел. Якщо подібних розрахунків виконати неможливо, то даний результат діяльності є непевністю. За концепцією цього економіста ризик пов'язується з невизначеністю, що є джерелом виникнення

прибутку, і яку можна технічно виміряти й оцінити за допомогою методу пробабілістичних (імовірнісних) розрахунків. Крім того, ризик може бути представлений через логічну ймовірність, що базується на пізнанні законів природи та суспільства, через статистичну ймовірність, що відображає збір, накопичення, аналіз та систематизацію статистичних даних [107].

Аналізуючи різні підходи у визначенні категорії «ризик», слід відокремити ще один погляд у трактуванні даного поняття. Особливістю цього підходу є акцентування уваги на неминучості вибору та невизначеності, а не на отриманні чи очікуванні на позитивний чи негативний результат від діяльності, обтяженої ризиком.

Так, В.Вітлінський визначає ризик як економічну категорію, що відображає особливості сприйняття заінтересованими суб'єктами економічних відносин об'єктивно існуючих невизначеності та конфліктності, іманентних процесів цілепокладання, управління, прийняття рішень, оцінювання, що обтяжені можливими загрозами і невикористаними можливостями [27, с.5].

О.Ястремський стверджує, що «ризик можливий лише тоді, коли приймається рішення в умовах невизначеності, а особа, яка приймає рішення, зацікавлена у результаті рішення» [207, с.11].

М.Машина визначає ризик як об'єктивно-суб'єктивну категорію, що пов'язана з подоланням невизначеності, випадковості і конфліктності у ситуації неминучого вибору й відображає ступінь досягнення очікуваного результату [97, с.8]. Майже аналогічний підхід можна зустріти і у працях таких дослідників, як А.Альгін, В.Гранатуров, А.Шапкін [2, с.23; 42, с.9; 194,с.6], які наголошують, що «ризик – це діяльність, пов'язана з подоланням невизначеності у ситуації неминучого вибору, у процесі якої є можливість кількісно та якісно оцінити ймовірність досягнення очікуваного результату, невдачі і відхилення від цілі».

Враховуючи вищевикладені підходи і точки зору на таку категорію як «ризик», різницю у її трактуваннях з боку більшості дослідників, вважаємо за

необхідне надати власне визначення цій категорії. Не можна не погодитись з поглядами вчених, які вбачають у ризику ситуацію невизначеності, неминучого вибору, випадковості та конфліктності. Але завершити визначення ризику даними характеристиками, на наш погляд, було б невірно. Адже, у будь-якій ситуації, де присутній ризик, мають місце очікування на досягнення певного результату, який в економічному контексті може бути як позитивним, так і негативним. Отже, під *економічним ризиком будемо розуміти об'єктивно-суб'єктивну економічну категорію, що пов'язана з подоланням невизначеності у ситуації неминучого вибору та характеризується ймовірністю настання певного (позитивного чи негативного) результату від діяльності.*

Слід відмітити, що найбільш поширеною серед науковців є думка про те, що реалізація економічних ризиків у більшості випадків призводить до негативних наслідків. У наданому ж нами визначенні увага акцентується саме на можливості декількох варіантів реалізації ризику.

Розглянувши існуючі у науковій думці погляди на визначення категорії економічного ризику та сформулювавши власне бачення даної категорії, вважаємо за необхідне розглянути банківські ризики як різновид економічних ризиків. Необхідно відмітити, що проблеми обліку та управління банківськими ризиками повстали з усією актуальністю лише з 90-х років, коли нова банківська система переживала період становлення.

На нашу думку, *банківські ризики, як різновид економічних ризиків, – це економічна категорія, що пов'язана з подоланням невизначеності у діяльності банківських установ та характеризується можливістю отримання додаткового прибутку у разі реалізації ризиків, втрати частини ресурсів банку, а також недоотриманням запланованих доходів.*

Для подальшого аналізу категорії «ризик» необхідно виділити її основні елементи, якими є об'єкт, суб'єкт та джерело ризику.

Під об'єктом ризику будемо розуміти економічну систему, ефективність та умови функціонування якої наперед точно не відомі.

Суб'єктом ризику є особа, яка зацікавлена у результатах управління об'єктом ризику і може приймати рішення щодо об'єкту ризику.

Джерело ризику – це чинники, що спричиняють конфліктність ситуації та невизначеність.

З метою ефективного управління банківськими ризиками, що є одним з пріоритетних завдань для сучасних банків, окрім розуміння сутності категорії «ризик», кожній банківській установі необхідно правильно класифікувати ризики враховуючи специфіку кожного конкретного банку. Це дозволить визначити певне місце кожного виду ризику у загальній класифікаційній схемі та створить можливість щодо вжиття відповідних заходів для мінімізації кожного конкретного виду ризику. Слід зазначити, що на сьогоднішній день існує безліч варіантів класифікації банківських ризиків.

Одним з таких варіантів є класифікація банківських ризиків в залежності від того, яку класифікаційну ознаку покладено у їх основу. Такої класифікації дотримується досить широке коло вчених серед яких О.Лаврушин, В.Москвін, О.Хмеленко, В.Вовк, О.Заруба, Е.Ширінська, З.Бор, В.Севрук, О.Кириченко. Зокрема ризики характеризують залежно від сфери виникнення, типу комерційного банку, характеру обліку, можливістю управління ризиком, розподілу у часі, джерела виникнення, методу розрахунку, тощо. Таку класифікацію можна назвати базовою, тому що деякі види ризиків, окреслені певною класифікаційною ознакою можуть мати підвиди. Наприклад, за сферою виникнення банківські ризики поділяють на зовнішні та внутрішні, що у свою чергу будуть розподілятися на інші види ризиків. Класифікація банківських ризиків у залежності від класифікаційної ознаки приведена у табл. 2.2.

Приведена класифікація банківських ризиків є досить широкою. Метою даної класифікації є створення певної системи, за допомогою якої кожен банк може проаналізувати ризик всебічно. Але, якщо розглядати приведену класифікацію як самостійну, не беручи до уваги можливість її розгалуження на інші види ризиків, то її основним недоліком є відсутність чіткої структури

категорії «ризик».

Таблиця 2.2

Класифікація банківських ризиків у залежності від класифікаційної ознаки

Класифікаційна ознака	Види банківських ризиків
За типом комерційного банку [87, 105, 189]	Ризик спеціалізованого банку
	Ризик галузевого банку
	Ризик універсального банку
За сферою виникнення [65, 197, 20, 168, 87, 105, 189, 8]	Зовнішні
	Внутрішні
За складом клієнтів банку [20, 168, 87, 105, 189]	Ризик роботи з крупними клієнтами
	Ризик роботи з дрібними клієнтами
За розподілом ризику у часі [87, 105, 189]	Минулий ризик
	Поточний ризик
	Майбутній ризик
За рівнем банківського ризику [87, 105, 189]	Повний ризик
	Помірний ризик
	Низький ризик
За характером обліку [20, 168, 87, 105, 189]	Ризик за балансовими операціями
	Ризик за позабалансовими операціями
За можливістю управління [87, 105, 189]	Відкритий ризик
	Закритий ризик
За джерелом виникнення [65, 197, 87]	Систематичний ризик
	Несистематичний ризик
За методом розрахунку [87, 8]	Комплексний ризик
	Позиційний ризик

Заслуговує на увагу й класифікація банківських ризиків, що приведена у Методичних рекомендаціях щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту у банках України [130], а також у Методичних вказівках з інспектування банків «Система оцінки ризиків» [99], де виділено дев'ять наступних категорій: кредитний ризик, ризик зміни процентної ставки, валютний ризик, ризик ліквідності, ринковий ризик, операційно-технологічний ризик, юридичний ризик, ризик репутації, стратегічний ризик.

Приведена класифікація банківських ризиків виступає орієнтиром стосовно побудови системи управління ризиками у комерційних банках. Слід зазначити, що дана класифікація не є вичерпною і кожен банк у разі необхідності може доповнити її тими видами ризиків, з якими він працює або планує працювати.

Найбільш поширеною в економічній літературі та найбільш вдалою з точки зору присутності чіткої структури вивчаємої категорії, з погляду на процес управління банківськими ризиками, на нашу думку, є поділ ризиків на зовнішні та внутрішні. Слід відмітити, що переважна більшість дослідників погоджується з такою точкою зору.

До групи зовнішніх ризиків будемо відносити лише ті не фінансові ризики, що виникають у зовнішньому по відношенню до банку середовищі і не залежать від його діяльності. Вплив групи зовнішніх ризиків на результати діяльності банку надзвичайно високий. Разом з тим, можливості управління цими ризиками вкрай низькі, а іноді й зовсім відсутні.

Внутрішні ж ризики безпосередньо виникають у зв'язку з діяльністю комерційного банку. Слід відмітити, що із зростанням кола клієнтів, партнерів, обсягу банківських операцій та послуг збільшується й число внутрішніх ризиків банку. Внутрішніми ризиками, на відміну від зовнішніх, можна й необхідно управляти, мінімізуючи їх негативний вплив на діяльність комерційного банку [134].

Необхідно відмітити, що кожен науковець до групи зовнішніх та внутрішніх відносить різні види ризиків. Так В.Севрук до зовнішніх ризиків, окрім інших, відносить валютний ризик. Дозволимо собі не погодитись із таким твердженням автора, адже у сучасних банках існують методи, за допомогою яких можна впливати на рівень валютного ризику [168].

Ю.Коробов, Ю.Рубіна, В.Солдаткін до внутрішніх ризиків відносять тільки організаційно-технічні ризики, а до зовнішніх – ризики ліквідності (кредитний, депозитний, ринковий) та успіху (процентний, валютний ризик, ризик країни, галузевий). Така класифікація взагалі викликає подив, тому що кредитний, депозитний, ринковий, процентний, валютний ризики без сумніву можна віднести до внутрішніх [77].

Найбільш точну та повну класифікацію ризиків, на нашу думку, дає Л.Примостка, яка чітко структурує внутрішні ризики на фінансові та функціональні, а фінансові – на цінові та нецінові. Фінансові ризики автор

пов'язує з ймовірністю виникнення втрат через непередбачені зміни в обсягах, дохідності, вартості та структурі активів і пасивів. Фінансові ризики створюють найчисельнішу групу, до якої входять кредитний, валютний ризик, ризик незбалансованої ліквідності, ризик зміни відсоткових ставок та інші [134].

Окрім фінансових ризиків великий вплив на результат діяльності банків справляють функціональні ризики, що мають відношення до створення та впровадження нових банківських продуктів і послуг, обробки, аналізу, передавання інформації, тощо. Функціональні ризики виникають внаслідок неможливості здійснення своєчасного та повного контролю за фінансово-господарським процесом. Слід зауважити, що функціональні ризики у порівнянні з фінансовими становлять не меншу загрозу, адже, не зважаючи на те, що функціональні ризики складніше виявити та виміряти кількісно, зрештою вони також можуть призвести до фінансових втрат. Для оцінки функціональних ризиків в основному використовують експертні методи [134].

Потрібно відмітити, що окремі науковці виділяють лише види ризиків. Так, О.Заруба виділяє кредитний, інфляційний, процентний, ризик ліквідності, валютний, часовий, селективний, операційний та інші [65].

Е.Ширінська відзначає наступні ризики банку – кредитний, незбалансованої ліквідності, валютний, ціновий, процентний, операційний, ризик зниження достатності капіталу, тощо [197].

Розглянувши такий підхід, потрібно відмітити, що простий перелік видів ризику важко назвати класифікацією, адже класифікація повинна містити у собі чітко виділені групи ризиків з поділом їх на види та підвиди.

Проаналізувавши існуючі у науковій думці підходи до класифікації банківських ризиків, пропонуємо авторське бачення поділу банківських ризиків на групи і визначення кожного конкретного їх виду.

Класифікацію та характеристику банківських ризиків у залежності від сфери їх виникнення представлено на рис. 2.1.

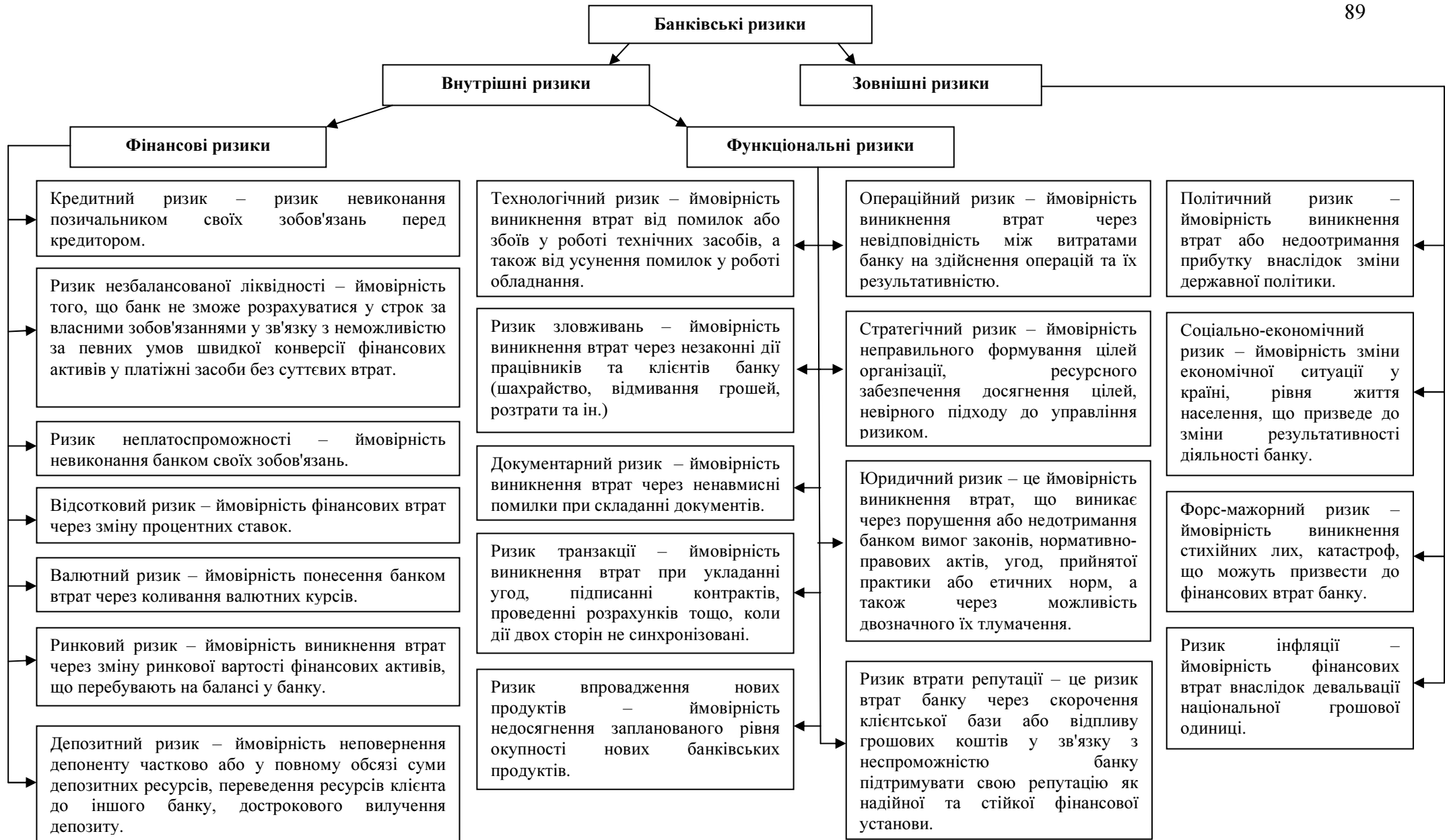

Рис.2.1 Класифікація та характеристика банківських ризиків у залежності від сфери їх виникнення

У Постанові Національного банку України «Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту у банках України» [130], розрізняють чотири взаємопов'язаних етапи ризик-менеджменту: ідентифікація (виявлення) ризику; кількісна та якісна оцінка (вимірювання) ризику; контроль за ризиком; моніторинг ризику.

Як бачимо, у нормативно-правовому акті не виділено такий важливий етап ризик-менеджменту як вибір та впровадження методів управління ризиками.

У науковій літературі можна зустріти іншу думку з приводу виділення етапів управління банківськими ризиками. Так, у працях А.Старостіної, В.Тичини [177, 181] були виділені наступні етапи управління ризиками: виявлення ризику; оцінка ризику; вибір методів управління ризиком; застосування обраних методів; оцінка результатів та прийняття управлінських рішень. Такий процес управління ризиками, на нашу думку, є не достатньо повним, тому що не включений такий етап, як моніторинг.

Пропонуємо процес управління банківськими ризиками поділяти на чотири етапи, що представлені на рис. 2.2.

Рис.2.2 Етапи процесу управління банківськими ризиками

Усвідомлення або ідентифікація ризику є базовим етапом у процесі управління банківськими ризиками. На цьому етапі визначають джерело ризику, сферу виникнення, прогнозують можливості реалізації ризику та можливі ризикові ситуації, визначають взаємозв'язок з іншими видами ризику, фіксують фактори, що впливають на ризик, який ідентифікується. Основним завданням етапу ідентифікації є створення умов для реалізації третього етапу, на якому безпосередньо відбувається вибір та реалізація відповідного методу управління ризиками.

Кількісна оцінка ймовірності настання ризику (квантифікація) – другий етап управління ризиками, який передбачає оцінювання фактичного рівня ризику, встановлення граничних норм величини ризику, визначення ймовірності настання події, обтяженої ризиком. Наслідки неправильної оцінки ризиків можуть бути самими неприємними аж до повного банкрутства банку.

Етап мінімізації є ключовим у процесі управління банківськими ризиками. Саме на цьому етапі відбувається вибір та реалізація методів управління ризиками. Відразу хочеться відмітити, що для кожного виду ризику існують свої, притаманні саме йому, методи управління. Вибір правильних методів управління банківськими ризиками дасть змогу підвищити надійність, стабільність та конкурентоспроможність банківської системи.

Етап моніторингу передбачає проведення певних заходів для здійснення контролю за об'єктом ризику та своєчасне реагування на зміни у процесі діяльності [121, 134].

Розглянувши етапи управління банківськими ризиками, пропонуємо більш детально зупинитися на третьому етапі та визначити, які ж методи мінімізації банківських ризиків застосовують сучасні банки.

Усвідомивши або ідентифікувавши наявний ризик, банк приймає рішення про прийняття або відмову від даного ризику. Тому, методи управління банківськими ризиками можна поділити на наступні групи: методи прийняття банківського ризику; методи уникнення банківських ризиків (рис. 2.3).

Сутність методів уникнення банківських ризиків полягає у відмові від певних видів діяльності. Такий метод не є поширеним у практиці управління банківськими ризиками, тому що більшість операцій, що здійснює банк, є ризикованими.

Відмовившись від ризикованих операцій, банк втрачає можливість отримати як поточний, так і додатковий прибуток у майбутньому.

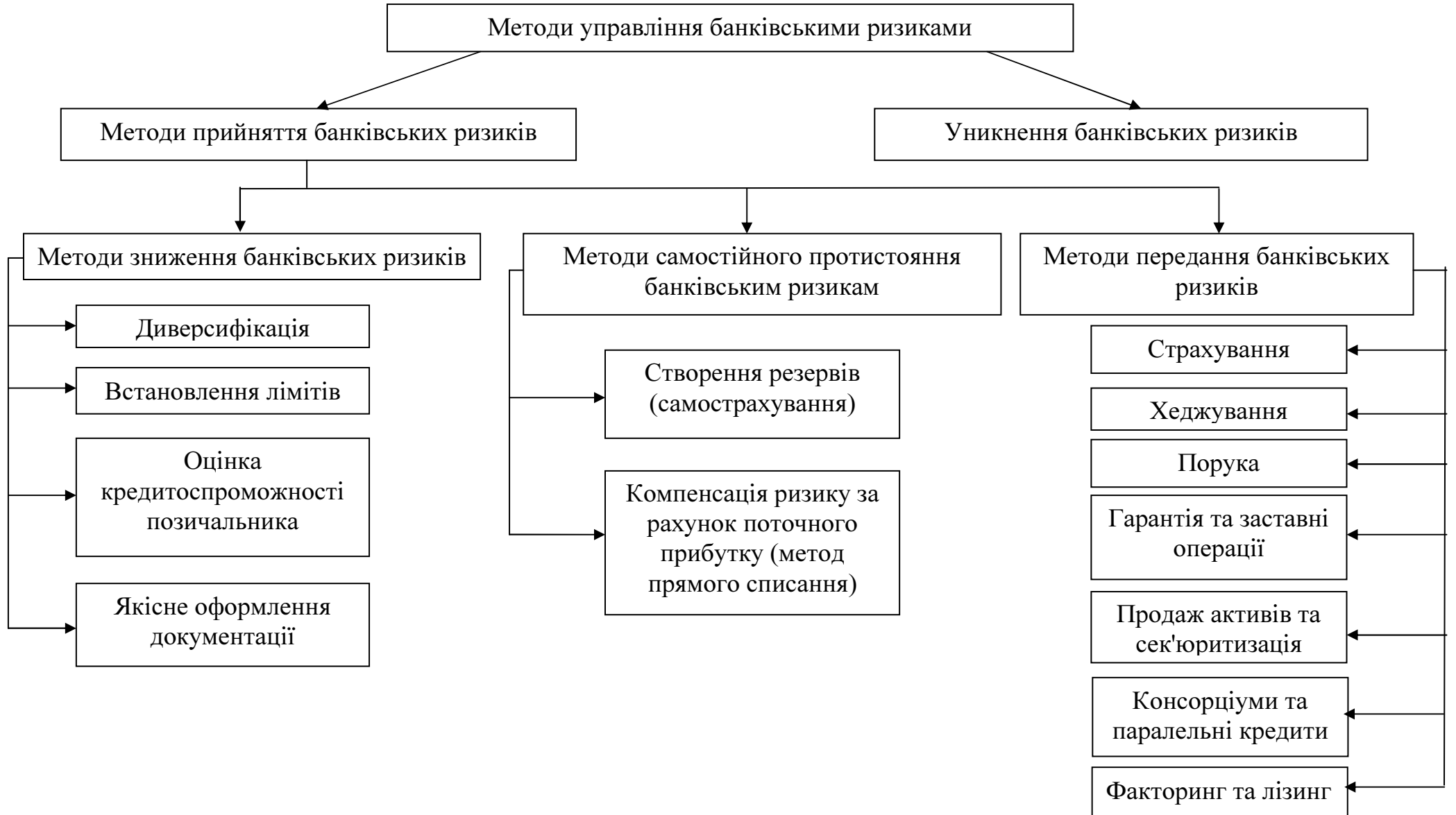

Рис. 2.3 Класифікація методів управління банківськими ризиками

Наступна група методів управління банківськими ризиками – методи прийняття банківського ризику. Приймавши ризик, банк має декілька способів мінімізувати ймовірні втрати: знизити ймовірність збитків, зменшити величину негативних наслідків.

До таких способів будемо відносити встановлення лімітів, диверсифікацію, оцінку кредитоспроможності позичальника, а також якісне оформлення документації. Вказану групу методів можна об'єднати під спільною назвою методів зниження банківських ризиків.

Якщо банк, прийнявши ризик, все ж зазнав збитків, вони мають бути компенсовані. Для таких цілей кожен комерційний банк створює резервний фонд. Для керівництва банку доволі складним є питання про визначення величини такого фонду, адже кошти резервного фонду прибутку не приносять.

Відрахування до резервного фонду здійснюються з чистого прибутку звітного року, що залишається у розпорядженні банку після сплати податків та інших обов'язкових платежів. Розмір щорічних відрахувань до резервного фонду визначається статутом банку та має бути не менше 5 відсотків від чистого прибутку банку до досягнення ним 25 відсотків регулятивного капіталу, але у розмірі не менше ніж 25 відсотків зареєстрованого статутного капіталу банку [144].

Ще одним варіантом покриття збитків у разі реалізації банківського ризику є компенсація ризику за рахунок поточного прибутку (метод прямого списання).

Вказані способи компенсації збитків будемо відносити до методів самостійного протистояння банківським ризикам.

В арсеналі методів, котрі банківські установи використовують для управління ризиками, знаходяться методи передання банківських ризиків. Суть даних методів полягає у розподілі ризиків між іншими учасниками ринку. До вказаної групи методів можна віднести: хеджування, страхування, порука, гарантія, продаж активів та сек'юритизація, консорціуми та

паралельні кредити, факторинг та лізинг.

В умовах економічної кризи сучасним банкам вкрай важливо сформуванати уявлення про всі ризики, під які вони підпадають. Необхідно визначити ключові ризики, оцінити ймовірність їх виникнення і ступінь впливу на результати діяльності, а також розробити план відповідних заходів з мінімізації або ухилення від них.

Розглянемо детальніше основні банківські ризики, серед яких кредитний, валютний, відсотковий, ринковий.

Основною активною операцією банку, що приносить левову частину доходу, є кредитування. Кредит – це суспільні відносини між економічними суб'єктами, що виникають у зв'язку з передачею один одному в тимчасове користування вільних коштів на засадах повернення, строковості, сплати, цільового використання та реального забезпечення [7].

Але, з іншого сторони, при проведенні даних операцій виникає загроза неповернення позичальником тіла кредиту та відсотків за його користування, тобто виникає кредитний ризик. Саме цей вид банківського ризику, враховуючи теперішній кризовий стан економіки країни, посідає одну з головних позицій у загальній структурі ризиків банку. Більш того, кредитний ризик тягне за собою ризик ліквідності та неплатоспроможності банку .

На думку авторів фінансового словника, кредитний ризик – це ймовірність невиконання позичальником своїх зобов'язань щодо кредитора – банківської установи [64, с. 391].

Згідно Методичних рекомендацій [130] кредитний ризик – це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, що виникає через неспроможність сторони, котра взяла на себе зобов'язання виконати умови будь-якої фінансової угоди із банком або в інший спосіб виконати взяті на себе зобов'язання.

Над управлінням саме цим найбільш вагомим видом ризику працюють керівники та менеджери усіх без виключення банківських установ. Для цього використовується вся лінійка методів управління банківськими ризиками,

представлена на рис. 2.3.

Наступним видом ризику, що чинить вагомий вплив на результати діяльності банківських установ, є валютний ризик. Валютний ризик – це ймовірність виникнення можливих збитків унаслідок несприятливих змін курсів іноземних валют. В економічній літературі фактори, що впливають на величину валютного ризику, прийнято розподіляти на дві групи:

1. Фактори, що збільшують валютний ризик: коливання валютних курсів, відкриті валютні позиції.

2. Фактори, що зменшують валютний ризик: ліміти позицій за валютами; контроль за ризикам з боку керівництва; використання методів хеджування.

Для здійснення операцій із валютними цінностями комерційний банк отримує ліцензію від Національного банку.

Основним чинником, котрий визначає наявність та величину валютного ризику є стан валютної позиції банку. Валютна позиція – це співвідношення вимог та зобов'язань банку в іноземній валюті. У банківській практиці виділяють відкриту та закриту валютну позицію.

Закритою валютною позицією називають ситуацію, коли вимоги дорівнюють зобов'язанням вираженим в одній валюті з урахуванням позабалансових операцій.

Відкритою валютною позицією називають ситуацію, коли вимоги та зобов'язання, що виражені в одній валюті та з урахуванням позабалансових операцій, не співпадають. Перевищення вимог над зобов'язаннями дає змогу говорити про довгу або позитивну валютну позицію. Протилежна ситуація, коли зобов'язання в одній валюті перевищують вимоги, характеризує коротку або негативну валютну позицію. У банківській практиці існує поняття «загальної валютної позиції» як суми абсолютних значень довгих та коротких валютних позицій по кожній валюті. Величина загальної валютної позиції потрібна для проведення розрахунку валютного ризику [3].

В умовах економічної кризи в Україні одним з дієвих методів

управління валютним ризиком є лімітування. Для цього Національний банк встановлює для уповноважених банків ліміти відкритої валютної позиції, що визначаються як співвідношення загальної величини відкритої валютної позиції банку до регулятивного капіталу.

Відповідно до Постанови Правління Національного банку України «Про встановлення лімітів відкритої валютної позиції банку» №205 від 26.06.2011 р. ліміт загальної довгої відкритої валютної позиції банку (Л13-1) – не більше 5 %; ліміт загальної короткої відкритої валютної позиції банку (Л13-2) – не більше 10 % [139].

Серед методів управління валютними ризиками потрібно відмітити методи хеджування, серед котрих форвардні угоди, операції своп, реструктуризація валютної заборгованості, кредитування та інвестування в іноземній валюті, паралельні позички, фінансові ф'ючерси, опціонні угоди, лізинг та інше. Потрібно відмітити, що на українському валютному ринку названі методи тільки починають запроваджуватися [80].

В умовах нестабільної економічної ситуації у країні актуальним для банківських установ стає відсотковий ризик. Відсотковий ризик – це ймовірність фінансових втрат через зміну процентних ставок. Тобто, у результаті неочікуваних змін відсоткових ставок за залученими та розміщеними коштами банк може недоотримати запланованого прибутку, або ж, взагалі, зазнати збитків.

Серед причин виникнення відсоткового ризику можна відмітити зміну облікової ставки НБУ, неможливість корегування ставок за виданими кредитами та прийнятими депозитами, зміна структури активів і пасивів банку, невірний вибір виду відсоткової ставки (фіксована чи плаваюча).

Основним методом оцінки відсоткового ризику є аналіз гєпа – різниці між величиною чутливих до зміни ставки відсотка активів і пасивів банку. Чутливими до змін відсоткової ставки активами вважають видані кредити, придбані банком облігації, доходи майбутніх періодів. Кошти на розрахункових і поточних рахунках, міжбанківські кредити, депозити – це

пасиви, що чутливі до зміни відсоткової ставки. Нечутливі пасиви – це фонди комерційного банку (статутний, резервний та інші) [79].

Тобто, геп можна розрахувати за наступною формулою:

$$\text{Геп} = \text{ЧПА} - \text{ЧПЗ}, \quad (2.1)$$

де ЧПА – чутливі до змін відсоткової ставки активи;

ЧПЗ – чутливі до змін відсоткової ставки пасиви (зобов'язання).

Якщо величина гепу дорівнює нулю, це означає, що активи і пасиви погоджені за термінами. Така ситуація скорочує відсотковий ризик банку. Тобто, одним із методів управління відсотковим ризиком банку є погодження термінів активів і пасивів.

Для управління відсотковим ризиком банку застосовують також такий метод, як хеджування. Хеджування – засіб зменшення ризику шляхом укладання протилежної угоди. Форма страхування валютного ризику при здійсненні ф'ючерських угод у банківській практиці. Учасники угоди мають можливість застерегтись, знизити ступінь фінансового ризику, пов'язаного з можливою зміною попиту чи рівня цін впродовж виконання умов угоди. Метод хеджування можна визначити як сукупність дій та засобів, спрямованих на усунення ризиків або їх утримання на прийнятному рівні та отримання прибутку. Хеджування являє собою систему економічних відносин учасників фінансового ринку, які пов'язані зі зниженням кредитних та цінових ризиків і досягаються за рахунок одночасності та протилежного спрямування торгових угод на строковому ринку і ринку реального товару. Інструментом хеджування є інструменти строкового ринку (деривативи) – форвардні контракти, опціони та ф'ючерсні контракти.

Деривативи – це стандартний документ, що засвідчує право придбати або продати базовий актив на визначених ним умовах у майбутньому. В міжнародній практиці строкового ринку деривативами є форвардні контракти, ф'ючерсні контракти та опціони, що і покладено в основу законодавчого регулювання випуску та обігу деривативів у нашій країні.

Хеджування багатопланове за своїм змістом, що дозволяє максимально

ефективно використовувати всі наявні інструменти та його види у залежності від цілей, умов та потреб. За технікою здійснення хеджування може бути коротким та довгим. Коротке хеджування – продаж строкових контрактів, а довге – купівля строкових контрактів. Техніка довгого хеджування дає можливість негативних коливань ціни активу. Коротке хеджування сприяє забезпеченню ціни продажу базового активу, котрий знаходиться у власності продавця.

В умовах фінансової кризи кредитні установи зацікавлені у диверсифікації джерел фінансування, зменшенні кредитного ризику та збільшенні власної ліквідності. Саме ці завдання є пріоритетними для сучасного ризик-менеджменту фінансового сектору. Одним із інструментів для досягнення цієї мети є сек'юритизація банківських активів. Про її ефективність свідчить позитивний досвід багатьох країн світу, в яких вона успішно використовується.

У науковій думці відсутнє єдине визначення сек'юритизації. Найбільш загальне та універсальне прописано у Міжнародних стандартах фінансової звітності (МСФЗ 39 «Фінансові інструменти: визнання і оцінка»): сек'юритизація, відповідно до цього визначення, являє собою процес трансформації фінансових активів у цінні папери.

Впровадження інструменту сек'юритизації активів наприкінці 80-х років ХХ століття спричинили такі економічні фактори:

- 1) посилення конкуренції між фінансово-кредитними установами;
- 2) зростання вартості залучення ресурсів;
- 3) зниження операційної маржі, що призвело до зменшення доходів банківських установ;
- 4) погіршення якості кредитних портфелів, унаслідок чого підвищилися вимоги регулюючих органів до розмірів власного капіталу банків.

Про ефективність використання у фінансовій практиці інструменту сек'юритизації свідчить позитивний досвід багатьох країн, у яких він використовується вже понад 10 років і охоплює такі види кредитування, як

позики на придбання нерухомості, автомобілів, кредитні картки тощо. Завдяки сек'юритизації банківські активи ефективно працюють, генеруючи нові довгострокові кредити у реальний сектор економіки [107].

Аналіз зарубіжного досвіду провадження даних операцій дозволяє зробити висновок про напрацювання на сьогодні двох основних підходів до проведення сек'юритизації банківських кредитів: балансовий і позабалансовий. Балансова сек'юритизація активів передбачає випуск цінних паперів, забезпечених заставою прав вимоги. Цей підхід означає, що кредити залишаються на балансі банку, котрий емітує забезпечені облігації, що прив'язані до даного пулу кредитів. Дана модель сек'юритизації є характерною передусім для Німеччини і скандинавських країн [177].

У позабалансовій моделі сек'юритизації активи виводяться (продаються) у структуру незалежної компанії SPV (special purpose vehicle), якою є спеціальна юридична особа, тобто юридично незалежна від банка-оригінатора, що і надає відповідні кредити. Відтак під позабалансовою сек'юритизацією слід розуміти такий спосіб управління кредитним ризиком банку, що передбачає передачу прав вимог за наданими банком кредитами спеціальній юридичній особі, яка фінансує придбання активів за допомогою випуску боргових інструментів. Позабалансова сек'юритизація отримала найбільший розвиток у США, Австралії, Великобританії, а також у деяких країнах Азії і Латинської Америки .

Переваги використання сек'юритизації наступні: забезпечення адекватного управління кредитним ризиком не лише окремих позичкових операцій комерційного банку, а й усієї сукупності його кредитних вкладень, підвищення рівня конкурентоспроможності комерційних банків на ринку кредитних вкладень, вирішення проблеми недостатності капіталу банку для проведення активних операцій, диверсифікація ресурсної бази банку та зниження вартості залучених ресурсів, підвищення дохідності власного капіталу комерційного банку і забезпечення дотримання нормативних вимог щодо його достатності [177].

Однак, використання сек'юритизації також пов'язано з певними ризиками. Так, є підстави стверджувати, що нинішнє складне економічне становище у світі певною мірою стало наслідком неконтрольованого процесу сек'юритизації банківських кредитів (особливо на фінансовому ринку США). Більшість фінансових установ не змогла за допомогою стрес-тестування та інших інструментів управління банківськими ризиками ефективно оцінити портфельний кредитний та стратегічний ризики за наданими кредитами на довгострокову перспективу. Пули активів, сформовані із сумнівних кредитів, одержали високі рейтинги. Емітовані під ці пули цінні папери відповідно були віднесені до низькоризикових. На думку закордонних економістів, рейтингові агентства у конкурентній боротьбі не враховували тривожні тенденції розвитку економіки, що зрештою спричинило переоцінку кредитоспроможності таких пулів.

Розпочавшись у США, криза набула глобального характеру, оскільки глобальною є сама фінансова система. До того ж у більшості країн використовувалися такі моделі оцінки ризиків, що не забезпечували адекватного прогнозування розвитку ситуації. Все це ускладнило залучення додаткового капіталу і збільшило ймовірність негативних взаємозв'язків між корекцією у банківській системі й реальною економікою [94].

Для запобігання таким ситуаціям, що можуть негативно вплинути не лише на стан банку, а і на економіку держави у цілому необхідно у першу чергу законодавчо регламентувати процес сек'юритизації в Україні, оскільки на даний момент не існує нормативної бази з даного питання. У даному контексті мова йде про перегляд та доповнення Закону України «Про іпотечні облігації», про розробку та прийняття важливого Закону «Про сек'юритизацію». Слід зауважити про необхідність розробки єдиних стандартів щодо формування кредитних пулів та державний контроль щодо дотримання цих стандартів з боку НБУ.

Не слід забувати, на наш погляд, про розвиток локальної сек'юритизації. Зазначимо, що на фінансовому ринку тут доцільним буде активізувати

роботу пенсійним фондам, страховим компаніям, крупним корпоративним інвесторам.

На даний момент банками України була здійснена одна транскордонна сек'юритизація згідно законодавства Великобританії, котру провів ПАТ «Приватбанк», та випуск на території України іпотечних облігацій ПАТ АБ «Укргазбанк», Державною іпотечною установою та Ощадбанком відповідно до Закону України «Про іпотечні облігації» [53].

За результатами дослідження сек'юритизації було визначено, що даний інструмент зниження кредитного ризику має дві найбільш розповсюджені форми, що мають свої переваги та можуть бути використані банками за певних обставин. Їх вибір може базуватися на характеристиках кредитів, що входять у портфель банку. Однак, крім переваг сек'юритизація має і певні недоліки. Зокрема, це ризик повторення кризи американського банківського сектору 2008 року. Для запобігання цьому було запропоновано розробити для України законодавство щодо сек'юритизації з урахуванням зарубіжного досвіду, що допоможе уникнути подібних проблем у нашій країні, зокрема, за рахунок контролю з боку НБУ.

2.2. Кредитний ризик у системі банківських ризиків

Світова фінансова криза, що розгорнулась в 2008 р., здійснила значний вплив на всіх без виключення суб'єктів господарювання України. Особливо гостро цей вплив відчув банківський сектор економіки. Пріоритетним напрямом діяльності сучасних українських банківських установ були і залишаються кредитні операції. Саме вони приносять левову частку доходів банку. Для банків кредитні операції є джерелом прибутків, для позичальників отримані кредити – можливість розвивати свій бізнес, а для реального сектору економіки – це джерело інвестицій, що можуть підвищувати темпи та масштаби суспільного виробництва.

За даними Національного банку України частка кредитних операцій у

загальній структурі активів банків за останні роки коливається у межах від 79 % до майже 85 % [114]. Динаміка даного показника представлена у табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Динаміка активів та кредитного портфелю банків

Назва показника	2006р.	2007р.	2008р.	2009р.	2010р.	2011р.	2012р.
Активи банків, млн.грн.	340 179	599 396	926 086	880 302	942 088	1054 280	1119 378
Кредити надані, млн.грн.	269 294	485 368	792 244	747 348	755 030	825 320	828 889
у % до попереднього періоду	-	180,2	163,2	94,3	101,0	109,3	100,4
Доля кредитних операцій в загальних активах банків,%	79,2	81,0	85,5	84,9	80,1	78,3	74,0

Складено на основі даних НБУ [114]

Як свідчать дані таблиці 2.3, до 2008 р. включно досить швидкими темпами збільшується загальна сума виданих кредитів. На кінець 2008 р. цей показник складає 792 244 млн. грн., що майже в 3 рази перевищує рівень даного показника в 2006 р. (269 294 млн. грн.). 2009 р. характеризується спадом кредитування на 5,7 % відносно рівня 2008 р. В останні ж роки обсяги кредитування зростають досить незначними темпами.

Аналіз динаміки частки кредитних операцій у загальних активах банків, показує, що до 2008 р. даний показник зростав, досягши піку на рівні 85,5 %, а з 2008 р. по теперішній час спостерігається поступове його падіння і на кінець 2012 р. його значення складало 74 %. Тобто, з моменту розгортання фінансово-економічної кризи можна констатувати поступове зменшення частки кредитних операцій у загальній структурі активів банків.

Натомість, зростає доля інших активних операцій банку. Наприклад, за даними НБУ вкладення у цінні папери збільшились вдвічі, з 14 466 млн. грн. у 2006 р. (що складає 4,3 % від загальної вартості активів банку) до 102 242 млн. грн. у 2012р. (що складає 9,1 % від загальної вартості активів банку) [114].

Не зважаючи на зменшення частки кредитних операцій у загальній

структурі активів банків, кредити залишаються найбільш прибутковими банківськими активами. Тому вони є й найбільш ризикованими у діяльності банків та можуть призвести до значних фінансових збитків. Таким чином, проблема кредитного ризику особливо актуально постає саме зараз під час виходу з економічної кризи, у період, коли банківські установи намагаються поліпшити якість кредитних портфелів, що досить помітно знизилась у порівнянні з докризовим періодом.

Як відмічає Л. Слобода, кредитний ризик є історично першим серед фінансових і за своїм обсягом дуже масштабний. За результатами експертних оцінок (було проаналізовано 100 банків, на частку котрих припадає 90 % загальних активів банківської системи України), структура можливих втрат має наступний вигляд: 50 % – кредитні ризики; 20 % – ризики ліквідності; 5 % – валютні ризики; 25 % – інші ризики [141].

Кредитний ризик не лише посідає основне місце в структурі банківських ризиків, але і тісно пов'язаний з іншими видами ризиків. Так, якщо кредитний ризик реалізувався та призвів до фінансових втрат, то банківська установа стикається з ризиком ліквідності та неплатоспроможності (звідки виникає і ймовірність депозитного ризику), ризиком втрати репутації. Крім того, кредитні операції можуть супроводжуватися валютним ризиком (у випадку, коли кредит видається в іноземній валюті), інфляційним ризиком (у випадку видачі довгострокового кредиту з фіксованою процентною ставкою), відсотковим ризиком (при видачі кредиту з плаваючою процентною ставкою), ринковим ризиком (при зміні ринкової вартості забезпечення кредиту) [30].

Місце кредитного ризику у системі ризиків банку пропонуємо представити у вигляді рис.2.4

Підсумовуючи все вище зазначене, можна констатувати, що кредитний ризик посідає головне місце у системі банківських ризиків. Тому пропонуємо більш детально зупинитися саме на цьому виді ризику.

У нормативно-правових актах України визначення кредитного ризику

надається у Постанові Правління Національного банку України № 279 та в Методичних вказівках з інспектування банків.

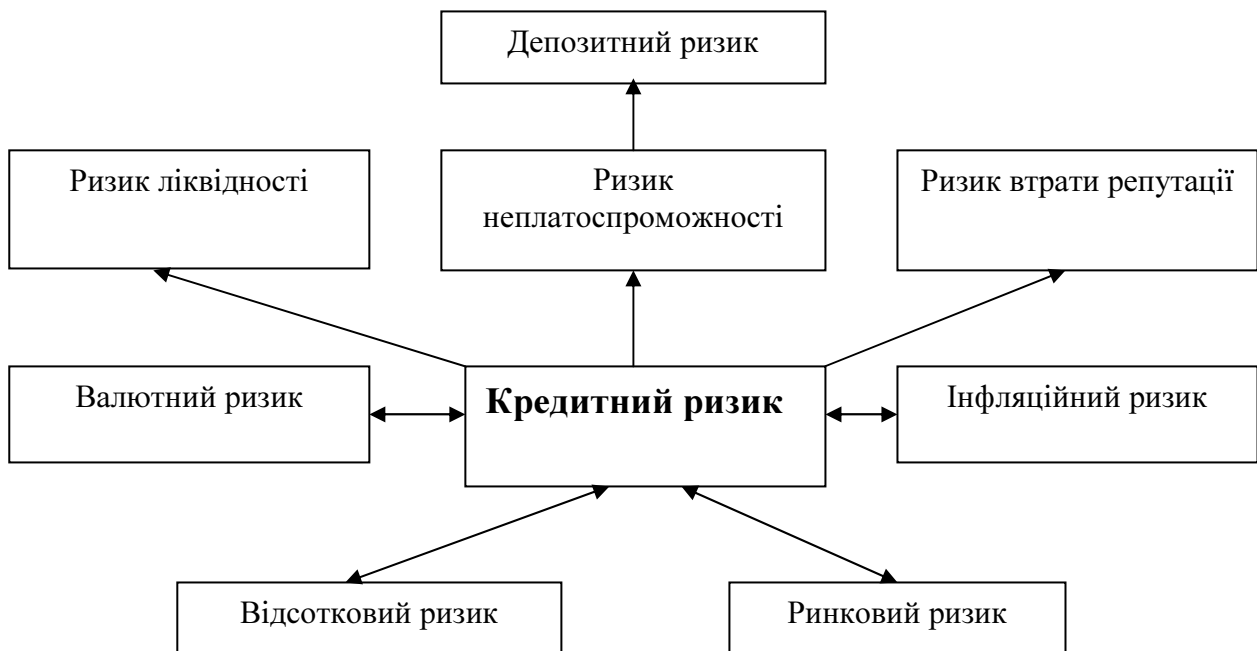

Рис.2.4 Кредитний ризик у системі ризиків банку

Так, у Постанові Правління НБУ № 279 кредитний ризик визначено як ризик невиконання позичальником (контрагентом банку) зобов'язань за кредитними операціями (тобто ризик того, що сплата позичальником відсотків і основного боргу за кредитними операціями проводитиметься з відхиленнями від умов кредитної угоди або взагалі не проводитиметься) [146].

Визначення кредитного ризику у Методичних вказівках з інспектування банків, на наш погляд є більш точним та повним. Кредитний ризик у них визначається як наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, котрий виникає через неспроможність сторони, що взяла на себе зобов'язання, виконати умови будь-якої фінансової угоди із банком (його підрозділом) або в інший спосіб виконати взяті на себе зобов'язання. Кредитний ризик є в усіх видах діяльності, де результат залежить від діяльності контрагента, емітента або позичальника. Він виникає, коли банк надає кошти, бере зобов'язання про їх надання, інвестує кошти або іншим

чином ризикує ними відповідно до умов реальних чи умовних угод незалежно від того, де відображається операція – на балансі чи поза балансом [100].

Кредитний ризик може виникати не тільки при кредитних операціях, а можливий також і в інвестиційній діяльності банку при операціях з акціями, облігаціями, свопами, форвардами, ф'ючерсами, опціонами; при операціях кредитного характеру (лізинг, факторинг, форфейтинг); при наявності кореспондентських і депозитних рахунків певного банку в інших банках; при гарантійних операціях, тощо [30].

Відповідно до принципів управління кредитними ризиками Базельського комітету з банківського нагляду найпростішим визначенням кредитного ризику є визначення його як можливості невиконання позичальником або протилежною стороною взятих на себе зобов'язань відповідно до встановлених умов [211].

У другій редакції Базельського комітету з банківського нагляду (Базель II) кредитний ризик визначають ризиком втрат, що виникають внаслідок дефолту у кредитора або контрагента (Додаток М). При цьому відмічається можливість виникнення кредитного ризику не лише при проведенні кредитних операцій, але й при інших банківських операціях [172].

У науковій думці на сьогоднішній день існує досить багато визначень категорії «кредитний ризик», але маємо констатувати відсутність єдиного підходу до визначення даної категорії. Наведені у таблиці 2.4 дані підтверджують це.

Аналізуючи визначення кредитного ризику, що наведені в таблиці 2.4, слід відмітити, що переважна більшість дослідників (Ф. Бутинець, А. Герасимович, Р. Шевченко, Ю. Коробова, Ю. Рубіна, В. Солдаткіна, А. Мороз, М. Савлук, Л. Примостка, В. Грушко, О. Пилипченко, Р. Пікус, Д. Наумов, Р. Яворський) вбачають у кредитному ризику ймовірність неповернення кредиту та відсотків за користування ним.

Визначення поняття «кредитний ризик»

Автор	Визначення поняття «кредитний ризик»
Ф. Бутинець, А. Герасимович	Кредитний ризик – імовірність неповернення позичальником отриманого кредиту та процентів за користування позикою у результаті фінансових ускладнень, фінансового краху чи шахрайства [22, с. 161]
Р. Шевченко	Кредитний ризик – це ризик несплати в установленій строк основного боргу і процентів по позичках, що належать кредитору [196, с. 31]
Ю. Коробов, Ю. Рубіна, В. Солдаткін	Кредитним ризиком називають ризик неповернення кредиту боржником у відповідності зі строками та умовами кредитного договору [77, с. 320]
А. Мороз, М.Савлук	Кредитним ризиком називають ризик несплати у визначений строк основного боргу і процентів по позичках, що належать кредитору [103]
Л. Примостка	Кредитний ризик – ймовірність того, що позичальник не зможе виконати свої зобов'язання згідно з кредитною угодою [134, с. 85]
А. Загородній, Г.Вознюк, Т. Смовженко	Кредитний ризик – ймовірність невиконання позичальником своїх зобов'язань щодо кредитора – банківської установи [64, с. 391]
П. Роуз	Кредитним ризиком вважає ймовірність того, що вартість частки активів банку, особливо кредитів, зменшиться або зведеться до нуля [159, с. 142]
В. Грушко, О. Пилипченко, Р. Пікус	Кредитний ризик це – невпевненість кредитора у тому, що боржник буде спроможним і матиме наміри виконати свої зобов'язання відповідно до термінів та умов кредитної угоди [49]
Д. Наумов	У кредитному ризику вбачає можливий спад прибутковості банку або втрату частини акціонерного капіталу у результаті неспроможності позичальника погасити і обслуговувати отриманий кредит [108]
Р. Яворський	Кредитним ризиком називає ймовірність зміни грошового потоку як у кількісному, так і часовому вимірі під час кредитної операції як з боку кредитора, так і з боку позичальника [203]
А. Граділь	Кредитний ризик – це ризик схильності до втрат, якщо контрагент по угоді не виконує своїх зобов'язань у відповідний термін [45]
О. Пернарівський	Кредитним ризиком визначає міру невизначеності щодо виникнення небажаних подій при здійсненні фінансових угод, суть котрих полягає у тому, що контрагент банку не зможе виконати взятих на себе за угодою зобов'язань і при цьому не вдасться скористатися забезпеченням повернення позичених коштів [123]

Лише у деяких з визначень (Ф. Бутинець, А. Герасимович, В. Грушко, О. Пилипченко, Р. Пікус, Д. Наумов) увага акцентується на тому, що причиною можливого виникнення кредитного ризику є небажання або

дефолт позичальника. Варто відмітити, що є й інші фактори виникнення кредитного ризику, котрими є внутрішньобанківські фактори та зовнішні фактори, що не залежать від діяльності банків та їх контрагентів.

У деяких з наведених визначень (Ф. Бутинець, А. Герасимович, Ю. Коробова, Ю. Рубіна., В. Солдаткіна, А. Мороз, М. Савлук, Л. Примостка, А. Загородній, Г. Вознюк, Т. Смовженко, В. Грушко, О. Пилипченко, Р. Пікус, Д. Наумов, Р. Яворський) учасниками кредитного ризику визнаються лише банк та позичальник, хоча кредитний ризик може виникати не лише у кредитній діяльності.

У науковій думці існують визначення кредитного ризику, що, на наш погляд, є досить спірними. Так, окремою позицією хочеться виділити визначення кредитного ризику, що сформулював О. Пернарівський, в якому коло операцій, в котрих може бути присутній даний вид ризику не окреслюється лише кредитними операціями. Учасниками фінансових угод дослідник називає банк та його контрагентів, якими можуть бути не лише позичальники. Але включення до визначення поняття «кредитного ризику» тези про те, що «не вдасться скористатися забезпеченням повернення позичених коштів» нам видається тут зайвою, адже автор поєднує поняття кредитного ризику та безнадійного кредиту. Таке поєднання є недоречним, тому що момент виникнення кредитного ризику та процес компенсації кредиту за рахунок реалізації забезпечення за кредитом знаходяться на протилежно різних етапах процесу кредитування.

Проаналізувавши визначення категорії «кредитний ризик», що надаються провідними дослідниками сьогодення та присутні в нормативно-правових актах, пропонуємо авторське бачення даної категорії. Під **кредитним ризиком пропонується розуміти ймовірність невиконання позичальником, контрагентом або емітентом своїх зобов'язань щодо кредитора (банківської установи) у результаті дії внутрішніх та зовнішніх щодо банку факторів.**

Для контролю за рівнем кредитного ризику та недопущення

перевищення ним гранично можливих меж Національним банком України встановлені нормативи кредитного ризику, недотримання котрих може призвести до фінансових труднощів у діяльності банку.

Відповідно до Постанови НБУ № 368 від 28.08.2001 р. «Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні» [141], до нормативів кредитного ризику належать:

- Н7 – норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента;
- Н8 – норматив великих кредитних ризиків;
- Н9 – норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру;
- Н10 – норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам.

Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7) встановлюється для обмеження кредитного ризику, що виникає внаслідок невиконання окремими контрагентами своїх зобов'язань [133].

Сума всіх вимог та позабалансових зобов'язань щодо

$$\frac{\text{одного контрагента}}{\text{Регулятивний капітал банку}} \leq 25 \% \quad (2.2)$$

Норматив великих кредитних ризиків (Н8) встановлюється з метою обмеження концентрації кредитного ризику за окремим контрагентом або групою пов'язаних контрагентів [133].

$$\frac{\text{Сума великих кредитних ризиків}}{\text{Регулятивний капітал банку}} \leq 800 \% \quad (2.3)$$

Норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (Н9) встановлюється з метою обмеження ризику, котрий виникає під час здійснення операцій з інсайдерами, що може призвести до прямого або непрямого впливу на діяльність банку [133].

Сума вимог та позабалансових зобов'язань щодо одного
інсайдера

$$\frac{\text{Статутний капітал банку}}{\text{Сума вимог та позабалансових зобов'язань щодо одного інсайдера}} \leq 5 \% \quad (2.4)$$

Норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (Н10) встановлюється з метою обмеження сукупної суми всіх ризиків щодо інсайдерів [133].

Сукупні вимоги та позабалансові зобов'язання усіх
інсайдерів

$$\frac{\text{Статутний капітал банку}}{\text{Сукупні вимоги та позабалансові зобов'язання усіх інсайдерів}} \leq 30 \% \quad (2.5)$$

Одним з основних шляхів підвищення ефективності управлінських рішень стосовно кредитного ризику є їх класифікація. Кредитні ризики класифікують за різними ознаками, серед котрих фінансові наслідки, статус позичальника, напрям використання кредитів, вид кредитної операції, рівень виникнення, тощо.

Узагальнюючи наявні у науковій думці підходи щодо класифікації кредитних ризиків в залежності від класифікаційної ознаки, пропонуємо представити інформацію у вигляді табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Основні підходи до класифікації кредитних ризиків

Класифікаційна ознака	Види кредитних ризиків
За рівнем виникнення	Індивідуальний кредитний ризик
	Портфельний кредитний ризик
За фінансовими наслідками	Кредитний ризик, наслідком якого є фінансові втрати
	Кредитний ризик, наслідком якого є втрачена вигода
	Кредитний ризик, наслідком якого є фінансовий дохід
За сферою виникнення	Зовнішній (систематичний)
	Внутрішній (несистематичний)
За ймовірністю реалізації	Реалізований кредитний ризик
	Потенційний кредитний ризик
За статусом позичальника	Ризик при кредитуванні корпоративних клієнтів
	Ризик при кредитуванні юридичних осіб
	Ризик при кредитуванні фізичних осіб
	Ризик при кредитуванні банків
	Ризик при кредитуванні інсайдерів

За можливістю прогнозування	Прогнозований кредитний ризик
	Непрогнозований кредитний ризик
За видом кредитної операції	Ризик при безпосередній видачі кредиту
	Ризик при операціях з векселями
	Ризик при лізингових операціях
	Ризик при факторингових операціях
	Ризик при акредитивах
	Ризик при гарантійних операціях
За можливістю прийняття	Ризик, що береться банком самостійно
	Ризик, що передається страховій компанії (гаранту, поручителю)
	Ризик, що розподіляється між іншими банками (при консорціумному кредитуванні)
За учасниками кредитної угоди	Ризик щодо позичальника
	Ризик щодо страховика
	Ризик щодо гаранта (поручителя)
За напрямом використання кредитів	Ризик за споживчими кредитами
	Ризик за промисловими кредитами
	Ризик за інвестиційними кредитами
За розмірами втрат	Незначний ризик
	Великий ризик
	Критичний ризик
За терміном дії кредитної угоди	Ризик по короткострокових угодах
	Ризик по довгострокових угодах

Складено на основі [30, 68, 120, 168].

Найбільш важливою класифікаційною ознакою кредитного ризику, на наш погляд, є фінансові наслідки реалізації даного виду ризику, оскільки банківську установу цікавить саме очікування на позитивний фінансовий результат.

Отже, фінансовими наслідками реалізованого кредитного ризику можуть бути фінансові втрати, втрачена вигода та отримання доходу.

Найменш привабливим результатом для банку є отримання фінансових втрат. Тому банк прикладає максимум зусиль та використовує всі наявні методи для попередження саме такого розвитку подій. Момент, коли позичальник не вносить черговий платіж по кредиту, стає моментом початку реалізації кредитного ризику в найгіршому його варіанті (тобто понесення

фінансових збитків), а також моментом виникнення простроченої заборгованості або проблемного кредиту.

Потрібно відмітити, що основним генератором реалізації кредитного ризику і отримання фінансових втрат є проблемні кредити.

Поняття «кредитного ризику» та «проблемного кредиту» тісно пов'язані та перебувають в причинно-наслідковій залежності, що ми спробуємо довести.

Для цього розглянемо процес кредитування поетапно та визначимо, на яких з цих етапів з'являються кредитні ризики та проблемні кредити. Етапи процесу кредитування зобразимо на рис. 2.5.

1 етап. Клієнт (фізична або юридична особа) звертається у банк з проханням про видачу кредиту.

2 етап. Банк розглядає таку можливість, вивчає кредитоспроможність позичальника та приймає рішення про видачу кредиту або відмову від кредитування.

Цікавим моментом на цьому етапі є те, що фактично кредитний ризик ще не виник, а оцінка кредитоспроможності позичальника, як метод управління банківськими ризиками вже реалізовується.

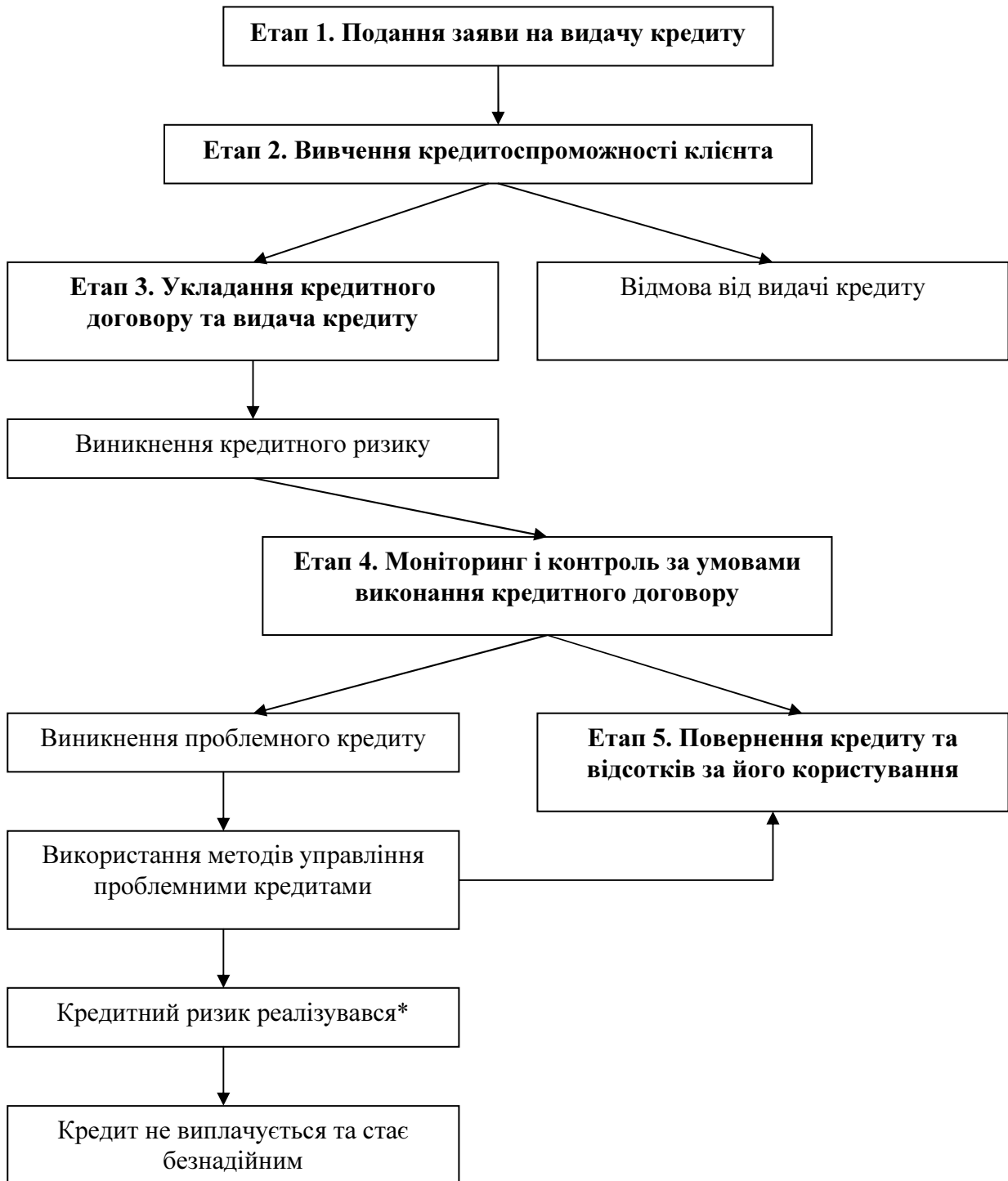
3 етап. У разі позитивного щодо контрагента рішення, укладається кредитний договір та надається кредит.

Саме на цьому етапі фактично виникає кредитний ризик.

4 етап. Моніторинг та контроль за умовами виконання кредитного договору. Розглядаючи цей етап з точки зору реалізації кредитного ризику, потрібно відмітити, що можливі два варіанта розвитку подій.

У першому випадку кредит буде погашено вчасно та у повному обсязі без затримок платежів. Нажаль, можлива й інша ситуація, коли контрагент банку затримує платежі по кредиту, або виплати взагалі припиняються. Тобто, кредитний ризик реалізувався, а кредит переходить в категорію «проблемних». Банк, використовуючи всі можливі методи управління проблемними кредитами, серед котрих штрафи, пеня, особисті розмови з

позичальником, поручителем, реалізація застави (у разі її наявності), намагається мінімізувати свої втрати.

* Під реалізованим кредитним ризиком будемо розуміти ризик, результатом якого є фінансові втрати.

Рис.2.5 Етапи процесу кредитування з точки зору присутності категорій «кредитного ризику» та «проблемного кредиту»

Якщо методи управління проблемними кредитами мали позитивний ефект, кредит та відсотки по ньому повертаються банку, що є наступним етапом процесу кредитування.

В іншому випадку наданий банком кредит та відсотки за його користування не повертаються. Такий кредит переходить в категорію «безнадійних».

5 етап. Повернення кредиту та відсотків за його користування.

Для більш повного розуміння сутності кредитного ризику пропонуємо зупинитися на дослідженні джерел та факторів його виникнення, що одночасно призводять й до виникнення проблемних кредитів.

Зрозуміло, що кредитний ризик може виникати з різних причин. Для банку кредитний ризик означає загрозу втрати чи часткової втрати коштів, що надавались у користування. Тому важливим моментом є виявлення причин, що спричиняють такий стан, адже від цього у майбутньому буде залежати прибутковість операцій, пов'язаних з кредитуванням та інших операцій, де присутній кредитний ризик.

У науковій літературі зустрічаються різні підходи до класифікації факторів виникнення кредитного ризику. Основним критерієм, за яким дослідники класифікують фактори кредитного ризику, є критерій можливості управління та контролю.

Так, В. Чернов розрізняє три групи факторів ризику:

- керовані регульовані фактори (характеризують якість роботи колективу, якість управлінської роботи);
- умовно нерегульовані, важко кореговані (залежать від передісторії функціонування банку);
- некеровані, нерегульовані фактори (не можуть бути змінені суб'єктом керування) [191].

О. Криклій і Н. Маслак виділяють наступні групи факторів кредитного ризику: фактори внутрішнього щодо банків середовища та фактори зовнішнього щодо банків середовища.

До першої групи дослідники відносять фактори, що залежать від кредитної діяльності банку і відображають його кредитну політику (помилки в юридичному оформленні кредитних угод, шахрайства та зловживання персоналу, невірна оцінка ризиків щодо позичальника, неефективна організація та відсутність належного контролю за процесом кредитування).

До групи факторів зовнішнього щодо банку середовища дослідники відносять ті фактори, що не залежать від діяльності працівників банку:

- фактори, пов'язані з діяльністю позичальника, гаранта, страховика;
- фактори, пов'язані з предметом застави;
- фактори політичні, економічні, правові;
- форс-мажорні обставини [83].

Така класифікація факторів є досить повною та враховує сферу виникнення кредитного ризику.

Однак, зважаючи на найбільш вагомий вплив факторів, що пов'язані з діяльністю позичальника, пропонуємо виділити їх в окрему групу. З такою позицією погоджуються й деякі дослідники, серед яких Л. Слобода [171], В. Вовк [30]. Це дозволяє чітко згрупувати фактори кредитних ризиків за ознакою сфери виникнення та природи впливу (рис. 2.6).

Розглянемо кожну із запропонованих груп ризикоутворюючих факторів.

Рис.2.6 Класифікація факторів кредитних ризиків

Фактори, притаманні зовнішньому щодо банків та контрагентів середовищу. Фактори даної групи найбільший вплив спричиняють на

довготермінові кредити. Банківські установи безпосередньо впливати на цю групу факторів не можуть, однак їх дію вони повинні враховувати. Для цієї групи факторів можливе регулювання ризиків на рівні центрального банку країни [160].

До групи факторів, притаманних зовнішньому щодо банків та контрагентів середовищу відносять законодавче регулювання діяльності банків та їх контрагентів, політичну ситуацію у країні, загальноекономічні фактори, форс-мажорні обставини, тощо.

Група внутрішньобанківських факторів відрізняється від попередньої можливістю впливу зі сторони банківської установи. Ця група містить великий перелік факторів, серед яких:

- кваліфікаційний рівень та досвід роботи персоналу, їх компетенція;
- особиста зацікавленість працівника кредитного відділу у прийнятому рішенні;
- юридичне оформлення документів;
- дотримання принципів кредитування;
- достовірні та повна інформація про позичальника;
- дотримання процедури кредитування;
- занадто велика концентрація кредитного портфеля відносно позичальників або галузей економіки;
- надмірна диверсифікація, що призводить до погіршення можливості управління кредитним ризиком через брак фахівців із знанням особливостей багатьох галузей;
- кредитування інноваційних проєктів, нових сфер діяльності;
- недоліки у розрахунку та формуванні резервів під кредитні ризики [30, 160].

Однією з основних причин реалізації кредитного ризику та виникнення проблемної заборгованості є неповернення кредиту через неплатоспроможність або недобросовісність позичальника.

Тому, особливе місце займають **фактори, що пов'язані з діяльністю**

позичальника. Банківські установи першочергово повинні враховувати можливість настання кредитного ризику та виникнення проблемної заборгованості саме через вплив цієї групи факторів.

До вказаної групи відносять наступні чинники:

- характеристики позичальника (кредитоспроможність, кредитна історія, моральні та етичні якості);
- наявність ліквідного забезпечення по кредиту;
- наявність власного капіталу позичальника [30, 171].

Після подачі заяви на видачу кредиту, банк особливо уважно вивчає характеристики позичальника. Перш за все, оцінюється його кредитоспроможність. Для цього аналізуються показники його фінансового стану – показники оцінки майнового стану, показники ліквідності та платоспроможності, показники оцінки фінансової стійкості, рівень рентабельності, тощо. Вивчається кредитна історія позичальника, а також наявність та стан діючих зобов'язань.

Важливу роль у позитивному прийнятті рішення щодо надання кредиту відіграє репутація позичальника. Працівники банківських установ, спілкуючись особисто з клієнтом, мають змогу оцінити його порядність, відповідальність. Більш того, суб'єктивно сформована думка стосовно ділових та особистих якостей позичальника повинна підтвердитись його діловими партнерами. Нажаль, іноді виникають ситуації, коли майбутній потенційний клієнт не має наміру погашати отриманий кредит та відсотки.

Кредитний ризик для банку суттєво зменшується, якщо кредит є забезпеченим. Особливо вигідною для банку є ситуація, коли ринкова вартість забезпечення (застави) перевищує суму кредиту. Однак, максимум уваги потрібно приділити юридично правильному та точному складанню договорів застави, гарантії та поруки для уникнення юридичного ризику. Якщо забезпеченням по кредиту є порука або гарантія, банківська установа повинна проаналізувати фінансовий стан поручителя чи гаранта, його платоспроможність.

Наявність власного капіталу позичальника, котрий він готовий вкласти у проект, що кредитується, є підтвердженням для банку серйозності намірів позичальника та часткове передання кредитного ризику.

Отже, врахування банком впливу зазначених факторів дасть змогу підвищити ефективність кредитних операцій, знизити кредитний ризик та зменшити кількість проблемних кредитів, а отже, покращити якість кредитного портфелю.

Підводячи підсумки, можна зазначити, що кредитні операції посідають головне місце серед активних операцій банку та є найбільш прибутковими. У той же час, такі операції є найбільш ризикованими та супроводжуються виникненням кредитного ризику, котрих займає основну позицію у системі банківських ризиків.

Проаналізувавши існуючі визначення поняття «кредитний ризик», у дослідженні констатовано відсутність єдиного трактування його сутності. Тому було запропоновано авторське визначення, відповідно до якого під **кредитним ризиком розуміється ймовірність невиконання позичальником, контрагентом або емітентом своїх зобов'язань щодо кредитора (банківської установи) у результаті дії внутрішніх та зовнішніх щодо банку факторів.**

Кредитний ризик тісно пов'язаний з іншими видами банківських ризиків (ризиком ліквідності, неплатоспроможності, ризиком втрати репутації, депозитним ризиком, валютним, інфляційним, відсотковим, ринковим).

Аналіз факторів, що впливають на формування кредитного ризику банку та його величину, дозволив дійти висновку, що між поняттями «кредитний ризик» та «проблемний кредит» існує тісний взаємозв'язок, що дані категорії перебувають у причинно-наслідковій залежності. Саме проблемні кредити є основним генератором кредитних ризиків, реалізація котрих приносить банку фінансові втрати.

Виходячи з цього, у даному розділі дослідження було розглянуто етапи

процесу кредитування з урахуванням взаємного впливу кредитного ризику та проблемних кредитів.

2.3. Обґрунтування необхідності врахування моральних ризиків і асиметрії інформації при кредитуванні

Шахрайство з боку клієнтів є однією з основних причин виникнення кредитного ризику банків. Під шахрайством слід розуміти досить широкий спектр, як можливих злочинних дій, так і злочинної бездіяльності з боку працівників і третіх осіб.

Потенційні злочинні дії з боку клієнтів контролюються службами безпеки банків, а список потенційних злочинних дій з боку клієнтів у загальних рисах відомий заздалегідь. Тобто банк має можливість присікти злочинні дії до їх здійснення шляхом проведення заходів щодо їх попередження. Набагато складніше запобігати і відстежувати ситуації навмисної бездіяльності клієнтів, які можуть спричинити негативні наслідки для банку.

Наведемо приклад. Використовуючи кредитну картку, клієнт позичає гроші без забезпечення. Більшість кредитних карток дозволяють їх власникам розпоряджатися коштами у розмірі до декількох тисяч доларів, і при цьому значна кількість людей має декілька таких карток. Банки, що емітують пластикові карти, отримують дохід, нараховуючи відсотки на борг позичальника. Але банк не може заздалегідь відрізнити «високоякісних» позичальників (що повертають борги) від «низькоякісних» (що не повертають). Очевидно, що боржники краще, ніж банк, знають, будуть вони повертати борг чи ні. Крім того, боржник може не робити активних дій для того, щоб повернути борг. Припустимо, якщо клієнт не піклується про повернення боргу, він може спокійно погодитися на звільнення з роботи. Це, природно, позбавить його можливості погасити заборгованість перед банком.

Існує багато таких форм поведінки клієнтів, що ґрунтуються на різному обсязі інформації у банку і боржника.

Насправді, проблема, набагато ширша як у варіантах прояву, так і у можливих негативних наслідках. Головною її особливістю є наявність ситуації, коли особа, що володіє необхідною для прийняття рішення інформацією, має інтереси, що відрізняються від інтересів сторони, що ухвалює рішення, і ця особа може бути зацікавлена в тому, щоб не надавати повну і точну інформацію, що має суттєве значення для прийняття рішення, і намагатиметься використовувати інформаційну перевагу для того, щоб вплинути на прийняття вигідного для себе рішення.

Ця та подібні ситуації обумовлені існуванням так званих «моральних ризиків». Дане поняття є відносно новим в економічній літературі і практично не досліджено – не існує достатньої теоретичної бази, як з їх класифікації, оцінки, так і з методів боротьби.

Поняття морального ризику виникло у сфері страхування, де під ним розуміли небезпеки, пов'язані з природою людини і залежні від рис характеру, поведінки, репутації страхувальника або особи, яка пропонує щось для страхування [61].

У його основі лежить уявлення про те, що сам факт страхування підвищує вірогідність події, від настання котрої здійснюється страхування. Це відбувається тому, що страхування послаблює стимули застрахованої сторони до вживання превентивних заходів. В якості прикладу можна привести наступне:

- домовласник, який у меншій мірі піклується про те, щоб оберігати свій будинок, коли він застрахований;
- власник автомобіля, який ризикованіше керує своїм автомобілем, оскільки він застрахований;
- людина, яка приділяє менше уваги своєму здоров'ю, оскільки у неї є медичне страхування [88].

Моральний ризик пов'язаний з людським фактором і особливостями поведінки людей. Наступне визначення дає уявлення про чинники, що можуть викликати таку негативну поведінку людей. Моральний ризик – це ризик, пов'язаний з тим, що наявність контракту змінить поведінку однієї або обох сторін, котрі укладають контракт, наприклад, застрахована компанія приділятиме менше уваги, скажімо, пожежній безпеці, якщо вона застрахована від пожежі. [67]

Тобто зобов'язання, що виникають між сторонами на основі нерівності інформації, можуть змінювати поведінку однієї із сторін у збиток іншій.

Останнім часом моральний ризик почали розглядати і в інших сферах людської діяльності. З погляду підприємства, моральний ризик – недобросовісність постачальника, що пов'язана з відсутністю належного контролю, несумлінного відношення до службових обов'язків, ухилення від податків та інші явища, що завдають збитку іміджу ділової людини [21].

Ситуації, в яких виникає моральний ризик, характеризуються поєднанням певних умов:

- інтереси виконавця і замовника не збігаються, виконавець переслідує свої власні інтереси у збиток інтересам замовника;
- виконавці застраховані від несприятливих наслідків своїх дій;
- замовник не в змозі здійснювати повний контроль.

Отже, моральний ризик – це дії економічних агентів з максимізації їх власної корисності у збиток іншим внаслідок нерівності інформації і відмінності інтересів, що проявляються у зміні поведінки однієї із сторін контракту.

Однією з основних передумов появи моральних ризиків є асиметричність інформації (коли дві сторони мають різний рівень інформації по предмету їх взаємин).

Неповнота інформації може впливати на умови і особливості функціонування ринків, створюючи додаткові транзакційні витрати для

економічних агентів. Асиметричність інформації створює можливість зловживання одного з учасників операцій неінформованістю контрагента.

У банківській справі під моральним ризиком більшість учених розуміють ту частину ризиків, що пов'язана з порядністю або чесністю майбутнього позичальника.

Якщо не у всіх випадках, то, принаймні, за відсутності забезпечення, моральний ризик стає одним з найважливіших елементів кредиту. Особистий фактор стає переважаючим над всіма іншими, оскільки, якщо людина не володіє достатньо твердим характером і порядністю, вона не заслуговує на довіру, які б можливості і матеріальні ресурси не були в її розпорядженні [31].

Це лише один з аспектів моральних ризиків, що виникають у банківській діяльності. Виходячи з сутності моральних ризиків, можна запропонувати наступну їх класифікацію (рис. 2.7).

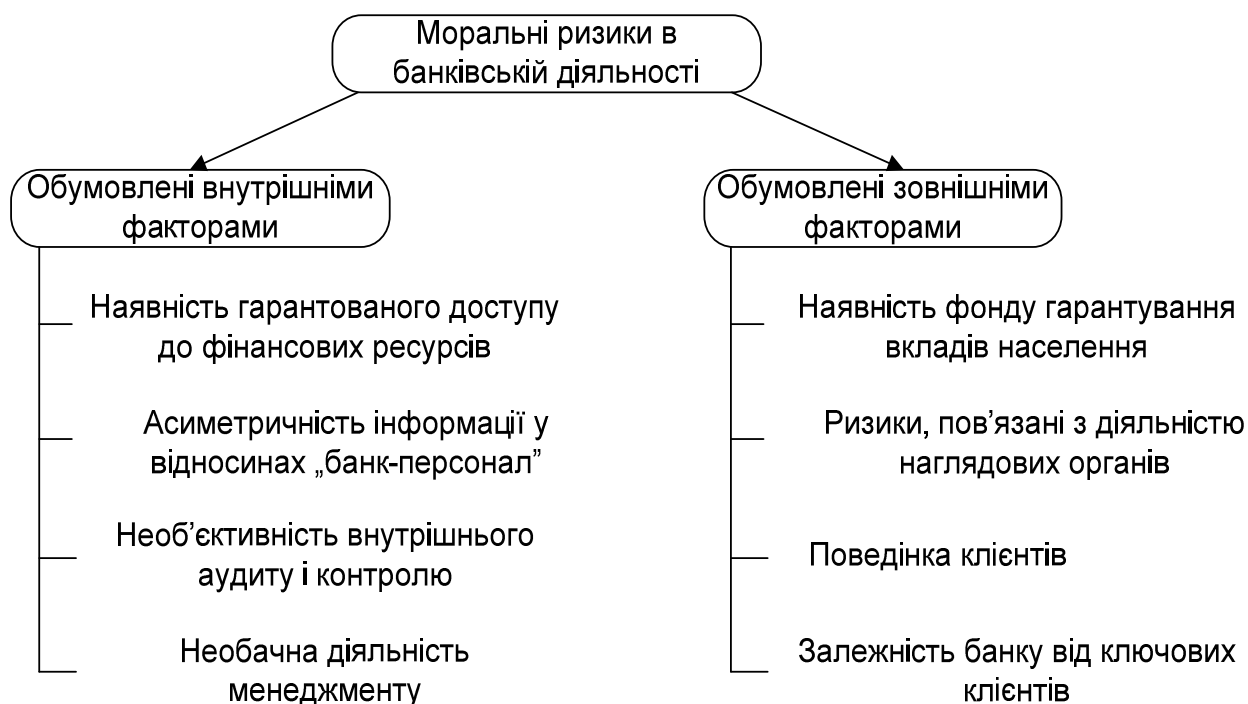

Рис. 2.7. Класифікація моральних ризиків у банківській діяльності

Усі моральні ризики в банківській діяльності можна поділити на дві великі групи:

- моральні ризики, що виникають усередині банку;
- моральні ризики, що генеруються зовнішнім середовищем банку.

Кожна з цих груп включає набір конкретних ситуацій, що несуть у собі ризикову складову, що є проявом моральних ризиків. Розглянемо групу внутрішніх моральних ризиків.

Одним з основних внутрішніх моральних ризиків для банку є наявність гарантованого вільного доступу до ресурсів. У даному випадку є ризик того, що бажання банку збільшити кредитний портфель може переважити рівень безпеки. Особливо актуальним даний ризик став останнім часом, що пов'язане з покупкою іноземними банками вітчизняних установ. У результаті, українські банки дістали доступ до дешевих ресурсів. Як показує аналіз, проведений нами, це призвело до значного зростання сумарного кредитного портфелю вітчизняних банків. Проте паралельно відбувається і зниження його якості.

Моральний ризик у цьому випадку полягає у тому, що дочірня компанія, переслідуючи власні інтереси (збільшення кредитного портфелю, за рахунок зменшення його якості), може шкодити материнській компанії (оскільки використовує її ресурси в операціях з підвищеним рівнем ризику, не піклуючись про наслідки).

Ще однією групою внутрішніх моральних ризиків, що властиві банку як суб'єкту підприємницької діяльності, є ризики пов'язані з персоналом. Працівники можуть саботувати роботу банку, якщо у них немає зацікавленості у результатах роботи або вони вважають, що їх праця оцінюється неадекватно. Причиною може бути, наприклад, система оцінювання діяльності персоналу, що зрівнює тих, хто добре працює, і тих, хто працює менш ефективно.

При асиметрії інформації (підлеглий точно знає, скільки їм вкладено праці, а керівник лише приблизно) існують і стимули, і можливості для роботи з меншою віддачею. Якщо особистий внесок кожного працівника у загальний результат вимірюється з великими помилками, то його винагорода

буде менше пов'язана з дійсною ефективністю його праці. Звідси – негативні стимули, що підштовхують до саботажу роботи у гіршому разі або менш ефективній діяльності – у кращому. Якщо інформація про дійсну поведінку працівника є позитивною, то тоді у відомих межах він діятиме безконтрольно, переслідуючи власні інтереси, що можуть не співпадати з інтересами керівництва [209].

Обмеженість можливостей моніторингу – причина більш стандартна, пов'язана з тією ж обмеженою раціональністю і неповнотою інформації, але ще й з витратами на одержання моніторингової інформації.

При неадекватній опортуністичній поведінці персоналу, який прямо або опосередковано порушує умови контракту, у банку не завжди є можливість для моніторингу. Наприклад, у контракті записано, що співробітник повинен на роботі працювати, а пряме невиконання ним робочих обов'язків карається, згідно контракту, звільненням або штрафом.

Проте, якщо у працівника є можливість у якийсь момент відхилитись від моніторингу (від спостереження), то це створює передумови для виникнення моральних ризиків. Все це може призвести до зниження ефективності діяльності банку, що негативно вплине на рівень його прибутковості.

Існує також моральний ризик з боку вищого керівництва банку. Він виникає, коли менеджери ухиляються від прямої відповідальності за свої дії, відповідно, управління банком стає менш розсудливим, а ринкова дисципліна падає.

Наступною групою внутрішніх моральних ризиків є невірна оцінка окремих ділянок або у цілому діяльності банку, що відбувається у результаті проведення внутрішнього аудиту.

Наприклад, материнська компанія проводить аудит свого підрозділу з метою оцінки його діяльності, ризиків і тому керівництво і працівники підрозділу набагато краще обізнані про особливості своєї діяльності, але з деяких причин можуть приховувати повну інформацію від перевіряючих.

У результаті поточний рівень ризиків може бути значно занижений, що створює передумови для можливих проблем у майбутньому.

Розглянемо моральні ризики, що виникають у діяльності банку у результаті його взаємодії із зовнішнім середовищем або генеруються зовнішніми об'єктами.

Прикладом моральних ризиків, пов'язаних із зовнішнім оточенням банків є наявність фонду гарантування вкладів населення і збільшення мінімальної суми внеску, що гарантовано відшкодовується.

Депоненти банку можуть сприяти виникненню морального ризику, якщо страхування депозитів означатиме, що вони більше не вважають за свій обов'язок оцінювати кредитний ризик, пов'язаний з депонуванням грошей у конкретний банк. У подібній ситуації депоненти можуть вибирати банк без урахування його фінансового положення. Це означає, що депоненти, очевидно, вибиратимуть банки, керуючись тільки розміром пропонованих ними процентних ставок. Відповідно, нормальна дія ринкових сил, що забезпечують розумну економічну поведінку, скорочується, і банки невисокої надійності можуть залучити додаткові депозити.

Останніми роками в Україні намітилася тенденція збільшення середнього розміру внеску у банківській системі. А при визначенні суми гарантування Фонд орієнтується саме на цей показник.

В той же час, завищена сума компенсацій підвищує моральний ризик. Вкладник стає менш розбірливим при виборі банку. Для нього питання надійності банку вже не є першочерговим, а основним критерієм для відкриття депозитного рахунку стає розмір процентних ставок, тоді як у ринковій економіці ризики мають бути розділені між всіма учасниками ринку [31].

Для того, щоб оцінити, яким чином змінювалась величина моральних ризиків для банків України, пов'язана з компенсацією вкладів, проаналізуємо динаміку зміни розміру суми компенсації (див. табл.2.6, рис. 2.8).

Таблиця 2.6

Динаміка зміни розміру гарантованої суми компенсації за вкладами

Період	Сума, грн.
вересень 1998 - серпень 2001	500
вересень 2001 - жовтень 2002	1 200
листопад 2002 - серпень 2003	2 000
вересень 2003 – березень 2004	3 000
квітень 2004 – серпень 2005	5 000
вересень 2005 – січень 2006	8 000
лютий 2006 – травень 2006	15 000
червень 2006 – грудень 2006	25 000
січень 2007 – вересень 2008	50 000
жовтень 2008– серпень 2011	150 000
серпень 2011– до теперішнього часу	200 000

З таблиці видно, що з 1998 року по теперішній час розмір суми гарантованої компенсації за вкладами збільшився з 500 грн. до 200 000 грн., тобто за останні 15 років сума компенсації зросла у 400 разів.

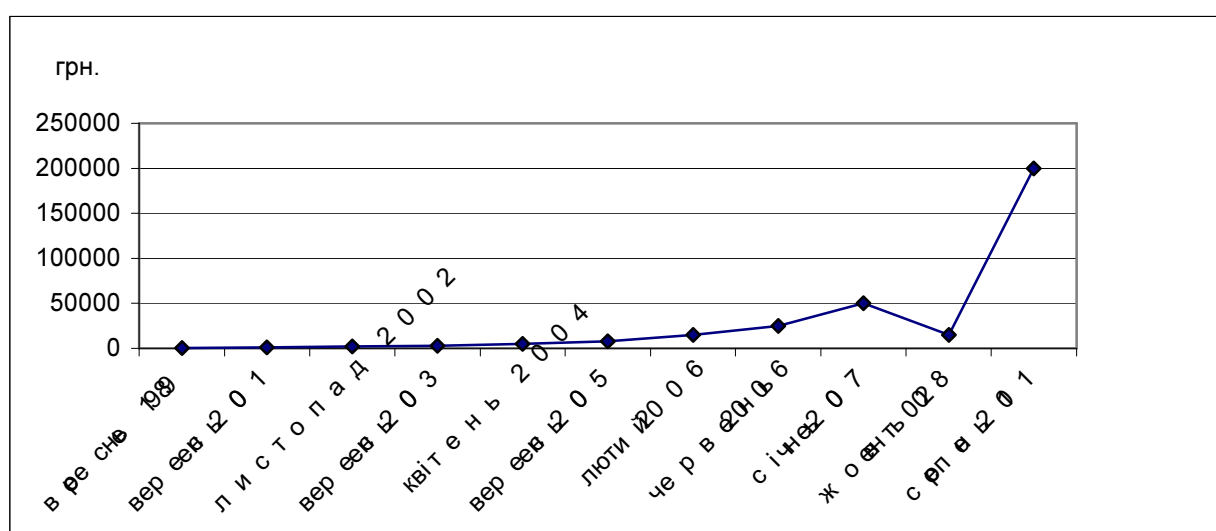

Рис. 2.8 Динаміка зміни розміру суми гарантованої компенсації за 1998-2012 роки

З урахуванням того, що у розвинених країнах світу величина компенсації обчислюється сотнями тисяч доларів, очевидно, межі зростання

компенсацій, а значить і величина моральних ризиків ще не досягнута. Таким чином, врахування даного виду моральних ризиків клієнтами банків, НБУ і самими банками є надзвичайно актуальним на сьогоднішній день з погляду ефективності діяльності як окремо взятого банку, так і банківської системи у цілому.

Моральний ризик, пов'язаний з діяльністю наглядових органів. Моральний ризик може виникнути, якщо менеджмент банківських установ буде впевнений, що наглядові органи нададуть їм підтримку у разі появи у них фінансових ускладнень тільки тому, щоб не допустити зниження довіри до банківської системи. У цілому, відчуття офіційної підтримки банків, у разі появи у них фінансових проблем, здатне істотно ослабити ринкову дисципліну.

Заходи органів банківського нагляду не повинні створювати подібні стимули для банків. Також власники акцій не повинні отримувати компенсацію збитків у випадку, якщо банк переживає важкі часи, інакше це може заохочувати інші банки поводитися менш обачно і обережно у очікуванні того, що вони отримають таку ж допомогу при виникненні проблем. Тому органи банківського нагляду не повинні захищати інтереси корпоративних службовців проблемного банку. Як писав Бейджгот: «Будь-яка допомога існуючому поганому банку – це кращий спосіб запобігти у майбутньому появі хорошого банку» [12].

Одним з основних видів моральних ризиків, що виникають у банківській діяльності, є моральні ризики, пов'язані з діяльністю клієнтів.

Банки не завжди здатні контролювати дії позичальників після отримання позики. Позичальник може здійснювати діяльність, що збільшує ризик неплатоспроможності або прагнути приховати доходи від своїх інвестицій, щоб не платити по своїх зобов'язаннях. Наслідком цього стає зниження обсягів кредитування і встановлення високих процентних ставок. Таким чином, виникає проблема морального ризику.

В умовах асиметрії інформації кращі позичальники платять підвищену премію за ризик, а гірші – занижену. Оскільки ненадійні позичальники більше прагнуть отримати кредит, ніж платоспроможні, а отже ефективність розподілу кредитних ресурсів знижується. У результаті достатньо надійні і прибуткові проекти можуть бути не реалізовані.

При погіршенні стану у нефінансовому секторі оцінка ризиків і відбір позичальників ускладнюються, процентні ставки підвищуються, що змушує кращих позичальників піти з ринку. При цьому ненадійні позичальники погоджуються на не вигідні умови, оскільки заздалегідь знають, що вони їх не виконуватимуть. Результатом цього з одного боку може бути здійснення банком кредитної політики з підвищеним рівнем ризику і, як наслідок, виникнення загрози фінансовій безпеці кредитора, з іншого боку, кредитор взагалі може обмежити видачу позик, не дивлячись на наявність на ринку надійних позичальників [95].

Ще одним фактором, що призводить до виникнення моральних ризиків з боку клієнтів, є неповнота контракту. Неповнота контракту веде до того, що зобов'язання сторін описуються формально, не повністю, а отже створюється простір для опортуністичної поведінки учасників контракту по відношенню один до одного. Тобто у виконавця існує лише формальний опис його поведінки (як він повинен виконувати свої зобов'язання). І у тому, яким саме чином виконавець контракту починає виконувати ці формальні зобов'язання, і криється моральний ризик. При відсутності стимулів у виконавця поводитися чесно та прозоро (якщо йому не дороге його ім'я, або він знаходиться у цьому місті тимчасово і не збирається пропонувати тут свої послуги ще кому-небудь у майбутньому), то виникає класична ситуація моральної загрози.

Що стосується потенційних обсягів цих ризиків, то рівень проблемних кредитів, котрий є прямим наслідком прояву даного типу моральних ризиків за останні 7 років, (до настання кризи 2007 року) виріс практично у два рази (рис. 2.9).

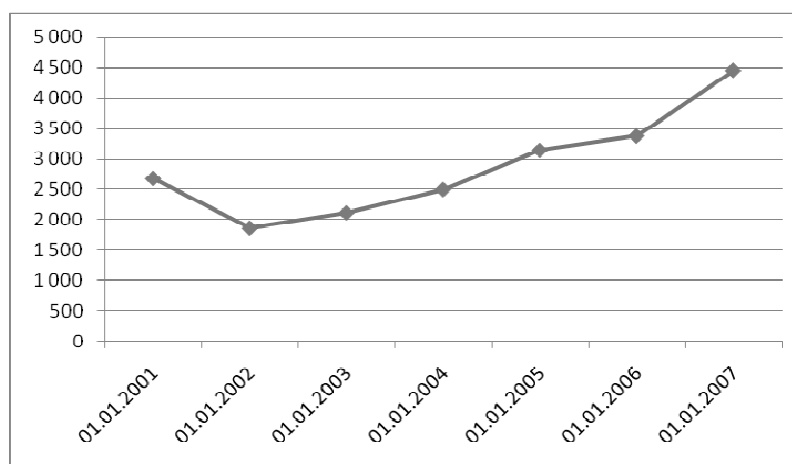

Рис. 2.9 Динаміка зміни обсягів проблемних кредитів у банківській системі України за 2001-2007 рр., млн.грн.

Ще одним ризиком даної групи є «здирство» з боку клієнтів [209]. Можливість для нього з'являється тоді, коли клієнт є дуже важливим для банку. Таким чином, клієнт може диктувати банку свої умови, погрожуючи перейти до конкурентів. Це вносить дисбаланс до ризиків банку, оскільки банк буде змушений видавати кредити на більш пільгових умовах, у тому числі і у частині оцінки ризиків. При цьому клієнт може навмисно дезінформувати банк про свій фінансово-економічний стан, апелюючи своєю важливістю і роками сумісної співпраці.

Ризик, пов'язаний із завищеними процентними ставками. Застосування завищених процентних ставок є джерелом морального ризику. Ненадійний позичальник, сплачуючи неадекватно високі проценти, при настанні тих чи інших, несприятливих для нього подій, схильний вважати, що має моральне право не повертати позику повністю або частково чи перестати сплачувати відсотки.

Як показав проведений нами аналіз видів моральних ризиків, їх досить багато і часом вони приймають специфічні форми. До можливих наслідків дії моральних ризиків на діяльність банку можна віднести:

- 1) погіршення якості кредитного портфеля;
- 2) збільшення обсягів проблемних і безнадійних кредитів;
- 3) втрата конкурентоспроможності;

4) падіння рівня захищеності банку внаслідок здійснення операцій підвищеної ризикованої;

5) втрата ключових фахових працівників;

6) загроза банківській системі у цілому.

Все це обумовлює необхідність розробки і впровадження у банківську діяльність методів боротьби з моральними ризиками. Оскільки моральні ризики, з одного боку, несуть у собі стандартний набір погроз, для їх нейтралізації можна використовувати звичайні механізми забезпечення фінансової безпеки банків. У той же час, моральні ризики володіють низкою специфічних особливостей, що допускають використання нестандартних методів фінансового управління.

Нами був розроблений перелік типових методів боротьби з моральними ризиками, що виникають у діяльності банку (рис. 2.10).

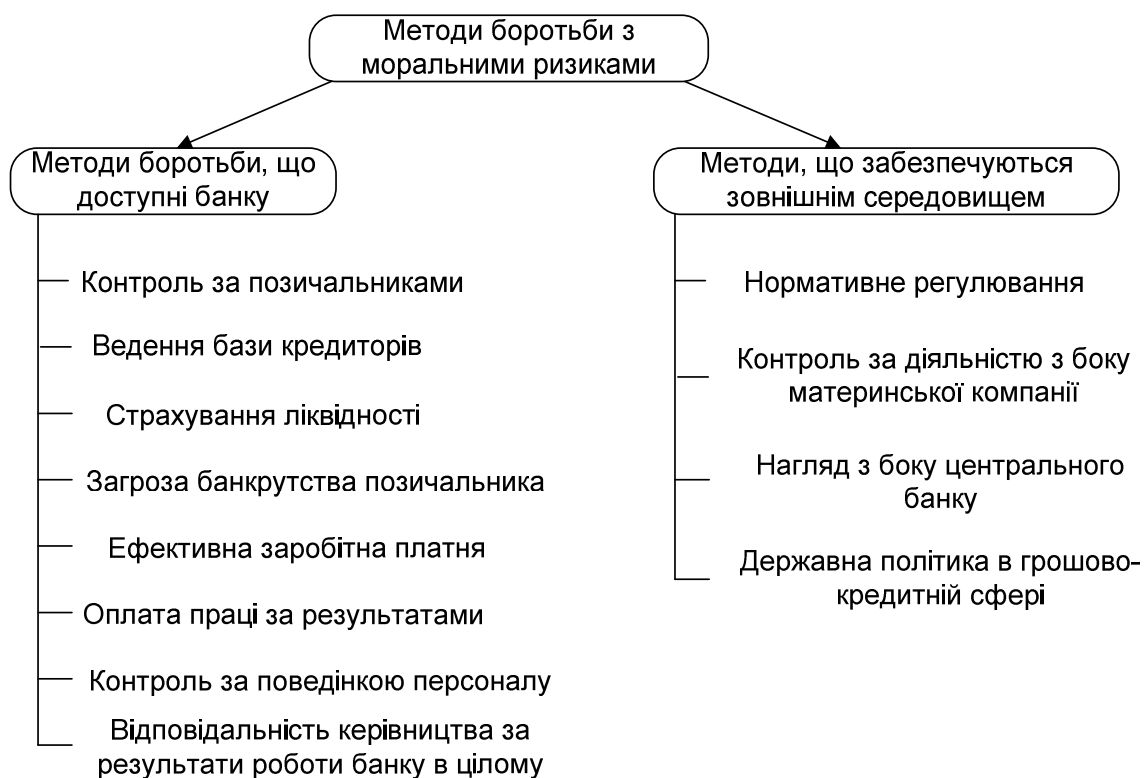

Рис. 2.10 Методи боротьби з моральними ризиками, що виникають у діяльності банку

Методи боротьби з моральним ризиком можна розділити на дві умовні категорії:

– внутрішні (механізми боротьби, доступні банку);

– зовнішні (механізми боротьби, що забезпечуються ринком або тим середовищем, у котрому діє банк).

Одним з основних внутрішніх методів попередження моральних ризиків є контроль за позичальниками. У ситуації невизначеності кредитні угоди відрізняються неповнотою і тому необхідний контроль за позичальниками щоб уникнути морального ризику. Так, отримавши кредит, позичальник діє у власних інтересах, діючи, наприклад, ризикованіше, ніж це було заявлено у момент звернення за кредитом. Кредитори, які у даному випадку є вкладниками, вважають за краще передати банкам повноваження по контролю за позичальниками, оскільки банки мають можливість економніше зробити це шляхом об'єднання об'єктів контролю, а також зниження ризику за допомогою його диверсифікації. У принципі контроль банків над позичальниками ефективніший, ніж контроль з боку індивідуумів. Наявність справжньої експертизи, що проводиться банками при здійсненні контролю над позичальниками, забезпечує і у цій сфері перевагу у порівнянні з ринком капіталів. Можливі методи контролю – аудит компанії, поточна оцінка фінансового стану позичальників.

Можливі недоліки:

1) неефективність контролю кредиторами: високі витрати на організацію і здійснення контролю;

2) цілі кредиторів можуть не збігатися з цілями акціонерів (кредиторам важливе повернення боргів, акціонерам – максимізація довгострокового прибутку).

Ще одним варіантом боротьби з моральними ризиками, котрий доступний банку є превентивні заходи, направлені на первинний відсів неблагонадійних клієнтів. Для здійснення такого відбору, банку необхідно володіти базою даних по клієнтах, надійність яких знаходиться під питанням унаслідок їх неблагонадійної виконавчої поведінки у минулому. Тобто знати кредитну історію потенційного боржника. У всьому світі функції такої бази даних виконують бюро кредитних історій.

Бюро кредитних історій (БКІ) – організація (як правило, приватна), що займається збором, обробкою, зберіганням і розповсюдженням відомостей, що відносяться до кредитної історії окремих громадян, включаючи такі відомості, як залишок заборгованості, історію внесення платежів, випадки непогашення кредиту, банкрутства і т.п.

У більшості країн світу кредитори (банки, фінансові компанії, компанії-емітенти кредитних карт, інвестиційні компанії, торгові фірми, що надають комерційні кредити) на постійній основі обмінюються інформацією про платоспроможність позичальників через БКІ, що обумовлене проблемою асиметрії інформації у сфері фінансового посередництва [96].

По-перше, БКІ забезпечують кращу інформованість банків про потенційних позичальників і дозволяють точніше прогнозувати поверненість позик, що зменшує ризик виникнення проблеми негативного відбору. По-друге, завдяки ним знижується вартість пошуку інформації про клієнтів. Це сприяє вирівнюванню інформаційного поля усередині кредитного ринку і змушує кредиторів встановлювати конкурентні ціни на свої ресурси. По-третє, діяльність БКІ дисциплінує позичальників через наявність реальної загрози нанесення істотної шкоди їх репутації для майбутніх потенційних кредиторів.

У якості бюро кредитних історій виступають інформаційні посередники, що діють незалежно і одержують прибуток від своєї діяльності. Кредитори забезпечують БКІ даними про своїх клієнтів. Бюро зпівставляє їх з інформацією, отриманою з інших джерел (суди, державні реєстраційні і податкові органи і т. д.) і формує картотеку на кожного позичальника [96].

У результаті впровадження БКІ у банківську систему спрощується діяльність комерційних банків, знижуються ризики для всіх учасників процесу кредитування, виникає механізм контролю позичальників. Це позитивно позначається на розвитку ринку кредитування, зокрема споживчого. У позичальників з'являється серйозний стимул до добросовісного виконання своїх фінансових зобов'язань (причому не тільки

перед кредитними установами), що створює передумови до значного зменшення морального ризику.

Важливим методом боротьби з моральними ризиками є страхування ліквідності. Договори про депозити, як і кредитні угоди, гарантують клієнту банку повернення його коштів. Банківський депозит є абсолютно ліквідним активом. Надаючи можливість списання навіть невеликих сум, депозит служить загальноприйнятим інструментом платежу, тим більше перекази коштів з використанням чека або банківської картки здійснюються на основі договору про депозит. Системи взаємних розрахунків забезпечують розширення масштабу переказу коштів з депозитів однієї установи в іншу. Нарешті, номінальна сума депозиту фіксована і не зменшується при скороченні банківського капіталу, за винятком випадку банкрутства банку. Але за наявності системи гарантування вкладів, що регламентується державою, банківський депозит може розглядатись як менш ризикований актив, ніж цінні папери, випущені приватними позичальниками. Що стосується кредитної угоди, то вона забезпечує позичальника ліквідними коштами, котрі дозволяють йому здійснити невідкладні витрати.

Ще одним варіантом боротьби з моральними ризиками є загроза банкрутства боржників. У разі ініціації процедури банкрутства незалежно від кінцевого результату (буде компанія ліквідована або реорганізована) менеджери, згідно законодавства більшості країн або позбавляються можливості самостійно управляти компанією, або взагалі відстороняються від управління. Це створює передумови для зниження рівня морального ризику. Оскільки компанія і її менеджмент, усвідомлюючи реальну загрозу банкрутства, будуть зацікавлені у ефективній діяльності і погашенні узятих на себе зобов'язань.

Можливі недоліки:

- 1) зниження можливої загрози за часів буму і надмірне зростання вірогідності банкрутства у періоди спаду;
- 2) існування у компанії-боржника імунітету до банкрутства;

3) як правило, рівень боргового фінансування вибирається самим менеджером, отже, він може впливати на можливість банкрутства компанії.

Як ми вже відзначали вище, одним з найбільш серйозних видів моральних ризиків є ризик, пов'язаний з наявністю фонду гарантування вкладів населення. Перспективним методом його нейтралізації є імпліцитний захист депозитів.

Страховання депозитів, як правило, здійснюється на підставі закону, котрий обумовлює у числі інших обставини, при яких підлягає виплаті компенсація (як правило, це примусове закриття банку), максимальну суму компенсації, що може бути виплачена одному депоненту, типи депозитів і/або депонентів, яким виплачується компенсація, заходи фінансування компенсаційних платежів і управління проектом.

Таким чином, реалізація проекту страхування депозитів у значній мірі носить зумовлений характер: у ряді випадків, коли керівний орган може володіти повноваженнями або може бути зобов'язаним діяти на свій розсуд, межі, в яких він може ухвалити своє рішення, бувають чітко встановленими.

На відміну від цього імпліцитний захист депозитів припускає, що уряд повинен ухвалювати рішення у кожному конкретному випадку як про форму захисту, так і про способи його фінансування. Захист такого роду може привести до того, що уряд виплачуватиме компенсацію безпосередньо депонентам.

У якості альтернативи уряд може захистити депонентів, здійснивши заходи по переведенню їх депозитів у життєздатний банк, сприяючи злиттю банку-банкрота з життєздатним банком або надаючи допомогу банку-банкротові за рахунок державних коштів, можливо, шляхом ін'єкції нового капіталу або через покупку активів за їх початковою обліковою ціною.

Одним з методів боротьби з моральними ризиками, що пов'язані з гарантуванням вкладів населення, а також необачною діяльністю вищого керівництва банку, є виключення старших керівників, директорів і основних акціонерів (а також їх близьких родичів і колег) з числа осіб, внески яких

страхуються. Застосування таких заходів може сприяти у боротьбі з безрозсудною банківською діяльністю.

Специфічною групою методів боротьби з моральними ризиками є заходи щодо нейтралізації моральних ризиків, пов'язаних з діяльністю персоналу. До основних методів можна віднести:

1. Оплата по результату. Банк пов'язує заробітну плату з результатом роботи.

Можливі недоліки:

1) проблеми оцінки деяких видів діяльності. Дотримання принципу рівної граничної оплати, але це проблематично, коли складно оцінити результат;

2) еволюція цілей у часі:

– планування від досягнутого результату (ефект храповика);

– непостійність зусиль (рік – стагнація, місяць – інтенсивна робота);

3) тимчасові обмеження цілей – якщо час стимулювання не великий, то у менеджерів формується орієнтація на короткострокові цілі, якщо великий – зниження ефективності стимулів.

2. Моніторинг. Оцінка реального внеску працівника. Наприклад, проведення регулярних перевірок часу прибуття і вибуття з роботи, який обсяг роботи службовець виконав за певний проміжок часу і так далі.

Можливим недоліком є те, що витрати, необхідні для здійснення контролю, можуть перевищувати допустимі втрати.

3. Ефективна заробітна плата. Під ефективною заробітною платою зазвичай розуміють рівень заробітної плати вищий, ніж середньоринковий. При такій оплаті найнятому робітникові є, що втрачати.

Можливі недоліки:

1) висока витратність;

2) повинно відбуватися у рамках одного банку.

Якщо всі фірми у галузі почнуть застосовувати цей метод, то стимулювання менеджерів досягатиметься не за рахунок можливої втрати

надбавки до заробітної плати (вище середньоринкової), а за рахунок зниження вірогідності знайти роботу у разі звільнення, оскільки зростання заробітної плати у цілому по галузі приведе до виникнення безробіття.

4. Застава. Робітники виплачують застави при прийомі на роботу, що не повертаються у разі їх незадовільної роботи. Аналогічний механізм – оплата залежно від стажу (age/wage pay).

Можливі недоліки:

- 1) відсутність достатньої суми у менеджера;
- 2) поява у власника стимулів для прояву морального ризику і здирства.

5. Контроль. У банку створюються спеціальні структури, у завдання котрих входять контроль за поведінкою персоналу, виявлення випадків опортунізму, накладання покарань і так далі. Скорочення витрат опортуністичної поведінки – головна функція значної частини управлінського апарату різних організацій.

Важливою групою методів боротьби з моральними ризиками є зовнішні методи. Одним з основних, на наш погляд, є нормативне регулювання банківської діяльності, що проводиться Національним банком України. У банківському регулюванні, наприклад, є вимоги по створенню резервних фондів банку, виконання котрих контролює НБУ [186].

Базуючись на проведеному нами аналізі основних видів моральних ризиків, формах їх прояву у банківській діяльності, а також методів боротьби з ними нами була розроблена таблиця 2.7, котра ілюструє можливі види моральних ризиків для різних банківських продуктів і набір методів з їх нейтралізації.

Дана таблиця була розроблена нами, базуючись на специфіці діяльності банківської системи України – це стосується як переліку банківських продуктів, так і типових моральних ризиків їх супроводжуваних, а також інструментарію по нейтралізації негативного впливу моральних ризиків.

Можливі прояви моральних ризиків для різних банківських продуктів і методи боротьби з ними [17]

Банківський продукт	Можливі моральні ризики	Методи боротьби з моральними ризиками
Депозити	Наявність фонду гарантування внесків населення	Нагляд з боку центрального банку
Кредити	Неадекватна для банку поведінка клієнта, заснована на асиметричності інформації	Створення і ведення бази неблагонадійних клієнтів, загроза банкрутства позичальника
Платіжні карти	Шахрайство з боку клієнтів	Контроль за діяльністю клієнтів
Розрахунково-касове обслуговування		Аналіз операцій клієнтів
Цінні папери	Неадекватна для банку поведінка клієнта, заснована на асиметричності інформації	Детальніший аналіз операції і її умов. Відповідальність персоналу за наслідки операції
Факторинг	Неадекватна для банку поведінка клієнта, заснована на асиметричності інформації	Детальніший аналіз дебіторів
Форфейтинг	Проблеми з документами і можливі наслідки від асиметричності інформації	Детальніший аналіз умов операції і контрагентів. Відповідальність працівників банку за результати операції
Фінансування міжнародної торгівлі	Проблеми з документами	Відповідальність працівників юридичного відділу за результати операції
Лізинг	Неадекватна для банку поведінка клієнта, заснована на асиметричності інформації	Контроль за діяльністю клієнтів
Інкасація	Шахрайство з боку персоналу	Ефективна заробітна плата, контроль за поведінкою персоналу
Консультації	Шахрайство з боку персоналу	Ефективна заробітна плата
Довірче управління	Асиметричність інформації у взаєминах «банк-персонал»	Контроль за поведінкою персоналу банку
Зберігання цінностей	Шахрайство з боку персоналу	Ефективна заробітна плата
Банківські гарантії	Наявність гарантованого доступу до фінансових ресурсів, як результат – необґрунтовані гарантії з боку банку	Відповідальність керівництва банку за результати роботи
Ділінг	Шахрайство з боку персоналу	Контроль за поведінкою персоналу банку

Використання даної таблиці може значно спростити роботу банківських працівників з оцінки моральних ризиків для того або іншого

виду банківського продукту, а також вибору інструментарію з їх нейтралізації.

Одним з найбільш проблемних моментів, пов'язаних з моральними ризиками банку, є їх оцінка. На сьогоднішній день відсутні методики достовірної оцінки моральних ризиків. Фактично зараз банки не можуть оцінити рівень ризиків і загроз, що є результатом дії моральних ризиків, а відповідно і наслідки від них.

У цьому дослідженні ми не ставили мету всебічного вирішення проблеми моральних ризиків у банківській сфері. Розробка моделі оцінки або ж урахування моральних ризиків у діяльності банку – це тема окремого повноцінного дослідження. Проте, нами пропонуються можливі підходи до побудови математичної моделі оцінки моральних ризиків.

Перш за все, відзначимо, що різноманіття форм прояву моральних ризиків (моральні ризики, пов'язані з кредитною діяльністю, моральні ризики, пов'язані з персоналом, моральні ризики, пов'язані з наявністю материнської компанії і так далі) обумовлює необхідність розробки конкретних моделей для конкретних видів (форм) моральних ризиків. Складно уявити собі модель, що одночасно (на базі одного набору параметрів) оцінюватиме моральний ризик, пов'язаний з видачею кредиту клієнтові і моральний ризик, пов'язаний з діями персоналу. Єдиним варіантом розрахунку інтегральної величини морального ризику для банку у цілому, на наш погляд, є побудова декількох моделей, що дають бальні оцінки з подальшим підсумовуванням балів по кожній моделі й отриманням сукупного результату, котрий і надасть загальне уявлення про величину морального ризику [17].

Розглянемо загальні рекомендації для побудови моделі оцінки моральних ризиків. Як приклад морального ризику візьмемо ризик, пов'язаний з кредитною діяльністю банку, оскільки на сьогодні саме кредитна діяльність приносить близько 80 % доходів українських банків [118].

Оснoву будь-якої моделі з оцінки моральних ризиків складає той факт, що моральний ризик є прямим наслідком економічної вигоди для сторони, що його спричиняє. Відповідно величина розбіжності із знаком плюс фактично і буде величиною морального ризику, котру слід привести до зручного для сприйняття вигляду (долі від одиниці або відсотки).

У нашому випадку (моральний ризик, пов'язаний з кредитуванням клієнтів) умови отримання кредиту мають бути такими, що клієнту вигідніше повернути кредит з відсотками, ніж своїми діями або бездіяльністю призвести до його непогашення. У математичному вигляді дану тезу можна оформити таким чином: цільова функція клієнта у разі повернення кредиту ($F(x_1)$), де x_1 – набір змінних, що впливають на цільову функцію $F(x_1)$) повинна набувати більшого значення, ніж у випадку неповернення ($F(x_2)$), де x_2 – набір змінних, що впливають на цільову функцію $F(x_2)$).

$$F(x_1) > F(x_2) \quad (2.6)$$

Таким чином, використовуючи дану нерівність, можна вивести коефіцієнт морального ризику (K_{mr}), котрий дорівнює відношенню цільової функції клієнта у разі неповернення кредиту ($F(x_2)$) до цільової функції клієнта у разі повернення кредиту ($F(x_1)$).

$$K_{mr} = \frac{F(x_2)}{F(x_1)} \quad (2.7)$$

Отримане значення слід трактувати таким чином:

$K_{mr} < 1$ – моральний ризик у даній операції мінімальний і його можна не брати до уваги при визначенні ризику операції;

$K_{mr} = 1$ – моральний ризик присутній, але його реалізація залежить від поведінки клієнта. У даному випадку необхідно детально вивчити кредитну історію клієнта;

$1 < K_{mr} < 1,2$ – перша із зон підвищених ризиків реалізації моральних ризиків по операції. Банку слід ввести деякі додаткові обмеження або умови здійснення операції, щоб нівелювати різницю у функціях корисності клієнта;

$1,2 < K_{mr} < 1,5$ – наступна, більш критична зона з погляду реалізації моральних ризиків. Вигоди від реалізації функції неповернення досить очевидні для клієнта. Найбільш простим варіантом поведінки банку у даному випадку є відмова від здійснення операції. У разі ж її необхідності, слід прийняти ряд заходів з вирівнювання функцій і здійснення додаткового контролю за клієнтом;

$K_{mr} > 1,5$ – у даному випадку вигоди від реалізації моральних ризиків очевидні для клієнта, що обумовлює критично велику величину даного ризику для банку. Здійснення операції є дуже ризикованим, тому від неї слід відмовитися.

Дані методичні рекомендації, на нашу думку, дозволяють позначити основні підходи до оцінювання рівня моральних ризиків для тієї чи іншої банківської операції. Основними змінними у функціях мають бути сума кредиту, розмір відповідальності за неповернення кредиту (у грошовому виразі), сума відсотків.

Що стосується набору інших змінних у функції, то, оцінюючи рівень морального ризику при вирішенні питання про надання кредиту, необхідно розглянути ряд елементів, включаючи репутацію позичальника у сенсі його чесності, розсудливості, порядності і дотримання норм ділової етики. Чи здатний клієнт відхилитися від виконання своїх зобов'язань при несприятливих обставинах на ринку. Чи є у нього схильність удаватися до нечесних прийомів у конкуренції. Чи консервативний він у підході до своїх зобов'язань. Наскільки бездоганні у минулому його поведінка і зв'язки. Якою репутацією він користується у діловій сфері і банківських колах [5].

Таким чином, моральні ризики можуть здійснювати суттєвий вплив на рівень фінансової безпеки банків. Під моральними ризиками слід розуміти дії економічних агентів з максимізації їх власної корисності у збиток іншим внаслідок нерівності інформації і відмінності інтересів, що проявляються у зміні поведінки однієї із сторін контракту.

Зважаючи на специфіку моральних ризиків, значний рівень скритності і непередбачуваності, банкам необхідно приділяти більше уваги їх обліку і аналізу. Запропонована у даному дослідженні класифікація типових моральних ризиків у діяльності банків і механізмів по їх нейтралізації частково допоможе вирішити цю проблему. Проте, все ще не вирішеним залишається питання оцінки моральних ризиків.

2.4. Проблемні кредити, як основний генератор кредитного ризику

Основною причиною отримання фінансових втрат банківською установою є проблемні кредити. А якщо взяти до уваги той факт, що кредитний ризик є основним та найбільш масштабним серед банківських ризиків, то можна констатувати, що проблемні кредити банків – це актуальне та важливе питання.

Практика показує, що будь-яка банківська установа, незалежно від якості кредитного портфелю, адекватності кредитної політики, способів та методів управління кредитним ризиком, якості та точності оцінки платоспроможності та кредитоспроможності позичальника, стикається з неповерненням наданих кредитів.

Актуальності даній проблемі надає й фінансова криза, з настанням котрої у позичальників значно скоротилась можливість вчасно та в повному обсязі погашати отримані кредити. Це призвело до зростання проблемної заборгованості, тобто до значного погіршення якості кредитного портфелю.

Неповернення позичальником отриманих коштів залишається для банківських установ однією з основних проблем. Збільшення обсягу проблемних кредитів стає причиною виникнення цілого ряду негативних наслідків, серед котрих можна виділити наступні:

- падіння рентабельності та ліквідності банку;
- втрата репутації банку;
- вплив клієнтів та втрата кваліфікованих працівників;

– виникнення додаткових витрат, пов'язаних зі стягненням проблемної заборгованості, тощо [28].

Можливі потенційні проблеми з неповернення кредиту працівники банку мають ідентифікувати на всіх етапах кредитного процесу. Це дозволить мінімізувати ризики, пов'язані з виникненням проблемної заборгованості, а також знизити можливі фінансові втрати банку через неповернення наданих кредитів.

Тому у банківських установах особлива увага повинна приділятися безперервному контролю за виконанням умов кредитного договору позичальником, за погашенням тіла кредиту та відсотків за його користування у чітко обумовлені строки, за зміною фінансового стану позичальника, за наявністю та зміною вартості та якості забезпечення по кредиту, а також вчасно реагувати на інші зміни, що у перспективі можуть призвести до виникнення проблемної заборгованості.

Спробуємо розібратися, що ж таке проблемний кредит, виділити його складові частини та визначити причини його виникнення. Почнемо з визначення категорії «проблемний кредит».

Одразу хочеться відмітити відсутність єдиної точки зору у трактуванні поняття «проблемний кредит» у сучасній практиці. В українському законодавстві та нормативно-правових актах НБУ визначення проблемного кредиту відсутнє.

Право ідентифікувати проблемний кредит та визначати ступінь його проблемності надано самим банкам. Кожна окрема банківська установа самостійно встановлює критерії визначення проблемної заборгованості, методи її виявлення та моніторингу, методи роботи з позичальниками по стягненню проблемної заборгованості. Однак, при роботі з проблемною заборгованістю є деякі загальні принципи її виявлення та моніторингу, що використовуються більшістю вітчизняних банків.

Щодо трактування даного терміну науковцями, необхідно констатувати наявність декількох підходів до визначення проблемного кредиту. Деякі з

них ототожнюють проблемний кредит з простроченою заборгованістю, інші наголошують на низькій ймовірності погашення кредиту по різних причинах. Визначення поняття «проблемний кредит», що надаються різними вченими відображено в таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Визначення поняття «проблемний кредит»

Автор	Визначення поняття «проблемний кредит»
М. Денисенко, В. Домрачев, В. Кабанов, В.Вовк, О.Хмеленко, У.Владичин	Кредит, за яким своєчасно не проведені один чи кілька платежів, значно знизилась ринкова вартість забезпечення, виникали обставини, за яких банк матиме сумнів щодо повернення позики [51,с.105, 30, 28]
О.Купчинова	Кредит, за яким установлені ознаки проблемності повернення, пов'язані з відсутністю або недостатністю забезпечення за кредитом, наявністю ознак фінансової нестійкості боржника або наявністю негативної інформації про його здатність виконати свої зобов'язання [85,с.48]
Т. Осокина	Кредит, за яким існують серйозні потенційні та помірні реальні загрози, тобто мають місце утруднення у виконанні позичальником боргу [116,с.5]
В. Кльоба	Кредит, за яким банк вбачає небезпеку своєчасного і повного його погашення внаслідок дії різноманітних чинників (економічних, юридичних, соціальних тощо) [71,с.241]
Е. Шустова	Кредит, за яким позичальник не виконує зобов'язання (або виконує неналежним чином) у частині оплати платежів або є підстави вважати, що зобов'язання за ним не будуть виконані повністю або частково [200, с.156]
С. Кузнецов	Кредит, за яким клієнт-боржник не здатний виконувати свої зобов'язання відповідно до прийнятих договорів та угод з банком, у зв'язку з чим існує потенційна загроза часткової або повної втрати для банку належних йому грошових коштів за кредитними зобов'язаннями боржника [84, с.8]
О. Нурзат	Кредит, що має ряд ознак, з урахуванням яких він викликає у кредитних менеджерів обґрунтовані побоювання з приводу повернення основного боргу та відсотків за ним [110,с.18]
Р. Хейнсворт, Е. Николаенко, Л. Л. Макаренко	Кредит, за яким позичальник вчасно не здійснив платіж або за яким існує висока ймовірність подібного неплатежу [111, с.10]

О. Лаврушин	Кредит, за яким у банку виникли сумніви стосовно його суб'єкта, об'єкта та забезпечення [86, с.381]
Н. Рабец	Кредит, за яким відсутні реальні джерела погашення, хоча строк погашення, можливо, ще не настав [155, с.55]

Аналізуючи наявні у науковій думці визначення категорії «проблемний кредит», хочеться відмітити, що найбільш повними є ті визначення, у котрих підсумовується можливість неповернення тіла кредиту та відсотків за його користування через будь-які причини (зниження ринкової вартості забезпечення, погіршення фінансового стану позичальника, тощо) або вже реальна ситуація прострочення по кредиту.

Отже, проблемним кредитом будемо вважати кредит, за котрим своєчасно не проведені один чи кілька платежів, або виникли обставини, що викликають сумніви стосовно своєчасного та повного повернення наданого кредиту через фінансову нестійкість позичальника, недостатню забезпеченість або незабезпеченість кредиту, або через інші причини, що впливають на можливість неповернення кредиту та відсотків за його користування позичальником.

Проблемна заборгованість може виникати з різних причин. Ці причини (фактори) ми пропонуємо умовно поділити на декілька груп:

- зовнішні щодо банку та контрагентів фактори;
- внутрішньобанківські фактори;
- фактори, які пов'язані з діяльністю позичальника.

Фактори виникнення проблемної заборгованості у банківських установах перекликаються з факторами кредитних ризиків. І це не дивно, тому що проблемна заборгованість є основною причиною реалізації кредитного ризику.

Зовнішні щодо банку та контрагентів фактори – це фактори, що впливають на можливість виникнення проблемної заборгованості та не

піддаються контролю ні зі сторони банку, ні зі сторони позичальника. До таких факторів належать: зміни у законодавстві; політична ситуація у країні; економічна ситуація у країні (рівень безробіття, рівень інфляції), розвиток галузі, форс-мажорні обставини, тощо [28].

Яскравим прикладом зовнішнього фактору виникнення проблемної заборгованості та погіршення кредитного портфелю багатьох банків України може бути девальвація гривні 2008 р.

Так, до початку економічної кризи значна частина кредитів видавалась банками в іноземній валюті (в основному у доларах США та євро). Не зважаючи на те, що свої доходи позичальники отримували у національній валюті, курс котрої відносно долара на той момент коливався від 4,65 до 5,05 грн., кредитування іноземною валютою користувалось популярністю через помірні відсоткові ставки.

Але після різкої девальвації гривні восени 2008 р. (курс долара на той момент становив 8-10 грн.) власники валютних кредитів відчували досить помітні труднощі у своєчасному погашенні позик, оскільки кредит для них подорожчав вдвічі [199].

До групи **внутрішньобанківських факторів** виникнення проблемної заборгованості відносять ті фактори, що безпосередньо пов'язані з кредитною політикою банку. Особливістю даної групи факторів, на відміну від попередньої, є можливість впливу та контролю зі сторони банківської установи. До вказаної групи факторів належать:

- недостатньо продумана кредитна політика банку;
- кваліфікаційний рівень, відсутність чи недостатність досвіду роботи працівників кредитного відділу;
- ліберальне ставлення до позичальника;
- кредитування пов'язаних з банком осіб (інсайдерів) на пільгових умовах та самокредитування;
- недостатність та неточність інформації про позичальника, про його кредитоспроможність;

- прагнення отримати прибуток, кредитуючи надто ризиковані проекти;
- погане структурування кредиту;
- помилки в оцінюванні забезпечення за кредитом та неналежний моніторинг наявності або зміни якості чи вартості забезпечення;
- неналежний контроль виконання умов кредитного договору;
- зловживання працівників кредитного відділу;
- надання кредиту для погашення іншого кредиту, інноваційних проектів, нових сфер діяльності, тощо [30, 28, 160].

Практика показує, що найчастіше проблемна заборгованість виникає через **фактори, пов'язані з діяльністю позичальника**, до котрих відносяться:

- недостатній рівень управління на підприємстві позичальника;
- неочікувані обставини, пов'язані із забезпеченням по кредиту (втрата чи погіршення якості майна);
- зміна фінансового стану позичальника у сторону погіршення;
- відсутність досвіду ведення бізнесу;
- зниження якості продукції позичальника;
- морально-етичні якості позичальника;
- неефективність реалізації та неокупність кредитного проекту тощо [28].

Проблемні кредити, зазвичай, не виникають раптово. Про можливість виникнення проблем з погашенням наданого кредиту позичальником свідчить ряд ознак, котрі досвідчений працівник банку може вчасно виявити та вжити заходи, направленні на мінімізацію втрат банку від неповернення або невчасного повернення наданого кредиту.

Чим раніше будуть виявлені факти погіршення фінансового стану позичальника або інших ознак проблемності кредиту, тим простішим буде шлях виходу із небажаної для всіх ситуації.

Серед ознак, що вказують на можливість виникнення проблемної

заборгованості виділяють наступні:

- припинення контактів позичальника з працівниками банку;
- подання фінансової звітності позичальника із затримками;
- виявлення фактів надання банку недостовірної чи фальсифікованої звітності та інших даних;
- погіршення фінансового стану позичальника (погіршення показників фінансового стану, наявність збитків);
- невиконання зобов'язань перед іншими банками і контрагентами;
- судові розгляди, у тому числі наявність вимог третіх осіб щодо позичальника в арбітражному процесі, що можуть спричинити стягнення з нього грошових сум або майна у значних розмірах;
- погіршення фінансового стану поручителя чи гаранта;
- погіршення стану розвитку галузі;
- зміна якості чи вартості забезпечення;
- безпідставна зміна предмету застави;
- зміна юридичної адреси позичальника, місця фактичного знаходження, телефонів;
- зменшення надходжень коштів на рахунки позичальника;
- втрата постачальників, покупців та ринків збуту позичальником;
- зміна керівництва позичальника;
- зміна сфери діяльності позичальника;
- нецільове використання кредитних коштів;
- використання нових кредитів на погашення вже існуючих (перекредитування);
- реорганізація або спроба ліквідації підприємства;
- намагання внести зміни до кредитної угоди [28, 128].

Про можливість виникнення проблемного кредиту говорить і рівень ризику кредиту. Процедура визначення показника ризику по кредиту наведена у Постанові Правління Національного Банку України «Про затвердження Положення про порядок формування та використання банками

України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями» № 23 від 25.01.2012 р. [145].

Відповідно до цієї Постанови визначення показника ризику по кредиту складається з наступних етапів:

1. Банк здійснює оцінку фінансового стану боржника (для юридичної особи це відбувається шляхом розрахунку інтегрального показника фінансового стану).

2. Банк визначає клас боржника. Для юридичної особи – залежно від значення інтегрального показника (таких класів існує 9), для фізичної особи – на підставі результатів оцінки його фінансового стану (класи А – фінансовий стан добрий, Б – задовільний, В – незадовільний, Г – критичний).

3. Банк здійснює оцінку стану обслуговування боргу боржником – юридичною чи фізичною особою на підставі кількості календарних днів прострочення погашення боргу (таблиця 2.9).

Таблиця 2.9

Визначення стану обслуговування боргу боржником

Кількість календарних днів прострочення (включно)	Стан обслуговування боргу
від 0 до 7	“високий”
від 8 до 30	“добрий”
від 31 до 90	“задовільний”
від 91 до 180	“слабкий”
понад 180	“незадовільний”

4. Банк класифікує кредит, наданий боржнику – юридичній чи фізичній особі за категоріями якості на підставі визначеного класу боржника та стану обслуговування ним боргу згідно з таблицями 2.9 та 2.10.

Таблиця 2.10

Класифікація кредиту, наданого боржнику – юридичній особі за категоріями якості

Клас боржника – юридичної особи	Стан обслуговування боргу				
	“високий”	“добрий”	“задовільний”	“слабкий”	“незадовільний”
1	I	I	III	IV	V
2	I	I	III	IV	V
3	I	II	III	IV	V
4	I	II	III	IV	V
5	II	II	III	IV	V
6	II	III	IV	IV	V
7	II	III	IV	IV	V
8	II	III	IV	IV	V
9	II	III	IV	V	V

Таблиця 2.11

Класифікація кредиту, наданого боржнику – фізичній особі за категоріями якості

Клас боржника – фізичної особи	Стан обслуговування боргу				
	“високий”	“добрий”	“задовільний”	“слабкий”	“незадовільний”
A	I	II	III	IV	V
B	I	II	III	IV	V
B	II	III	IV	IV	V
Г	II	III	IV	V	V

5. Банк визначає показник ризику кредиту, наданого боржнику – юридичній чи фізичній особі залежно від категорії якості.

I (найвища) – немає ризику або ризик є мінімальним (значення показника ризику складає 1-6%);

II – помірний ризик (значення показника ризику складає 7-20%);

III – значний ризик (значення показника ризику складає 21-50%);

IV – високий ризик (значення показника ризику складає 51-99%);

V (найнижча) – реалізований ризик (значення показника ризику складає 100%) [145].

Перші дві групи ризику не створюють ніяких загроз для фінансової

діяльності банків та вказують на стабільний фінансовий стан позичальника.

Кредити третьої групи ризику вимагають посиленого моніторингу для своєчасної реакції на можливі негаразди. До цієї групи відносять сумнівні кредити – кредити, повернення котрих викликає у банку сумнів.

Кредити четвертої групи характеризуються високим рівнем ризику. Зазвичай, до кредитів, ступінь ризику котрих більше 50%, відносять прострочені та пролонговані кредити (кредити, термін погашення котрих було подовжено через фінансові труднощі позичальника).

Заборгованість за активами, віднесеними до V категорії, є безнадійною. Згідно з Розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України «Про затвердження Положення про фінансові нормативи діяльності та критерії якості системи управління кредитних спілок та об'єднаних кредитних спілок» №7 від 16.01.2004 р. безнадійний кредит – це прострочений або неповернений кредит, за котрим є документальне підтвердження про неможливість стягнення; неповернений кредит, за котрим минув строк позовної давності; прострочений кредит, за котрим кредитним комітетом прийнято обґрунтоване рішення про визнання кредиту безнадійним; неповернений кредит, крім випадків, коли кредитним комітетом прийнято обґрунтоване рішення про відстрочення визнання кредиту безнадійним [147].

Встановивши, що між категоріями ризику по кредиту та виникненням проблемної заборгованості існує зв'язок, пропонуємо розрахунок проблемної заборгованості банку представити у вигляді наступної формули:

$$ПЗ = З III + З IV + З V, \quad (2.8)$$

де ПЗ – проблемна заборгованість;

З III – заборгованість третьої категорії якості;

З IV – заборгованість четвертої категорії якості;

З V – заборгованість п'ятої категорії якості [85].

Визначивши сутність проблемного кредиту банку, фактори його

виникнення, пропонуємо більш детально зупинитися на складових даної економічної категорії.

На сьогоднішній день у вітчизняній практиці до проблемної заборгованості відносять прострочені, сумнівні та безнадійні до повернення кредити.

Однією з основних ознак, за котрою кредит вважають проблемним є наявність прострочення по платежу. Прострочені кредити – це заборгованість, що не погашена у термін (строк), встановлений договором.

Ступінь проблемності кредиту за даною ознакою визначають за кількістю днів прострочення платежу за кредитною угодою. Більшість вітчизняних банків використовує наступну градацію прострочення платежу:

- 1-30 DPD⁶;
- 31-60 DPD;
- 61-90 DPD;
- 91-120 DPD;
- 121-150 DPD;
- 151-180 DPD;
- 181+ DPD.

Кількість календарних днів прострочення погашення боргу визначається на звітну дату, починаючи з наступного робочого дня за днем, коли не відбулося погашення боргу у термін, передбачений договором [145].

Слід відмітити, що деякі країни (в основному розвинені) та окремі міжнародні організації простроченим вважають кредит, затримка по виплаті якого складає більше, ніж 90 днів.

Так, Міжнародний валютний фонд визначає проблемним зобов'язання, повне погашення котрого є сумнівним внаслідок неадекватного фінансового стану боржника або забезпечення за цим зобов'язанням, а також спостерігається прострочення сплати основного боргу і/або відсотків по ньому більше ніж на 90 днів [1].

⁶ DPD – позначення кількості днів прострочення за кредитною угодою

Федеральна резервна система США проблемним називає кредит, котрий не приносять доходів, тобто затримка по виплаті процентних платежів становить більш ніж 90 днів [1].

В Україні ситуація складається наступним чином: у законодавстві нашої держави чіткого визначення проблемного кредиту у залежності від кількості днів прострочення немає. Тому, кожна банківська установа це питання вирішує самостійно. Але, зважаючи на складну економічну ситуацію у державі, а також на циклічні кризові явища у банківському секторі, вітчизняні банки посилили контроль за простроченими кредитами. Тому, прострочення платежу по кредиту навіть у кілька днів робить цей кредит проблемним. Хоча, потрібно відмітити, що на перших стадіях прострочення платежу по кредиту робота з позичальником носить досить ліберальний характер і втілюється у формі дзвінків, нагадувань, прохань про сплату боргу. Часові проміжки раннього етапу збору простроченої заборгованості встановлюються банками самостійно і можуть коливатися у межах від 30 до 90 днів.

Наступною складовою проблемної заборгованості є сумнівні до повернення кредити, що можна визначити як кредити, строк оплати за котрими ще не настав, але у банка існують серйозні побоювання щодо повного та своєчасного погашення кредиту через фінансову нестійкість боржника, недостатню забезпеченість або незабезпеченість кредиту, наявність негативної інформації щодо можливості боржника виконувати свої зобов'язання тощо.

Для більш повного розуміння сутності сумнівних кредитів, пропонуємо детальніше розглянути їх ознаки.

Першою ознакою, за котрою кредит може бути ідентифікований як сумнівний, є фінансова нестійкість позичальника. Для постійного контролю за фінансовим станом позичальника працівник кредитного підрозділу банку завжди повинен володіти інформацією про стан його справ. Для цього використовують наступні методи:

- аналіз бухгалтерської та фінансової звітності позичальника;
- особисті контакти з позичальником;
- інформація про позичальника, отримана від третіх осіб [28].

Дуже важливо вчасно виявити період погіршення фінансового стану позичальника для можливого управління кредитною заборгованістю та мінімізації збитків банку.

Наступною ознакою сумнівного кредиту є негативна зміна ситуації із заставою. Застава, як відомо, виступає для банку резервним джерелом повернення кредиту. Тому, будь-які зміни вартості заставного майна, його цілісності та наявності повинно суворо контролюватися банками.

Відповідно до Закону України «Про заставу» [140] застава – це спосіб забезпечення зобов'язань. Предмет застави оформляється договором застави.

Застава визнається прийнятним забезпеченням при одночасному дотриманні наступних умов:

а) договором застави визначається право банку здійснити реалізацію застави або набути її у власність у разі невиконання боржником зобов'язань за договором про надання кредиту та/або порушення справи про банкрутство заставодавця;

б) застава повинна оцінюватись за ринковою вартістю, що має забезпечити можливість продажу застави сторонньому покупцеві;

в) перегляд банком вартості предметів застави здійснюється не рідше одного разу на дванадцять місяців для нерухомості, устаткування та транспортних засобів, одного разу на шість місяців – для іншого майна;

г) наявність у банку документів, що свідчать про обтяження забезпечення на користь банку у відповідному реєстрі згідно з вимогами законодавства України [145].

При цьому найбільш бажаним та найменш ризикованим для банку варіантом є прийняття застави, ринкова (справедлива) вартість котрої перевищує суму основного боргу та процентів по ньому, а також перекриває суму витрат, пов'язаних з реалізацією заставного майна.

Зазвичай, у вітчизняній банківській практиці заставою виступає нерухоме майно (житлова та комерційна нерухомість, земля), транспорт та обладнання, майнові права, цінні папери.

Відповідно до Постанови Правління Національного Банку України «Про затвердження Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями» [145] заставу залежно від рівня ліквідності поділяють на п'ять груп.

Предмети застави першої групи є стовідсотково ліквідними. До них належать:

– безумовні та безвідкличні гарантії Кабінету Міністрів України; урядів країн, банків та інших установ, що мають кредитний рейтинг, не нижчий, ніж «А-» згідно з міжнародною шкалою, підтверджений у бюлетені агентства (компанії) Standard & Poor's; міжнародних багатосторонніх банків; банків України, що забезпечені грошовим покриттям на строк, не менший, ніж строк користування активом;

– грошове покриття, що розміщене у банку-кредиторі на строк, не менший, ніж строк користування активом;

– державні цінні папери за операціями репо;

– банківські метали;

– цінні папери, емітовані центральними органами виконавчої влади України та Національним банком України, тощо.

До другої групи предметів застави, що мають коефіцієнт ліквідності 0,8, відносять:

– безумовні та безвідкличні гарантії урядів країн та банків, що мають кредитний рейтинг, не нижчий, ніж «BBB-» згідно з міжнародною шкалою, підтверджений у бюлетені агентства (компанії) Standard & Poor's;

– цінні папери емітентів, що згідно з міжнародною шкалою мають кредитний рейтинг, не нижчий, ніж «інвестиційний клас»;

– майнові права на грошові кошти боржника чи майнового поручителя,

розміщені на вкладному (депозитному) рахунку у банку, котрий згідно з міжнародною шкалою має кредитний рейтинг, не нижчий, ніж «інвестиційний клас».

Третя група предметів застави включає нерухоме майно, що належить до житлового фонду та легкові автомобілі. Коефіцієнт ліквідності даної групи складає 0,7.

До четвертої групи відноситься нерухоме майно, що належить до не житлового фонду; транспортні засоби (крім легкових автомобілів); об'єкти у формі цілісного майнового комплексу; устаткування. Коефіцієнт ліквідності складає 0,6.

Найменш ліквідними (коефіцієнт ліквідності відповідає значенню 0,4) є предмети застави п'ятої групи, до котрої належать цінні папери емітовані резидентами та органами місцевого самоврядування; іпотечні облігації; інвестиційні сертифікати; товари в обороті або в переробці; майнові права на нерухоме майно, що належатиме до житлового та не житлового фонду (незавершене будівництво), тощо [145].

Втім, час від часу виникають ситуації, коли вартість або якість заставного майна знижується (погіршується). У такому разі у банка виникають сумніви стосовно можливості повного погашення кредиту при реалізації заставного майна і кредит, забезпечений даною заставою, переходить до категорії проблемних. Розглянемо ситуації при котрих якість та ринкова вартість заставного майна може змінитися (рис. 2.11)

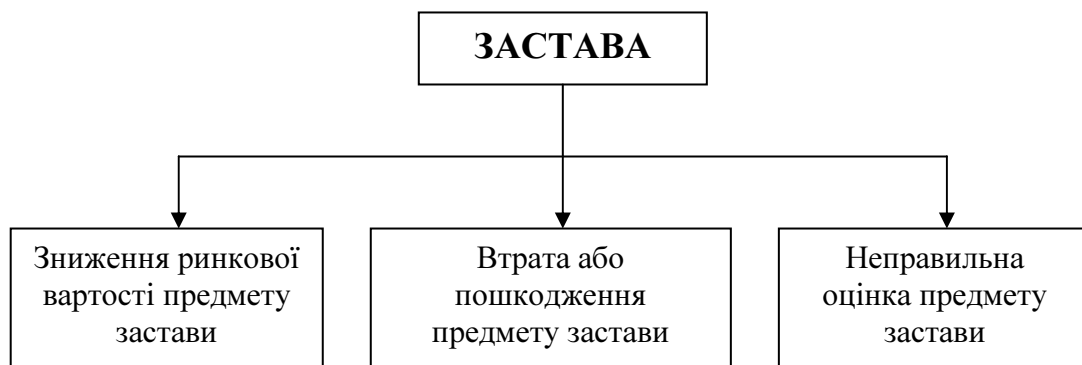

Рис. 2.11 Фактори зниження ринкової вартості предмету застави

1. **Зниження ринкової вартості предмету застави.** Ринкова вартість застави може зменшитись з об'єктивних причин, таких, як моральний та фізичний знос. А також вплив на ринкову вартість застави може спричинити нестабільна економічна ситуація у країні. Наприклад, банком видається кредит, заставою котрого виступає квартира. На момент видачі кредиту вартість квартири оцінюється X грн. Але протягом строку дії договору застави в економіці відбуваються катаклізми, що призводять до зміни ринкової вартості квартири і вона оцінюється як $X/2$ грн.

2. **Втрата або пошкодження предмету застави.** Прикладом такої ситуації може бути крадіжка автомобіля, дорожньо-транспортна пригода, пожежа у квартирі, будівлі або споруді. Пошкодження предмету застави тягне за собою зниження її ринкової вартості, а у разі втрати застави – її повне знецінення.

3. **Неправильна оцінка предмету застави** може бути пов'язана з помилкою особи, яка проводить оцінку ринкової вартості заставного майна, або з шахрайством, коли ринкова вартість застави навмисно завищується, і у разі реалізації застава не зможе компенсувати витрати банку.

Наступною ознакою сумнівного кредиту у сучасних банках вважають смерть позичальника. При виникненні такої ситуації відповідний кредит переходить до складу проблемних. Варто відзначити, що в сучасній практиці існують випадки, коли смерть позичальника не обов'язково тягне за собою прострочення платежу. Кредит та відсотки за його користування можуть погашатися вчасно родичами позичальника, поручителями. Але даний кредит все одно вважається проблемним та знаходиться під контролем підрозділу безпеки банку.

Знаходження позичальника у місцях позбавлення волі є ще однією причиною вважати кредит проблемним. У даному випадку ситуація аналогічна до попередньої (смерть позичальника).

Ще однією ознакою сумнівного кредиту є його приналежність групі пов'язаних кредитів або групі пов'язаних позичальників. Тобто, якщо один

кредит з вказаної групи стає проблемним, зазвичай і інші кредити з групи пов'язаних переходять до категорії проблемних. Групою взаємопов'язаних визнаються позичальники, які істотно впливають на рішення один одного, а також є поручителями або заставодавцями. У сучасних банках існують певні критерії або регламенти, за котрими ідентифікують групу пов'язаних позичальників. При цьому учасники групи можуть бути як окремими організаціями чи фізичними особами, так і офіційно зареєстрованим холдингом (консорціумом, фінансово-промисловою групою і т.д.) [9].

Слід відмітити, що сумнівною може бути як строкова кредитна заборгованість, так і пролонгована (реструктуризована), якщо вони мають перелічені вище ознаки проблемності.

Потрібно констатувати, що банки не завжди вчасно виявляють можливі ознаки сумнівних кредитів. Це свідчить про низький рівень моніторингу та контролю за кредитними справами. Так, наприклад, автомобіль, котрий виступає заставою по кредиту, може бути викрадений, а банк, не володіючи даною інформацією продовжує вважати кредит нормальним. І тільки у разі виникнення прострочення по даному кредиту перевести його у категорію проблемних. Тому, покращення якості моніторингу є важливим завданням банківських установ.

Наступною складовою проблемної заборгованості є безнадійна заборгованість, що до моменту списання знаходиться у розробці підрозділу безпеки банку.

Розглянуті складові проблемних кредитів банку пропонуємо представити у вигляді рис. 2.12.

У деяких банках проблемну заборгованість розподіляють на реальну та потенційну. Така класифікація проблемних активів використовується тими банківськими установами, що приділяють велику увагу попередженню виникнення прострочених кредитів.

Рис. 2.12 Склад проблемної заборгованості

Реальна проблемна заборгованість – це заборгованість, проблеми повернення котрої вже реалізувалися. Тобто, прострочення платежу по кредиту відбулося, кредит вважається проблемним, а сума заборгованості відображена на відповідних рахунках бухгалтерського обліку. До реальної проблемної заборгованості відносять прострочену та безнадійну заборгованість.

Потенційна проблемна заборгованість (або потенційний проблемний кредит) – це заборгованість, термін оплати котрої ще не настав, але у банку є вагомі побоювання що оплата по кредиту не буде проведена і кредит стане проблемним. Потенційною проблемною заборгованістю можна вважати сумнівні кредити.

Для зменшення частки проблемних кредитів у загальній сумі виданих кредитів банки, а також позичальники можуть зробити ряд кроків назустріч один одному. Потрібно розуміти, що обидві сторони зацікавлені у знаходженні оптимального рішення стосовно повного та своєчасного погашення кредиту. Позичальник, який потрапив у скрутне фінансове становище і прогнозує виникнення труднощів з погашенням кредиту, зі своєї сторони, повинен не ігнорувати можливу проблему. Не чекаючи прострочення платежу по кредиту, позичальник може зустрітися з

працівником банку і знайти прийнятний для обох сторін шлях виходу з проблемної ситуації. Чим швидше позичальник домовиться з банком і знайде конструктивне рішення, тим меншими будуть штрафи за несвоєчасне погашення кредиту.

Банки, у свою чергу, з розумінням ставляться до тих позичальників, які виходять на контакт та пояснюють обставини, через котрі можуть виникнути затримки з погашенням кредиту. Так, правлінням Національного Банку України розроблена Постанова «Про заходи щодо забезпечення погашення кредитів» № 461 від 06.08.2009 р. [150], у якій банкам рекомендується коректно та з розумінням ставитися до позичальника, який потрапив у скрутне фінансове становище, та разом з ним, враховуючи всі обставини, зокрема стан обслуговування позичальником заборгованості за кредитом до настання подій, що спричинили погіршення його фінансового становища, причин настання таких подій, поточний фінансовий стан позичальника, перспективи відновлення платоспроможності та інше, визначитися зі шляхами погашення заборгованості.

Непередбаченими обставинами, що можуть негативно вплинути на можливість своєчасно та у повному обсязі погашати кредит у вказаній Постанові визнають: зменшення заробітної плати та/або інших надходжень; втрату пільг, роботи; тяжке захворювання та/або отримання інвалідності; розлучення; смерть членів сім'ї або інше, якщо ці обставини спричинили втрату доходів або їх зниження до рівня, за яким щомісячні сукупні платежі за кредитом перевищують 30 % місячного доходу позичальника.

Окрім цього, працівники банку повинні постійно підтримувати зв'язок з позичальником у зручний для нього спосіб, будь то телефон, особисті зустрічі чи листування; надавати позичальнику інформацію про загальну суму заборгованості, про суму можливих штрафів та пені у разі прострочення платежу по кредиту; нагадати позичальнику про наявні у банка засоби впливу на непогашений кредит (реалізація заставного майна; погіршення кредитної історії, що може призвести до завищених процентних ставок за

майбутніми кредитами, або ж взагалі відмову у кредитуванні); запропонувати всі можливі варіанти реструктуризації боргу позичальника. Якщо між банком та позичальником була досягнута домовленість про реструктуризацію боргу, повинна бути розроблена програма погашення кредиту, що буде влаштовувати обидві сторони [150].

Отже, підводячи підсумки, можна відмітити, що проблемні кредити є одним із основних генераторів кредитного ризику банку. Дослідження сутності поняття «проблемний кредит» показало відсутність єдиної точки зору у трактуванні поняття «проблемний кредит» у сучасній практиці. Деякі науковці ототожнюють проблемний кредит з простроченою заборгованістю, інші наголошують на низькій ймовірності погашення кредиту по різним причинам.

Автором пропонується наступне визначення **проблемного кредиту** – *кредит, за котрим своєчасно не проведені один чи кілька платежів, або виникли обставини, що викликають сумніви стосовно своєчасного та повного повернення наданого кредиту через фінансову нестійкість позичальника, недостатню забезпеченість або незабезпеченість кредиту, або через інші причини, що впливають на можливість неповернення кредиту та відсотків за його користування позичальником.*

Аналіз ознак, що вказують на можливість виникнення проблемної заборгованості, дозволив дійти висновку, що виникненню проблемної заборгованості сприяють фактори як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Окремою групою при цьому виділяють фактори, що пов'язані з діяльністю позичальника. Основними видами проблемних кредитів банків є прострочені кредити, сумнівні та безнадійні до повернення кредити.

Діяльність банків з управління проблемною заборгованістю регулюється як внутрішньобанківськими документами, так і нормативними актами НБУ.

РОЗДІЛ 3. НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ПРОБЛЕМНИХ КРЕДИТІВ БАНКУ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ

3.1. Теоретичні основи оцінки якості кредитного портфелю банку

В умовах високої конкуренції та нестабільності фінансових ринків питання щодо аналізу та об'єктивної оцінки діяльності кредитних установ стає все більш актуальним. Одне із завдань на шляху вдосконалення діяльності банків полягає у підвищенні якості сучасних методів аналізу, розробці та реалізації нових підходів та процедур до визначення ефективності управління банком, враховуючи при цьому позитивний вітчизняний та закордонний досвід.

Одним із недостатньо досліджених питань, особливо у практичній площині, є питання щодо оцінки якості сукупного кредитного портфелю банку. Про якість кредитного портфелю дуже часто судять лише за часткою проблемних кредитів. Разом з тим, багатьма дослідниками у даній області визнано, що поряд з кредитним ризиком, критеріями якості кредитного портфелю виступають також його ліквідність та дохідність [101].

Питання ефективного управління ризиками в банківській діяльності є предметом дослідження багатьох зарубіжних та вітчизняних авторів, зокрема: М. Алексеєнка, О. Васюренка, В. Вітлінського, О. Вовчак, А. Герасимовича, О.А. Кириченко, В. Міщенко, А. Мороза, О. Пернарівського, Л. Примостки, Т. Савченка, Т. Смовженко, М. Савлука та ін. Проблеми управління кредитним портфелем в умовах фінансової нестабільності досліджував А. Зотов. Проблеми щодо аспектів кредитних ризиків висвітлено у працях Ж. Довгань, П. Ковальова, А. Миронова, Д. Петрова, О. Лаврушина, П. Логінова, Т. Стюарта, П. Роуза, Дж. Сінкі та ін.

Питання якості кредитного портфелю, причин його погіршення та превентивних заходів у цьому напрямку потребують подальшої розробки як у теоретичному, так і в організаційно-практичному аспектах, оскільки характер

діяльності банків в умовах фінансової нестабільності в економіці принципово змінився. Значну увагу потрібно сконцентрувати на вирішенні проблеми досягнення оптимального співвідношення між прибутковістю та ризикованістю банківських операцій з кредитування і виробленні зважених підходів до реалізації кредитної політики. Від структури та якості кредитного портфелю банку значною мірою залежить його стабільність, репутація та фінансовий успіх. Тому банки мають ретельно аналізувати якість позичок, проводити незалежні експертизи великих кредитних проектів, виявляти випадки відхилення від сформованої ними кредитної політики [125].

Сутність поняття «кредитний портфель банку» можна трактувати як у вузькому, так і в широкому розумінні. У вузькому розумінні «кредитний портфель» – це заборгованість за кредитами фізичних осіб, суб'єктів господарювання, банків та органів влади. У широкому розумінні – до складу кредитного портфелю крім кредитів належать операції, пов'язані з факторингом, наданням гарантій, поручительств, акредитиви та ін. Також визначення даному поняттю можна дати виходячи з його структури, а саме як сукупність засобів, розміщених у формі кредитів з визначеним терміном функціонування, розміром та якістю [43].

Таким чином, кредитний портфель банку – це сукупність позик, наданих банком на певну дату з метою отримання доходу у вигляді відсотків.

Кредитний портфель включає агреговану балансову вартість усіх кредитів, у тому числі прострочених, пролонгованих і сумнівних щодо повернення та є втіленням кредитної політики банку і невід'ємною складовою його загальної стратегії розвитку [162].

Якість кредитного портфелю банку відображає відповідність структури його кредитних вкладень базовим принципам організації кредитування з точки зору забезпечення поверненості, строковості та платності наданих у тимчасове користування грошових коштів. Ці параметри загалом характеризують ступінь кредитного ризику та дохідність позичкових операцій банку, що є стратегічними цілями його кредитної політики [54].

Кредитний портфель має досить багато проявів та класифікацій. На рис. 3.1 розглянуті основні з них.

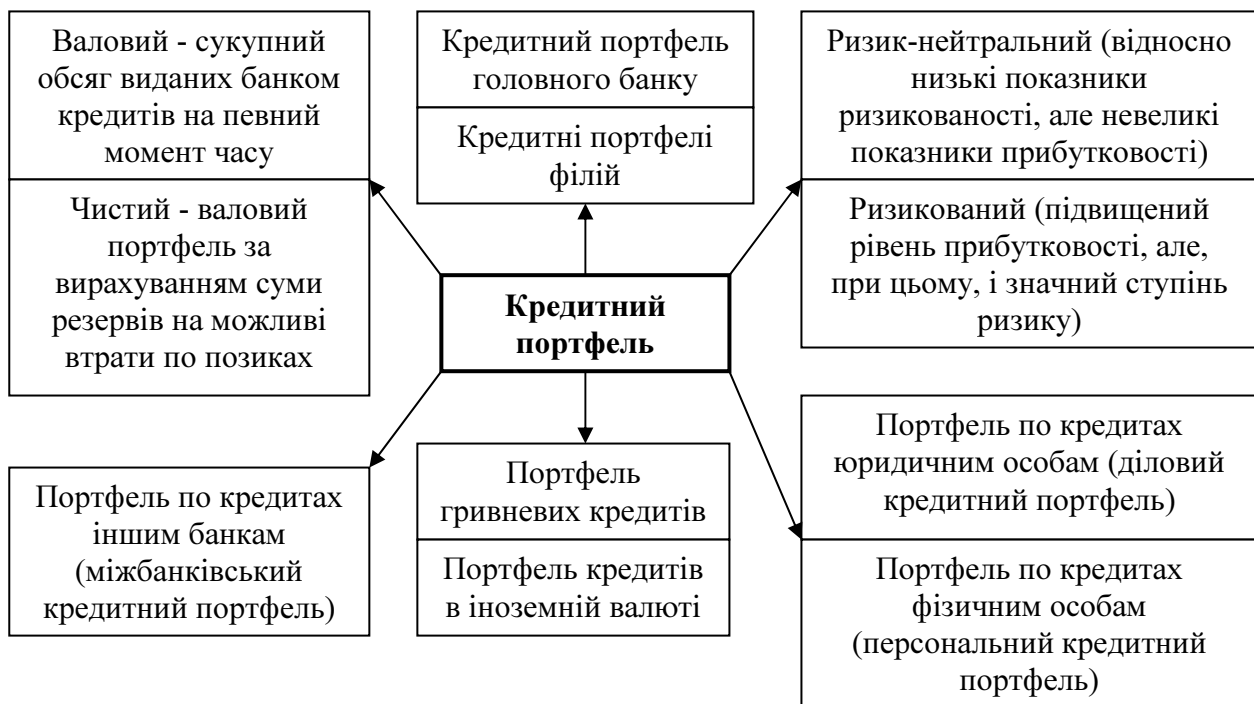

Рис. 3.1 Основні види кредитних портфелів банківських установ

На нашу думку, окремо слід виділити класифікацію кредитного портфелю на збалансований та оптимальний.

Оптимальний кредитний портфель характеризується найбільш точною відповідністю по складу і структурі кредитної та маркетингової політики банку і його плану стратегічного розвитку.

Збалансований кредитний портфель – це комплекс банківських кредитів, який за своєю структурою і фінансовими показниками знаходиться у середині ефективного вирішення дилеми «ризик-прибутковість». Оптимальний кредитний портфель може не співпадати із збалансованим, тому що на певних етапах своєї діяльності з метою зміцнення конкурентних позицій, завоювання нових ніш на ринку, залучення нових клієнтів, банк може на шкоду збалансованості кредитного портфелю здійснювати видачу кредитів з меншою прибутковістю і з великим ризиком [82].

Постановою Правління НБУ від 30.06.95 № 167 було затверджено положення «Про порядок формування і розмір страхового фонду

комерційних банків», у котрому вперше визначався порядок класифікації кредитів та формування резерву (на той час страхового фонду) [135].

Наприкінці 90-х років минулого століття вдосконалювалась система класифікації кредитів. Критерії, за котрими кредити відносилися до певної групи, були сформульовані чіткіше, поряд з якісними характеристиками вводились кількісні, такі як термін прострочки, кількість пролонгацій, вартість застави. Переглядалися назви самих груп, а також методика визначення фінансового стану позичальника.

Нині оцінка якості кредитного портфелю у комерційних банках України регламентується Положенням про порядок формування і використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями комерційних банків, затвердженим постановою Правління НБУ від 27.03.98 № 122. Згідно із цим Положенням кредитний портфель банків класифікується, тобто кожний кредит оцінюється за ступенем ризику і відноситься до однієї з п'яти груп: стандартні, кредити під контролем, субстандартні, сумнівні та безнадійні кредити [142].

Отже, після визначення сутності та видів кредитного портфелю банківської установи пропонуємо розглянути проблеми щодо оцінювання якості кредитного портфелю банківських установ. На наше переконання, сучасному банківському сектору необхідно звернути увагу на низку проблем, що притаманні зазначеному процесу. Впорядкування методології оцінки якості кредитних портфелів банківських установ дозволить ретельно та ґрунтовно визначити долю «поганих» боргів у складі портфелю кредитування. Це, у свою чергу дасть банкам відповіді на чисельні питання щодо власної економічної безпеки.

Розглянемо проблеми нинішньої методології оцінки якості кредитних портфелів банківських установ держави на рис.3.2.

Як бачимо виникає багато нерегульованих питань, тому доходимо висновку, що кожне з них потребує внесення коректив та систематизації.

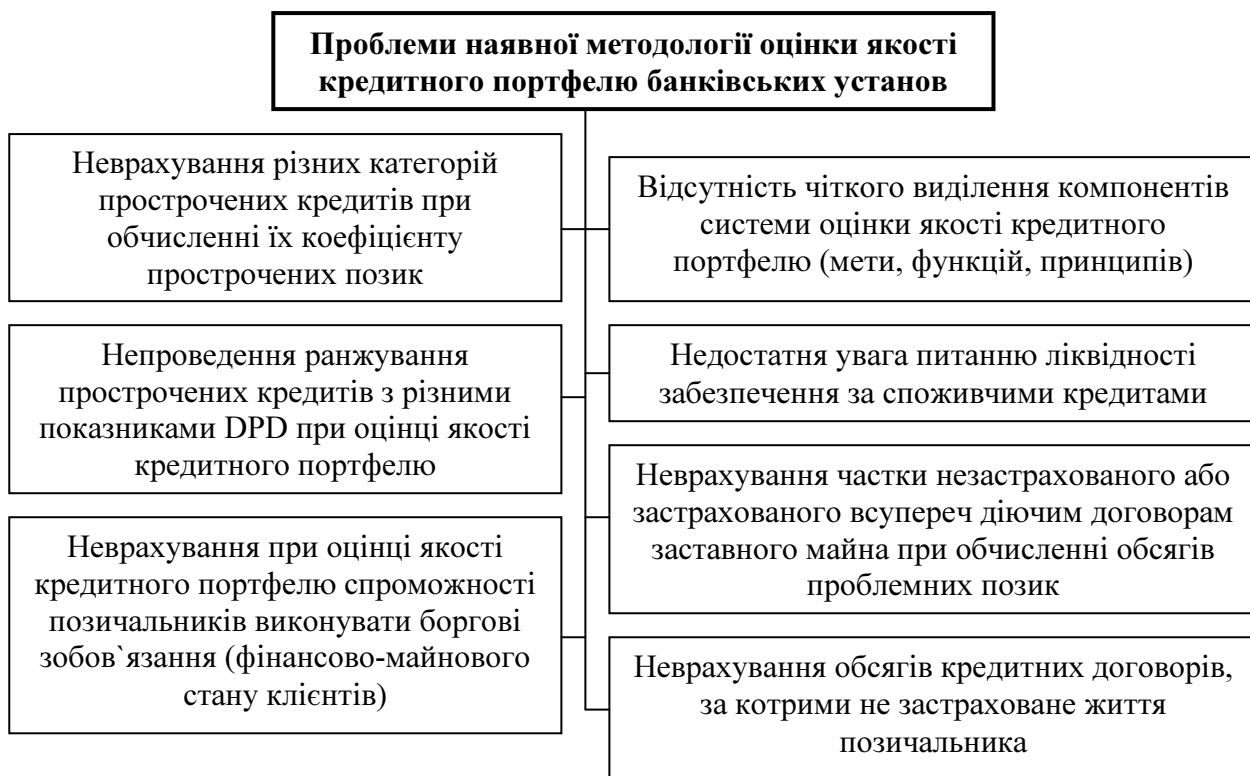

Рис. 3.2 Проблеми наявної методології оцінки якості кредитних портфелів банківських установ

Нижче розглянемо існуюче становище та запропонуємо шляхи врегулювання наявних проблем. Наведемо власну систематизацію компонентів системи оцінки якості кредитного портфелю:

Мета – забезпечення максимальної дохідності від кредитних операцій комерційного банку за певного допустимого рівня ризику [33].

Функції оцінки якості кредитного портфелю пропонуємо розглянути у рис. 3.3.

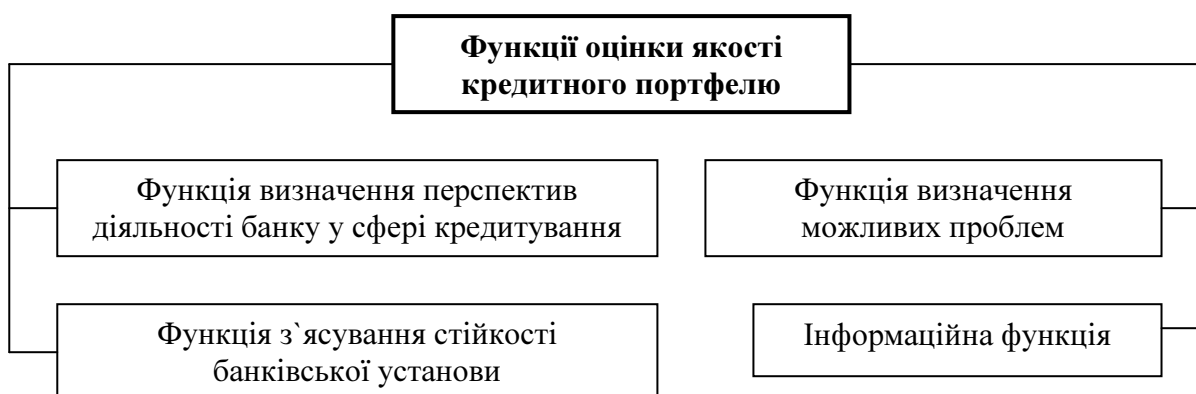

Рис. 3.3 Функції оцінки якості кредитного портфелю

Розглянемо кожну з наведених функцій:

– інформаційна – донесення до інвесторів, кредиторів та менеджменту банківської установи інформації щодо реального стану портфелю кредитування з метою проведення вчасного аналізу та конкретизації відповідних висновків;

– визначення можливих проблем – ідентифікація можливих ризиків з огляду на поточний стан у процесах кредитування держави, окремої банківської установи чи їх групи;

– з'ясування стійкості банку – визначення ступеню стійкості банківської установи до коливань в економічній сфері держави, враховуючи потужність процесів кредитування та якість виконання кредитних зобов'язань позичальниками;

– визначення перспектив – вирішення питання щодо розвитку діяльності банківської установи у напрямку кредитування. Визначення нових шляхів долучення клієнтської бази до кредитних операцій. Пошук банківських продуктів, що зацікавлять потенційного позичальника та принесуть прибуток кредитору.

На наше переконання, процеси оцінювання якості кредитного портфелю повинні базуватися на таких принципах:

1. Принцип об'єктивності – аналіз якості кредитного портфелю банківської установи має здійснюватися, ґрунтуючись лише на методиці проведення таких досліджень. При проведенні оцінки стану портфелю кредитування має бути виключена можливість долучення будь-яких суб'єктивних бачень особи, яка проводить аналіз.

2. Принцип безперервності та оперативності – передбачає проведення заходів з оцінки якості кредитного портфелю у досить стислі строки за умов виключення переривання процесів оцінювання. Такий підхід надає змогу оперативно дослідити процеси, що відбуваються у галузі кредитування на основі актуальних, «гарячих» фактів.

3. Принцип конфіденційності – дослідження якості кредитного портфелю банку має висвітлювати інформацію для обмеженого кола зацікавлених адресатів. Банківська установа постійно має бути зацікавлена у проведенні зазначеної оцінки, що, однак, завжди «фільтрується» перед донесенням її результатів широкому загалу.

4. Принцип явності в інтерпретації результатів – результати аналізу і рекомендації по забезпеченню високої якості кредитного портфелю банківської установи мають бути чіткими і ясними з метою уникнення невірної їх розуміння, і, як наслідок, помилкових дій з боку керівництва.

5. Принцип комплексності і системності – на якість кредитного портфелю банківської установи постійно впливає значна кількість внутрішніх та зовнішніх чинників. З огляду на це, аналітик повинен досліджувати якість процесів кредитування, беручи до уваги взаємодію комплексу змінних усередині установи, при цьому проводячи постійний моніторинг зовнішнього середовища і його трансформації.

Якісне оцінювання кредитного портфелю має на меті, насамперед, максимальне зниження ризику неповернення позики, що веде до значних втрат для банку і може привести його до банкрутства.

Застосовується два методи оцінювання якості кредитного портфелю:

1. З погляду кредитного ризику.
2. З погляду рівня захищеності від можливих втрат.

Для оцінювання якості кредитного портфелю з погляду кредитного ризику застосовуються показники, відображені у рис. 3.4.

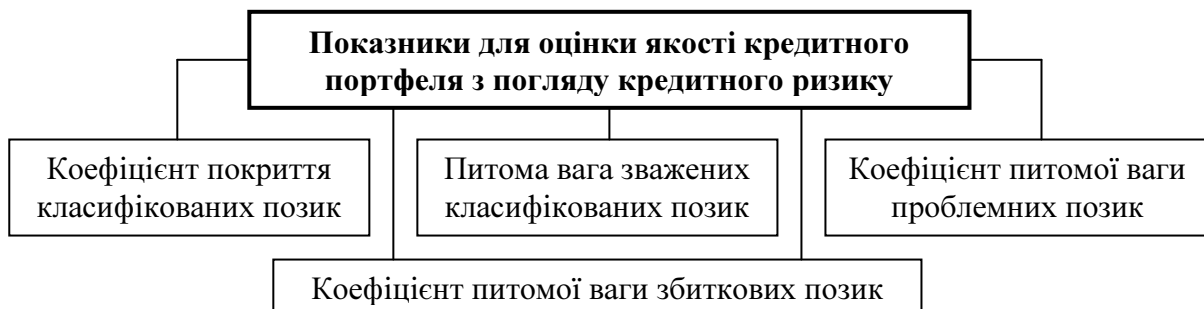

Рис. 3.4 Показники для оцінки якості кредитного портфелю з погляду кредитного ризику

Перелічені показники слід аналізувати у динаміці, виявляти тенденції їх зміни та причини погіршення. Розрахунок наведених коефіцієнтів допомагає визначити тенденції погіршення фінансового стану та шляхи збільшення економічної ефективності кредитних операцій.

Коефіцієнт покриття класифікованих позик ($K_{п.к.п.}$) розраховується як відношення зважених класифікованих позик ($K_{зв.кл.}$) до капіталу (K) банку:

$$K_{п.к.п.} = \frac{K_{зв.кл.}}{K} \quad (3.1)$$

Цей показник комплексно характеризує якість кредитного портфелю з погляду ризику у сукупності з його захищеністю власним капіталом. Підвищення цього коефіцієнта у динаміці вважається негативним явищем і свідчить про підвищення ймовірності збитків у майбутньому.

Коефіцієнт питомої ваги зважених класифікованих позик ($K_{п.зв.кл.}$) розраховується як відношення зважених класифікованих позик ($K_{зв.кл.}$) до загальної суми позик (Π):

$$K_{п.зв.кл.} = \frac{K_{зв.кл.}}{\Pi} \quad (3.2)$$

Зважені класифіковані позики розраховуються множенням суми кредитів певної групи ризику на відповідний коефіцієнт.

Коефіцієнт прострочених позик ($K_{п.п.}$) розраховується як відношення позик з простроченою виплатою процентів та основної суми боргу ($\Pi_{простр.}$) до загального обсягу позик (Π):

$$K_{п.п.} = \frac{\Pi_{простр.}}{\Pi} \quad (3.3)$$

Цей коефіцієнт вказує на ту частину позик, у портфелі банку, виплати за котрими були невчасно погашені, та на ті, що не були погашені взагалі. Високий процент свідчить про погіршення кредитної діяльності банку. Значний приріст за аналізований період свідчить про можливі значні збитки у перспективі.

Коефіцієнт збитковості позик ($K_{зб.}$) розраховується як

співвідношення збитків за позиками за аналізований період (Z_n) до середнього загального обсягу позик (Π), або до загального обсягу позик:

$$K_{зб.} = \frac{Z_n}{\Pi} \quad (3.4)$$

Коефіцієнт збитковості визначає частину позик, що за певний період призвели до збитку. Зростання цього показника може свідчити про погіршення політики дотримання допустимого рівня ризику.

Загальний висновок, котрий можна зробити, виходячи з результатів аналізу якості кредитного портфелю з погляду ризику: банку необхідно проводити обережнішу кредитну політику, ретельніше підходити до оцінювання платоспроможності позичальників на стадії надання кредитів, приділяти увагу цільовому використанню наданих позик та контролю за діяльністю позичальника з метою своєчасного виявлення негараздів та запобігання можливих втрат за позиками [40].

Також аналіз кредитного портфелю банку проводиться і у напрямку оцінки рівня його захищеності від можливих втрат. Чим гірші показники якості кредитів з погляду кредитного ризику, тим більшим має бути ступінь їх захищеності.

Для здійснення аналізу кредитного портфелю у напрямку рівня захищеності від можливих втрат використовуються показники, що відображені у рис. 3.5

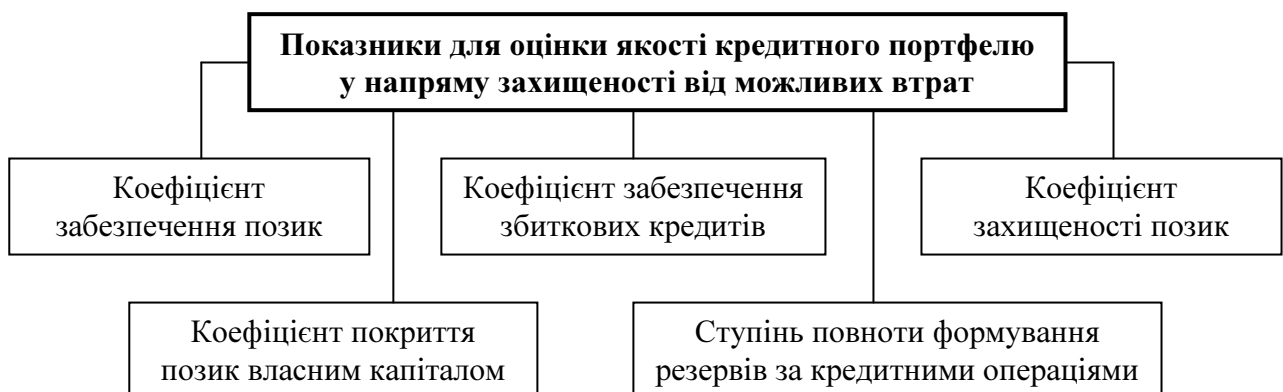

Рис. 3.5 Показники для оцінки якості кредитного портфелю з погляду захищеності від можливих втрат

Розглянемо зазначені показники більш детально.

Коефіцієнт забезпеченості позик (Кз.п.) розраховується як співвідношення загальної суми забезпечення кредитів (за застава, гарантії, страхування тощо) ($Z_{кр.}$) та загальної суми кредитів (Π):

$$K_{з.п.} = \frac{Z_{кр.}}{\Pi} \quad (3.5)$$

Цей показник характеризує ступінь захищеності банку від втрат за позиками за рахунок зовнішніх факторів, таких як гарантії, застава майна, страхування, поручительство.

Коефіцієнт забезпеченості збиткових позик (Кз.з.) розраховується як відношення кредитного забезпечення ($Z_{кр.}$) за збитковими позиками до чистих списань за аналізований період (C_n):

$$K_{з.з.} = \frac{Z_{кр.}}{C_n} \quad (3.6)$$

Цей коефіцієнт свідчить про ступінь захищеності банку від збитків за позиками з урахуванням тенденції збитковості кредитного портфелю, що склалася.

До внутрішніх факторів захисту кредитного портфелю від можливих збитків відносять резерви. Створення резервів дає змогу уникнути можливих збитків від неповернення кредитів. Ступінь такої захищеності від втрат аналізується за допомогою коефіцієнтів:

- коефіцієнтів захищеності позик;
- коефіцієнтів покриття збитків.

Коефіцієнт захищеності позик (Кзах.) розраховується як відношення резервів на покриття збитків за позиками ($P_{зб.}$) до загальної суми позик (Π):

$$K_{зах.} = \frac{P_{зб.}}{\Pi} \quad (3.7)$$

Коефіцієнт покриття збитків за позиками (Кп.зб.) розраховується як відношення резерву на покриття збитків за позиками ($P_{зб.}$) до збиткових позик ($\Pi_{зб.}$):

$$K_{п.зб.} = \frac{P_{зб.}}{\Pi_{зб.}} \quad (3.8)$$

Коефіцієнт покриття позик капіталом (Кз.к.) розраховується як відношення капіталу банку (*BK*) до загальної суми позик (*П*):

$$K_{з.к.} = \frac{BK}{П} \quad (3.9)$$

Цей показник указує на частину кредитного портфелю, котра фінансується за рахунок власного капіталу. Зростання даного коефіцієнта свідчить про те, що посилюється захищеність кредитів власним капіталом.

Ступінь повноти формування резерву (Iповн.) розраховується як відношення фактично створеного резерву до розрахункової суми резерву виходячи із кредитного ризику:

$$I_{повн.} = \frac{\text{Фактич.створ.резерв}}{\text{Розрах.}\sum \text{резерву}} \quad (3.10)$$

Існуюча методологія не є досконалою та потребує уточнення та подальшого розвитку.

Зокрема це стосується вимірювання коефіцієнту прострочених позик шляхом відношення позик з простроченою виплатою до основної суми боргу. Неможна оцінювати якість кредитного портфелю, беручи до уваги загальний обсяг прострочених позик, оскільки природа прострочення і, відповідно, кількість DPD за проблемними позиками є неоднаковими та такими, що притаманні окремим кредитам чи їх групам. Помилково однаково оцінювати якість кредитного портфелю, враховуючи прострочені позики з DPD, що дорівнюють 30 дням та ті позики, прострочення за котрими складає 180+ днів. Очевидним є той факт, що чим більшим є показник DPD, тим, відповідно, гіршим є якість кредитного портфелю.

З огляду на це, пропонуємо при вимірюванні коефіцієнту прострочених позик долучати до обчислення показник DPD. Отже, вважаємо за необхідне при оцінці якості кредитного портфелю банківської установи обчислювати коефіцієнт прострочених позик не шляхом відношення сукупного обсягу позик із простроченими платежами до загального обсягу позик, а через виведення конкретного показника коефіцієнта прострочених позик за окремими показниками DPD. Наведемо умовний приклад.

Банківська установа у своєму кредитному портфелі має частку проблемних позик на суму 45 000 000 гривень.

В таблиці 3.1 обумовлений стан обслуговування кредитів позичальниками. Визначені обсяги кредитів з різними ступенями прострочень та коефіцієнти прострочених позик за кожною «корзиною» прострочених кредитів.

Таблиця 3.1

Стан обслуговування прострочених кредитів позичальниками за умовним прикладом

Показник DPD	Обсяг позик з відповідним показником DPD	Коефіцієнт прострочених позик відповідного сегменту
1-30	2 000 000	0,044
31-60	1 500 000	0,033
61-90	1 300 500	0,03
91-120	900 000	0,02
121-150	1 000 000	0,022
151-180	1 200 250	0,027
180+	1 500 000	0,033

Отже, за умовним прикладом, банківська установа у кредитному портфелі має 9 400 750 позик із різними ступенями прострочення, що у сукупності становить 20,9% від загального обсягу кредитних договорів даного сегменту.

Коефіцієнти прострочених позик з різними показниками DPD коливаються від 0,02 до 0,044. Такого роду обчислення може проводитись банківською установою лише з метою визначення частки певної категорії кредитів у загальному їх обсязі. Отже, загальний коефіцієнт буде обчислюватись простим додаванням окремих коефіцієнтів. Проте, це не визначить реальної якості кредитного портфелю.

Однак, з метою більш достовірного підрахунку коефіцієнту прострочених позик вважаємо за необхідне у практичній діяльності банківських установ розглядати окремі сегменти прострочених кредитів,

адже не можна однаково оцінювати вагу щойно простроченого кредиту та такого, що є безнадійним до повернення.

З цією метою пропонуємо банківським установам впровадити розроблену нами систему ранжування окремих сегментів кредитних договорів за ознаками DPD (DPD credit ranging), де, наприклад, обумовити такі значення обсягів прострочених кредитів, табл.3.2.

Таблиця 3.2

Система нарахування балів при ранжуванні прострочених кредитів
за показниками DPD (за умовним прикладом)

Показник DPD	Обсяг позик з відповідним показником DPD	Бали, що нараховуються на кожен 1 000 000 грн. за простроченими кредитами	Показник ранжування відповідно до обсягів прострочених кредитів (DPD credit ranging)
1-30	2 000 000	0,5	1
31-60	1 500 000	1	1,5
61-90	1 300 500	2	2,601
91-120	900 000	4	3,6
121-150	1 000 000	6	6,0
151-180	1 200 250	8	9,602
180+	1 500 000	10	15,0
Сумарний показник			39,303

Відповідно, банківська установа при оцінюванні якості кредитного портфелю з застосуванням системи ранжування прострочених кредитів наочно з'ясує значимість частки прострочених кредитів певної «корзини» прострочення у загальному обсязі позик.

В таблиці 3.3 розглянемо приклад, де обсяги прострочених позик будуть скорочені відповідно до попереднього випадку.

Наведене свідчить, що за однакової кількості прострочених кредитних угод гіршим буде вважатися той кредитний портфель, в якому буде меншим обсяг кредитів з високим показником прострочення (DPD).

Ефект від скорочення кредитів з високим показником DPD

(за умовним прикладом)

Показник DPD	Обсяг позик з відповідним показником DPD	Бали, що нараховуються на кожен 1 000 000 грн. за простроченими кредитами	Показник ранжування відповідно до обсягів прострочених кредитів (DPD credit ranging)
1-30	3 200 000	0,5	1,6
31-60	1 500 000	1	1,5
61-90	1 300 250	2	2,605
91-120	1 200 000	4	4,8
121-150	700 500	6	4,203
151-180	900 000	8	7,2
180+	600 000	10	6
Сумарний показник			27,908

Тому, на наше переконання, при оцінці якості кредитного портфелю з позиції обсягів прострочених позик має сенс впровадження наведеної системи ранжування «поганих» боргів – DPD credit ranging.

Окремої уваги при вирішенні проблем щодо з'ясування якості кредитного портфелю потребує питання щодо загальної суми кредитного забезпечення. Обумовлюється це тим, що під час видачі кредитів під заставу, кредитор бере на себе великі ризики. З одного боку заставні кредити варто вважати захищеними від значних ризиків, проте з іншого боку – при видачі значної суми коштів позичальнику, банківська установа отримує у заставу (іпотеку) певне майно, що за час дії кредитної угоди може втратити свою ліквідність.

Дослідження свідчить, що рухоме майно, отримане банком у заставу, за строк дії кредитного договору може бути пошкоджене внаслідок ДТП, знищене (пожежа, тощо), викрадене чи реалізоване протиправним шляхом. З огляду на викладене, банківська установа має постійно контролювати наявність заставленого рухомого майна у заставодавців, перевіряти стан застави та проводити систематичні внутрішньобанківські оцінки її вартості з

метою з'ясування питання щодо ступеню її ліквідності.

Перевірка стану заставного рухомого майна більшістю банківських установ проводиться не належним чином. На це є цілий ряд як об'єктивних, так і суб'єктивних причин. Починаючи від нестачі професійних кадрів, закінчуючи бажанням оптимізувати витрати. Питання щодо наявності предмету застави та його вартості постає лише тоді, коли кредитні зобов'язання позичальником перестають виконуватись відповідно до умов кредитної угоди. Тому, вважаємо за необхідне впровадити таку періодичність перевірки наявності та стану рухомого майна банківськими підрозділами:

- два рази на рік – щодо кредитів, зобов'язання за котрими виконуються клієнтами належним чином;

- три рази на рік – щодо кредитних договорів, заборгованість за котрими визнана проблемною та передана для стягнення внутрішньобанківським підрозділам системи колекшену.

Така періодичність дасть змогу банківським установам здійснювати постійний моніторинг якості забезпечення за заставними кредитними договорами.

Досить поширеною є практика, коли банківські працівники доручають позичальникам самостійне проведення фотографування рухомого майна. Це трапляється за умов відсутності часу у кредитних працівників та високого ступеню довіри з їх боку до деяких клієнтів. Однак, досить часто позичальники надають до банківських установ фіктивні фотографії, що не відповідають дійсності. Це має місце тоді, коли реальний предмет застави втрачений чи значним чином пошкоджений. На нашу думку, заслуговує уваги практика АТ «Райффайзен Банк Аваль», де нормативними документами банківської установи закріплений обов'язок кредитного менеджера чи працівника підрозділу стягнення бути сфотографованим на фоні заставного об'єкту під час його огляду та складання відповідних документів.

Не викликає сумнівів, що фактична вартість рухомого заставного

майна змінюється досить швидко. З огляду на це, пропонується банківським установам впровадити періодичність оцінки такого роду предметів застави, що буде проводитись один раз на рік.

Значної уваги у контексті оцінки якості кредитного портфелю потребує і питання вартості нерухомого майна. Під час видачі іпотечних кредитів (на придбання житла, а також кредитів під заставу нерухомості) банк передає позичальнику значні грошові суми, отримуючи у якості забезпечення нерухоме майно, що на момент угоди по своїй вартості перевищує розмір суми кредитування. Це, у свою чергу, певним чином убезпечує кредитора від збитків у разі зниження ціни майна, що передається у заставу (іпотеку).

Безумовно, нерухоме майно піддане меншим ризикам, аніж рухоме. Проте, наявні чисельні факти втрати такого роду застави чи значного її пошкодження. Серед іншого виділимо руйнування внаслідок стихійних лих, пожежі, несанкціоноване переобладнання предметів іпотеки, тощо. Такі непередбачувані банківською установою події майже неминуче потягнуть за собою понесення втрат з боку кредитора, а також значно ускладнять ведення ним претензійно-позовної роботи щодо стягнення боргу відповідно до умов кредитного договору.

Враховуючи викладене, банк має постійно здійснювати моніторинг стану об'єктів нерухомого майна, що передані позичальниками у заставу чи іпотеку у якості забезпечення за кредитними угодами.

Періодичність подібного моніторингу, на нашу думку, принципово не має відрізнятися від огляду рухомого заставного майна та проведення оцінки його фактичної вартості. Отже, огляд нерухомих об'єктів, що перебувають у заставі (іпотеці) банку, має проводитись не рідше одного разу на півроку. Це надасть змогу банку, у разі потреби, мобільно відреагувати на обставини, що виявлені та можуть негативно вплинути на якість виконання боржником договірних зобов'язань перед банківською установою.

Внутрішньобанківську оцінку вартості предмету іпотеки пропонуємо проводити також не рідше одного разу на рік. Така періодичність є

обґрунтованою з огляду на те, що ринок нерухомості є досить мобільним та залежним від багатьох зовнішніх чинників. Вартість застави може у короткі строки як знизитись, збільшивши рівень ризику неповернення позик, так і зрости, понизивши показник ризикованості.

Пропонуємо розглянути підсумовуючу таблицю 3.4 щодо необхідних впроваджень у роботі з заставним майном з метою постійного моніторингу, а, відповідно, і впливу на процеси зміни якості кредитного портфелю банківських установ.

Таблиця 3.4

Проблеми роботи із заставним майном та шляхи їх вирішення

Існуючий стан справ роботи з заставним майном	Необхідні вдосконалення роботи банків із заставним майном
Перевірка наявності та стану заставного рухомого майна позичальників носить хаотичний характер. Перевірки проводяться безсистемно, найчастіше – при отриманні інформації щодо втрати чи пошкодження предмету застави.	Проведення огляду предмету застави (рухомого майна) мають здійснюватись із наступною періодичністю: – два рази на рік – щодо кредитів, зобов'язання за котрими виконуються клієнтами належним чином; – три рази на рік – щодо кредитних договорів, заборгованість за котрими визнана проблемною та передана для стягнення внутрішньобанківським підрозділам системи колекшену.
Періодичність проведення перевірки стану нерухомого іпотечного майна становить, за загальним правилом, один раз на рік.	Необхідне впровадження періодичності проведення огляду стану іпотечного майна, що становитиме раз на 6 місяців. Така періодичність має застосовуватись як до кредитів, що не є проблемними, так і за позиками, зобов'язання за котрими клієнтами не виконуються належним чином.
Працівники банківських установ неналежним чином ставляться до питання якості проведення огляду предмету застави/іпотеки. Нерідкими є випадки доручення проведення фотографування заставленого майна позичальникам.	Огляд заставленого рухомого чи нерухомого майна має здійснюватись працівником банківської установи особисто. По факту перевірки негайно має складатися та підписуватися сторонами відповідний акт. Представник банку особисто має проводити фотографування заставленого майна. Обов'язковим повинно бути фотографування перевіряючої особи на фоні предмету застави/іпотеки.
Проведення внутрішньої оцінки вартості предмету застави/іпотеки за необхідністю (у разі пошкодження, перспективи відчуження, проведення реструктуризації боргу, тощо).	Має бути нормативно затверджений порядок проведення внутрішньої оцінки майна, що передбачатиме необхідність здійснення зазначених заходів раз на рік як для рухомого майна, так і для нерухомих об'єктів.

Продовження табл.3.4

Питання належного страхування предметів застави чи іпотеки не має детальної систематизації. Відсутній належний контроль за термінами та порядком перестраховування майна.	Перестраховування заставленого майна має постійно контролюватися кредитними менеджерами (чи працівниками підрозділів стягнення). У разі невжиття заходів з боку клієнтів, банківська установа негайно має вживати відповідних заходів (підняття відсоткової ставки за кредитом, звернення до суду тощо).
---	--

Важливим елементом оцінки якості кредитного портфелю є визначення спроможності позичальників виконувати свої боргові зобов'язання перед кредитором – банківською установою.

Перед видачею позики, банк проводить оцінку фінансово-майнового стану потенційного позичальника. Цей процес дає відповіді на питання щодо доцільності надання кредитних коштів, або обґрунтованості відмови у кредитуванні.

Проблемою, за нашим переконанням, є те, що така оцінка фактично є разовою і проводиться лише на етапі видачі кредиту. Втім, очевидно, що подібні розрахунки щодо спроможності виконання позичальником умов діючих кредитних договорів мають проводитись банківською установою систематично. Саме це надасть можливість встановити поточні класи позичальника та з'ясувати існуючі ступені ризику у процесах кредитування. Аналіз ризику неповернення позик зі сторони неспроможних позичальників має прямо відбиватися на оцінці якості кредитного портфелю банківської установи.

Позичальник кожного класу за ознаками фінансового стану може певним чином дотримуватися умов кредитної угоди. Отже, клієнти з низьким фінансовим станом становлять ризики неповернення кредитних заборгованостей перед банківськими установами. Тому, на нашу думку, банки України функціонуючи в умовах циклічного розвитку економіки (кризових та посткризових явищ) повинні здійснювати постійний моніторинг фінансово-майнового стану клієнтів. З огляду на отримані дані повинна здійснюватися оцінка якості кредитного портфелю банківських установ.

Окремої уваги потребує питання страхування позичальниками майна, переданого ними у заставу чи іпотеку банківській установі. Вважаємо, що обсяги незастрахованих заставних об'єктів обов'язково мають бути враховані при оцінці якості кредитного портфелю.

Не викликає сумнівів, що відсутність страхування рухомого чи нерухомого майна у разі настання страхового випадку з великим ступенем вірогідності потягне за собою погіршення якості обслуговування кредитного договору з боку позичальника. Отже, банківська установа зацікавлена у вчасному виявленні кредитних договорів, застава за котрими належним чином не застрахована. Вірним рішенням у даному випадку стає спонукання позичальника до страхування належного йому майна відповідно до чинного договору застави чи іпотеки.

Доцільним при проведенні оцінки якості кредитного портфелю є врахування частки кредитів, заставне майно за котрими застраховане у страховій компанії, що не є акредитованою банківською установою. Така поведінка клієнта має викликати занепокоєння бек-офісу банку, котрий негайно має ініціювати переукладання боржником договору страхування зі страховою компанією, що співпрацює з банківською установою. Практика свідчить, що у таких випадках клієнт майже ніколи не укладає договору страхування повторно, анулюючи первісну угоду щодо страхування майна. Зазначене свідчить про порушення з боку позичальника умов кредитної угоди, що, в разі настання страхового випадку, може потягти збитки зі сторони банківської установи. Отже, наявні ризики неповернення позики. Тому, при проведенні моніторингу якості кредитного портфелю зазначені обставини потребують ретельного вивчення та врахування.

Не лише неналежне страхування заставного майна може тягти за собою настання певних ризиків, а, отже, і впливати на якість кредитного портфелю. Впродовж останніх десяти років чисельність населення України значно скоротилася, спостерігається погіршення демографічного спаду. У таблиці 3.5 пропонуємо розглянути її динаміку.

Динаміка кількості населення України з 2002 по 2012 рік [163]

Рік	Загальне населення (тис. осіб)	Зовнішня міграція		
		Число прибулих (осіб)	Число вибулих (осіб)	Приріст
2002	48457,1	42473	76264	- 33791
2003	48003,5	39489	63699	- 24210
2004	47622,4	38567	46182	- 7615
2005	47280,8	39580	34997	4583
2006	46929,5	44227	29982	14245
2007	46646,0	46507	29669	16838
2008	46372,7	37281	22402	14879
2009	46143,7	32917	19470	13447
2010	45962,9	30810	14677	16133
2011	45778,5	31684	14588	17096
2012	45633,6	76361	14571	61790

Отже, загальна кількість населення України з року в рік зменшується. Показники зовнішньої міграції населення держави засвідчують кількісну перевагу прибулих до України осіб над тими, що залишають країну та змінюють місце проживання.

Однак, при позитивних показниках приросту населення у зовнішньоміграційних процесах, спостерігається скорочення загальної кількості населення держави.

З огляду на це, банківським установам при оцінці якості кредитного портфелю необхідно здійснювати моніторинг фактичної наявності клієнтів у межах України.

З цією метою пропонуємо умовами кредитних договорів закріпити обов'язок позичальника щодо щорічного особистого надання довідки про його доходи до відділення банку. У разі ж виявлення відсутності позичальника у державі, необхідно вважати подібний кредит таким, що становить ризик неповернення для банківської установи.

Виїзд населення України за межі держави не є єдиною причиною скорочення кількості населення. Значна кількість дослідників вважає, що одним з головних пояснень скорочення чисельності населення України є смертність. В таблиці 3.6 пропонуємо дослідити динаміку смертності

населення України за часи незалежності України.

Таблиця 3.6

Динаміка смертності населення України за 1990-2011 роки [163]

Рік	Всього померлих (тис. осіб)	З причини хвороб систем кровообігу (тис. осіб)
1990	629,6	332,9
1991	669,9	349,3
1992	697,1	360,0
2002	754,9	465,3
2003	765,4	478,7
2004	761,3	473,7
2005	782,0	488,8
2006	758,1	480,8
2007	762,9	480,6
2008	754,5	480,1
2009	706,7	460,6
2010	698,2	465,1
2011	664,6	440,3

Наведене свідчить, що у період часу з 1990 р. по 2011 р. щорічна смертність населення держави значно зросла. Основною причиною цього явища виступають захворювання систем кровообігу.

З огляду на викладене, вважаємо, що життя та здоров'я кожного позичальника має бути належним чином застраховане від нещасного випадку в акредитованій страховій компанії. Недотримання позичальником такої вимоги банку дозволяє останньому стверджувати, що кредитні зобов'язання позичальником належним чином не виконуються, а це є підґрунтям до зниження показників якості кредитного портфелю.

Отже, нами проведено дослідження проблем оцінки якості кредитного портфелю банківських установ. Встановлено, що діюча методика з'ясовує якість кредитного портфелю враховуючи показники, що в повній мірі не відображають стан портфелю кредитування.

З огляду на це показники якості кредитного портфелю несуть дещо опосередковане інформативне навантаження. Проте, у даному дослідженні виділені численні обставини, що, наразі, не досліджуються банківськими установами при встановленні якості власного кредитного портфелю, проте

мають вкрай вагомий вплив на процеси кредитування та їх якість. За нашим переконанням, не врахування таких обставин не дає кредитору вірного уявлення щодо якості та перспектив кредитування як одного з найважливіших напрямів бізнесу банківської установи. У рис. 3.6 висвітлимо їх детально.

Рис. 3.6 Обставини, що мають бути вивчені банками при з'ясуванні якості кредитного портфелю

На переконання автора, саме такий запропонований підхід, дасть можливість об'єктивно та всебічно дослідити якість кредитного портфелю банківської установи з погляду можливих ризиків.

Безумовно, такого роду методологія щодо визначення якості кредитного портфелю є корисною для багатьох напрямів діяльності банківської установи. Проте, вкрай важливу роль вона відіграє у роботі ризик-менеджменту, бізнесу кредитування, підрозділів внутрішньобанківської безпеки та напряму стягнення.

Сутність такого підходу полягає у дослідженні якості портфелю кредитування конкретної банківської установи через присвоєння певному обсягу кредитних коштів визначеної кількості балів у разі, коли ці кошти відповідають певному критерію, що впливає на кредитний портфель.

Пропонована нами авторська система бального визначення груп кредитів, що, відповідаючи певній категорії обставин, впливають на якість кредитного портфелю, висвітлена в табл. 3.7 (Додаток Н).

Отже, якщо досліджується кредитний портфель, наприклад, розміром в 1 млн. гривень, то ідеальний його стан буде визначено так (табл.3.8).

Таблиця 3.8

Ідеальний бажаний стан якості кредитного портфелю за умовним прикладом

Критерії	Реальний стан	Сума балів за 1 млн. боргу в портфелі
Рухоме майно	Застраховане належним чином	10
Нерухоме майно	Застраховане належним чином	10
Позичальник	Наявний, застрахований, працюючий	10
Фінансово майновий стан позичальника (клас)	A	10
Реальна вартість майна	Перевищує розмір залишку за кредитним договором	10
Загальний показник		50

Не викликає сумнівів, що подібний стан якості кредитного портфелю є

найбільш прийнятним банківською установою. Очевидно, що на практиці досягти такої якості кредитного портфелю неможливо. Однак, на наше переконання, менеджмент банків повинен зрозуміти безумовну обґрунтованість такого підходу до з'ясування якості кредитного портфелю. Крім того необхідно спрямувати роботу підлеглих структурних підрозділів у напрямку якомога активнішого покращення якісних показників портфелю кредитування з метою наближення загального показника (табл. 3.8) до ідеального значення.

З огляду на викладене, в таблиці 3.9 (Додаток П) наведемо приклад показників якості кредитного портфелю незадовільної якості.

За результатами дослідження та застосовуючи запропоновані автором бальні значення факторів, що впливають на якість кредитного портфелю, можемо визначити загальний показник якості, що наведений в таблиці 3.10 (Додаток Р) портфелю кредитування.

Спираючись на отримані показники, виведемо їх сумарне бальне значення та занесемо в табл. 3.11.

Таблиця 3.11

Незадовільний стан якості кредитного портфелю за умовним прикладом

Критерії	Реальний стан на 10 тис. грн.	Сума балів за 1 млн. боргу в портфелі
Рухоме майно	3,4	34
Нерухоме майно	2,35	23,5
Позичальник	2,64/3,24	26,4 / 32,4
Фінансово-майновий стан позичальника (клас)	2,75	27,5
Реальна вартість майна	1,9	19
Загальний показник		130,4 / 136,4

Отже, наочно підтверджено, такий підхід до з'ясування якості кредитного портфелю, по-перше, відображає реальний його стан, а по-друге детально враховує чисельні обставини, що позитивним чи негативним чином впливають на нього.

На підставі проведених досліджень та розрахунків пропонуємо власну класифікацію кредитних портфелів за ознаками їх якості при застосуванні розробленої нами методології, табл.3.12.

Таблиця 3.12

Класифікація кредитних портфелів банків при бальному розрахунку їх якості
(сегмент кредитування в 1 млн. грн.)

	Якісний портфель	Умовно якісний портфель	Портфель сумнівної якості	Неякісний портфель
Бальний показник	50-70 + DPD credit ranging	70-80 + DPD credit ranging	80-100 + DPD credit ranging	≥100 + DPD credit ranging

Зазначимо, що така класифікація актуальна при попередньо розрахованому оптимальному показнику DPD credit ranging відповідно до підрахунків, наведених автором у табл. 3.2 – 3.3.

Окремої уваги потребує питання щодо збору та консолідації інформації, що враховується при з'ясуванні якості кредитного портфелю відповідно до запропонованої нами методології.

Очевидним є той факт, що один певний напрям бізнесу банківської установи не в змозі самостійно забезпечити якісне проведення зазначеної роботи.

Тому, пропонуємо консолідацію та аналіз отриманої інформації доручити підрозділам ризиків та контролінгу у головних (центральных) офісах банківських установ. Необхідна інформація з необхідною періодичністю має передаватися до центральных офісів з підлеглих територіальних представництв.

До підрозділів ризику та контролінгу на місцях необхідна інформація має систематично надходити від менеджерів відділень, співробітників служби внутрішньобанківської безпеки, працівників підрозділів стягнення, відділів (управлінь) по роботі з заставним майном тощо.

Лише злагоджена та систематизована робота перелічених підрозділів

надасть можливість у повній мірі точно встановити усі чинники, що впливають на якість портфелів кредитування, аналізувати їх та використовувати у подальшій роботі.

Отже, дослідження засвідчило, що існуюча методика враховує не усі аспекти, що впливають на оцінювання якості кредитних портфелів банківських установ. Не викликає сумнівів, що вона потребує докорінних доповнень, вдосконалень та перетворень. Саме це ми запропонували до впровадження у даному дослідженні.

Тому, за результатами проведеного дослідження можна сказати, що процес управління якістю кредитного портфелю банку з погляду колекшену включає у себе такі складові:

- превентивні заходи, спрямовані на формування кредитного портфелю високої якості;
- забезпечення утримання оптимальних значень кредитного портфелю шляхом внутрішньобанківського моніторингу якості кредитного портфелю;
- впровадження та врахування чинників, що мають вплив на вимірювання якісних показників кредитного портфелю (якість забезпечення за кредитними договорами, особа позичальника та його фінансово-майновий стан, ліквідність об'єктів застави/іпотеки, показники DPD credit ranging);
- розробка та застосування на практиці кредитних продуктів, що спонукають позичальника до якісного виконання кредитних зобов'язань (первісних та реструктуризованих).

На нашу думку, застосування у своїй діяльності банківськими установами результатів даного дослідження має принести значний економічний ефект у вигляді отримання прибутку від високої якості процесів кредитування.

Це, у свою чергу, дозволить банкам уникнути понесення збитків від ризикованих операцій з кредитування та підніме рівень їх фінансово-економічної безпеки.

3.2. Внутрішньобанківський моніторинг як складова системи оцінки проблемних кредитів банку

Розробляючи ризик-орієнтовану стратегію бізнесу, банківська установа має передбачити певні ризики та бути готовою до протидії ним. В підрозділі 1.2 нами було проаналізовано сутність та види банківських ризиків.

Слід зазначити, що будь-який банківський продукт або послуга може наражати банк на кілька ризиків. Особливо характерним це є для банківських операцій, пов'язаних з процесом кредитування. Саме неврахування всього комплексу банківських ризиків у кредитуванні, неспроможність більшості банків сприймати ризики як систему і призвели до різкого зростання кількості проблемної заборгованості.

Управління проблемними кредитами банку має включати у себе не лише застосування превентивних заходів з якісного кредитування та впровадження заходів з нормалізації якості обслуговування кредитів. Важливу роль у даному контексті відіграє якісний моніторинг процесів, що відбуваються у сфері кредитування.

Контроль за кредитними операціями це – надзвичайно важливий, адже кредитна діяльність комерційних банків не є централізовано регламентованою. Банки самостійно визначають порядок залучення та використання коштів, проведення кредитних операцій, встановлення рівня відсоткових ставок і комісійних винагород. У той же час банки відповідають за своїми зобов'язаннями перед клієнтами всім належним їм майном і коштами [104].

Теоретичну базу дослідження проблематики, пов'язаної з проведенням якісного та ефективного банківського моніторингу кредитних операцій, становлять праці провідних науковців: М. Алексеєнка, О. Барановського, О. Васюренка, А. Демківського, А. Ковальчука, В. Лагутіна, Т. Смовженко та ін.

Банківські установи у своїй діяльності зацікавлені в організації та здійсненні заходів, спрямованих на визначення актуальних ризиків та

обумовлення шляхів протидії їм, або ж визначення процедури можливої ліквідації їх наслідків.

Моніторинг процесів, що відбувається у сфері кредитування, є своєрідним індикатором, спрямованим на визначення коливань у бізнесі кредитування, своєчасне виявлення можливих ризиків, а також стимулює компетентні підрозділи банківської установи до своєчасного адекватного реагування.

Кредитний моніторинг, спрямований на виявлення, оцінку та ліквідацію можливих ризиків, що виникають на всіх етапах кредитного процесу [173].

Моніторинг банківських ризиків є складною системою, однією з ключових ознак котрої є періодичність проведення його заходів. Від правильно обраного періоду моніторингу залежить його ефективність. Підвищена частота моніторингових заходів призведе до зростання витрат на його проведення і у той же час може не давати адекватного економічного ефекту. І, навпаки, занадто низька періодичність моніторингу (раз на рік чи на більший період) призведе до його неефективності внаслідок повільної реакції на певні негативні процеси, що відбуваються у банку або в оточуючому його середовищі [35].

На жаль, питання періодичності моніторингу не відносяться до ключових параметрів діяльності банківських установ в Україні. Немає ані відповідно закріплених нормативних вимог, ані чітко визначеної методології даних процесів. Тому у дослідженні нами на базі класифікації ризиків, запропонованих в підрозділі 2.1 (рис. 2.1), було розроблено власний підхід до періодичності моніторингових заходів (табл. 3.13) та підрозділів, що мають нести відповідальність за відповідні моніторингові дії. Розроблений нами підхід дозволяє оптимізувати зусилля банківських установ у сфері моніторингу та оптимізувати даний вид діяльності з позиції підсумкової його ефективності.

Періодичність моніторингу ризиків банківської установи

Група ризику	Періодичність моніторингу	Відповідальні підрозділи
<i>Зовнішні</i>	Раз на квартал	Департамент ризиків центрального підрозділу банківської установи
<i>Внутрішні фінансові цінні</i>	Раз на квартал	Департамент цінних паперів центрального органу банку, валютний департамент, департамент аналітики та стратегічного планування
<i>Внутрішні фінансові нецінні</i>	Постійно	Підрозділи банківських установ на місцях, аудит, територіальні підрозділи комплаєнсу, вертикаль колекшену, департамент/управління ризиків
<i>Внутрішні функціональні</i>	Постійно	Підрозділи внутрішньобанківської безпеки, підрозділи колекшену, операційний департамент, департамент / територіальні підрозділи ІТ, департамент діловодства чи підрозділи його на місцях

Ключовим об'єктом банківського моніторингу в Україні є кредитні операції та ризики з ними пов'язані. Моніторинг кредитних процесів банківської установи є необхідною складовою бізнесу організації з огляду на загальну ризикованість кредитних операцій, мінливість факторів та процеси, що з ними пов'язані та здатні впливати на стійкість банківської установи та платоспроможність клієнтів.

Забезпечення ефективності та надійності здійснення кредитних операцій потребує від комерційного банку організації постійного моніторингу не окремих етапів, а всіх стадій реалізації кредитного процесу. Проведення моніторингу кредиту починається відразу після надання позики клієнту (отримання клієнтом позики).

Основна мета, що ставить банк при здійсненні контролю за ходом кредитних операцій, полягає у налагодженні ефективної організації кредитного процесу, пошуку досконаліших механізмів кредитування, а також повернення (стягнення) проблемних боргів. Такого роду діяльність у подальшому обумовить продуктивну взаємодію банківських підрозділів, що виконують обов'язки по залученню клієнтів (розширенні кредитного

портфелю), їх супроводженню і, за необхідності, спонукання їх до виконання договірних зобов'язань перед позикодавцем відповідно до кредитного договору та чинного законодавства держави.

Нижче розглянемо особливості внутрішньобанківського моніторингу процесів у сфері кредитування з погляду аналізу певних його складових. Крім того, запропонуємо авторський підхід до моніторингу процесів, що прямо не являють собою кредитну діяльність, проте безпосередньо впливають на якісне обслуговування чинних кредитних договорів позичальниками, а також представниками кредитора.

З метою детальнішого розуміння сутності внутрішньобанківського моніторингу, пропонуємо розглянути його основні цілі. Серед них:

- своєчасне виявлення відхилень фактичних результатів фінансової діяльності від передбачених, що викликають зниження її ефективності;
- виявлення причин, що викликали це відхилення, і розробка пропозицій з відповідного коригування окремих напрямів фінансової діяльності з метою її нормалізації та підвищення ефективності.

Слід зазначити, що внутрішньобанківський моніторинг має здійснюватись на ґрунті певних базових принципів. В таблиці 3.14 детально висвітлимо принципи внутрішньобанківського моніторингу, а також запропонуємо власні шляхи їх реалізації у практичній діяльності банків України.

Таблиця 3.14

Принципи моніторингу та шляхи їх реалізації [41]

Назва принципу	Реалізація принципу
Вибір для спостереження найбільш важливих напрямів і цільових показників фінансової діяльності	Базується на раніше сформованих цільових стратегічних фінансових нормативах і найважливіших показниках фінансових планів і бюджетів, що визначають пріоритетні напрями внутрішнього фінансового контролю
Побудова системи інформативних (первинних) звітних показників за кожним напрямом фінансової діяльності	Заснована на даних фінансового й управлінського обліку

Розробка системи узагальнюючих оціночних (аналітичних) показників, що відображають фактичні результати фінансової діяльності у розрізі різних її аспектів	Побудова алгоритмів розрахунку окремих оціночних показників із використанням первинної інформаційної бази контролю та методів фінансового аналізу
Встановлення періодичності формування звітної бази даних (інформативних і оціночних показників)	Визначення періодичності «терміновістю реагування», тобто своєчасністю здійснення внутрішнього контролю за окремими аспектами фінансової діяльності (оперативне зведення, місячний звіт, квартальний звіт)
Встановлення розмірів відхилень фактичних результатів фінансової діяльності від передбачених	Розрахунок розмірів відхилень в абсолютних і відносних показниках
Аналіз основних причин, що викликали відхилення фактичних результатів фінансової діяльності від передбачених	Виділення показників, за котрими спостерігаються «критичні відхилення» від цільових нормативів і показників фінансових планів та бюджетів, по кожному з котрих виявляються причини, що їх викликали
Визначення системи дій при встановлених відхиленнях фактичних результатів фінансової діяльності від передбачених	Система дій полягає в алгоритмах: а) «нічого не вживати» – використовується у тих випадках, коли розмір відхилень значно нижче за встановлений критичний критерій; б) «усунути відхилення» – передбачає розробку заходів щодо забезпечення виконання нормативних або планових показників; в) «змінити систему нормативних або планових показників» – використовується у тих випадках, коли виконання встановлених нормативних або планових показників нереально
Виявлення резервів нормалізації фінансової діяльності та підвищення її ефективності	Реалізація цього принципу пов'язана з використанням алгоритму «усунути відхилення»
Обґрунтування пропозицій по зміні окремих цільових фінансових нормативів і планових показників	Реалізація цього принципу пов'язана з використанням алгоритму «змінити систему нормативних або планових показників», якщо можливості нормалізації окремих аспектів фінансової діяльності обмежені або взагалі відсутні

Отже, з'ясувавши основні цілі та принципи моніторингу у банківських установах, зауважимо, що лише суворий контроль за кредитним процесом у цілому дозволяє забезпечити безпеку, надійність і прибутковість кредитних операцій комерційних банків. Звідси впливають два правила, що є важливими для успішної кредитної діяльності будь-якого банку:

1) кожен банк повинен мати свою систему моніторингу кредитних операцій;

2) кредитний контроль мають здійснювати найбільш кваліфіковані й досвідчені працівники банку.

У сучасних умовах банківського бізнесу України на практиці виконується лише перше з наведених правил. Банківські установи держави запроваджують, коригують та вдосконалюють внутрішню систему, спрямовану на контроль та моніторинг процесів, що відбуваються у сфері кредитування та повернення боргів.

Однак, зазначені функції досить часто виконують не найдосвідченіші фахівці. Реалії банківського бізнесу України свідчать про те, що моніторингом та контролем наразі займаються працівники, які не мають достатнього досвіду банківської роботи, широкого кола знань та навичок щодо виділення проблеми, її аналізу та вирішення. Широкого розповсюдження набувають випадки, коли моніторингом та контролем якості кредитного портфелю займаються молоді фахівці, згодні працювати за невелику платню, а також працівники, влаштовані на такі відповідальні посади внаслідок певного лобіювання їх інтересів з боку керівництва.

Така практика не може лишатися без негативних наслідків для банківської установи. Адже зацікавлений у розвитку менеджмент повинен розуміти значимість кожного напрямку бізнесу та перейматись питаннями щодо компетентності його кадрів.

Сформувавши якісний професійний колектив, у процесах моніторингу та контролю за кредитними операціями особливу увагу, на наше переконання, банк повинен приділяти проблемам, відображеним у рис. 3.7:

Моніторинг, як форма спостереження за якістю процесів кредитування загалом та погашенням позичальниками кредитної заборгованості зокрема, має передбачати систематичний нагляд кредитними менеджерами банку за процесом кредитування.

Головною метою здійснення банком моніторингу кредитних операцій є своєчасне виявлення передумов виникнення проблемного кредиту, а також розроблення та впровадження комплексних методів відновлення

повноцінного обслуговування позичальником кредитної заборгованості.

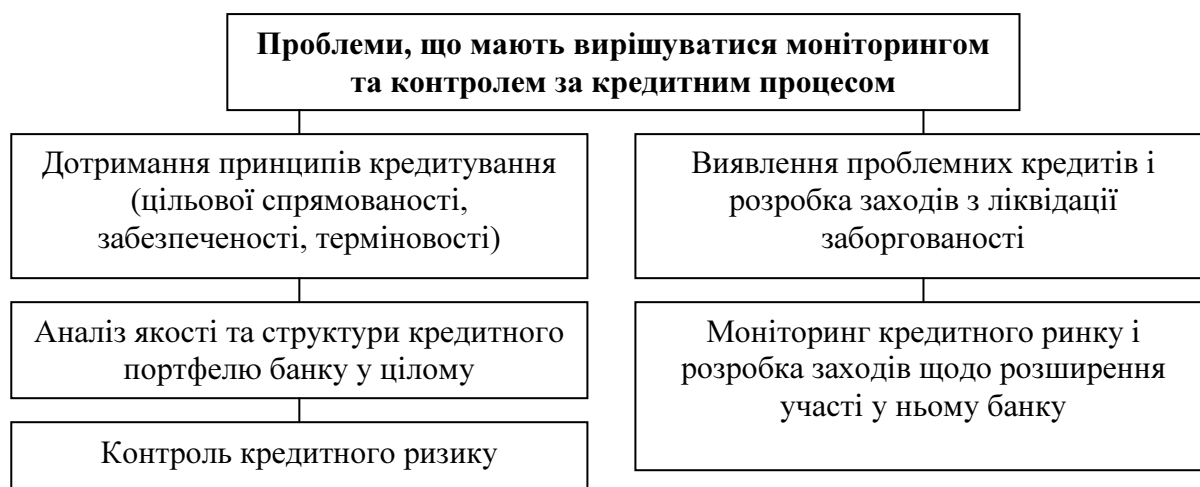

Рис. 3.7 Проблеми, що мають вирішуватися моніторингом та контролем за кредитним процесом

Вимога банківських установ до позичальників щодо своєчасності і повноти погашення кредиту невіддільна від питання постійного контролю за розміром і якістю отриманого забезпечення. Отже, сучасний банк, представлений на території України, має активно контролювати наявність забезпечення, його якість та ліквідність, про що йшлося в даному дослідженні вище.

Проблемний кредит за характером може бути таким, що під впливом наполегливого та ефективного моніторингу з боку кредитора здатний до реабілітації і поступової ліквідації, та відповідно таким, що не підлягає впливу будь-яких факторів. Тому вважаємо, що важливою є вчасна реакція на виникнення перших ознак проблемного кредиту з метою уникнення блокування частини позичкового капіталу у непродуктивних активах.

Особливими передумовами, здатними викликати проблемний кредит, однак такими, що виявляються у процесі якісного внутрішньобанківського моніторингу, є:

– затримка подання передбачених кредитним договором документів (банк має право на отримання будь-якої відповідним чином сформованої інформації про фінансовий стан позичальника);

- уникнення контактів із банком;
- несвоєчасне погашення кредиту та нарахованих відсотків;
- подання недостатньо обґрунтованого клопотання про зміну графіка погашення заборгованості за кредитом;
- подання необґрунтованого клопотання щодо продовження терміну дії договору про споживчий кредит тощо [158].

З'ясувавши передумови виникнення простроченого (чи іншого роду проблемного) кредиту, проводиться аналіз, спрямований на визначення групи позичальників за наведеною нижче класифікацією.

Отже, боржників у банках умовно поділяють на чотири групи;

- перша – це шахраї, до їх числа належить близько 10–15 % неплатників;
- друга – 30 % боржників не повертають кредит через непередбачуване погіршення фінансового становища;
- третя категорія (15–20 %) – «хитруни», перестають платити, розраховуючи на відсутність санкцій і неухважність кредиторів;
- четверта категорія – це 30–40% позичальників просто забувають вчасно здійснювати платежі.

Робота банків з усіма іншими категоріями неплатників ґрунтується на психологічному тиску. Щоб боржники не могли спокійно уникати своїх обов'язків щодо погашення кредитної заборгованості, банком створюється спеціальна вертикаль системи колекшену, що безпосередньо займається стягненням боргів [158].

На підставі виявлених передумов і для запобігання можливості виникнення у майбутньому проблемної заборгованості, менеджмент банківської установи повинен організувати на місцях моніторинг кредитного процесу та спроможності виконання клієнтом договірних зобов'язань перед кредитором відповідно до розробленої автором даного дослідження методології, що наведена в табл. 3.15.

Методологія моніторингу кредитного процесу

Етап	Зміст етапу процесу моніторингу	Заходи, що мають вжитися
1	Поглиблений аналіз поточного фінансового стану позичальника за окремими найбільш вагомими узагальненими показниками	Кредитним менеджером організується збір актуальної інформації щодо фінансово-майнового стану позичальника. Здійснюється ретельний аналіз, виносяться відповідні висновки
2	Аналіз висновків, сформованих у результаті порівняння поточного фінансового стану позичальника з його фінансовим станом на момент прийняття рішення про надання кредиту чи його реструктуризацію	Співставлення поточного фінансово-майнового стану позичальника з тим, що мав місце на етапі видачі кредиту. Аналіз отриманої інформації. Розгляд питання щодо доцільності проведення реструктуризації боргу та шляхів співпраці з конкретним позичальником
3	Обґрунтування подальших перспектив формування рівня платоспроможності позичальника і оформлення відповідних висновків	Визначення ступеню вірогідності виконання позичальником боргових зобов'язань належним чином. З'ясування питання щодо можливої неспроможності у подальшому дотримуватись вимог кредитного договору. Аналіз питань щодо системності отримання доходів позичальником
4	Розробка напрямів подальшої роботи щодо погашення заборгованості за кредитним договором	Узагальнення отриманої інформації, аналіз висновків. Вирішення, за необхідності, питань щодо вектору діяльності компетентних підрозділів у напрямку стягнення прострочених чи іншого роду проблемних боргів

Зауважимо, що застосовуючи запропоновану методологію моніторингу процесів кредитування, банківська установа матиме актуальну інформацію щодо їх якості і, як наслідок, буде мати змогу оперативного та адекватного реагування на їх зміну.

У разі відхилення від терміну повернення, обговореного у кредитному договорі, чи запланованого графіка погашення по кредиту, а також у випадку інших негативних змін у стані позичальника пропонуємо переводити кредит у розряд «Спеціальний контроль». Після чого має використовуватися наведена нижче процедура роботи над поверненням кредиту.

Банк може утримувати кредит у статусі «Спеціальний контроль» упродовж певного обмеженого періоду часу (нами пропонується

використання 10 днів як такого строку, що має бути достатнім для проведення необхідних банківських процедур). У цей період банком розглядаються різноманітні варіанти вирішення проблеми. Якщо після закінчення зазначеного терміну проблема не буде усунута, однак наявні підстави очікувати повернення кредиту, то кредитний договір класифікується як проблемний і проводиться робота щодо повернення такого боргу, якщо ж таких підстав немає, то кредит варто класифікувати як безнадійний і вживати заходи щодо ліквідації заборгованості альтернативними шляхами (списання за рахунок страхового резерву, продаж зовнішнім стягувачам, тощо). У обох випадках кредит переходить зі сфери контролю кредитної адміністрації до центрального чи територіального підрозділу по роботі з проблемними активами.

З'ясувати всі ці обставини та провести якісний, оперативний та виважений контроль за зазначеними процесами можуть внутрішні підрозділи моніторингу банку, що діють виключно у межах чинного законодавства, директив головного банку та внутрішньої нормативної бази.

Нормативною базою для проведення кредитного моніторингу є внутрішні документи банку з питань здійснення моніторингу – це правила, програми, методики, інші документи з питань моніторингу, затверджені банком згідно з вимогами законодавства України, а також Національного банку України [151].

Зауважимо, що з метою якісного проведення роботи у сфері здійснення ризикованих операцій, банк зобов'язаний розробити затвердити, а також впровадити такі окремі внутрішні документи з питань здійснення фінансового моніторингу, що мають оновлюватися на постійній основі з урахуванням змін до законодавства України, а також подій, що можуть вплинути на певні ризики банківської установи:

- Правила внутрішнього моніторингу банку;
- Програму ідентифікації та вивчення клієнтів банку;
- Програму здійснення моніторингу за певним напрямом діяльності

банку у процесі обслуговування клієнтів (розрахункових та касових операцій, вкладних (депозитних) операцій, валютних операцій, операцій з використанням спеціальних платіжних засобів, операцій з цінними паперами, кредитних операцій тощо). За кожним напрямом діяльності банку розробляється окрема програма:

- Програма стягнення проблемної заборгованості банку;
- Програма навчання та підвищення кваліфікації працівників банку.

Окрім напрацювання нормативної бази, що належним чином регулювала б моніторингові процеси у банківській установі, окремої уваги потребує впровадження у сучасних умовах діяльності банківського бізнесу новітніх форм протидії ризикам, пов'язаним з фінансовими ресурсами.

У процесі дослідження ми дійшли висновку, що, всіх боржників банку можна розділити на чотири умовні групи. Окремою групою, досить значною за обсягами, є шахраї. Як свідчать статистичні дані банківської системи України, найскладніше банкам повертати борг від шахраїв – у найкращому випадку вдається повернути 10–15% кредитів. На нашу думку, такий стан багато в чому пов'язаний з неефективністю банківського моніторингу за даним напрямом в банківській системі України. Шахраї сприймаються не як потенційний об'єкт для протидії та боротьби, а скоріше, як неминуче зло, збитки від існування котрого простіше просто списати на витрати діяльності банківської установи.

Очевидно, що такий підхід є невірним та вимагає корекції. Перспективною формою протидії шахрайству у сфері кредитування, що активно використовується банками розвинених країн, є так званий фрод-моніторинг інформації, отриманої банківською установою під час ведення бізнесу. Нижче детально розглянемо суть зазначених заходів.

Фродом (англ. «fraud») називають шахрайство, що проявляється у несанкціонованих діях та неправомірному використанні банківських ресурсів. Фрод-моніторинг – обов'язкова складова превентивних заходів у боротьбі з шахрайством, причому як зовні, так і всередині банку. Це

моніторинг усієї інформації, вхідної та вихідної, на предмет виявлення зловмисних дій. Акцентуємо увагу на тому, що фрод-моніторинг є чи не найпершим кроком банківської установи, що має бути здійснений при проведенні кредитних операцій у процесі кредитування задля уникнення внутрішніх ризиків.

В Європі переважна частина провідних банків передають функцію фрод-моніторингу аутсорсинговим компаніям. Для оцінки клієнтських запитів на предмет шахрайств прийнято звертатися до спеціалізованих компаній. По-перше, подібні структури, як правило, консолідують інформацію по декількох банках, що дозволяє вберегти від небезпеки тих, на кого атака поки не розпочалася. По-друге, такі спеціалізовані організації мають у своєму штаті висококваліфікованих аналітиків, які за результатами аналізу всіх даних про шахрайство, роблять прогнози щодо розвитку схем атак і пропонують конкретні заходи протидії. Втім використання даного підходу може нести у собі додаткові ризики, оскільки робота партнера прямо впливає на бізнес банку. Неякісний сервіс може призвести до негативних наслідків аж до перерв у роботі. Крім того необхідно враховувати питання щодо збереження банківської таємниці, адже, безумовно, у даному випадку воно стоїть досить гостро.

Як свідчить практика українського банківського бізнесу, фрод-моніторинг в Україні є безсистемним і не представляє собою певної комплексної системи. Як правило функції фрод-моніторингу покладаються на підрозділи ІТ та служби безпеки, чи на кваліфікованих фахівців.

У той же час на сьогодні банківські установи вже готові до розробки і впровадження комплексних систем фрод-моніторингу. Переважна їх частина вже усвідомила необхідність створення подібних систем у боротьбі із шахрайствами. Але технічно, технологічно, а головне методологічно банківські системи до подібних впроваджень готові неналежно. Більшість автоматизованих банківських систем не мають необхідної інформації та потрібних інструментів для інтеграції з системою фрод-моніторингу.

Дистанційні канали банківського обслуговування вимагають доопрацювання, вони не можуть надавати якісну інформацію про джерело повідомлення. До того ж, у багатьох банках досі немає якісно працюючої системи ризик-менеджменту, котра б могла переводити ризики у гроші. Деяким простіше використовувати варіанти страхування збитків, ніж боротися з ризиками превентивними методами. Головним же фактором, що стримує впровадження комплексних систем фрод-моніторингу у діяльність банківських установ України, на нашу думку, є відсутність адаптованих до реалій національної банківської системи методологій – починаючи від інституціонального забезпечення даного процесу, закінчуючи технологічними картами конкретного етапу процесу фрод-моніторингу.

Спробуємо визначити ключові аспекти методології фрод-моніторингу у банківських установ України.

Перш за все відзначимо, що фрод-моніторинг базується на визначенні поведінкової моделі користувача і формальних (статичних) правилах. У випадку з інсайдером (співробітником банку) мова йде про чітко визначені моделі роботи співробітника відповідно до посадової інструкції. За загальним правилом відомо, з якими документами, програмами та системами, в якому обов'язі працює той чи інший співробітник. Коли виявляється будь-яке відхилення (аномалія у поведінці) – це привід для додаткового контролю. Наприклад, зазвичай людина обробляє 100 заявок на видачу кредиту, проте раптом обробила їх у кількості 250. Або різко збільшився обсяг схвалених співробітником кредитів по сумі. Це є підставою для проведення перевірки – чи не є такі аномалії результатом здійснення або підготовки до проведення шахрайських дій.

У випадку, якщо кредитний менеджер вирішив видати кредит «своїй» людині, щоб вона його могла не повертати, повинні діяти кредитні аналітики та служба безпеки. Фрод-моніторинг допоможе виявити відхилення від типового робочого процесу даного кредитного менеджера, якщо таке матиме місце. Такі впровадження, на нашу думку, убезпечать банківські установи від

ризиків неповернення кредитних заборгованостей з боку позичальників.

З огляду на викладене, пропонуємо впроваджувати банківським установам України фрод – моніторинг у повсякденній діяльності по протидії погіршенню якості кредитного портфелю. З цією метою, на нашу думку, необхідно до штатного розкладу банку долучити окремий підрозділ, до компетенції котрого буде входити робота з моніторингу та протидії ризикам у вигляді несанкціонованого доступу до банківських ресурсів.

Штат підрозділу не має бути занадто великим. Вважаємо, що окрім керівництва даного відділу (управління) необхідно долучити таку кількість співробітників, щоб один фахівець з фрод – моніторингу міг контролювати портфель кредитування за обсягами 15 – 25 млн. гривень. Якщо ж клієнтів у даному сегменті замало з причини великих обсягів їх кредитування, то фахівець з фрод – моніторингу має обслуговувати портфель кредитів не за сумою, а за кількість позичальників. На наше переконання, зазначений спеціаліст у робочому режимі може моніторити 50 – 100 клієнтів сегменту роздрібногo чи мікробізнесу, або ж 10 – 15 клієнтів, які є представниками малого чи корпоративного бізнесу.

Такий підхід чітко визначить навантаження на кожного спеціаліста з фрод – моніторингу та забезпечить якісне виконання ним покладених функціональних обов'язків.

Окрему увагу варто приділити порядку створення та функціонування підрозділу фрод – моніторингу. На рис. 3.8 наведено ключові аспекти створення такого відділу/управління та напрями його функціонування.

Окремо зауважимо, що підрозділ внутрішньобанківського фрод – моніторингу має підпорядковуватись керівнику вертикалі на пряму колекшену. Однак, він повинен здійснювати свою діяльність у постійній взаємодії з підрозділами внутрішньобанківської безпеки з метою уникнення стресових ситуацій для банківської установи, а також задля недопущення діяльності банку, що у подальшому може призвести до негативних наслідків у фінансово-економічній безпеці, репутації, а також у послабленні зовнішніх

позицій.

Не викликає сумнівів, що поточна ситуація зі зростанням проблемного портфелю банківських установ склалася з причини неналежної уваги менеджменту банків до потенційних клієнтів-шахраїв. Видані позики або не обслуговуються позичальниками взагалі, що прямо вказує на шахрайство, або ж обслуговуються впродовж двох-трьох місяців після видачі з метою прикриття злочинних намірів позичальника щодо неповернення боргу.

Рис. 3.8 Ключові аспекти щодо створення та функціонування внутрішньобанківського підрозділу з фрод – моніторингу

Саме застосування наведеного вище виду моніторингу сприятиме запобіганню злочинних посягань з боку потенційних клієнтів банківської установи, а також не допустить службових зловживань з боку персоналу.

Розглядаючи систему внутрішньобанківського моніторингу у ракурсі управління проблемними кредитами банківських установ, необхідно також

зупинитися на питаннях щодо проведення аудиторського контролю.

Відповідно до Закону України «Про аудиторську діяльність» банки підлягають обов'язковому аудиту для підтвердження достовірності та повноти річного балансу і звітності [136]. При чому замовником аудиту виступає сам банк і він же оплачує надані аудиторські послуги відповідно до договору між банком і аудиторською фірмою (аудитором). Діяльність комерційних і приватних банків контролюється Національним банком України шляхом проведення контрольних тематичних перевірок.

Виділяють два види банківського аудиторського контролю: зовнішній та внутрішній.

Зовнішній аудит банку – це визначення стану банку на основі перевірки правильності складання та підтвердження достовірності балансу, обліку прибутків та збитків, аналізу стану обліку, відповідність обліку та дій банку вимогам чинного законодавства, дотримання рівності прав акціонерів (учасників) при розподілі дивідендів, голосуванні, наданні прав на придбання нових акцій та підготовка висновків для надання інформації керівництву, акціонерам (учасникам) банку та іншим користувачам [41]. Такий вид аудиту прямо застосовується для моніторингу процесів стягнення проблемних боргів у банківському секторі України. Аудитором з'ясовуються питання щодо дотримання кредиторами чинного законодавства держави, директив головного банку країни, прав та свобод громадян, тощо. Крім іншого встановлюється співвідношення між обсягом загального кредитного портфелю банку та його проблемними активами.

Внутрішній аудит банку – це незалежна експертна діяльність аудиторської служби банку для перевірки і оцінки адекватності та ефективності системи внутрішнього контролю та якості виконання посадових обов'язків співробітниками банку [41]. Він здійснюється періодично і тільки спеціалістами-аудиторами з конкретної теми (об'єкта). Внутрішній аудит передбачає отримання у документальній формі процедур і опису методів, що застосовуються банком для здійснення внутрішнього контролю.

Внутрішній аудит банку покликаний з'ясувати ступінь відповідності дотримання конкретними виконавцями положень документів, що регламентують певний вид бізнесу. Крім того, перевірки банківським аудитом вертикалі бізнесу колекшену покликані негайно вказати менеджменту організації на наявні проблеми та прорахунки, зацентувати увагу на наслідках, що можуть мати місце у разі несвоєчасної реакції на обставини, що виявляються. Саме аудитор покликаний відобразити реальний стан справ у певному напрямку бізнесу та стимулювати компетентних керівників вертикалі до необхідних адекватних впроваджень.

Наразі у більшості українських банків внутрішній аудит обмежується лише контролем правильності ведення бухгалтерського обліку й відповідності вимогам нормативних документів, а також здійсненням комплексних перевірок філій. Слід зауважити, що у світовій банківській практиці склалося значно ширше розуміння цілей внутрішнього аудиту.

Внутрішньобанківський аудит в Україні потребує подальшого розвитку, що викликано, по-перше, тим, що ця функція існує в усіх відомих західних банках і, по-друге, її наявність у банках офіційно рекомендована у липні 2000 року Базельським комітетом із банківського нагляду згідно з документом «Внутрішній аудит у банку й взаємовідносини наглядових органів і аудиторів» [55]. Крім того, в українській банківській практиці наявність служби внутрішнього аудиту у банківській установі є обов'язковою умовою отримання ліцензії на здійснення банківської діяльності. У 2001 р. створено Всеукраїнський інститут внутрішніх аудиторів України.

У рис. 3.9 відобразимо основні завдання внутрішнього аудиту банків відповідно до його сучасної концепції. Разом з тим, варто акцентувати увагу на необхідності чіткого усвідомлення того факту, що внутрішній аудит не повинен бути залучений у рутинний процес контролю за повсякденними операціями банку, а має працювати передусім над оцінкою систем, процесів і процедур.

Рис. 3.9 Основні завдання внутрішнього аудиту банків України

В основі сучасної концепції внутрішнього аудиту лежать такі принципи:

- 1) принцип неперервності;
- 2) принцип незалежності;
- 3) принцип наявності повноважень [15].

Внутрішній аудит у банку має бути неперервним. Вище керівництво банку повинне забезпечувати дію підрозділу внутрішнього аудиту, що відповідає розмірам банку та його профілю операцій. Внутрішньобанківський аудит повинен бути незалежним від підрозділів банку, котрі він зобов'язаний перевіряти.

В Україні внутрішній аудит підпорядковується, як правило, виконавчому керівництву банку (голови правління або одному із заступників), що значно зменшує ефективність його роботи.

У західних банках внутрішній аудит зазвичай перебуває у прямому підпорядкуванні Раді директорів. Внутрішній аудит банку має бути самостійною структурою, покликаною забезпечити керівництво банку правдивою інформацією, а також допомогти оптимізувати роботу всіх підрозділів банку.

Визначимо основні відмінності внутрішнього аудиту у розвинених

країнах від вітчизняного підходу.

Перша відмінність полягає у розумінні самого завдання аудиту. В Україні аудиторів досить часто сприймають як свого роду «ревізорів», з традиційним до них відношенням, а у країнах з розвинутою економікою це, скоріше, спосіб інформування потенційних клієнтів або інвесторів. Аудитор видає висновок і тим самим підтверджує, що у банку все гаразд.

Друга відмінність – у самій специфіці аудиту за кордоном. Міжнародні аудитори не лише перевіряють правильність ведення документації, але і досить глибоко вникають у саму суть діяльності фінансової установи.

Окрім цього, будь-який міжнародний аудитор при виявленні помилок обов'язково дає професійні рекомендації по їх усуненню. Все це пояснює досить високу ціну подібних послуг. І якщо потужні українські банки і раніше проводили такі перевірки, то для багатьох невеликих банків України, обслуговуючих інтереси того або іншого холдингу, така ціна здається високою [167].

Однією з найважливіших функцій внутрішнього аудиту є всебічна оцінка ризик-менеджменту банку. Комерційні банки мають складну багаторівневу систему ризиків. Ризики, з котрими стикаються різні підрозділи часто суттєво відрізняються.

Профілактика та диверсифікація ризиків входять у систему управління банківськими ризиками, що у розвинених країнах реалізує внутрішній аудит.

Нижче розглянемо проблеми банківського аудиту на сучасному етапі розвитку вітчизняного банківського сектору, а також запропонуємо можливі шляхи їх розв'язання.

Таблиця 3.16

Проблеми аудиту банківського сектору України та шляхи їх вирішення

Актуальна проблема	Можливий шлях розв'язання
Невірне розуміння суті аудиту	Проведення роз'яснювальних робіт з персоналом
Дефіцит кваліфікованих кадрів	Підвищення кваліфікації осіб, які вже мають практичний стаж аудиторської діяльності, шляхом проходження ними обов'язкових короткострокових курсів

Продовження табл.3.16

Нормативно-правове забезпечення знаходиться на стадії розробки, а наявне використовується банками недостатньо і поверхово	Необхідно вводити нові нормативні акти та вдосконалювати існуючі
Недостатнє наукове опрацювання	Необхідне ґрунтовне наукове опрацювання усього комплексу питань, пов'язаних із внутрішнім аудитом, виокремлення і вчасне вирішення існуючих проблем у цій сфері
Банки не приділяють достатньої уваги системному аналізу, діагностиці та прогнозуванню діяльності	Удосконалення системи проведення аудиту

Для підвищення конкурентоспроможності українських банків на національному та зарубіжному ринках необхідно вдосконалювати процес внутрішнього аудиту у комерційних банках. Це дасть змогу: мати впевненість керівництва та зацікавлених сторін у надійності банківської установи; вчасно виявляти існуючі проблеми та попереджати їх появу; мінімізувати можливі ризики.

Банк, перш за все, повинен бути надійним та стабільним, а для досягнення цього завдання спрямовується дія системи аудиту, зокрема внутрішнього.

Іншими словами, сьогодні вимагає проведення настільки ефективного аудиту, котрий би давав змогу не лише виявляти проблеми та прорахунки у банківських операціях, але й зміг би забезпечити недопущення цього у майбутньому, а також виявляв би резерви підвищення ефективності роботи установи.

Дослідження свідчить, що важливим механізмом моніторингу кредитних процесів загалом, а також проблем стягнення боргів зокрема є застосування банківськими установами підрозділів комплаєнсу.

Комплаєнс (англ. Compliance – згода, відповідність; виходить із дієслова to comply – відповідати) – дія у відповідності із запитом чи вказівкою.

У нинішній час комплаєнс є напрямом професійної діяльності, що принесена до національних організацій потужними західними компаніями.

Наразі цей напрям діяльності існує переважно у фінансово-банківській сфері. Комплаєнс-контроль визначається як контроль відповідності банківської діяльності на фінансових ринках діючому законодавству у цій галузі.

До основних напрямів діяльності комплаєнс-підрозділу відповідно до сучасних європейських стандартів необхідно віднести наступні (рис.3.10):

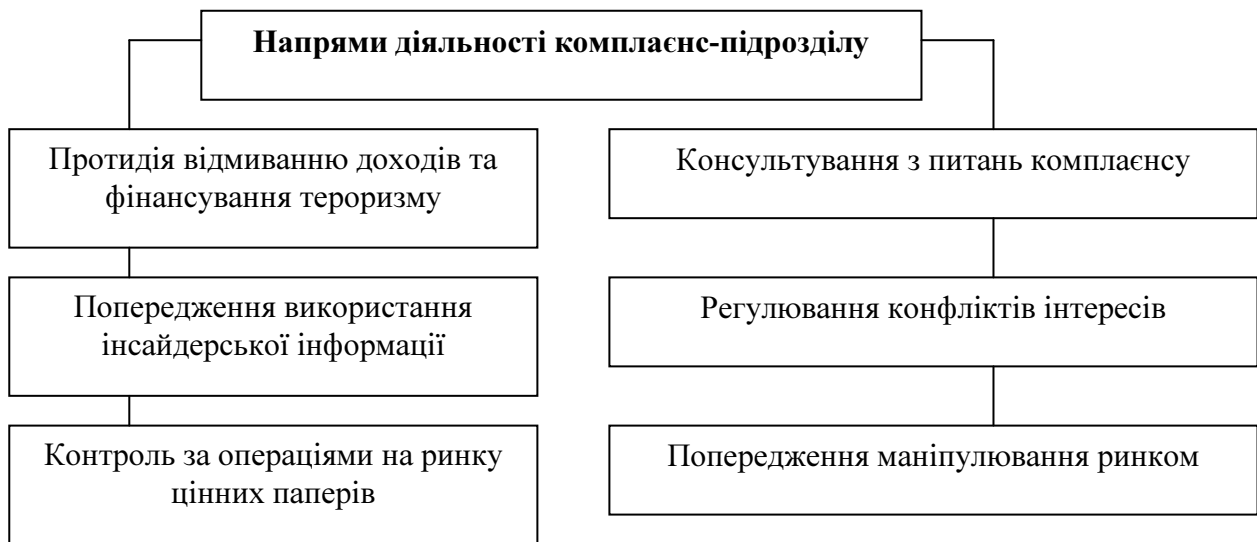

Рис. 3.10 Основні напрями діяльності комплаєнс-підрозділу

Безумовно, в європейських банківських установах обов'язки комплаєнс-підрозділів мають більш широкую спрямованість, ніж в Україні.

До обов'язків комплаєнсу можуть відноситись, зокрема, контроль за відповідністю структури корпоративного управління вимогам регулятора, контроль за реєстрацією уповноважених осіб у реєстрі регулятора, контроль банківських технологій, тощо.

В умовах фінансової кризи окремої уваги заслуговує діяльність комплаєнс-підрозділів щодо моніторингу та контролю за дотриманням наявних заборон кредитної організації по угодам позик, моніторингу рівня ліквідності та статусу рейтингів кредитної установи, у тому числі рейтингу корпоративного управління (за його наявності).

З метою більш детального висвітлення основних функцій повноцінних підрозділів комплаєнсу у банківському секторі держави, висвітлимо їх у таблиці 3.17.

Основні функції повноцінного підрозділу комплаєнсу банку

Функція підрозділу	Суть функції
Розробка внутрішніх політик та процедур комплаєнсу для співробітників	Нормотворча діяльність, спрямована на закріплення правил поведінки персоналу під час виконання певних обов'язків (Політика по комплаєнсу, Кодекс корпоративної поведінки, Положення про добросовісне обслуговування клієнтів, Політика по врегулюванню конфлікту інтересів, Положення про скарги клієнтів, Політика інформування про порушення)
Управління комплаєнс-ризиком	Моніторинг, оцінка та управління комплаєнс-ризиком у відповідності до внутрішніх методик оцінки
Моніторинг змін законодавства та відповідність внутрішньої нормативної бази	Моніторинг законодавства країни та інформування відповідних підрозділів установи про необхідність внесення змін до внутрішніх нормативних документів. Проведення моніторингу відповідності внутрішньої нормативної бази чинному законодавству та стандартам
Протидія легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, а також фінансуванню тероризму	Забезпечення контролю над процесом перевірки нових клієнтів та подальшого моніторингу профілю та угод клієнтів
Регулювання конфліктів інтересів та попередження використання інсайдерської інформації	Відповідальність за встановлення інформаційних бар'єрів всередині установи. Працівникам інвестиційно-банківського напряму заборонено передавати трейдерам приватну інформацію щодо параметрів інвестиційних угод. Комплаєнс контролює розмежування доступів співробітників, розподіл локальних мереж та обмін електронними повідомленнями у підрозділах
Консультації бізнес-підрозділів	Консультації бізнес-підрозділів з питань застосування нормативних документів регулятора
Проведення тренінгів співробітників щодо дотримання політик та процедур комплаєнсу	Зазвичай тренінги проводяться самостійно або спільно з підрозділами по роботі з персоналом у різноманітних формах (особиста присутність, роздача друкованих матеріалів, тестування, web-тренінги, тощо)
Посередницькі функції при взаємодії з фінансовим регулятором	Комплаєнс підтримує взаємодію підрозділів компанії з регулятором, у тому числі під час перевірок з боку регулятора, а також контролює процес листування з ним

В умовах фінансової нестабільності логічним є делегування менеджментом банківських установ підрозділам комплаєнсу все більш широкого кола повноважень. Практика сучасного банківського бізнесу загалом, а також проблематика напряму колекшену зокрема свідчить про те, що виконання функцій підрозділами комплаєнсу по перевірці якості наявних та потенційних клієнтів, партнерів банку, охоронних та колекторських

організації, постачальників оперативної інформації є вкрай актуальним та необхідним при досягненні стратегічних цілей банківської установи. Розроблені на базі цього рекомендації збережуть стабільність банку та застережуть від втрат позицій у ключових рейтингових показниках.

Внутрішньобанківський моніторинг обов'язково має включати у себе і контроль підрозділами бухгалтерського обліку над процесами щодо стягнення банківською установою дебіторської заборгованості на власну користь з інших суб'єктів кредитних чи інших правовідносин [18].

Чинним законодавством передбачений обов'язок учасників спірних судових процесів сплачувати судовий збір на користь держави під час звернення до суду. Позивач, за загальним правилом, самостійно сплачує зазначений збір. Однак, у разі потреби, просить суд покласти обов'язок щодо сплати судового збору на відповідача.

Отже, під час ведення претензійно-позовної роботи банківської установи зі стягнення проблемних боргів з позичальників у переважній більшості випадків банк самостійно сплачує судовий збір при зверненні до суду. Однак, рішенням суду закріплюється обов'язок відповідача (позичальника) відшкодувати зазначені витрати банку.

Найчастіше клієнт не поспішає відшкодувати витрати банківської установи при сплаті судового збору під час звернення до суду. На практиці зазначені кошти відшкодовуються боржником завдяки примусовому стягненню боргу підрозділами державної виконавчої служби.

Проте, обов'язок щодо моніторингу зазначених відшкодувань у середині банківської установи покладений на бухгалтерію і, у разі не проведення активної роботи у цьому напрямку, може призвести до значних втрат банку.

Тому, практика підрозділів стягнення у сучасних умовах банківського бізнесу відпрацьована таким чином, що при добровільному чи примусовому стягненні боргу з позичальника після винесення судом рішення на користь кредитора, найперші надходження коштів у якості скорочення боргу

спрямовуються на ліквідацію дебіторської заборгованості.

Роль бухгалтерських підрозділів у моніторингу процесів стягнення проблемних боргів полягає і у контролі за відшкодуванням коштів, витрачених банківською установою на проведення незалежної оцінки предмету застави чи іпотеки на етапі примусового стягнення боргу з позичальника.

У даному контексті йдеться про те, що після винесення судом рішення щодо стягнення з позичальника певного кредитного боргу, банківська установа ініціює початок примусового повернення коштів на власну користь силами підрозділів ДВС.

Одним з найбільш дієвих шляхів відшкодування боргу є примусова реалізація предмету застави (іпотеки). Однак, примусові торги з продажу заставного майна не можуть відбуватися за ціною, визначеною кредитором, позичальником чи торгуючою організацією. Постановою державного виконавця залучається акредитований незалежний експерт, який має право на проведення такого роду оцінки реальної вартості об'єктів.

Не викликає сумнівів, що реальна вартість заставного майна може бути як меншою за залишок боргу клієнта перед кредитором, так і у разі перевищувати його. Безумовно, останній варіант забезпечує стягнення боргу кредитором у повному обсязі, а інший – спонукає стягувача до пошуку додаткових шляхів повернення боргу.

Отже, при призначенні незалежного експерта державним виконавцем ним одночасно ставиться питання відносно стягнення щодо можливості авансування витрат на проведення експертизи. Зацікавлена у мобільному поверненні кредитних коштів банківська установа авансує зазначені вище заходи.

З цього моменту перед банківською установою постає питання щодо повернення коштів позичальником, що не були прямо надані йому в якості кредиту, проте витрачені кредитором у процесі примусового відстоювання власних прав за кредитним договором чи договором застави/іпотеки

відповідно до чинного законодавства України.

Зауважимо, що вагомість такого моніторингу та вжиття заходів з повернення дебіторської заборгованості в умовах посткризових явищ набуває все більшої актуальності. У рис. 3.11 наведемо приклад витрат банку під час звернення до суду та проведення експертної оцінки заставного майна:

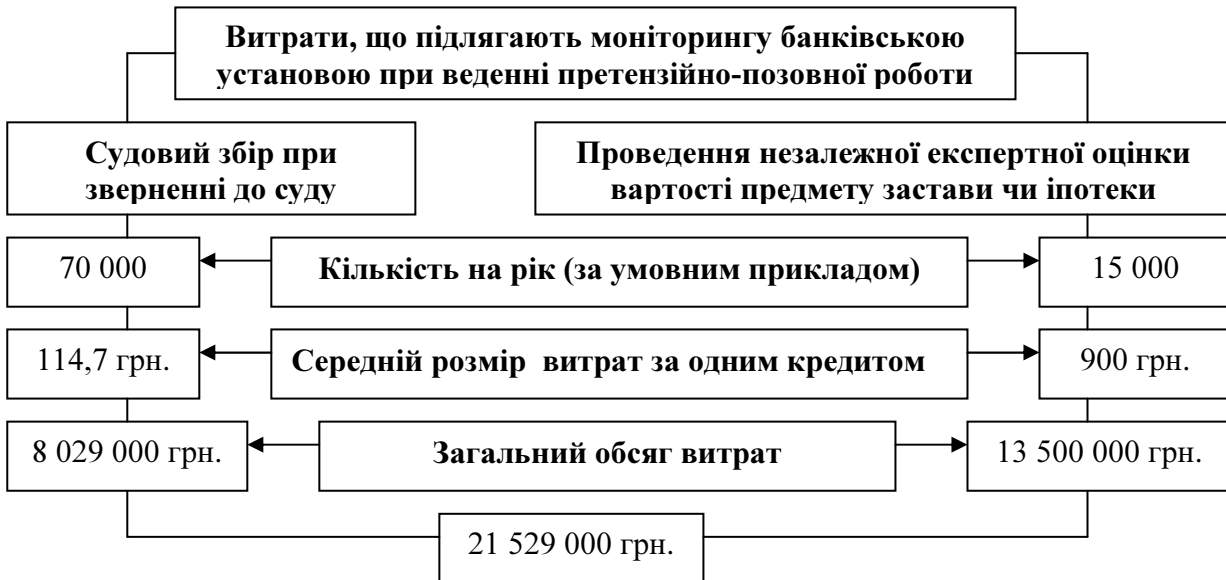

Рис. 3.11 Витрати банківської установи, необхідні до повернення позичальником у ході примусового стягнення боргу

Фактично контролем за відшкодуванням боржником витрат банку на проведення незалежної експертизи займається підрозділ Hard-колекшен. Однак обов'язок щодо моніторингу процесів з повернення таких коштів всередині банківської установи покладений на центральні або територіальні бухгалтерські підрозділи.

З огляду на значний обсяг витрат банківської установи при поверненні проблемних боргів у примусовому порядку, автор дослідження переконаний в абсолютній доцільності внутрішньобанківського моніторингу зазначених процесів та витрат на них, адже неналежна увага даному напрямку роботи, серед іншого, призведе до збитків, що зможуть похитнути стабільність банківської установи.

Окрім зазначених витрат банківська установа витрачає великі обсяги коштів на автотранспорт та його утримання, комунікації, поштові послуги, оренду службових приміщень та місць зберігання арештованого майна,

охорону певних об'єктів та цінностей у процесах стягнення.

Підсумовуючи проведені дослідження, у рис. 3.12 відобразимо комплекс моніторингових заходів, спрямованих на протидію банківським ризикам, що мають впроваджуватись на даному етапі розвитку банківського бізнесу:

Рис. 3.12 Моніторингові заходи, необхідні до впровадження при оцінці якості кредитного портфелю та кредитних процесів

Отже, не надання належної уваги питанню стосовно витрат банківської установи, не достатній контроль та моніторинг процесів повернення проблемних боргів, на нашу думку, спричинить наслідки, що приведуть до втрати активів банку, його стійкості, репутації та спроможності активного розвитку. Тому, пропонуємо у повсякденному процесі кредитування та оцінки якості кредитних процесів враховувати інформацію, отриману від підрозділів, що безпосередньо не виконують функцій з повернення боргів,

проте докладають вагомих зусиль на шляху досягнення стратегічних цілей банківської установи [18].

Проведене нами дослідження засвідчило факт того, що внутрішньобанківський моніторинг якості кредитного портфелю та процесів стягнення стає все більш актуальним за умов кризового та посткризового етапу розвитку економіки.

Запровадження банками України комплексу заходів із всебічного аудиту кредитних процесів, якісно організованого та реалізованого комплаєнс-контролю, а також бухгалтерського впливу на процеси повернення боргів позичальниками стає важливим та таким, від котрого залежить фінансово-економічна безпека установи, а також можливість впевненого та активного розвитку в умовах досить жорсткої конкуренції.

3.3. Оцінка рентабельності проблемних кредитів банку

Якісне управління кредитним портфелем банківських установ взагалі та проблемної його частки зокрема потребує вжиття вичерпних заходів з оцінки якості обслуговування позичальниками кожного кредитного договору.

Аналіз, проведений у попередніх підрозділах показав, що існуючі банківські стратегії управління проблемними боргами є недостатніми та непрофесійними. Банківські установи фактично не вживають адекватних реальним обставинам заходів з управління портфелем проблемних кредитів, застосовуючи власні сили та інструменти.

Уникаючи зайвих витрат часу та фінансових ресурсів, банки, що представлені на території України, обирають «найпростіший» для себе шлях звільнення від баласту проблемних боргів. Хибність існуючих підходів при управлінні проблемними активами банківськими установами полягає у бажанні скоротити проблемний портфель шляхом продажу певного його сегменту зовнішнім стягувачам. Підставою для цього невірною кроку

нерідко стає саме неякісна та поверхова оцінка рівня проблемності кредитної угоди, а також невиваженість рішення щодо обсягів рентабельності проблемного кредиту чи певної категорії позик.

Якість кредитного портфелю, у тому числі проблемного, визначається банківськими установами з врахування певних критеріїв, висвітлених на рис.3.13:

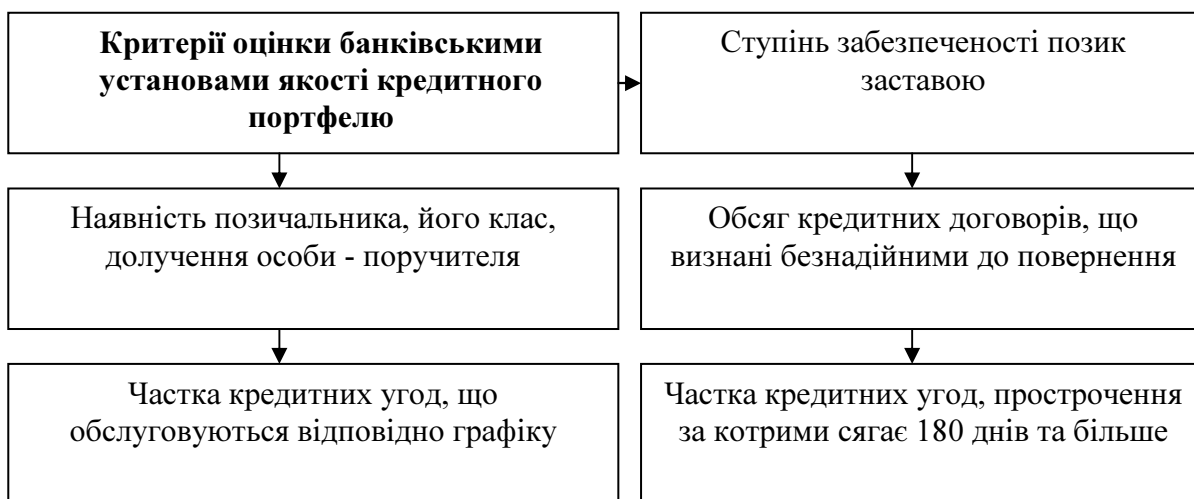

Рис. 3.13 Критерії оцінки банківськими установами якості кредитного портфелю

Така схема оцінки якості кредитного портфелю банківської установи не висвітлює всі показники, що впливають на «чистоту» та дохідність портфелю кредитування.

На нинішньому етапі розвитку бізнесу банківських установ з наряду кредитування, при вирішенні питання якості обслуговування позичальниками кредитних угод, чи не найвагомішим критерієм оцінки є кількість днів прострочення.

Банки зважають на цей показник у першу чергу та враховують його впродовж усього терміну супроводження кредитного договору.

У таблиці 3.18 відобразимо наявні категорії прострочень кредитних договорів за загальноприйнятою практикою.

Наведене свідчить, що у системі показників оцінки якості кредитного портфелю чи його проблемної складової відсутній показник рентабельності.

Розподіл прострочених кредитних договорів за показником DPD

Корзина прострочення «Bucket»	Кількість днів прострочення «DPD»	Увага банку до угоди
Current – кредит у графіку	0	Низька. Кредит супроводжується у робочому режимі
1	1-30	Низька. Активність вертикалі колекшену слабка. Позичальнику надсилаються листи про наявне прострочення за кредитним договором
2	31-60	Середня. Активізуються підрозділи збору на ранніх стадіях
3	61-90	Значна. До процесів стягнення долучаються внутрішньобанківські підрозділи пізнього збору
4	91-120	Висока. Активно застосовуються інструменти колекшену
5	121-150	Висока. Розгортається потужна претензійно-позовна робота банківською установою. Подається позов до суду
6	151-180	Висока. Стягнення боргу у примусовому порядку
7	180 +	Найвища. Вирішуються питання щодо зміни стратегії збору, доцільності подальшого супроводження кредитної угоди власними силами, списання боргу за рахунок страхового резерву, тощо

Такий стан справ має місце з причини не надання менеджментом банківських установ належної уваги питанням дохідності як окремої кредитної угоди, так і рентабельності кредитних операцій загалом.

Результатом такої недосконалості в оцінці якості кредитного портфелю стає прийняття менеджментом фінансової установи невірних управлінських рішень у процесах кредитування, а також у стягненні проблемних боргів. Адже, з'ясувавши належним чином ступінь рентабельності тієї чи іншої кредитної операції, банківська установа отримує змогу прийняти вірне рішення щодо подальшої лінії співпраці з клієнтом, доцільності пропозицій позичальнику окремих банківських продуктів, перспектив врегулювання питань щодо погашення боргу прогресивними методами з мінімальними для кожної зі сторін втратами.

Ретельний аналіз майбутнього прибутку і потенційних виробничих витрат дозволяє суб'єктам господарювання (підприємствам) не лише

розумно будувати свій бізнес, а й приймати правильні рішення щодо вкладення інвестиційних коштів. Рентабельність інвестицій – ефективний показник прибутковості компанії і вирішальний фактор для майбутніх інвесторів. Аналіз рентабельності, поряд з оцінкою фінансової забезпеченості, є необхідним аспектом аналізу та іноді й достатнім для того, щоб запевнити кредиторів у тому, що їх інвестиційні доходи будуть високими або навпаки низькими. Але у будь-якому випадку, щоб зробити ті чи інші висновки, буває достатньо аналізу фінансової забезпеченості та аналізу рентабельності. Показники рентабельності дають уявлення про прибуток на вкладений капітал, відбиваючи рівень прибутковості тих чи інших вкладень [119].

З метою більш глибокого розуміння проблематики рентабельності бізнесу взагалі, а також кредитного зокрема, пропонуємо визначити поняття «рентабельність». Рентабельність (rentabel – прибутковий, дохідний), показник економічної ефективності виробництва на підприємствах. Комплексно відображає використання матеріальних, трудових і грошових ресурсів [115].

Рентабельність вимірюється за допомогою цілої системи відносних показників, що характеризують ефективність роботи підприємства у цілому, прибутковість різних напрямів діяльності (виробничої, комерційної, інвестиційної і т. д.), вигідність виробництва окремих видів продукції (робіт, послуг). Показники рентабельності більш повно, чим прибуток, характеризують остаточні результати господарювання, тому що їх величина відображає співвідношення ефекту з вкладеним капіталом або спожитими ресурсами. Різноманітність варіантів рішень, що приймаються при визначенні прибутку, поточних витрат, авансованій вартості для розрахунку рентабельності обумовлюють наявність значної кількості її показників [124].

Рентабельність інвестицій – важливий показник привабливості підприємства чи окремого напрямку його бізнесу для вкладання коштів зовнішніх інвесторів. Для його розрахунку необхідний об'єктивний аналіз

майбутніх доходів і витрат, пов'язаних з виробництвом та реалізацією продукції (певних продуктів, послуг, тощо).

Рентабельність показує, у скільки разів може збільшитися вкладений капітал після виробництва та реалізації продукції. Математично ця величина дорівнює відношенню чистого наведеного доходу до суми інвестицій. Її виражають у відсотках, оскільки вона показує, у скільки разів підприємство здатне збільшити позикові кошти за виробничий цикл. Отже, аналіз рентабельності інвестицій показує, який дохід принесе здійснення проекту, в який інвестовано кошти, що припадає на кожну грошову одиницю вкладеного капіталу. Рентабельність інвестицій також називають нормою рентабельності. Чистий наведений дохід обчислюється як різниця між теперішньою вартістю і вартістю первісних вкладень. Величина чистого наведеного доходу сама по собі має важливе значення для майбутніх акціонерів, оскільки означає фактичне збільшення капіталу компанії. Для залучення інвесторів ця величина повинна бути позитивною [204].

Процес аналізу ефективності майбутніх інвестицій складається з декількох окремих, однак взаємно доповнюючих етапів, що пропонуємо розглянути у рис. 3.14:

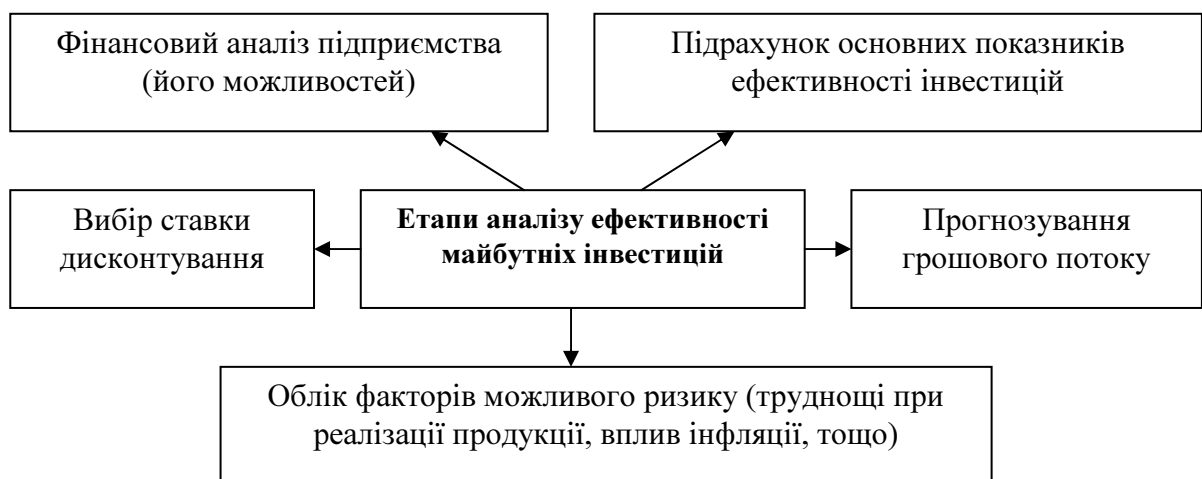

Рис. 3.14 Етапи аналізу ефективності майбутніх інвестицій

Отже, як і будь-яке підприємство, що зацікавлене в отриманні якомога більшого та систематичного прибутку, банківські установи мають здійснювати постійний аналіз питань щодо доцільності інвестицій.

Не викликає сумнівів, що одним з найвагоміших факторів, що впливають на перспективи інвестиційних вкладень, є ефективність (у даному ракурсі – рентабельність) кредитної діяльності банківських установ. Ефективність кредитної діяльності банківської установи на даному етапі розвитку банківського сектору держави за загальним правилом аналізується компетентними підрозділами за допомогою системи показників, відображених у рис. 3.15:

Рис. 3.15 Показники ефективності кредитної діяльності банку [43]

Ці показники враховуються при визначенні ефективності кредитної діяльності банківської установи. Однак, дане дослідження присвячене питанням організації та функціонування якісної та дієвої колекторської діяльності банків держави. Отже, нижче розглянемо обґрунтування необхідності проведення оцінки рентабельності проблемних активів банків як важливого елементу системи управління проблемним портфелем банківських установ.

Автором пропонується власне визначення рентабельності проблемного кредиту. **Рентабельність проблемного кредитного договору – це ступінь прибутковості, вигідності, доходності від діяльності кредитора по власному супроводженню простроченої чи іншого виду проблемної заборгованості за позикою.**

Принциповою відмінністю показника рентабельності проблемного кредиту від рентабельності кредитної операції є не просто визначення доцільності інвестування коштів у певний вид бізнесу, а з'ясування питань щодо доцільності подальшої роботи з позичальником, якому кредит вже

наданий, проте за певних обставин визнаний проблемним. Нижче пропонуємо схематично розглянути умовний приклад, що мав місце у діяльності підрозділу колекшену АТ «Райффайзен Банк Аваль», рис.3.16.

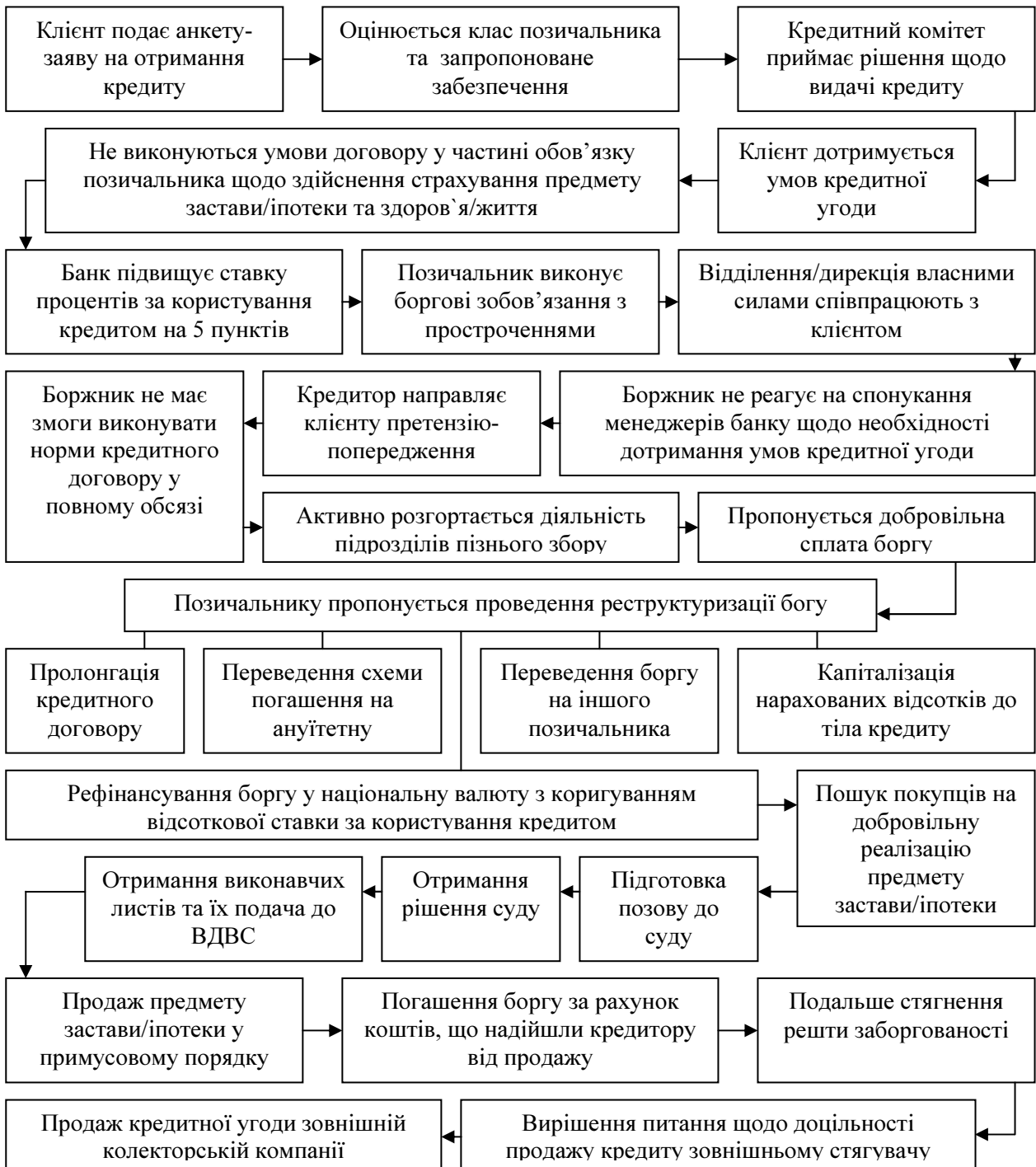

Рис. 3.16 Умовний приклад щодо роботи системного банку з позичальником, DPD якого поступово перетікає з нульової корзини до сьомої

Отже, визначення ступеню рентабельності, за загальним правилом, здійснюється до моменту прийняття рішення щодо надання потенційному клієнту грошової позики. У свою чергу, рентабельність проблемного

кредитного договору визначається після моменту кредитування клієнта, а саме за умов неналежного виконання боржником зобов'язань перед кредитором за будь-яких обставин.

На нинішньому етапі розвитку банківського сектору України відсутнє розуміння банківських установ сутності поняття рентабельності проблемного кредиту, а, відтак, не розроблена типова методологія оцінки рентабельності проблемних кредитів, що відповідала б реаліям сучасності та враховувала економічні інтереси кредиторів та об'єктивно висвітлювала становище у галузі кредитування.

Отже, зазначене свідчить, що банківські установи, за загальним правилом, намагаються діяти у відносинах з клієнтами за принципом «дія-реакція». Однак, за нашим переконанням, такий вектор діяльності є неповним.

Обов'язковим сегментом висвітленого у рис. 3.16 ланцюга має бути саме визначення рентабельності кредиту, що належним чином обслуговується клієнтом, а також, згодом, проблемної позики. Оцінка рентабельності кредитного договору має здійснюватися не одноразово на певному етапі, а систематично.

Отже, визначення ступеню рентабельності, за загальним правилом, здійснюється до моменту прийняття рішення щодо надання потенційному клієнту грошової позики. У свою чергу, рентабельність проблемного кредитного договору визначається після моменту кредитування клієнта, а саме за умов неналежного виконання боржником зобов'язань перед кредитором за будь-яких обставин.

Виділення нами саме таких показників при оцінці рівня рентабельності кредитних договорів, у тому числі проблемних, ґрунтується на тому, що саме показники рентабельності об'єктивно відображають реалії обслуговування позики та, відповідно, рівень прибутку.

Фактори, що впливають на рентабельність проблемного кредиту відобразимо на рисунку 3.17.

Рис. 3.17 Фактори, що впливають на рентабельність проблемного кредиту

Зупинимось на кожному з наведених факторів, з'ясуємо їх вплив на кінцевий показник рентабельності кредиту, а також запропонуємо власну систему оцінки рентабельності проблемного кредитного договору з позиції кредитора.

Жоден з цих критеріїв не є суб'єктивним, тобто таким, що може вимірюватися чи вільно трактуватися на розсуд будь-кого. Наведені показники обчислюються відповідальним працівником лише за фактами, отриманими з захищених баз даних з кредитування.

Кожен кредитор, окрім очікування повернення суми основної позики, прагне отримати якомога більше процентів за користування кредитом. Саме це є основною формою отримання прибутку від кредитної діяльності банківської установи.

Зазначимо, що на нинішньому етапі кредитної діяльності банків

України застосовуються системи погашення заборгованості за позиками двох видів. У таблиці 3.19 наведемо характеристику кожної з них.

Таблиця 3.19

Системи погашення кредитної заборгованості

Система погашення боргу	Сутність системи Порядок розрахунку платежу
Стандартне погашення боргу	<p>Класична (стандартна) схема погашення кредиту – передбачає щомісячне погашення кредиту рівними частинами з нарахуванням відсотків на залишок заборгованості за кредитом.</p> <p>Визначення суми платежу, що вноситься у погашення основної суми боргу в періоді t, здійснюється за формулою: $F_t = D/n$, де F_t – сума платежу за період; D – сума кредиту; n – строк кредитування [5]</p>
Ануїтетна схема	<p>Схема погашення кредитної позики створена для того, щоб розраховувати споживчий кредитний продукт, і являє собою поступове збільшення виплат по тілу кредиту, при цьому виплати по відсотках пропорційно скорочуються. Таким чином, кредитний комітет при розрахунку схеми погашення кредитної позики надає позичальникові можливість однакових грошових платежів [205]</p>

З метою визначення більш рентабельного для банку порядку погашення позичальником кредитної заборгованості, пропонуємо розглянути умовний приклад.

Якщо два позичальники отримали однакові споживчі кредити терміном на п'ять років обсягом у 90 000 гривень кожен під 18% річних, що приблизно дорівнює середній реальній ставці по таких кредитах у даний час. При цьому перший позичальник вибрав аннуїтетну схему виплат, а другий – класичну. У перші місяці погашення кредиту перший позичальник буде мати перевагу, адже він буде платити по кредиту щомісяця більш, ніж на 500 гривень менше, ніж другий позичальник. Проте вже на початку третього року платежі стануть приблизно однаковими, а в останні місяці перший позичальник буде платити щомісяця більш, ніж на 700 гривень більше. Крім того, якщо обидва позичальники по закінченню терміну кредиту підрахують свою переплату, то виявиться, що той з них, який вибрав класичну схему погашення, переплатив кредиторі майже на 6000 гривень (або майже на 15 %) менше. У таблиці 3.20

наведемо різницю щомісячних платежів за кредитами при ануїтетній та класичній схемах виплат:

Таблиця 3.20

Різниця в щомісячних платежах і переплаті за кредитом при ануїтетній і класичній схемах виплат [4]

Схема виплат	Щомісячний платіж, грн.		Переплата за весь термін, грн.
	У перший місяць	В останній місяць	
Ануїтет	2285,41	2285,41	47124,51
Класична	2850,00	1522,50	41175,00
Різниця, грн.	-564,59	762,91	5949,51

Отже, наведене свідчить, що за умови привабливості для позичальника ануїтетна схема погашення кредитної заборгованості є більш привабливою саме для банківської установи з погляду рентабельності. Банки України проблемним позичальникам активно пропонують переведення схеми погашення кредиту з класичної на ануїтетну.

Кредитні менеджери чи фахівці вертикалі колекшену мотивують свої пропозиції зменшенням фінансового навантаження на позичальника, що має відбутися з моменту зміни умов кредитної угоди. Позичальник розуміє, що вже наступного місяця він буде сплачувати платіж за ануїтетною схемою, що є меншим за поточні щомісячні внески відповідно до умов кредитної угоди, якими передбачено класичне погашення боргу.

Такі зміни умов кредитування вигідні банківським установам. Банки отримують прибуток від обсягів стягнутих відсотків за користування кредитними коштами, тим самим збільшують рентабельність будь-яких позик взагалі та проблемних – зокрема.

Рентабельність проблемних кредитів прямо залежить від терміну пролонгації строку дії кредитної угоди.

Будь-який прострочений чи іншого роду проблемний кредитний договір може бути введений у графік погашення шляхом проведення реструктуризації боргу, про що йшлося у попередніх розділах цього дослідження.

Однак, не викликає сумнівів факт того, що саме пролонгація строку дії кредитної угоди безпосередньо впливає на рентабельність проблемного кредитного договору.

Наведемо умовний приклад. Позичальник, що отримав позику у банківській установі строком на 180 місяців під 18% річних у сумі 200 000 гривень, фактично має повернути кредитору тіло позики та відсотки за користування кредитом. Сума стягнутих відсотків на момент закінчення строку дії кредитної угоди у даному випадку становить 379 636,98 грн.

Якщо через 60 місяців після отримання кредитних коштів позичальник звернувся до банківської установи із заявою щодо проведення реструктуризації кредитної заборгованості шляхом капіталізації прострочених відсотків до тіла кредиту, а також пролонгації строку дії кредитної угоди на 36 місяців, то на момент закінчення терміну дії кредитного договору позичальник загалом сплатить банку відсотки у сумі, більшій за 455 822,69 грн.

Отже, говорячи про рентабельність пролонгованого проблемного кредитного договору, ми стикаємося з абсолютним збільшенням прибутку банківської установи за рахунок сплати позичальником відсотків за користування позикою у доданий період.

У цьому контексті доходимо висновку, що у нинішніх умовах ведення банківського бізнесу зі споживчого кредитування банківські установи, декларуючи кроки на зустріч проблемним позичальникам у вигляді реструктуризації боргу, проводять пролонгацію кредитного договору, ставлячи на меті, перш за все, отримання значного прибутку від таких кроків. З погляду банку, такі дії кредитора є абсолютно логічними, економічно доцільними та такими, що відповідають власним інтересам, у свою чергу не порушуючи норм чинного законодавства держави.

Окремо зупинимося на збільшенні рентабельності проблемного кредиту за рахунок підвищення відсоткової ставки за користування позикою. Йдеться про закріплене положеннями кредитного договору право кредитора

в односторонньому порядку коригувати зазначену процентну ставку в якості реакції на невиконання або неналежне виконання позичальником умов кредитного договору.

Практика свідчить, що банківські установи останнім часом все більше застосовують подібний підхід при роботі з простроченими кредитами. Зауважимо, що це переважним чином стосується саме прострочених позик, а не іншого роду проблемних кредитів, оскільки у цьому випадку позичальник саме своєю волею не виконує умови чинного кредитного договору, а не внаслідок інших об'єктивних причин.

То ж, якщо позичальнику наданий кредит, наприклад, у сумі 100 000 гривень строком на 60 місяців під 24 % річних, то на момент закінчення строку дії кредитної угоди боржник внесе у касу кредитора відсотків у розмірі 72 596,80 грн. Однак, у разі підвищення відсоткової ставки на 19-му місяці на 5 процентних пунктів на момент закінчення строку дії кредитного договору позичальник мусить сплатити банківській установі 81 200,33 грн., що на 8 603,53 грн. більше ніж за початкових умов кредитного договору.

Отже, якщо банківська установа здійснить щонайменше тисячу таких змін у чинних кредитних договорах на місяць, то чистий прибуток від таких операцій з проблемними кредитами збільшиться на 8 млн. 100 тис. гривень.

При вирішенні питань щодо рентабельності проблемних кредитів важливо зупинити увагу на сумі стягнутих відсотків по відношенню до залишку непогашеного тіла кредиту відповідно до початкової суми угоди.

Наведемо умовний приклад та відобразимо обставини, за котрих кредит буде вважатися беззбитковим, а, відповідно, рентабельним, рис. 3.18.

З наведеного прикладу видно, що за даних умов банк ризикує понести втрати при подальшому невиконанні умов кредитної угоди. Такі випадки на практиці виникають дуже часто та становлять собою ризики неповернення позичених клієнтом коштів.

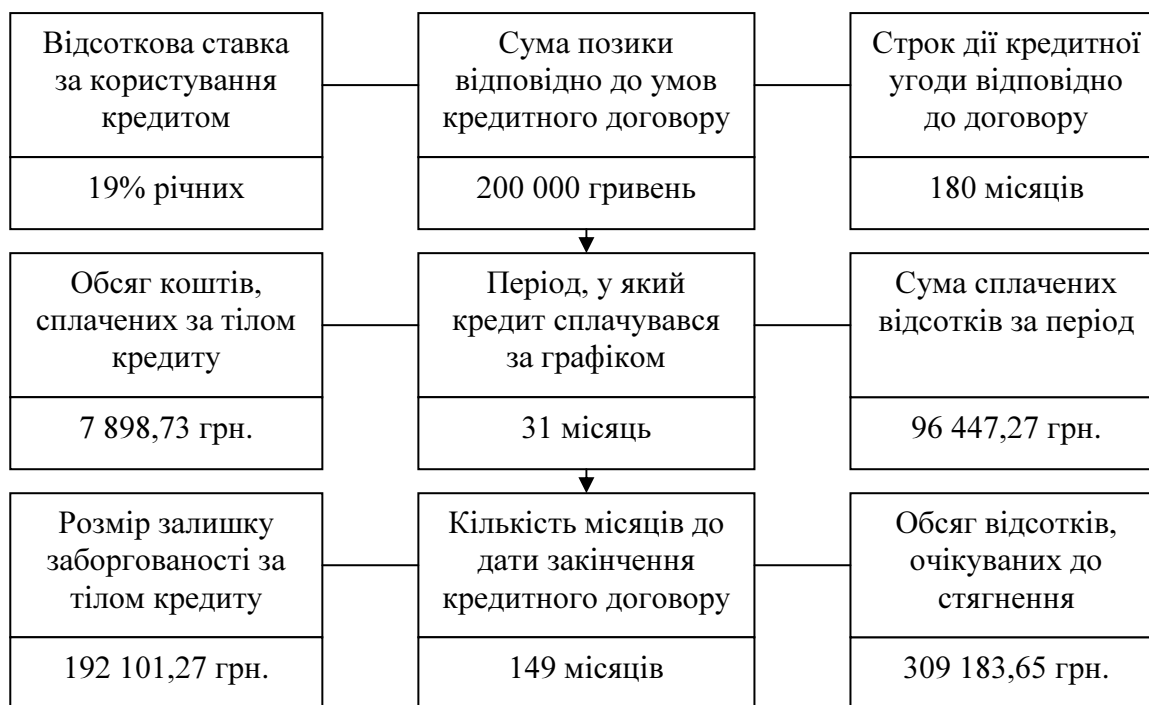

Рис. 3.18 Відображення рентабельності кредитного договору з погляду відношення обсягів отриманих банком відсотків до залишку заборгованості за тілом кредиту

Отже, з наведеного прикладу витікає, що позичальник за 31 місяць сплатив банківській установі в якості відсотків за користування кредитом 96 447,27 грн. Однак за тілом кредиту боржник лишається винен банку 192 101,27 грн. Різниця між сумою прибутку банку та неповерненим тілом кредиту становить 95 656 грн. Відповідно, не викликає сумнівів той факт, що така позика не просто не є рентабельною та такою, що може не привести до отримання прибутку.

Така кредитна угода може спричинити понесення збитків банком за умов подальшого невиконання боржником умов кредитного договору та неможливості кредитора стягнути залишок боргу альтернативними шляхами (шляхом звернення стягнення за предмет застави/іпотеки, утримання частини заробітної плати, стягнення за рахунок активів позичальника, тощо).

Рентабельним у даному випадку можна вважати такий проблемний кредит, у котрому обсяг сплачених позичальником відсотків перевищує суму залишку за кредитним договором.

Ще одним шляхом підвищення рентабельності проблемної позики є

комісії банків за проведення певних дій (видачу додаткових коштів, рефінансування боргу у національну валюту, відкриття чи ведення рахунку та інше).

Кредитний договір можна вивести з категорії проблемних шляхом проведення реструктуризації. Однією з її форм є переведення боргу на іншого позичальника. Крім того чинному боржнику може бути наданий кредит, метою котрого є ліквідація простроченої заборгованості чи боргу загалом за чинним кредитним договором.

У кожному із зазначених випадків банківська установа забажає отримати комісію за надання кредиту.

Комісія за видачу кредиту давно є проблемним аспектом для банкірів і позичальників. Банки встановлюють комісії за кредитами за все, що тільки можна, намагаючись таким чином компенсувати підвищені кредитні ризики, а також штучне зниження процентних ставок [75].

Чинним законодавством України комісія банку за видачу кредиту не передбачена. Таким чином, банк, порушуючи норми Закону України «Про банки і банківську діяльність», прямо посягає на права свого клієнта.

Банки, у подібних ситуаціях, посилаються на підписаний сторонами кредитний договір, і справедливо зауважують, що підписання відбувалося у добровільному порядку, після розгляду всіх умов договору, що спочатку передбачали комісії за видачу кредиту. Єдине, про що замовчують кредитні організації у суді – це те, що умови стандартного кредитного договору, при підписанні, коригуванню піддати не можливо, і позичальникові, який потребує грошових коштів, фактично вибору не надається.

На думку Вищого Арбітражного Суду, комісії банку за послуги, що несуть користь позичальникові, визнаються юридично обґрунтованими, а от комісія, що утискає права кредитоотримувачів, наприклад, за дострокове погашення позики або комісія за видачу кредиту, – незаконна.

Користуючись законодавчими прогалинами, кредитори на сьогоднішній день не відмовляються від долучення до договору позики

одним із пунктів різні комісії за видачу, оформлення і супровід кредитів. Варто зазначити, що зазначені комісії стягують з позичальників як дрібні, так і потужні банки нашої країни. Не є винятком ВТБ 24, Альфабанк, Райффайзен Банк Аваль, Ощадбанк, ХоумБанк і т.ін.

У будь-якому випадку, очевидно, що додаткові комісії банків є їх прямим джерелом заробітку. Позбавляючи банки можливості заробляти на комісії за видачу кредиту, виникають нові джерела поповнення гаманця банкіра. Багато банків вводять обов'язкове страхування для позичальника, деякі банки грішать тим, що базові послуги переводять у розряд платних, тощо [75].

Отже, у разі видачі позичальнику нового кредиту для погашення простроченої чи іншого роду проблемної позики, банківська установа стягує з позичальника комісію, що у середньому наразі дорівнює 3-5% від суми кредиту. Тобто, при отриманні споживчого кредиту позичальником у розмірі 150 000 грн. він повинен сплатити банківській установі комісію у розмірі 4,5 – 7,5 тис. грн.

Кожна комісія, стягнута з позичальника банківською установою за проведення будь-яких операцій, пов'язаних з проблемною позикою, має враховуватися при визначенні рентабельності проблемного кредиту. Адже, кредитор не витрачає коштів при цілій низці операцій, однак змушує позичальника сплачувати за це значні грошові суми.

Рефінансування боргу у національну валюту – ще одна можливість збільшити прибуток банківської установи за рахунок проблемного позичальника.

Події 2008-2009 років різко збільшили чисельність несплат за кредитними договорами, отриманими позичальниками у доларах США. Держава виявилася неспроможною захистити споживача кредитних послуг та на законодавчому рівні підтримати клієнтів банківських установ, зобов'язавши банки йти на поступки позичальникам, що не мають змоги погашати кредит в іноземній валюті.

Прийнятним для позичальника рішенням проблеми високої вартості іноземної валюти для погашення кредитної заборгованості стала можливість рефінансування боргу у національну валюту.

Однак, більшість позичальників, що переводили свої позики з іноземної валюти у національну, прагнули мати кредит у валюті, що постійно знецінюється, проте не враховували значне фактичне подорожчання кредиту. Пояснюється це тим, що, наприклад, у доларах США позичальник мав кредитні зобов'язання під 11-14% річних, а після переведення боргу в українську гривню відсоткова ставка за користування кредитом збільшилася до 21-27 відсотків.

Нижче наведемо умовний приклад (табл.3.21), у якому відобразимо відмінність витрат позичальника при підвищенні відсоткової ставки за користування кредитом під час рефінансування боргу у національну валюту.

Таблиця 3.21

Витрати позичальника при підвищенні відсоткової ставки за користування кредитом під час рефінансування боргу у національну валюту

Показник, що враховується	Значення
Сума залишку за кредитом	22 000 дол. США
Середня відсоткова ставка за кредитом в іноземній валюті	12,5% річних
Строк до закінчення дії кредитного договору	120 місяців
Розмір місячного базового платежу	323 дол. США
Розмір місячного базового платежу в переведенні у національну валюту	2 584 грн.
Обсяг сплачених відсотків за весь період	16 529,62 дол. США
Еквівалент обсягу сплачених відсотків за весь період у національній валюті	132 236,96 грн.
Курс рефінансування боргу у національну валюту	7,99
Сума залишку у національній валюті	175 780 грн.
Середня відсоткова ставка за користування кредитом у національній валюті	24% річних
Розмір місячного базового платежу у гривнях	3847 грн.
Обсяг сплачених відсотків в національній валюті за весь період	289 151,76 грн.
Різниця між прибутком кредиту в іноземній валюті та у національній після рефінансування боргу	156 914,8 грн.

Отже, позичальники, піддаючись панічним настроям у суспільстві,

приймають рішення щодо переведення боргу у національну валюту за показником відсоткової ставки, що прямо веде до абсолютного збільшення прибутку банківської установи. Відповідно, рентабельність такого проблемного кредиту для кредитора збільшується.

Значна кількість банківських установ застосовує більш м'яке переведення боргу у національну валюту. До відома позичальника доводиться інформація щодо складного становища національної валюти. Зазначається гривневий еквівалент базового місячного внеску за доларовим кредитним договором, а також пропонується переведення позики у національну валюту. Кредитні менеджери чи фахівці підрозділів стягнення пропонують боржнику графік погашення нового кредиту у національній валюті таким чином, щоб сума базового місячного платежу незначним чином перевищувала гривневий еквівалент при доларовій позиці.

У даному випадку переважна більшість проблемних позичальників навіть не цікавиться відсотковою ставкою за кредитним договором у гривні. Однак, реальні відсотки, сплачені позичальником банківській установі значним чином перевищують обсяги прибутку банку від кредиту такого ж обсягу, що обслуговується в іноземній валюті.

Останнім часом, банківські установи коригують форми типових кредитних договорів. Пояснюється це тим, що у нинішніх умовах ведення бізнесу з кредитування фізичних осіб та представників мікробізнесу, банківські установи змушені вживати заходів з недопущення понесення ними збитків від неналежного виконання позичальником своїх кредитних зобов'язань.

Серед іншого, йдеться про внесення до кредитних договорів норм щодо обов'язку позичальника сплатити кредитору пеню за невиконання належним чином умов кредитної угоди.

За загальним правилом, за прострочення виконання будь-яких грошових зобов'язань за кредитним договором позичальник сплачує кредитору пеню в розмірі 0,5 % під простроченої до оплати суми за кожен

календарний день прострочення. Нарахування пені здійснюється починаючи з наступного календарного дня після дня, коли відповідне грошове зобов'язання мало бути виконаним, і до дня виконання позичальником простроченого зобов'язання включно. Сплата пені не звільняє позичальника від виконання простроченого грошового зобов'язання.

Таким чином, долучаючи таку норму до кредитних договорів, банківські установи вживають превентивних заходів, спрямованих на виконання клієнтами у подальшому договірних зобов'язань належним чином. Стягнення пені за несвоєчасне виконання умов кредитного договору прямо впливає на показник рентабельності проблемного кредиту.

Практика свідчить, що нарахування пені кредитором може значно перевищувати обсяг нарахованих відсотків за користування кредитними коштами. Умовами кредитної угоди позичальник поставлений у таке становище, коли без сплати пені виконання ним обов'язку по погашенню боргу перед банківською установою не буде повним.

Зауважимо, що за загальним правилом, прибуток від стягнутої з позичальника пені зараховується до фінансових показників відділення, що видало кредит. Отже, підрозділам примусового стягнення не принципово, чи сплатив позичальник нараховану пеню за неналежне виконання умов кредитної угоди. З огляду на це, банківська установа через вертикаль підрозділів колекшену пропонує позичальнику низку вимог, виконання котрих потягне за собою прощення (сторнування) пені. Серед них: погашення простроченої заборгованості, проведення реструктуризації боргу, погашення заборгованості за тілом кредиту та відсотками у повному обсязі, тощо.

Однак, стягнення пені з позичальника за несвоєчасне виконання ним зобов'язань за кредитним договором – достатньо поширена практика. Санкції до позичальника такого роду покращують показники роботи підрозділів банківської установи, а, відтак, збільшують прибуток від кредитних операцій.

Таким чином банківським установам необхідно враховувати обсяги

грошових надходжень від стягнутої з позичальників пені при визначенні рентабельності проблемного кредиту, адже неврахування цього показника не дасть змоги об'єктивно дослідити прибутковість надання кредиту за окремою кредитною угодою. А врахування такого критерію оцінки рентабельності проблемного кредиту на загальному рівні дасть змогу точно оцінювати сукупну якість та загальну прибутковість проблемного портфелю банківської установи.

Зауважимо, що крім банківських продуктів, що можуть призвести до збільшення рентабельності проблемних кредитів, варто враховувати також і процедуру продажу боргу третій особі. У даному випадку мова йдеться про колекторські компанії, чисельність котрих на території України зростає з року в рік.

Колекторські компанії можуть повертати проблемні борги банківським установам на договірних умовах у визначені строки. Однак така форма співпраці з банками не є цікавою зовнішньому колектору. Колекторські компанії зацікавлені у повному викупі проблемних портфелів банківських установ за цінами, що у декілька разів є меншими від реального залишку за кредитним договором.

Однак, внаслідок проведеного глибокого аналізу, враховуючи чисельні обставини примусового стягнення проблемних боргів, банківські установи приймають рішення щодо відчуження права витребування кредитних коштів на користь колекторських установ.

Автор дослідження переконаний у необхідності врахування вартості проблемного кредиту на момент його продажу колекторській компанії при підрахунках його рентабельності.

З позиції банку така співпраця є, безумовно, доцільною у разі визнання кредиту безнадійним до повернення. Однак, поширеними є випадки, коли банківські установи реалізують проблемні борги за зниженими цінами колекторським компаніям, що спроможні сплатити банківським менеджерам кошти за лобіювання інтересів окремого колектора.

Формально відбувається очищення кредитного портфелю від проблемних боргів, але з іншого боку банківська установа реалізує кредити, що могли б принести значний прибуток у разі його обслуговування у подальшому саме банком.

У будь-якому випадку, у разі реалізації проблемного кредиту зовнішній колекторській компанії, банківська установа отримує кошти, котрі необхідно враховувати при визначенні обсягів повернених коштів по конкретному кредитному договору, а також при оцінці рентабельності зазначеного кредиту.

Альтернативним шляхом отримання прибутку від кредитної діяльності банків України є співпраця зі страховими компаніями. На нинішньому етапі банківського бізнесу держави встановилося чітке правило, за котрим не допускається кредитування жодного позичальника, чиє життя та здоров'я не були б попередньо застраховані акредитованою банком страховою компанією. Крім того позичальник щороку має здійснювати страхування рухомого чи нерухомого майна, переданого банківській установі у заставу чи іпотеку. Таке страхування вважається добровільним, однак за умови його нездійснення у встановлений строк, банк в односторонньому порядку змінює умови кредитної угоди у частині підвищення відсоткової ставки за користування кредитними коштами.

Найпоширенішим розміром підвищення відсоткової ставки є її збільшення на п'ять пунктів. Такий крок, по-перше, є дуже відчутним для позичальника, адже значним чином збільшує фінансове навантаження на нього; по-друге, така акція банківської установи збільшує власний прибуток за рахунок позичальника.

За загальним правилом, процентна ставка за користування кредитом повертається до вихідного значення одразу по факту виконання боржником обов'язку щодо страхування життя, здоров'я чи майна. Однак, практика свідчить, що за кредитними договорами, залишок за котрим не є значним, позичальники не проводять страхування, уникаючи додаткових витрат за

умови незначного збільшення місячного платежу за кредитним договором відповідно до оновленого графіку погашення.

Враховуючи викладене, банківська установа отримує прибуток понад очікуваний від умов кредитної угоди за рахунок збільшення відсоткової ставки за кредитним договором. Таку обставину варто враховувати і при оцінці рентабельності проблемного кредитного договору. Реалії сьогодення свідчать, що у разі неспроможності достатнього виконання умов кредитного договору, позичальник не проводить страхування життя, здоров'я та майна, на що кредитор одразу реагує коригуванням процентної ставки за користування позикою.

Отже, пропонуємо при встановленні обсягів рентабельності простроченого чи іншого роду проблемного кредитного договору з'ясовувати розмір надходжень до каси кредитора від зміни умов кредитної угоди щодо застосування до позичальників санкцій за невиконання або неналежного виконання боржником обов'язку страхування предметів застави (іпотеки), здоров'я та життя.

Представники банківських установ України у наслідок чисельних тіньових схем отримують кошти від страхових компаній за направлення позичальників саме до їх компаній. Однак, такий факт потребує складного доказу та не може враховуватися як прибуток банківської установи. Проте, з метою підвищення дохідності власної діяльності, банківським установам необхідно впровадити укладання зі страховими компаніями договорів, відповідно до котрих у результаті кожного акту страхування страхова компанія відшкодовувала б частину доходу від суми страхування на користь кредитної установи. Застосування такої моделі відносин банківських установ з представниками страхового бізнесу збільшило б дохідність кредитної діяльності банків загалом, а також прибуток від супроводження проблемних кредитів зокрема.

Отже, ми навели чинники, що безпосередньо впливають на визначення рентабельності проблемних кредитів. Нижче нами пропонується модель

оцінки прибутковості кредиту, що за будь-яких обставин визнаний проблемним. Однак, на наше переконання, банківські установи мають оцінювати не лише фактичну рентабельність проблемного кредиту, тобто обсяг прибутку, отриманого від конкретної кредитної операції, але й враховувати і очікувану рентабельність. Отже, банківські установи, залучаючи власні підрозділи аналітики чи зовнішні аналітичні компанії, повинні з'ясувати обсяги можливого прибутку від залишку проблемних кредитів у власному супроводженні аж до моменту закінчення строку дії кредитної угоди.

Нами пропонується перелік обставин, що обов'язково мають бути враховані банківськими установами при визначенні можливої (очікуваної), а не фактичної рентабельності проблемного кредиту (рис. 3.19).

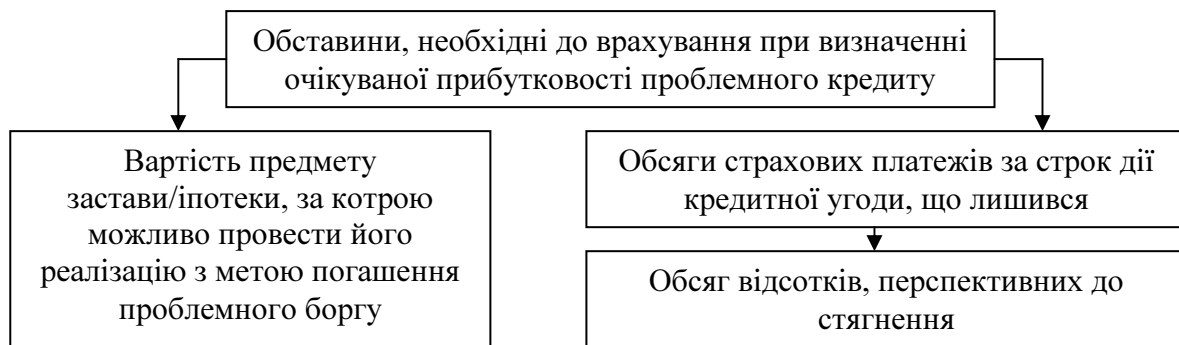

Рис. 3.19 Обставини, необхідні до врахування при визначенні очікуваної прибутковості проблемного кредиту

Важливим аспектом управління рентабельністю проблемних кредитів є визначення норми рентабельності проблемного кредиту. Така аналітична діяльність покликана з'ясувати доцільність утримання конкретного проблемного кредитного договору у складі портфелю банківської установи.

Завдяки роботі з визначення рентабельності проблемного кредиту інвестори та менеджмент банківської установи отримують змогу моніторингу вигідності інвестицій, ступеню фінансово-економічної безпеки банку та визначення стратегічної лінії розвитку фінансової установи.

Методичні підходи до оцінки рентабельності проблемних кредитів банку є недостатньо розробленими. Фактично відсутня як певна методологія

по оцінці рівня рентабельності, так і окремих її складових, починаючи від переліку показників і закінчуючи алгоритмом розрахунку інтегрального показника та його трактування. Оскільки оцінка рівня рентабельності проблемних кредитів є специфічною науковою проблемою, що вимагає ретельного аналізу з подальшою розробкою відповідного методичного забезпечення, у даному дослідженні буде розглянуто лише загальний підхід до розробки такого роду методології.

Зауважимо, що для оцінки рентабельності кредитного договору у першу чергу необхідно визначити обсяги коштів, отриманих банківською установою з моменту видачі кредиту до контрольної дати та встановити її відношення до суми наданої кредитором позики.

В таблиці 3.22 наведено умовний приклад, де продемонстровано специфіку оцінку рентабельності проблемного кредиту.

Таблиця 3.22

Умовний приклад визначення рентабельності проблемного кредиту

Сума кредитного договору	Критерій оцінки	Показник	Обсяг стягнених коштів	Частка стягнених коштів від суми виданого кредиту
150 000 грн.	Строк кредитування	240 місяців		
	Відсоткова ставка	21 % річних		
	Термін виконання боржником умов кредитного договору	67 місяців		
	Сума повернених коштів за тілом кредиту		5 273,92 грн.	3,5%
	Обсяг відсотків, сплачених позичальником		173 415,08 грн.	115,6%
	Термін пролонгації кредитної угоди	24 місяці		
	Загальний обсяг комісій банку від страхових платежів		1 800 грн.	1,2%
	Комісійні платежі позичальника		6 500 грн.	4,3 %
	Обсяг пені, стягнутої з позичальника за невиконання умов кредитного договору		12 000 грн.	8 %
	Прибуток кредитора, отриманий від реструктуризації боргу		9 500 грн.	6,3 %
	Залишок боргу за тілом кредиту	144 726,08 грн.		

	Вартість проблемного кредиту при його продажу зовнішньому стягувачу	30 % від залишку тіла кредиту	43 417,82 грн.	28,9 %
--	---	-------------------------------	----------------	--------

При обчисленні рентабельності проблемного кредиту варто визначити загальну суму стягнутих коштів, не враховуючи як прибуток повернене позичальником тіло кредиту, а також вартість продажу проблемного боргу зовнішній колекторській компанії.

За наведеним умовним прикладом встановлено, що частка стягнених кредитором кредитних коштів по відношенню до обсягу наданого кредиту становить 135,4 %. Отже, прибутковість такого кредиту не викликає сумнівів.

Крім того, варто врахувати те, що за тілом кредиту кредиторі від позичальника та зовнішнього колектора надійшло 48 691,74 грн., що становить 32,5 % від початкової суми кредиту. Отже, якщо оцінювати рентабельність не з погляду початкової суми кредитної угоди, а від суми неповерненого кредиторі тіла кредиту, то показник реальної рентабельності значно зростає. Банківська установа недоотримала тіла кредиту у сумі 101 308,26 грн. Однак, фактично повернула 203 215,08 грн. Наведене свідчить, що кредитна установа отримала прибутку на 100 % більше ніж сума коштів, що позичальник не сплатив за тілом кредиту відповідно до умов кредитної угоди.

Зазначене доводить, що у разі стягнення з позичальника коштів, обсяг котрих перевищує розмір залишку за тілом кредиту на момент проведення оцінки, проблемний кредит варто вважати рентабельним.

Якщо за час виконання договірних зобов'язань боржник сплатив кредиторі кошти, обсяг яких є більшим за початкову суму кредитного договору, такий кредит також слід вважати рентабельним.

Якщо взяти показник перевищення обсягів стягнених платежів відносно початкової суми кредитної угоди у якості класифікаційної ознаки для розподілу проблемних кредитів за класами, то можна отримати наступну класифікацію проблемних кредитів за рівнем їх рентабельності (табл. 3.23).

Зауважимо, що дана класифікація авторська і фактично є умовним прикладом. Втім вона демонструє принциповий підхід до трактування результатів оцінки рентабельності проблемних кредитів відповідно до запропонованих вище методичних підходів.

Таблиця 3.23

Класифікація рентабельності проблемних кредитних договорів

Клас рентабельності проблемного кредитного договору	Показник перевищення обсягів стягнених платежів відносно початкової суми кредитної угоди
А	≥100 %
Б	40 – 100%
В	15 – 40%
Г	1-15%
Д	Стягнені платежі менші за початкове тіло кредиту

Класифікація рентабельності проблемних позик дозволить зацікавленим підрозділам банківської установи з'ясувати дохідність від супроводження кредитних договорів власними силами, а також встановити обґрунтованість утримання конкретної позики чи певної категорії позик у складі кредитного портфелю.

Тенденції до зниження класу рентабельності проблемних кредитів мають спонукати менеджмент банківських установ до прийняття оперативних рішень щодо управління кредитними портфелями загалом чи окремих його сегментів (за критеріями позичальників (роздрібний бізнес, мікрокредити, корпоративні клієнти), термінів прострочення, реструктуризованих кредитних договорів, позик, за котрими погашення заборгованості є маловірогідним, тощо).

Управління проблемним портфелем має виражатись у здійсненні певного обсягу заходів, спрямованих на коригування обсягу кредитного портфелю, а також його якості. Серед управлінських рішень, що можуть бути прийняті внаслідок з'ясування рівня рентабельності проблемних кредитів варто виділити наступні: застосування банківських продуктів з реструктуризації проблемних боргів, коригування кредитної політики щодо

окремих позичальників, доцільність продажу прострочених чи іншого роду проблемних боргів зовнішнім колекторським стягувачам, зміни у стратегічних цілях акціонерів щодо розвитку банківської установи на окремій території.

Адекватна оцінка прибутковості проблемних кредитів дає змогу акціонерам та менеджменту банківських установ управляти рентабельність кредитного портфелю. В таблиці 3.24 підведемо підсумковий аналіз методів управління рентабельністю проблемних кредитів банків.

Таблиця 3.24

Аналіз методів підвищення рентабельності проблемних кредитів

Метод	Позитивні наслідки з позиції банку	Негативні аспекти
Підвищення відсоткової ставки за користування кредитом	Збільшується прибутковість від кредитних операцій	Позичальник може на певний час припинити виконання договірних зобов'язань
Пролонгація кредитного договору	Клієнт сплачує кредиторі відсотків за користування кредитом у сумі, більшій за первинні умови кредитної угоди	За час дії кредитного договору ліквідність об'єкту застави може знизитися, що створить для банківської установи певні ризики
Введення комісій банку за проведення певних дій по видачі, реструктуризації чи супроводженню кредитного договору	Банківська установа отримує чистий прибуток за здійснення заходів, що не потребують жодних капіталовкладень	Законодавча неврегульованість питання стягнення з позичальника комісійних платежів. Нездатність клієнта впливати на суми комісій
Переведення схеми погашення кредитної заборгованості позичальника зі стандартної на ануїтетну	Стягнення з позичальника більшої суми відсотків за користування кредитом	Приховане збільшення фінансового навантаження на позичальника, що з часом може потягнути невиконання ним умов кредитного договору
Рефінансування боргу у національну валюту	Коригування (підвищення) процентної ставки за користування позикою	Ризикованість операції з огляду на слабкість національної валюти
Реалізація проблемного кредиту зовнішній колекторській організації	Повернення частини позики, що дорівнює вартості продажу проблемного кредиту	Недоотримання прибутку у тривалій перспективі. Адже за умов власного супроводження проблемного кредитного договору, кредитор мав би змогу підвищити рентабельність позики. Законодавча неврегульованість колекторства в Україні

Продовження табл.3.24

Отримання комісійної винагороди від страхових компаній за направлення клієнтів банківської установи	Отримання прибутку фактично від партнера банківської установи. Можливість коригувати перелік акредитованих банком страхових компаній	Законодавча та нормативна неврегульованість співпраці банківських установ із страховими компаніями з наведеного питання
---	--	---

Впровадження таких методів підвищення рентабельності значним чином вплине на рівень прибутковості кредитних операцій. Це, серед іншого, дасть можливість банківським установам власними силами управляти проблемним кредитним портфелем та результативно впливати на ступінь його рентабельності.

Підводячи підсумки проведеному дослідженню зауважимо, що існуюча система управління проблемними кредитами у банках України не є досконалою. Часто це призводить до виникнення зайвих втрат у банківській діяльності та низької ефективності банківського бізнесу в Україні у цілому. Одним із найбільш проблемних моментів системи управління проблемними кредитами в Україні є недостатній рівень аналітичної підтримки даного процесу. Досить часто дії банків є суто механістичними без ретельного аналізу реального стану справ. Це призводить до прямих втрат банків (наприклад, продаж небезнадійного кредиту колекторським компаніям за безцінь), так і непрямих (втрати клієнтів, іміджу тощо). У дослідженні було обґрунтовано необхідність підвищення аналітичної складової системи управління проблемними кредитами банку шляхом впровадження системи заходів по управлінню рентабельністю проблемних кредитів – ступеня прибутковості, вигідності, дохідності від діяльності кредитора по власному супроводженню простроченої чи іншого роду проблемної заборгованості за позикою. Визначено основні фактори, що впливають на рівень рентабельності проблемних кредитів та розроблено рекомендації по управлінню та оцінці рентабельністю проблемних кредитів.

3.4. Методичні підходи до реалізації превентивних заходів формування якісного кредитного портфелю банківських установ

Проведене дослідження показало, що процеси управління якістю кредитного портфелю потребують значних перетворень та вдосконалень.

Проблеми управління кредитними портфелями вітчизняних комерційних банків доцільно розділити на зовнішні та внутрішні. На зовнішні проблемні фактори комерційні банки безпосереднього впливу не мають, в основному вони можуть тільки до них адаптуватись. Опосередкований вплив банків на зовнішні проблемні фактори може проявлятися через лобіювання банківськими групами своїх інтересів на законодавчому та політичному рівнях при наявності і «силі» таких груп. До основних зовнішніх проблемних факторів, що негативно впливають на кредитні портфелі банків України, слід віднести нормативно-правові та загальноекономічні [190].

Діяльність по формуванню якісного кредитного портфелю потребує вжиття повного комплексу превентивних заходів, спрямованих на створення кредитного портфелю такої якості, що убезпечить банк від понесення ризиків та не призведе до перевантаження системи внутрішньобанківського колекшену у перспективі.

Орієнтація банківського бізнесу у ході кредитної діяльності на напрям стягнення є обґрунтованим з огляду на обставини, висвітлені у рис. 3.20.

Розглянемо детальніше наведені фактори.

Стратегією банку щодо стягнення проблемних боргів передбачається ймовірна поведінка банківської установи при значному збільшенні простроченого чи іншого роду проблемного сегменту кредитів. Зазначимо, що на нинішньому етапі у країнах Європи законодавство побудовано таким чином, що при виникненні прострочення за кредитним договором, кредитор має можливість звернення до правоохоронних органів з метою захисту свого права на повернення кредитних коштів. Найчастіше врегулюванням такого

питання щодо порушеного права кредитора займається поліція та судові органи.

Рис. 3.20 Фактори, що впливають на якість кредитного портфелю

Колекторські компанії, як зазначалося вище, також приймають участь у поверненні боргів та залучаються кредитором як метод, альтернативний зверненню до поліції чи суду. Такий шлях врегулювання боргу більш оперативний, проте тягне за собою понесення збитків з боку банківських установ у вигляді комісійних винагород зовнішнім колекторським фірмам.

Однак, становище банківського бізнесу України, його законодавче врегулювання, ментальність населення країни та, певною мірою, байдужість державних органів до неповернення позичальниками боргів банківським установам спонукають останніх до пошуку стратегій ведення бізнесу з погляду прямої та безпосередньої орієнтації на напрям колекшену. Адже професійний та прагматично налаштований менеджмент банківських установ має розуміти те, що Україна є країною, де на якість виконання боржниками своїх договірних зобов'язань впливає величезна кількість чинників, не

притаманних закордонним державам.

З огляду на це, банки України при обранні стратегії ведення бізнесу повинні враховувати чисельні обставини, що у майбутньому можуть негативним чином відбитися на погіршенні якості портфелю кредитування:

- довіра суспільства до органів влади, ступінь підтримання населенням країни курсу її керівництва;
- впевненість потенційних клієнтів банківських установ у стійкості банківської системи;
- тенденції у діяльності основних бюджетоутворюючих галузей держави, де зайнята значна кількість працюючого населення, тощо.

Враховуючи такі обставини, банківські установи мають вивчати ринок та обирати вірний для себе у нинішніх умовах вектор руху на просторі банківської системи [19].

Негативним наслідком обрання невірної стратегії формування кредитного портфелю може стати не лише погіршенням його якості з часом, а й ризиком зниження рівня фінансово-економічної безпеки банківської установи загалом.

Однією з важливих обставин, необхідних до врахування при формуванні кредитного портфелю є політика банківської установи щодо її взаємодії з представниками зовнішнього колекторства. Збільшуючи обсяги кредитування, банки України у нинішніх умовах мають враховувати чисельні ризики, що можуть реалізуватися під час дії певних кредитних угод. Не викликає сумнівів, що ці процеси можуть відбуватися досить стрімко та масово. З огляду на це, банківські установи на стадії формування портфелю кредитування повинні ставити перед собою такі питання:

- який проблемний портфель банк зможе обслуговувати силами кредитних менеджерів;
- за якого обсягу проблемного кредитного портфелю має сенс залучення (чи створення) власних підрозділів стягнення;
- чи готовий банк долучити до стягнення зовнішні колекторські

організації. Умови співпраці, можливий позитивний економічний ефект чи понесення втрат від подібної взаємодії.

Отже, формуючи кредитний портфель, банківська установа повинна дослідити власну спроможність у майбутньому реагувати на процеси погіршення якості обслуговування кредитних угод. Найбажанішим результатом такого дослідження є висновок щодо спроможності самостійного управління проблемним портфелем, що може мати місце. Важливим є з'ясування граничної межі, при переході за котру проблемний кредитний портфель не буде якісно керуватися внутрішньобанківськими підрозділами стягнення. З цих показників, ймовірно, доцільним буде долучення до процесів колекшену представників зовнішніх стягувачів.

Однак, вже на стадії формування кредитного портфелю певного сегменту, банківська установа повинна враховувати такі моменти:

- з якою колекторською фірмою чи їх групою можлива співпраця;
- умови взаємодії з позабанківськими стягувачами (комісія, викуп, тощо);
- умови рентабельності процесів кредитування при певних обсягах проблемних кредитів;
- нормативно-правове регулювання країни щодо співпраці банківських установ з колекторськими компаніями, тощо.

Передбачення банками на стадії формування кредитного портфелю можливих майбутніх наслідків погіршення його якості обумовить застосування доцільних превентивних заходів, спрямованих на підтримання напряду кредитування та обслуговування існуючих кредитів на високому рівні.

Окремої уваги потребує врахування політичних, економічних та соціальних процесів, що відбуваються у країні. Керівництво системи колекшену має акцентувати увагу менеджменту банківської установи на необхідності врахування низки чинників, що впливають на якість майбутнього кредитного портфелю. Їх перелік наведено на рис. 3.21.

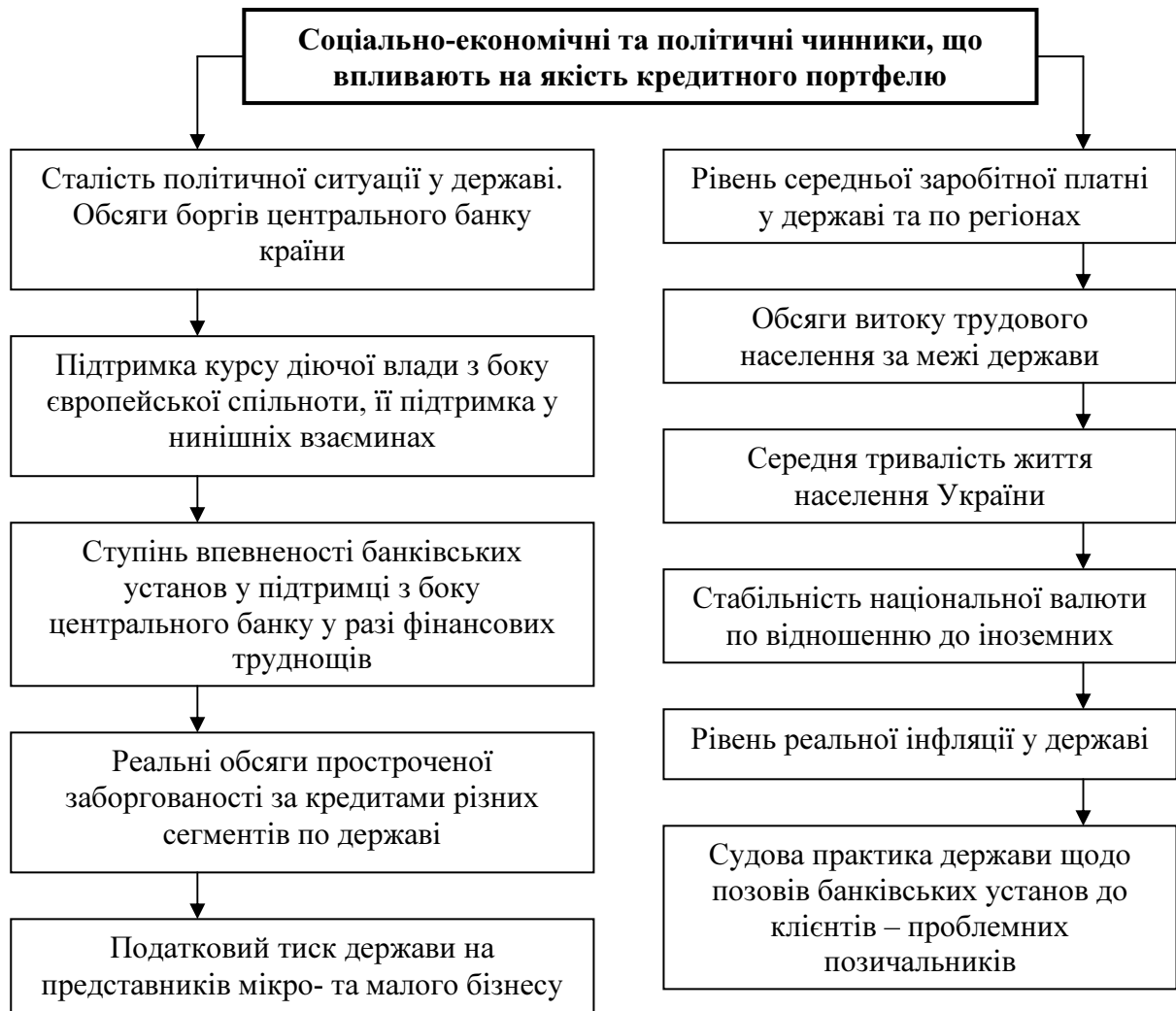

Рис. 3.21 Соціально-економічні та політичні чинники, що впливають на якість кредитного портфелю банківських установ

Аналіз наведених чинників має проводитись представниками системи колекшену банківської установи. Висновки проведених досліджень слід виносити на розгляд кредитного комітету банку. Такі дослідження мають бути закладені в основу кредитної політики банку, що розробляється в умовах сьогодення, а відтак, орієнтована не тільки на активне кредитування, а й на результативне подальше стягнення боргів.

З метою запобігання формування неякісного кредитного портфелю, необхідно долучати до членів місцевого кредитного комітету банківських установ не лише представників юридичних служб, а й співробітників системи внутрішньобанківського колекшену. Такі кроки банків дають змогу професійно виділяти потенційно ризиковані кредитні угоди та зауважувати загальному кредитному комітету на доцільності утримання від кредитування

конкретного клієнта чи певного сегменту.

Зауважимо, що окрім вірного формування складу кредитного портфелю банківської установи гостро постає питання щодо роботи з заявками на видачу кредитів позичальникам.

Враховуючи тенденції до поступового погіршення якості виконання клієнтами боргових зобов'язань перед кредиторами, необхідно велику увагу приділити питанням верифікації клієнта, з'ясування його фінансово-майнового стану (класу позичальника), встановлення цільового призначення коштів, що отримуються у кредит. В рис. 3.22 наведено заходи, необхідні до проведення, на стадії підготовки документів потенційного позичальника до розгляду кредитного комітету банківської установи.

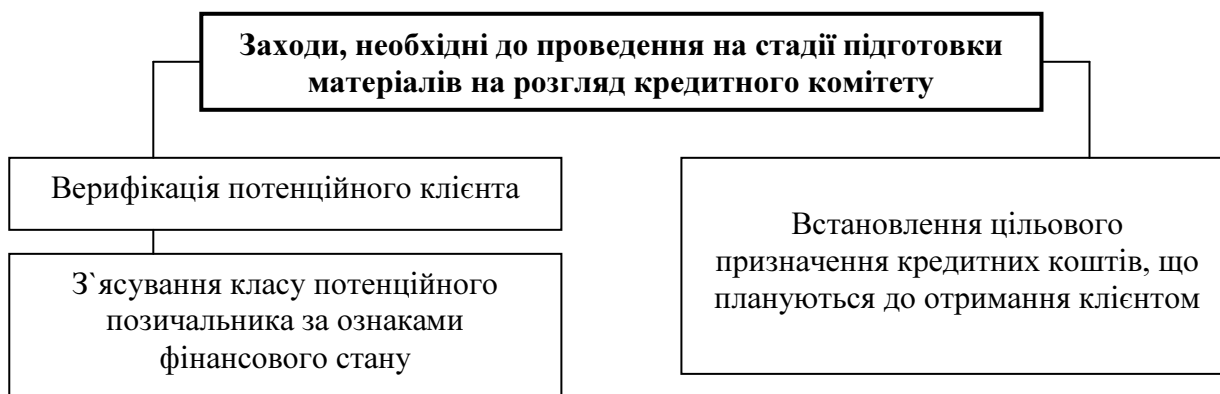

Рис. 3.22 Необхідні заходи до проведення на стадії підготовки матеріалів на розгляд кредитного комітету

Отже, на стадії надання будь-якого кредиту банк здійснює верифікацію потенційного позичальника. Ця процедура представляє собою перевірку інформації щодо клієнта та його зайнятості, зазначеної ним у заяві. Також перевіряються документи на предмет їх достовірності. Проводиться звірка зазначеної інформації та документів з незалежними джерелами даних (кредитне бюро, бази підприємств, адресне бюро, внутрішні бази даних юридичних осіб, «чорні списки», бюро кредитних історій, тощо).

Прозвон позичальника та контактних осіб – це частина верифікації, де звіряються ПІБ позичальника, адреса його мешкання та реєстрації, дата народження, дохід, посада, рекомендації, інше. З цією метою використовуються номери телефонів, зазначені клієнтом під час звернення до

банку, а також номери, отримані з незалежних джерел (за загальним правилом це домашній, мобільний та службовий номери телефонів).

Окрім виїзду за місцем працевлаштування потенційного позичальника банки здійснюють перевірку кредитної історії клієнта. У випадках, коли клієнт має позитивну кредитну історію та повторно звертається до банку за отриманням нової позики, у клієнта, безумовно, підвищується ймовірність щодо отримання бажаної відповіді. Зазначимо, що деякі банківські установи можуть запропонувати для таких клієнтів більш лояльні відсоткові ставки за користуванням кредитом.

Окремо варто відмітити роль бюро кредитних історій. Безумовно, рівень якості послуг, що ними надаються, на сьогоднішній день значно відстає від європейських стандартів. Проте, банки все з більшим бажанням обмінюються кредитними історіями клієнтів (при цьому обмін можливий лише за умов наявності згоди клієнта на передачу його кредитної історії до бюро). Такі кроки банківських установ мінімізують вірогідність того, що позитивну відповідь щодо надання кредиту отримає «поганий» позичальник.

Перевірка кредитної історії в бюро – процедура доволі витратна, тим більш у разі, коли перевірити необхідно велику кількість потенційних позичальників. Однак, понесення подібного роду витрат компенсується у подальшому завдяки зменшенню кредитного ризику. А в умовах стратегії банку, орієнтованої, у тому числі, і на колекшен, такий стан справ є обґрунтованим та вкрай актуальним.

Проте, банківським установам варто врахувати, що у нинішніх умовах банківського бізнесу їм варто ставатись більш лояльними один до одного. З одного боку, враховуючи позиції конкуренції, а це реалізувати досить складно, з іншого боку, якщо банки активніше почнуть обмінюватись даними по кредитним історіям, а кредитні бюро, у свою чергу, підвищать якість та перелік своїх послуг, від цього вигоду отримають усі без виключення.

Основна ціль телефонної верифікації – це перевірка коректності даних, що надаються клієнтом при заповненні анкети. Ретельна перевірка охоплює

телефонну верифікацію всіх номерів, зазначених у заявці на отримання кредиту. Під час прозвану банківські співробітники намагаються отримати характеристику клієнта, а також підтвердження його працевлаштованості від третіх осіб: родичів, колег по роботі, керівників.

Альтернативним підходом до телефонної верифікації є так звана нетелефонна верифікація – пошукові заходи, спрямовані на встановлення негативної інформації щодо клієнта: факти притягнення клієнта до кримінальної відповідальності у минулому; наявність заборон виїзду позичальника за кордон; факти винесення у відношенні до позичальника судових рішень про стягнення боргів за позовами інших банків; перебування потенційного клієнта на обліках у правоохоронних органах, психо – неврологічному, наркологічному диспансерах.

Зауважимо на принциповій необхідності подібного роду заходів, адже у нинішній практиці банківських установ при стягненні проблемних боргів у значній кількості випадків встановлюється перелічена вище негативна інформація, що не була вивчена на стадії видачі кредиту.

Таке становище абсолютно ускладнює процес стягнення боргів на будь-яких стадіях збору.

Важливим превентивним кроком на шляху до видачі кредиту зокрема та формуванню кредитного портфелю взагалі є робота по з'ясуванню фінансового стану (класу) потенційного позичальника.

Клас позичальника (class of borrower) – набір показників для характеристики позичальника (контрагента банку) за результатами оцінки його фінансового стану [165].

Оцінку фінансового стану позичальника (контрагента) банки здійснюють під час укладання договору про здійснення кредитної операції, а надалі – з певною періодичністю залежно від статусу позичальника, суми кредиту та рівня його ризику.

Збір інформації щодо потенційних позичальників, її верифікація та аналіз відповідності кредиту, що має намір отримати клієнт, а також

кредитній політиці банку – це обов'язкові обставини, покликані формувати кредитний портфель банківської установи на прийнятному, оптимальному якісному рівні.

З метою попередження виникнення проблемних заборгованостей, банківським установам доцільно на стадії видачі кредиту здійснювати заходи з перевірки інформації, наданої потенційним позичальником, щодо цільового призначення кредитних коштів.

Для цього кредитним менеджерам необхідно з'ясувати інформацію щодо намірів потенційного позичальника стосовно майбутніх кредитних коштів. Наступним кроком має бути встановлення контакту з особою, на користь якої позичальник має намір спрямувати кошти (продавець товарів, послуг, рухомого та нерухомого майна, навчальний заклад, тощо).

У разі, коли інформація щодо цільового використання коштів потенційним позичальником буде підтверджена, заявка щодо видачі кредиту може бути винесена на розгляд кредитного комітету банківської установи.

Відповідно до нормативних документів Національного Банку України, у разі виявлення фактів використання кредиту не за цільовим призначенням банк має право достроково розірвати кредитний договір, що є підставою для стягнення всіх коштів у межах зобов'язань позичальника за кредитним договором у встановленому чинним законодавством порядку [152].

На сьогодні загальноприйнятою та затвердженою Постановою Правління НБУ від 25.01.2012 року № 23 є наступна класифікація позичальників, що відображає можливість клієнта виконувати боргові зобов'язання (рис. 3.23).

Однак, такий хід подій не є бажаним для банківської установи. По-перше, це тягне за собою понесення витрат з боку банку під час претензійно-позовної роботи, по-друге, банківська установа зацікавлена в постійному отриманні прибутку від процесів кредитування, а не у припиненні кредитних відносин з клієнтами.

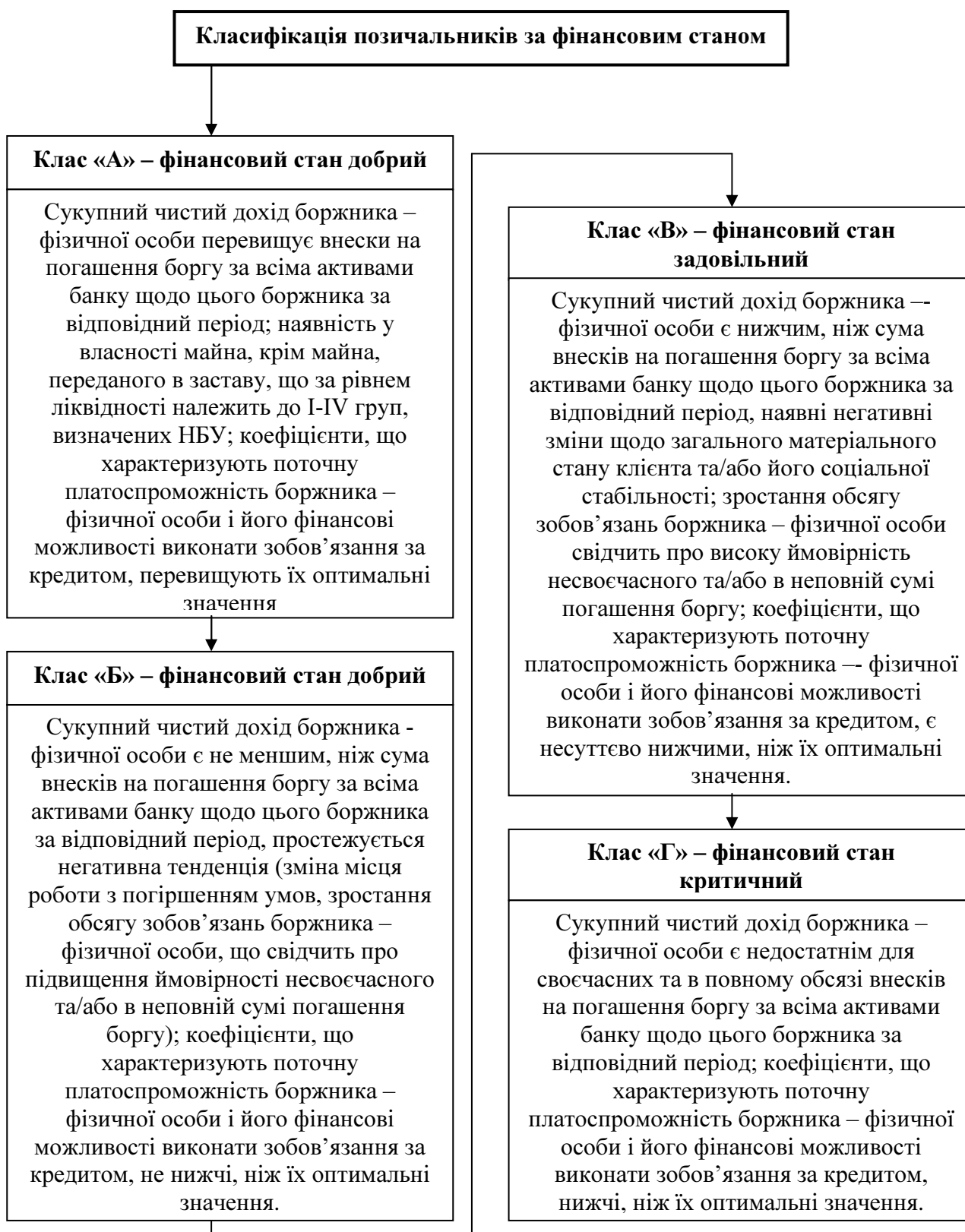

Рис. 3.23 Класифікація позичальників за фінансовим станом [145]

З огляду на викладене, вжиття певних превентивних заходів на етапі видачі кредитів, а відповідно, при формуванні кредитного портфелю є абсолютно обґрунтованим та доцільним з погляду подальшої якісної діяльності банківської установи.

Господарським Кодексом України передбачено, що банки здійснюють контроль за виконанням умов кредитного договору, цільовим використанням, своєчасним і повним погашенням позички у порядку, встановленому законодавством. У разі якщо позичальник не виконує своїх зобов'язань, передбачених кредитним договором, банк має право зупинити подальшу видачу кредиту відповідно до договору [44].

За таких умов доцільно долучати до складу місцевого кредитного комітету (у відділеннях) фахівців відділів верифікації чи внутрішньобанківської безпеки територіальних дирекцій. Отже, секретар кредитного комітету відділення у робочому порядку має направляти документи потенційного позичальника на адресу фахівця з верифікації з метою здійснення ним необхідних заходів.

На рівні кредитів, що надаються за рішенням кредитного комітету дирекції, верифікація клієнтів здійснюється за дорученням постійного члену кредитного комітету – начальника відділу (управління) внутрішньобанківської безпеки.

Важливими факторами, що впливають на процеси формування банківськими установами власних кредитних портфелів, є чисельні політичні та економічні процеси, що відбуваються у державі.

Зокрема можна констатувати значне уповільнення темпів зростання кредитного портфелю банків під впливом світової економічної кризи. Банки перестали надавати ту кількість послуг з кредитування, що надавали до кризи [69].

Особливо гостро для України та її банківської системи постає питання щодо вектору політичної діяльності органів державної влади. Від цього прямим чином залежить інвестиційний клімат держави, бажання власників капіталу розвивати свій бізнес на території України.

На сьогоднішній день можна впевнено говорити про згортання значної частки представників європейського банківського бізнесу на території нашої держави. Стрімко скорочують свої представництва в Україні такі потужні

банківські групи як Raiffeisen International, Erste Group, BNP Paribas Group, тощо. Скорочення представництв на території держави свідчить і про згортання обсягів кредитування.

Огляд динаміки скорочень кількості відділень банківських установ, за даними НБУ, висвітлена в табл. 3.25.

Таблиця 3.25

Динаміка скорочення кількості відділень банків в Україні [6]

Рік	Кількість скорочених відділень
2008	43
2009	222
2010	351
2011	Дані не оприлюднені
2012	458

Отже, протягом останніх п'яти років кількість відділень, що були ліквідовані банківськими установами на території України, перевищила 1000. Це, безумовно, свідчить про те, що інвестиційний клімат банківського сектору з року в рік погіршується. Банки стають значно обережнішими по відношенню до минулих років.

Такого роду обережність відбивається і на процесах кредитування. Зниження кількості персоналу банківських установ прямо впливає на якість обслуговування банками кредитних договорів. Кредитні менеджери, які залишились, не в змозі постійно та методично проводити моніторинг процесів у сфері кредитування та підтримувати якість кредитного портфелю на високому рівні.

З огляду на це, банківським установам у нинішніх умовах функціонування банківського сектору варто враховувати спроможність обслуговування таких обсягів кредитних договорів та, спираючись на такий аналіз, приймати рішення щодо доцільності розширення кредитного портфелю. Ці процеси прямо впливають на якість кредитного портфелю та можуть у майбутньому перевантажити менеджерів з супроводу кредитних договорів, а також співробітників напряму повернення проблемних кредитів.

Важливим соціально-економічним фактором, що впливає на поведінку банків України та формування ними кредитної політики є рівень життя населення держави. Так при формуванні кредитного портфелю, банківські установи в обов'язковому порядку мають враховувати динаміку зростання заробітної плати населення. Огляд такої динаміки пропонуємо в табл. 3.26.

Таблиця 3.26

Темпи зростання номінальної та реальної заробітної плати з 2002 по 2012 роки, % [163]

Рік	Номінальна заробітна плата		Реальна заробітна плата	
	До попереднього року	Грудень до грудня попереднього року	До попереднього року	Грудень до грудня попереднього року
2002	121,0	117,0	118,2	115,6
2003	122,8	124,4	115,2	113,8
2004	127,5	127,7	123,8	120,8
2005	136,7	144,9	120,3	131,5
2006	129,2	125,2	118,3	111,7
2007	129,7	131,1	112,5	110,3
2008	133,7	119,5	106,3	97,0
2009	105,5	111,6	90,8	99,1
2010	120,0	120,1	110,2	110,5
2011	117,6	116,2	108,7	111,0
2012	114,9	110,6	114,4	111,1

При позитивній динаміці обсягів заробітної плати населення України, банківські установи можуть сподіватися на якісне обслуговування позичальниками кредитних угод, а відтак, не допускати погіршення якості кредитного портфелю в найближчому майбутньому. Такий аналіз, перш за все, актуальний при короткостроковому кредитуванні, коли банк намагається передбачити ризики у короткочасній перспективі.

Не має лишатися без уваги динаміка інфляційних процесів у державі. Цей чинник обов'язково має бути врахованим банківською установою при формуванні кредитного портфелю оскільки активізація інфляційних процесів значним чином ускладнює повернення позичальниками позик.

Вважаємо, що показник індексу інфляції обов'язково має враховуватися банками України як при короткостроковому (беззаставному),

так і при довгостроковому (заставному, іпотечному) кредитуванні.

Аналіз динаміки інфляції у державі має здійснюватися за прикладом, висвітленим у табл. 3.27.

Таблиця 3.27

Індекси інфляції в Україні з 2000 по 2012 роки [163]

Рік	Місяць												За рік
	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	
2000	104,6	103,3	102,0	101,7	102,1	103,7	99,9	100,0	102,6	101,4	100,4	101,6	125,8
2001	101,5	100,6	100,6	101,5	100,4	100,6	98,3	99,8	100,4	100,2	100,5	101,6	106,1
2002	101,0	98,6	99,3	101,4	99,7	98,2	98,5	99,8	100,2	100,7	100,7	101,4	99,4
2003	101,5	101,1	101,1	100,7	100,0	100,1	99,9	98,3	100,6	101,3	101,9	101,5	108,2
2004	101,4	100,4	100,4	100,7	100,7	100,7	100,0	99,9	101,3	102,2	101,6	102,4	112,3
2005	101,7	101,0	101,6	100,7	100,6	100,6	100,3	100,0	100,4	100,9	101,2	100,9	110,3
2006	101,2	101,8	99,7	99,6	100,5	100,1	100,9	100,0	102,0	102,6	101,8	100,9	111,6
2007	100,5	100,6	100,2	100,0	100,6	102,2	101,4	100,6	102,2	102,9	102,2	102,1	116,6
2008	102,9	102,7	103,8	103,1	101,3	100,8	99,5	99,9	101,1	101,7	101,5	102,1	122,3
2009	102,9	101,5	101,4	100,9	100,5	101,1	99,9	99,8	100,8	100,9	101,1	100,9	112,3
2010	101,8	101,9	100,9	99,7	99,4	99,6	99,8	101,2	102,9	100,5	100,3	100,8	109,1
2011	101,0	100,9	101,4	101,3	100,8	100,4	98,7	99,6	100,1	100,0	100,1	100,2	104,6
2012	100,2	100,2	100,3	100,0	99,7	99,7	99,8	99,7	100,1	100,0	99,9	100,2	99,8

Окрім наведених чинників, на процеси кредитування значним чином впливає і повнота нормативного регулювання процесів кредитування, адже це один з найважливіших факторів, необхідних до врахування банківською установою при обранні стратегії кредитування та формуванні кредитного портфелю зокрема.

Регуляторними нормами у даному контексті виступають:

- закони України та підзаконні нормативно-правові акти;
- укази Президента країни;
- постанови Кабінету Міністрів України;
- постанови Національного Банку України;
- внутрішні нормативні документи банківських установ (положення, вказівки, рекомендації, тощо).

На повноту регуляторних норм банківського бізнесу у повній мірі можуть впливати безпосередньо банківські установи держави, адже через своїх представників вони мають змогу лобіювати прийняття чи затвердження певних необхідних для їх діяльності нормативних документів.

Нижче наведено перелік питань, необхідних до врегулювання на нормотворчому рівні, вирішення котрих забезпечить формування якісного кредитного портфелю банківських установ і, за необхідності, дозволить управляти ним з погляду колекшену (рис.3.24).

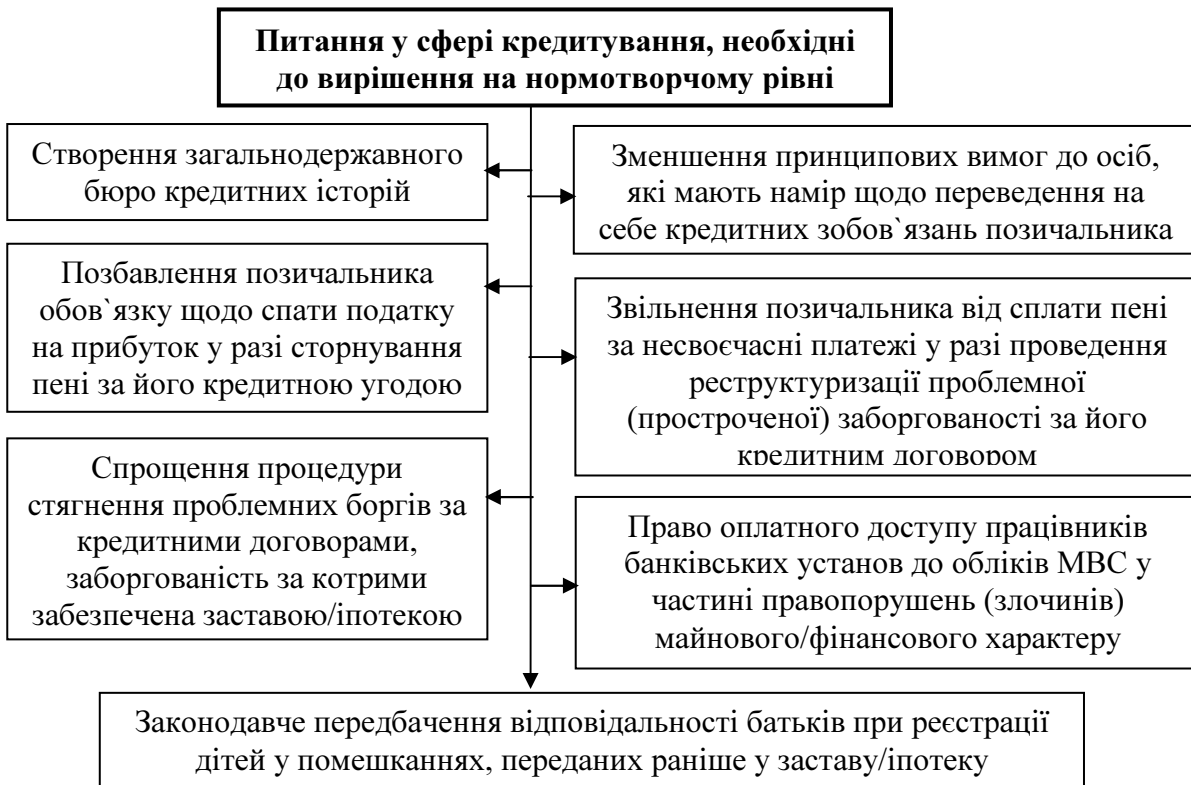

Рис. 3.24 Питання до вирішення у сфері кредитування

Вирішення такого роду питань надасть банківським установам можливість відчувати себе більш впевнено при обранні стратегії кредитування та формуванні кредитного портфелю. Крім того, деякі з таких кроків дадуть можливість підрозділам стягнення та внутрішньобанківської безпеки вживати якісні превентивні заходи при організації кредитних процесів, а також спростити у подальшому роботу по стягненню проблемних боргів.

Окремої уваги, потребує питання прийняття рішення кредитним комітетом щодо видачі коштів потенційному позичальнику за його заявкою.

Вважаємо, що аналіз відповідності кредиту кредитній політиці банку має відбуватися за алгоритмом, відображеним у рис. 3.25.

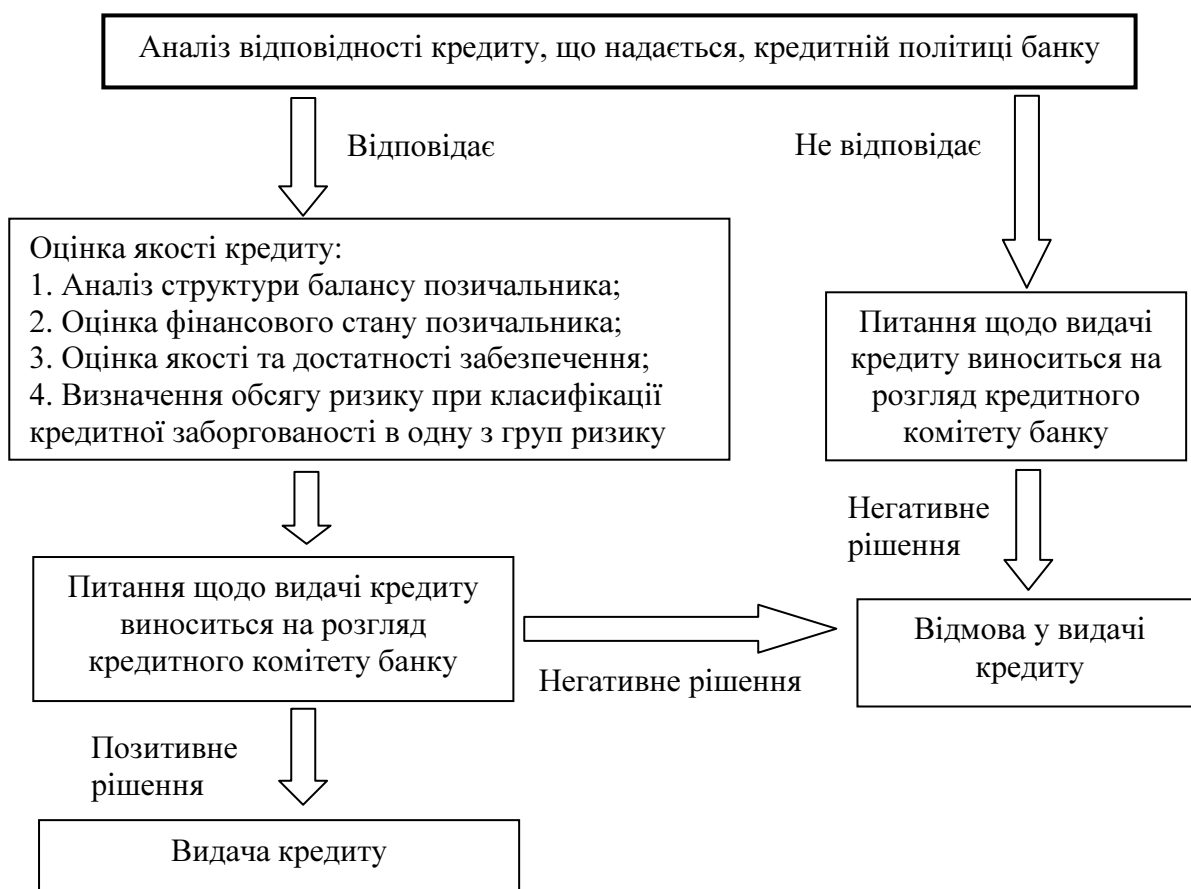

Рис. 3.25 Алгоритм розгляду заявки на видачу кредиту з позиції ризик-орієнтації та формування якісного кредитного портфелю

Компетентність співробітників банківської установи, які безпосередньо здійснюють оцінку клієнта як потенційного позичальника, є важливим фактором, що впливає на якість кредитного портфелю банку. Вважаємо, що на стадії аналізу документів та підготовки їх до розгляду кредитного комітету варто проводити зазначену роботу не лише силами кредитних менеджерів та працівників відділів ризиків, а й залучаючи співробітників внутрішньобанківської безпеки та вертикалі колекшену.

Крім того, на засіданні кредитного комітету доповідь інформації щодо потенційного позичальника та кредиту, що він бажає отримати, має

проводити не лише кредитний менеджер, а й співробітники, які здійснювали заходи з верифікації клієнта.

Отже, при позитивних результатах аналізу, проведеного кредитними менеджерами та при наявності негативної інформації з боку внутрішньобанківської безпеки чи колекшену, рішення щодо надання кредиту позичальнику не має бути прийнятим. У іншому випадку мають виникати підстави для проведення внутрішнього службового розслідування з притягненням членів кредитного комітету, які позитивно проголосували за надання кредиту, до законодавчо встановленої дисциплінарної відповідальності.

Саме таких змін потребує внутрішньобанківське нормативне регулювання процесів кредитування. Втілення їх у практику унеможливить надання кредитів позичальникам з великим ступенем ризику та у подальшому не допустить до погіршення якості кредитного портфелю банківської установи.

Провівши дослідження необхідних превентивних заходів, покликаних формувати якісний кредитний портфель, ми дійшли висновків щодо необхідності впровадження низки коригуючих заходів. Більшість з них носить нормотворчий характер, адже процеси кредитування на сьогодні у банках, представлених на території України, далекі від ідеальних.

У підсумковій таблиці 3.28 висвітлено необхідні перетворення, що мають віднайти застосування у повсякденній діяльності банківських установ держави.

Таблиця 3.28

Необхідні превентивні заходи, що мають застосовуватись в процесах кредитування

Наявне становище	Необхідні зміни
Менеджментом банківських установ ставляться цілі щодо розширення портфелю кредитування, однак не враховуються питання щодо подальшого стягнення «паганих» боргів	Банківська установа має зважувати власну спроможність обслуговувати кредитний портфель певного обсягу

Продовження табл.3.28

Банківська установа неналежним чином враховує політичні, економічні та соціальні процеси, що відбуваються у країні та впливають на можливість потенційних клієнтів погашати заборгованість перед кредитором	Система внутрішньобанківського колекшену має звертати увагу менеджменту банківської установи на низку чинників, що впливатимуть на позичальників у період дії кредитної угоди
До складу кредитних комітетів відділень банківських установ не входять працівники, що можуть компетентно передбачити негативні прояви з погляду економічної безпеки з боку потенційних позичальників	Долучення до складу кредитних комітетів на місцевих рівнях (у відділеннях) фахівців у сфері внутрішньобанківської безпеки та вертикалі колекшену банку
Верифікація проводиться достатньо поверхово. Не враховуються чисельні вагомні чинники, що у подальшому можуть потягти за собою невиконання боржником договірних зобов'язань і, відповідно, погіршення якості кредитного портфелю	Проведення досконалої та всебічної верифікації потенційних клієнтів (позичальників) банківської установи
Банки неохоче стають донорами бюро кредитних історій з одного боку з міркувань конкуренції, а з іншого – з метою економії коштів	Необхідним є долучення банківських установ до загального бюро кредитних історій
Клас позичальника на стадії видачі кредиту проводиться поверхово. До уваги кредитними менеджерами береться лише інформація щодо доходів позичальника та, іноді, зобов'язання перед іншими кредиторами	Доцільним є проведення ретельного аналізу фінансово-майнового стану позичальника з долученням якомога більшої кількості джерел
Перевірка цільового використання кредитних коштів на стадії роботи з заявкою позичальника щодо надання кредиту проводиться поверхово. Ретельного аналізу отриманої інформації не проводиться з причини відсутності часу у кредитних менеджерів, недостатнього долучення фахівців з економічної безпеки, а, іноді, і некомпетентності персоналу банківської установи	Кредитним менеджерам спільно із співробітниками внутрішньобанківської безпеки необхідно вживати вичерпних заходів щодо підтвердження цільового використання кредитних коштів, що мають бути наданими потенційному позичальнику
Банківські установи скорочують кількість персоналу, який тягне перевантаження співробітників, які лишаються в структурі. Це тягне за собою погіршення якості виконання персоналом покладених на нього функціональних обов'язків (у тому числі у ході формування кредитного портфелю)	Обґрунтованою є оптимізація штату банківської установи не з погляду економії коштів на оплату праці, а з позиції якісного обслуговування процесів кредитування
Банки пасивно акумулюють законодавчі чи іншого роду нормативні ініціативи, покликані збалансувати правовідносини кредиторів та позичальників	Застосування всіх можливих важелів банківських установ при напрацюванні нормативної бази, що регулюватиме у повній мірі процеси надання коштів кредиторами та повернення боргів позичальниками

Отже, підводячи підсумки дослідження превентивних заходів з формування кредитного портфелю високої якості, доходимо до переконання щодо необхідності їх ретельного вивчення банківськими установами та подальшого застосування у своїй повсякденній діяльності. Саме недостатня увага з боку банківських установ до управління проблемною заборгованістю

з використанням превентивних заходів призвела як до початку фінансової кризи у США та світі, так і до активізації кризових явищ у банківській системі України.

Формування кредитного портфелю банку з оптимальними якісними характеристиками на нинішньому етапі розвитку економіки держави загалом та банківської системи зокрема стає важливим напрямом діяльності банківських установ.

Менеджмент банківських установ як з національним, так і з іноземним капіталом інвестицій починає розуміти, що грамотне, своєчасне та повне застосування превентивних заходів з формування портфелю кредитування у подальшому забезпечить установу від реалізації ризиків та посилить економічну безпеку.

Проведення налагодженої роботи у даному напрямку має привабити як якісних потенційних клієнтів, націлених на плідну співпрацю з банківською установою, так і інвесторів, що цікавляться банківською установою з поміркованою, виваженою та прагматичною кредитною політикою.

Впровадження пропонованих нами заходів, є необхідним до застосування як при короткостроковому кредитуванні з незначним ступенем ризику, так і при наданні позик на тривалі терміни. Їх вжиття призведе не лише до підвищення рівня економічної безпеки банківської установи, а й до покращання її сприйняття з боку партнерів, конкурентів та громадськості загалом.

3.5. Практика управління портфелями проблемних кредитів банківських установ закордонних країн

На сучасному етапі розвитку банківського бізнесу, на відміну від докризового періоду, гостро постають питання не лише збільшення кредитного портфелю банківських установ, а й повернення прострочених чи іншого роду проблемних боргів. Ці процеси покликані, як ішлося у даному

дослідженні вище, вберегти банківські установи від зовнішніх та внутрішніх ризиків та, відповідно, протидіяти передбачуваним та раптовим посяганням на економічну безпеку.

Звичайно, практика вітчизняних банківських установ щодо стягнення проблемних боргів є невідпрацьованою, а нерідко і ситуативною. Це пояснюється досить нетривалою історією банківського бізнесу на теренах пострадянського простору загалом, а, відповідно, і України зокрема.

Однак, нинішні реалії змушують представників банківського бізнесу адекватно та мобільно реагувати на негативні прояви з боку неплатників за договірними зобов'язаннями. Банки України розуміють, що спиратись у питаннях стягнення боргів лише на власний досвід, – це довгий та складний шлях, що не принесе оперативних бажаних результатів. Отже, українські банківські установи змушені переймати практику закордонних банків, що мають власну багаторічну, а інколи і вікову, історію кредитування та, відповідно, стягнення боргів. Деякі у вигіднішому становищі перебувають закордонні банківські установи, що представлені на українському ринку банківських послуг. Такі представництва у своїй діяльності з українським клієнтом спираються на місію головного банку, його стратегії та погляди щодо ведення основних напрямів діяльності.

Питанням природи проблемних кредитів та способів їх повернення присвячені праці як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Великий внесок у вивчення питань проблемної заборгованості та шляхів її стягнення внесли такі науковці, як В. Кльоба, А. Васюренко, А. Мороз, І. Кириленко. Дана проблематика активно досліджується також і зарубіжними науковцями, зокрема, в роботах Дж. Капріо, Ф. Валенсія, П. Роуза та ін.

Проте, у даному дослідженні ми пропонуємо, серед іншого, окремо розглянути практику банківських установ закордонних країн стосовно повернення «поганих» боргів. Висвітлимо питання щодо практики застосування того чи іншого шляху стягнення, обумовимо аспекти діяльності колекторського бізнесу країн з розвинутою економікою та банківською

культурою.

Перш за все, варто зазначити, що проблемні кредити не виникають раптово. Кожній хвилі масових несплат за договірними зобов'язаннями передують численні фактори внутрішньодержавного чи світового масштабу.

Загальносвітова тенденція до зниження частки кредитів, зобов'язання за котрими постійно виконуються в повному обсязі, бере свій початок з 1980-х років. Нижче пропонуємо до ознайомлення табл. 3.29, в якій висвітлимо підґрунтя для зростання обсягів непрацюючих кредитів у світі.

Таблиця 3.29

Підґрунтя зростання обсягів проблемних кредитів у світі

Країна	Початок розвитку	Причини
США	Кінець 1980-х років	Криза у секторі кредитів і заощаджень; продаж кредитів з метою компенсації витрат
Японія	Початок 1990-х років	Економічні проблеми; вибух міхура нерухомості; перебудова банківського сектора
Франція	1995 рік	Перебудова принципів економіки; реорганізація банківського сектору
Італія	Кінець 1990-х років	Національна криза; економічний спад у Європі; перебудова певних галузей економіки
Південно-східна Азія	Кінець 1990-х років	Системна економічна та банківська криза; перебудова банківського і реального сектора економіки
Тайвань	Початок 2000-х років	Фінансові «бульбашки» на ринках роздрібног кредитування та нерухомості; ризики, пов'язані з південною Азією та Китаєм

Не викликає сумнівів той факт, що ті чи інші економічні коливання у світі породжують зростання обсягів проблемних кредитів. Кредитори, які стикаються з лавиноподібним спадом якості виконання боргових зобов'язань з боку позичальників повинні шукати шляхи щодо очистки власного кредитного портфелю. За даних умов виникає необхідність для створення ринку проблемних кредитів. Природно, що при досить великій пропозиції щодо продажу проблемних активів, з'являється все більша кількість сторонніх (зовнішніх) організацій, що спеціалізуються на роботі з повернення проблемних кредитів. Завдяки цьому у банків з'являється новий спосіб управління проблемними боргами та відкриваються нові перспективи

розвитку.

Говорячи про різноманітність підходів до стягнення проблемних боргів, не можемо не розглянути практику стягнення проблемних боргів банківських установ за типовими ознаками відповідно до стратегій, притаманних території розташування банківської організації.

Отже, в рис. 3.26 наведемо поділ стратегій збору боргів за територіальним принципом.

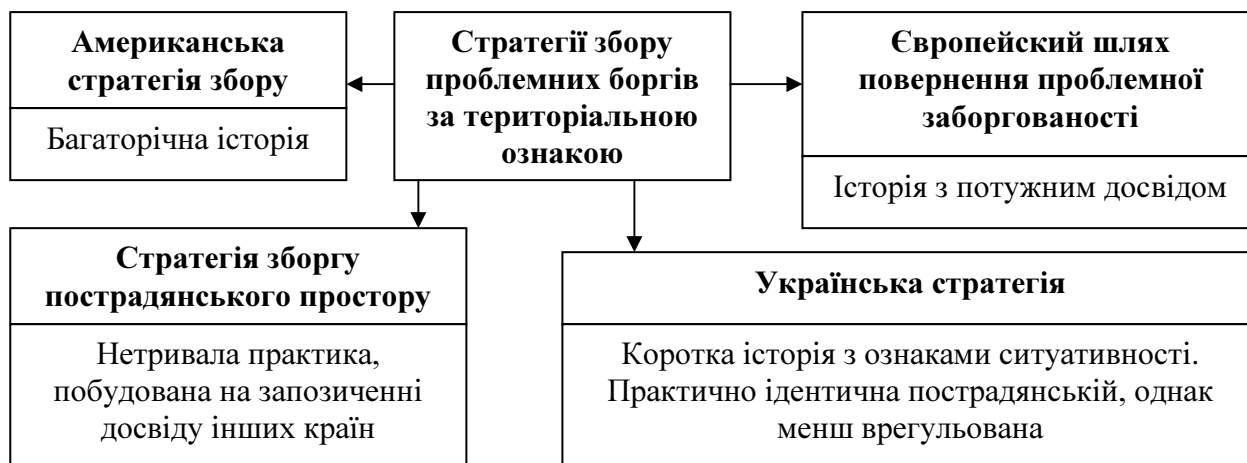

Рис. 3.26 Стратегії збору проблемних боргів за територіальною ознакою

Детально розглянемо базові моменти стратегій збору проблемних боргів банківськими установами закордонних країн.

Заслуговує уваги американський варіант повернення боргів. Ця практика є законодавчо обґрунтованою, суспільно прийнятною, а також такою, що орієнтована на мобільність та дієвий захист економічних інтересів банківської установи. Додамо, що такий підхід до повернення проблемних боргів переважно застосовується у США, країнах Латинської Америки, та деяких країнах африканського континенту.

Розглядаючи так звану «американську» модель стягнення проблемних боргів банківськими установами, пропонуємо виділити два напрями даної діяльності, котрі відобразимо в таблиці 3.30.

Методи діяльності підрозділів стягнення в країнах з „американською” стратегією побудови колекшену [89, с. 22; 126, с. 29; 132, с. 205; 174, с. 12]

Методи	Інструменти впровадження методів
Внутрішньобанківські методи	Реструктуризація кредитної заборгованості, створення ситуаційних центрів управління проблемними активами; організація роботи з проблемними активами шляхом створення залежної від банку структури, сформованої поза штатом банку; примусове стягнення проблемних активів внутрішніми структурними підрозділами банків.
Зовнішньобанківські методи	Передача портфеля проблемних активів в управління третім особам (колекторській компанії) без оптимізації балансу банку; передача/продаж проблемних активів пов'язаній фінансовій компанії на принципах оптимізації балансу SPV onshore/offshore; продаж проблемних активів непов'язаній фінансовій компанії на умовах факторингу; здійснення сек'юритизації активів; створення брідж-банків та дочірніх компаній для управління проблемними активами; використання інформації з кредитних бюро, що діють при центробанках держав і створюються приватними структурами; здійснення державної реєстрації кредитів.

Характерною рисою «американської» стратегії стягнення проблемних боргів є те, що банківські установи мусять докладати якомога менше власних зусиль при поверненні позик. Це дає змогу економити час та ресурси банківських установ, залучаючи мінімальну кількість працівників банку до процесів стягнення.

У країнах, де банківські установи намагаються повертати «погані» борги, так би мовити, по-американськи, їх стягнення відбувається, здебільшого, завдяки переуступці права вимоги третій особі. Менеджмент банків, у такому випадку, переслідує цілі мобільного відшкодування кредитних коштів чи їх частини завдяки зовнішнім стягувачам. Вивільнення таким чином проблемних коштів дає змогу приймати нові оперативні рішення щодо кредитних інвестицій та розвивати банківську установу відповідно до актуальних тенденцій.

Що стосується ідентифікації кредиту як проблемного, то за «американською» стратегією, банківські установи, попри те, що кожен проблемний кредит має свої особливості, проводять ретельне дослідження, а

також відмічають такі спільні показники:

1. Чи мають місце нехарактерні позичальнику, незвичні чи незрозумілі причини невчасного надання ним до банківської установи фінансової звітності, нездійснення вчасно та у достатньому обсязі платежів відповідно до умов кредитної угоди або припинення контактів із працівниками банку.

2. Неочікувана банком будь-яка раптова зміна позичальником методів розрахунку амортизації майна, пенсійних чи іншого роду соціальних внесків, оцінки товарно-матеріальних запасів, нарахування податків чи розрахунок прибутку.

3. Ініціювання перед банківською установою зі сторони позичальника питання щодо проведення реструктуризації заборгованості. Відмова клієнта від виплати дивідендів, зміна кредитного рейтингу позичальника.

4. Несприятливі тенденції щодо зміни вартості акцій бізнесу позичальника.

5. Наявність чистих збитків діяльності позичальника протягом одного чи декількох років. Негативні показники дохідності активів, капіталу чи прибутку. Систематичні факти несплати відсотків за договірними зобов'язаннями перед іншими кредиторами. Негативні показники ведення бізнесу у зв'язку з підвищенням податків у державі.

6. Несприятливі зміни структури капіталу позичальника (показника співвідношення акціонерного капіталу і боргових зобов'язань), ліквідності (коефіцієнт «критичної» оцінки) або ділової активності (наприклад, співвідношення обсягу продажу і товарно-матеріальних запасів).

7. Виявлення фактів щодо відхилення обсягу фактичних продажів продукції позичальника чи потоку готівки від запланованих під час подачі кредитної заявки.

8. Несподівані незрозумілі банківському менеджеру зміни у розмірі залишків на рахунках клієнта.

Наведене свідчить, що такий підхід до визначення проблемності наданої позики є більш ґрунтовним відносно європейської системи

кредитування та колекшену. Враховуються вагомі показники бізнесу позичальника, ліквідність його активів, його поведінка у кредитних стосунках, а також у відносинах з контролюючими органами держави. Нажаль, необхідно констатувати факт недосконалості у даному напрямку діяльності європейської системи кредитування та повернення боргів.

Ще однією відмінністю від європейської системи банківського колекшену у країнах, що повертають борги «по-американськи» є нарахування штрафів та пені за несвоєчасне виконання договірних зобов'язань перед кредитором.

Зазначимо, що ставка пені за невнесення достатнього та своєчасного платежу зі сторони позичальника може коштувати йому 0,1 – 2 % від залишку заборгованості за кредитним договором за кожен день прострочення. Отже, для позичальника, що з будь-яких причин не здійснив платіж відповідно до графіку погашення та має заборгованість, наприклад, у 10 000 дол. США, внесення платежу на тиждень пізніше обумовленого терміну може коштувати від 70 до 1 400 дол. США. Такі обсяги штрафних санкцій створюють для позичальника вкрай неприємні наслідки. У той же час, тижневе прострочення групою позичальників одного мільйону доларів США може принести банківській установі, в середньому, 10 500 дол. США. Не викликає сумнівів, що такий прибуток є цікавим для банків, він не потребує додаткових інвестицій та не становить додаткових ризиків. Все, що необхідно у даному випадку, це вірне обумовлення в кредитному договорі санкцій за неналежне виконання позичальником умов кредитного договору та відповідність такого «покарання» нормам чинного законодавства держави.

Ще однією рисою проамериканського банківського колекшену є підхід до клієнта, котрий ми пропонуємо умовно назвати «замовчування». Суть такого підходу до процедури стягнення боргів полягає у тому, що банківська установа не шукає контакту з клієнтом, який прострочив чергову виплату за кредитом. Боржники дещо втрачають пильність, стикаючись із тим, що банківські працівники не телефонують до них, не надсилають листів чи

претензій, а також не проводять особистих контактів. За таких умов чимало позичальників перестають думати про невідворотність сплати за кредитним договором та сподіваються на те, що банк забув про них. З іншої сторони, банківська установа не витрачає коштів на повідомлення боржника про порушення ним умов кредитної угоди, не залучає додатково для цього персонал. За таких умов, чимало банків світу ставлять на потік такого роду діяльність. Адже, чим довше позичальник вчасно не виконує умов кредитного договору та чим більшу суму завинив за цей період, тим більші обсяги кредитних коштів у перспективі можна буде повернути у примусовому порядку.

Як ішлося вище, за «американською» стратегією збору проблемних боргів банківські установи при захисті своїх економічних інтересів у частині відшкодування збитків, спричинених невиконанням боржниками боргових зобов'язань, першочергову увагу приділяють роботі з колекторськими організаціями.

Історія колекторського бізнесу Сполучених Штатів Америки являє собою вікову практику та культуру відносин боржника та стягувача. Така діяльність законодавчо регламентована та координована державою.

Колектори, які на різних умовах придбавають у банківських установ право витребування боргу з позичальників, будують свою роботу за типовими принципами та алгоритмами. У кожному разі, співробітники напряму повернення боргів доводять до відома проблемних позичальників інформацію стосовно того, що їх очікує у разі невиконання належним чином договірних зобов'язань. Більшість клієнтів бояться наслідків роботи колекторських організацій, адже це може негативним чином вплинути на їх власну чи ділову репутацію. Зазначимо, що з певного часу у багатьох країнах світу банківські установи ведуть кредитні історії позичальників. Кожен факт своєчасної несплати за позикою назавжди заноситься до такого роду бюро і згодом дає підстави іншим банківським установам для відмови у видачі наступного кредиту.

Крім того, зовнішній колектор доводить до відома позичальника перспективи щодо судового стягнення боргу з позичальника у примусовому порядку. Більшість клієнтів у розвинених країнах світу намагаються уникнути претензійно-позовної діяльності банку з огляду на те, що вони розуміють безперспективність уникнення їх від сплати за кредитним договором. Це прямо свідчить про досконалість законодавства таких країн та їх правове регулювання захисту прав кредитора.

Бізнес з викупу та повернення проблемних боргів зовнішніми колекторськими організаціями є досить рентабельним. Нерідко спеціалізовані компанії викупувають пакети «поганих» боргів за 4-40 відсотків від фактичного залишку заборгованості за кредитними договорами. З цього періоду право стягнення боргу позичальника переходить до зовнішнього колектора. Внаслідок цього банківська установа списує борги з власного балансу, покращує свій імідж та вивільняє значні резерви. У свою чергу, колекторська компанія з рештою отримує прибуток у розмірі від 200 до 500 відсотків від суми, витраченої на придбання проблемного боргу.

Альтернативою зовнішнім колекторським агенціям є аутсорсингові компанії, до послуг котрих нерідко вдаються банківські установи. Привабливість такого роду співпраці полягає у тому, що послуги надаються одноразово щодо кожного конкретного випадку (пакету кредитів). Це, у свою чергу, не вимагає утримання значного штату власного підрозділу стягнення проблемних боргів банківською установою.

Якщо банківська установа, насамперед, ставить на меті звільнення від баласту у вигляді прострочених чи іншого роду проблемних боргів, то колекторська/аутсорсингова компанія прагне отримати якомога більший прибуток у ході стягнення запозичених боржником коштів. То ж, робота з проблемним позичальником буде тривати до моменту повного погашення ним заборгованості за кредитним договором. Зазначимо, що спектр застосовуваних зовнішнім колектором заходів значно ширший, ніж можливості штатного банківського працівника.

На рис. 3.27 наведемо типовий алгоритм діяльності зовнішнього колектора за «американською» лінією стягнення проблемних банківських боргів.

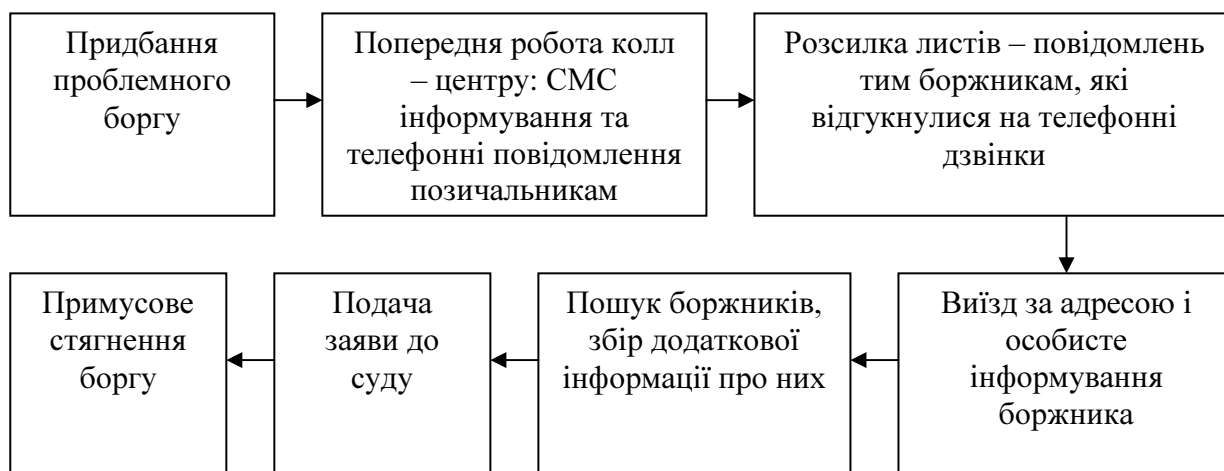

Рис. 3.27 Алгоритм діяльності зовнішнього колекторського агентства за «американською» стратегією збору проблемних боргів

На відміну від пострадянського простору, у розвинутих країнах гостро стоїть питання щодо законності діяльності колекторських компаній загалом та дотримання норм чинного законодавства окремими зовнішніми колекторами зокрема.

Правоохоронні органи держави пильно стежать за здійсненням діяльності щодо повернення колекторами придбаних у банківських установ боргів у правовому полі. Зовнішній колектор не має права тиснути на позичальника, грубо спілкуватися з ним, загрожувати фізичною розправою, тощо. У разі, якщо працівник, який займається поверненням боргів, перевищив свої повноваження, то боржник має право поскаржитись з цього приводу своєму первинному кредитору, а також до правоохоронних органів. На підставі такого звернення первинний кредитор може припинити співпрацю з зовнішньою колекторською організацією, а правоохоронні органи можуть порушити проти колектора адміністративне чи кримінальне провадження.

Варто зазначити, що з початку заснування колекторських агенцій їх діяльність була практично нерегульована. Результатом цього стало

застосування стягувачами недобросовісних методів.

У середині 70-х років минулого століття Конгрес США провів розслідування діяльності колекторів, результатом якого стали наступні висновки:

- наявний великий обсяг даних, що свідчать про використання стягувачами боргів недобросовісних, протизаконних заходів;
- недобросовісна практика стягнення боргів сприяє збільшенню кількості банкрутств фізичних осіб, підвищує нестабільність сімейного життя, сприяє втраті роботи та посяганням на недоторканість приватного життя;
- чинне законодавство та процедури компенсації збитків не відповідають вимогам захисту споживачів;
- існують ефективні засоби стягнення боргів окрім введення в оману та інших шляхів недобросовісного стягнення боргів.

Після проведення розслідування у США було прийнято спеціальний закон «Про добросовісну практику стягнення боргів» (Fair Debt Collection Practices Act). У тексті закону американський законодавець чітко визначив цілі його прийняття:

- усунення практики недобросовісного стягнення зі сторони стягувачів боргів;
- створення для колекторів таких умов, за котрих вони не втрачали б конкурентоспроможності, утримуючись від недобросовісної практики стягнення боргів;
- забезпечення з боку держави захисту споживачів від недобросовісної практики стягнення боргів.

Отже, дослідження свідчить, що «американська» система стягнення проблемних боргів з позичальників є фундаментальною та дієвою. Вона повністю захищає вимоги кредитора, стягувача, а також позичальника. Вважаємо, що такий підхід до ведення бізнесу колекшену є прогресивним та перспективним.

Практика свідчить, що закордонні банківські установи (як з проамериканською системою збору боргів, так і з європейськими принципами стягнення) активно впроваджують та використовують так звані автоматизовані системи збору заборгованостей. Такі новітні технології, безумовно, є важливим досягненням закордонних структур банківського та зовнішнього колекшену.

Розглянемо суть таких впроваджень на системі Methodix.Collection, що прийшла з Америки до європейських країн, а згодом і до пострадянського простору, а також уважно розглядається українськими представниками колекторського бізнесу як дієвий механізм повернення прострочених боргів.

Одним з важливих завдань, з котрими стикаються у нинішньому економічному становищі кредитні організації є мінімізація наявної простроченої заборгованості, а також попередження прострочок за рахунок превентивних заходів. За кордоном вважається, що переважна більшість прострочок виникає не з причини злого помислу позичальника, а з причини його власної неуважності. Саме цьому Methodix.Collection – не просто система збору заборгованості, але також й ефективний механізм попередження появи заборгованості в принципі.

Methodix.Collection – ефективний інструмент автоматизації на всіх етапах збору заборгованостей (превентивні заходи, soft, hard та legal collection) для роздрібного, малого та середнього бізнесу. Крім того, це стосується представників корпоративного бізнесу.

Methodix.Collection – спеціалізоване рішення, що допомагає:

- попередити виникнення прострочення за рахунок превентивних заходів;
- скоротити фінансові втрати, що виникають за рахунок появи простроченої заборгованості;
- мінімізувати затрати й зусилля щодо збору заборгованості, при цьому захищаючи цінність відносин з клієнтом.

Система Methodix.Collection автоматизує весь бізнес-процес збору

заборгованості, а саме:

- введення інформації та історії взаємовідносин з позичальниками;
- превентивні заходи збору (нагадування по sms, e-mail та телефону);
- Soft collection (попередження по sms, e-mail та телефону);
- Hard collection (повідомлення по sms, e-mail, телефону та пошті, реструктуризація, розірвання договору, управління заставою, робота з поручителями);
- Legal collection (розрахунки боргу та підготовка документації для суду, список здійснених заходів, архів).

Система Methodix.Collection абсолютно інтегрується з зусиллями колекторських агенцій по збору заборгованостей. За таких умов система не лише підвищує відсоток збору боргів, а й допомагає аналізувати ефективність роботи кожного з колекторів.

Важливою рисою Methodix.Collection є можливість зв'язатися з позичальником різними каналами зв'язку з мінімальними витратами. Завдяки аналітичному модулю система надає можливість стягувачу проводити дослідження того, який механізм збору є дієвим, а який – ні. Це, у свою чергу, дає можливість зекономити значні обсяги коштів, а також зусиль персоналу.

Однією з важливих особливостей Methodix.Collection є механізм інтелектуальних стратегій роботи для кожного з клієнтів. Система самостійно обирає стратегію взаємодії з клієнтом у залежності від параметрів заборгованості, характеристик заборгованості, ознак клієнта та статистики ефективності. Стратегії та процеси підлягають коригуванню у системі.

Система Methodix.Collection має чисельні переваги перед конкурентами. Серед них: швидке адаптування (2-3 тижні), гнучкість налаштувань бізнес-процесів; готові процеси збору заборгованостей; простота засвоєння співробітниками; можливість інтеграції у структуру колекторських агенцій, високий рівень безпеки за рахунок потужного механізму розмежування прав доступу, тощо.

Окрім спільних з «американською» системою стягнення боргів, «європейська» має і свої особливості. Вона визначається як більш «м'яка» по відношенню до клієнта. Банківська установа прагне налагодити дієвий контакт з позичальником з перших днів прострочення. Інколи, спеціальні підрозділи банку напередодні планового місячного внеску клієнта телефонують йому з метою нагадування про необхідність здійснити платіж відповідно до умов договору.

Обов'язок щодо наявності у структурі банківської установи спеціального підрозділу зі стягнення проблемних боргів майже не регламентований нормативними документами європейських держав.

Однак, варто зазначити, що з цього приводу має позитивний досвід Польща, де держава зобов'язала всі банки створити у своїй структурі департамент з управління проблемними активами. Така практика дозволить банківським установам у достатньому обсязі вжити превентивні заходи з недопущення погіршення якості кредитного портфелю. Крім того, маючи у штаті підрозділ колекшену, банківські установи країни можуть оперативно та дієво реагувати на збільшення частки кредитів, зобов'язання за котрими не виконуються взагалі чи виконуються з порушенням умов кредитних угод.

Зобов'язання банків мати у штаті підрозділи колекшену позитивним чином впливає не лише на економію бюджетних коштів установи, а й на стійкість банку в умовах нестабільної економіки.

Слід зазначити, що стягнення боргів у країнах, що використовують європейську модель колекшену, відбувається набагато довше, аніж у країнах, що збирають борги «по-американськи».

Наприклад, у Німеччині позови про стягнення кредитних заборгованостей до певної лімітованої суми (близько 5 000 євро) розглядаються у судах нижчої інстанції, а по більш суттєвим розмірам боргів – у земельних судах. У судах нижчої інстанції основне судочинство, що стосується позовів про стягнення, триває від трьох до шести місяців. Позов може бути розглянуто і у більш короткий термін. У земельних судах у

випадку простих справ слід розраховувати на зазначені терміни. У складних справах, що вимагають засідання палати суддів (три судді), процес може тривати до двох років, особливо тоді, коли необхідне залучення експертів. У Верховних судах земель (апеляційні справи проти рішень судів земель) процес зазвичай триває більше року [46].

У розвинених європейських країнах практикується і скорочена процедура судочинства зі стягнення боргів. У позовах про стягнення боргу існує можливість процедури судового повідомлення про стягнення. Процедура стандартна і для її здійснення застосовуються спеціальні бланки (формуляри). У судах деяких районів навіть є автоматизована система повідомлень про судові стягнення (з каналів передачі даних). Судовими повідомленнями уповноважені займатися суди нижчої інстанції (незалежно від позовної суми). Суд не перевіряє чи по суті надійшла вимога, а розглядає її формально. Готується повідомлення про судові стягнення, котре доставляється боржникові. Боржник може протягом двох тижнів з моменту отримання судового повідомлення опротестувати його. Після оплати судових витрат справа передається до суду для проведення основного судочинства, де обґрунтовується позов. Якщо боржник не представляє ніякого заперечення або представить його занадто пізно, оголошується рішення про виконання судового стягнення, котре також направляється боржникові. У разі, коли від боржника не надходить заперечень, то рішення суду за таким позовом вступає у законну силу і це означає, що воно підлягає виконанню. Процес триває зазвичай від шести до восьми тижнів. У процесі процедури повідомлення про стягнення боргів застосовуються знижені ставки судових зборів [26].

Така практика притаманна лише європейським державам. Вона захищає права сторін цивільного процесу та скорочує витрати їх часу та коштів.

Окремо пропонуємо зупинитись на процедурі виконання рішень суду за позовами про стягнення боргів «по-європейськи».

Поширеним шляхом стягнення боргу у примусовому порядку в європейських країнах є накладення арешту на майно та передача обов'язків боржника до третіх осіб (наприклад, банківський внесок, вимоги до ділового партнера, вимога до фінансової установи про повернення податків, право на отримання заробітної плати). Зазначимо, що така система стягнення «поганих» боргів є унікальною. Ані в американській практиці, ані у пострадянських країнах такого шляху стягнення у практиці немає.

Наступним актуальним по всьому світу шляхом повернення проблемних боргів є виконання рішення суду у частині накладення арешту на рухоме/нерухоме майно позичальника з метою подальшої його реалізації.

Цікавою, на наш погляд, швидкою та економічно обґрунтованою можливістю виконання рішення про стягнення боргу з позичальника на користь кредитора є накладення арешту на вимоги боржника до третіх осіб.

Практична діяльність банківських установ демонструє те, що накладення арешту на рухоме майно боржника та його реалізація часто не приносить особливого успіху. Звісно, у більшості випадків на зазначену категорію майна може бути накладений арешт, але його реалізація не завжди приносить очікуваних фінансових результатів. Виконання рішення суду щодо нерухомого майна відбувається або шляхом оформлення іпотеки, що потім повинна бути реалізована, або шляхом негайного примусового продажу майна з аукціону, або шляхом введення примусового управління ним. Процес реалізації земельної ділянки зазвичай стає довготривалим. Крім цього він у більшості випадків потребує значних витрат для якісного дотримання встановленої процедури та досягнення бажаного результату. У цьому випадку необхідні спеціальні знання для визначення найефективнішого способу реалізації нерухомості.

Вкрай важливим при веденні бізнесу банківськими установами є не лише з'ясування причин погіршення якості власного кредитного портфелю, а й вирішення питань щодо розвитку та обрання подальшої стратегії діяльності за умов сьогодення. Це стосується як внутрішніх, так і зовнішніх факторів,

що впливають на бізнес загалом та окремі його напрями зокрема.

Отже, закордонні банківські установи повертають власні кошти не лише від недобросовісних позичальників. Останнім часом зустрічаються випадки, коли Європейські банки, розчаровуються у роздрібному кредитуванні на території інших держав. Наслідком цього є згортання бізнесу у значній кількості країн, де Україна не є виключенням.

Незважаючи на все це, навряд чи ситуацію можна назвати панічною. Відбувається реструктуризація бізнес-процесів. Великі системні гравці лишаються і якщо й підчищають рештки колишніх агресивних роздрібних програм, то досить цивілізовано [192].

Методика стягнення проблемних боргів з позичальників європейських банків становить основу стратегії колекшену країн пострадянського простору. Сутність її полягає у тому, що при простроченні платежу понад 10 днів позичальнику надсилається письмове повідомлення про невиконання умов кредитного договору щодо необхідності внесення чергового платежу. Таке повідомлення надсилається у вигляді листа або через SMS.

При простроченні платежу понад 30 днів, кредит сприймається як несплачений. Банк повідомляє позичальника про пропущений платіж під час телефонної розмови. Зазвичай, фахівці банку обмежуються телефонним дзвінком, де нагадують клієнту про те, що він має заплатити банку певну суму, а також зазначають місця, де це можна зробити найзручнішим для позичальника шляхом.

Коли має місце другий несплачений черговий платіж, боржник в обов'язковому порядку попереджається про можливі штрафні санкції зі сторони банку, а також витрати на забезпечення судового процесу, що будуть покладені на нього.

Якщо клієнт пропускає поспіль три платежі, банк розриває з клієнтом відносини в односторонньому порядку. Висилає позичальнику письмову вимогу про погашення всього комплексу заборгованості (основний борг, відсотки користування кредитом, штраф, різноманітні комісії банку).

У разі несплати обов'язкового платежу за кредитним договором вчергове, кредитні справи передаються до Групи розшуку Служби стягнення. Співробітники зазначеного підрозділу проводять зустріч із позичальником з метою визначення необхідності відшкодування проблемного боргу у судовому порядку.

Якщо клієнт відмовляється погасити кредит навіть при взаємодії з працівниками Групи розшуку Служби стягнення, то справа цього позичальника потрапляє для супроводження у відділ судового стягнення Банку.

У випадках, коли служба колекшену банку визнає кредитний договір безнадійним для стягнення, то, відповідно до процедур повернення боргів, кредит списується за рахунок страхових резервів. Відповідно до практики стягнення проблемних боргів європейськими банками, якщо позичальник не має змоги погашати кредит, або у будь-який спосіб має можливість ліквідувати лише частку прострочення, то такі борги передаються до колекторських агенцій.

Наведена методика стягнення проблемних боргів, при вірному застосуванні викладених вище заходів, дає можливість банківським установам європейських країн повертати власними зусиллями близько 93,5% кредитів. Це, абсолютно позитивний показник, котрий свідчить про дієвість такої процедури колекшену.

Система стягнення боргів на пострадянському просторі, як зазначалося вище, молода та невідпрацьована. Банки країн СНД повинні самостійно напрацьовувати процедури стягнення проблемних боргів або запозичувати їх у розвинених банківських установ, представлених у державі.

Самостійне напрацьовування алгоритмів повернення «поганих» позик у переважній більшості будується на принципах ментальності населення, що становить клієнтську базу банківської установи. Вагомим підґрунтям, що далеко не завжди позитивним чином впливає на кінцевий результат процесів стягнення, є прорадянські пережитки у поглядах побудовників системи

колекшену нинішніх банківських установ регіону.

Однак, варто визнати, що більшість банків, що представлені на території пострадянського простору, намагається декларувати та дотримуватися проєвропейських принципів у побудові системи внутрішньобанківського колекшену.

Природнім є те, що у різних країнах підходи до здійснення процедур стягнення боргів суттєво відрізняються починаючи з вимоги працівникам банківської установи щодо прийняття негайних заходів у випадку неплатежу, і до рекомендацій банку щодо обрання порядку вирішення питань вжиття заходів збору самостійно, за допомогою зовнішнього стягувача чи взагалі невжиття жодних дій. Облік відсоткових платежів по кредитним договорам, за якими не здійснюється погашення боргу, також різний: деякі банки відносять їх у рахунок доходів, консервативніші банки зменшують за їх рахунок загальну суму основного боргу. Такий підхід є дещо непопулярним у банківській сфері, однак дає можливість скоротити обсяги прострочених кредитних коштів, ніж утримувати на більш високому рівні якість кредитного портфелю. Нарахування відсотків за користування кредитом, а також процедура їх сплати позичальником може різнитися також залежно від того, працює клієнт у приватному чи державному секторі.

Стягнення ж проблемних боргів, за загальним правилом, відбувається з дотриманням певної типової процедури, що являє собою логічне перетікання етапів та стадій збору.

Два основні етапи збору проблемної заборгованості, що застосовуються внутрішньобанківськими підрозділами стягнення, це Soft Collection та Hard collection. За цими термінами варто розуміти, відповідно, м'який та жорсткий збір. Нижче розглянемо особливості кожного з наведених етапів збору.

Робота з кредитами, що надходить у провадження підрозділів Soft Collection здійснюється згідно ризик – орієнтованої стратегії, розробленої центральними органами банківської установи та доведеної до відома

підрозділу Soft Collection.

Вищий пріоритет, логічно, мають більші суми та більші строки прострочення.

Основними завданнями Soft колектора є:

– встановлення контакту з Позичальником, поручителем/майновим поручителем; визначення причин виникнення заборгованості та його обізнаності щодо умов Кредитного договору, наявності заборгованості за кредитом та порядком повернення кредитних коштів;

– попередження боржників щодо належного виконання кредитних зобов'язань (в тому числі попередження про відповідальність за прострочення виконання зобов'язань), включаючи дострокове повернення простроченої заборгованості у повному обсязі;

– отримання від позичальника, поручителя/майнового поручителя усного визнання боргу та конкретних обіцянок здійснити оплату боргу або врегулювати заборгованість іншим чином у строки, що відповідають інтересам банку;

– первинна консультація позичальника щодо наявних продуктів банку (інструментів врегулювання боргу), використання котрих допоможе йому врегулювати борг у добровільному порядку (реструктуризація, рефінансування, переведення боргу, реалізація заставного майна у добровільному порядку, тощо) та досягнення домовленостей щодо звернення клієнта до банку з метою з'ясування можливості використання одного із запропонованих інструментів;

– супровід кредитів, що були виведені в чергу реструктуризації відповідно до окремих нормативних документів Банку.

Hard-collection – наступний дієвий етап збору проблемної / простроченої заборгованості, що полягає в особистій взаємодії колектора з позичальником з метою стягнення боргу.

Hard collection традиційно розглядається як одна зі стадій внутрішньобанківської колекторської діяльності, тобто конвеєрного

стягнення великого обсягу переважно безспірної, однотипної заборгованості.

Відмінність Hard collection від інших стадій полягає в тому, що спілкування з боржником здійснюється безпосередньо або, у крайньому випадку, вживаються всі необхідні заходи, щоб відбулася хоча б одна очна зустріч з боржником.

Деякі елементи особистої, недистанційної взаємодії в окремих випадках можуть мати місце і у стадії legal collection, коли боржник особисто з'являється до суду в якості відповідача у рамках позовного провадження, але це достатньо непоширена ситуація, і, власне, спілкування з боржником вже нічого не вирішує.

Слід відмітити, що коли на стадії Soft collection боржнику рекомендують звернутися за отриманням нового кредиту на більш вигідних умовах, ніж прострочений, то на стадії Hard collection ця рекомендація може підкріплюватись врученням опису послуг та координат різноманітних кредитних організацій, які можуть надати грошові кошти. Такий більш наполегливий підхід необхідний щоб боржник не міг зіслатися на те, що він не знає як виконати ті чи інші рекомендації.

У той же час Hard collection має деякі схожі риси з Soft collection, бо суть таких дій на цих стадіях одна – спілкування. Попередження та консультування присутні як на стадії Soft collection, так и на стадії Hard collection, отже ці стадії збору є дещо схожими.

До стадії Hard collection у рамках колекторської діяльності переходять, як правило, після того коли за результатами дистанційного спілкування боржник не почав погашення заборгованості чи з ним взагалі не вдалося зв'язатися, проте відоме його ймовірне місце мешкання.

Стягнення заборгованості на стадії Hard collection, зазвичай, здійснюють співробітники спеціального підрозділу, що входить у відділ досудового стягнення, але іноді цю групу виділяють окремо, або об'єднують з відділом виконавчого провадження з причини певної типовості дій, що виконуються. Враховуючи специфіку цієї стадії та можливі конфліктні

ситуації, частіше за все спеціалісти служби виїздів набираються до штату з числа колишніх співробітників правоохоронних органів. Для ефективної діяльності служби Hard collection її працівники повинні володіти наступними знаннями та навичками:

- юридичними (в частині знання меж можливої взаємодії з боржником, юридичних погроз, формальних правил взаємодії з правоохоронними органами та працівниками виконавчої служби);

- психологічними (навички ефективного спілкування, включаючи жорсткі переговори, стресостійкість);

- організаційними (планування зустрічі та маршруту виїзду, організація взаємодії з особами та установами, які можуть сприяти стягненню заборгованості).

Ціль дій на стадії Hard collection можна визначити так: втягування боржника у послідовність дій, що завершується погашенням заборгованості. Це означає, що при зустрічі, по-перше, боржнику демонструють, що ситуація важлива і тепер його шляхи по виконанню домовленостей будуть контролювати; по-друге, поведінка позичальника відтепер узгоджується та перевіряється. Боржнику демонструється прагнення банківської установи до послідовності дій та їх ретельного планування.

Можлива постановка проміжних та допоміжних цілей: встановити наявність майна, на яке можливо буде звернути стягнення за допомогою державних виконавців (судових приставів), з'ясувати відношення родичів та сусідів до ситуації з заборгованістю, отримати додаткову інформацію про боржника, тощо. Слід відмітити, що у ході візиту цілі можуть змінюватися і важливим стає гнучке визначення можливих результатів. Коли у момент візиту боржника не було вдома, розмова з сусідами нічого не дала, то можна орієнтуватися на отримання додаткової інформації від ЖЕК, ОСББ, тощо, де може бути інформація про наявність заборгованості, наприклад за комунальні платежі, телефон, електроенергію та таке інше.

Варто окремо зупинитися на тому, що банківські установи

пострадянського простору активно використовують Call-центри, покликані співпрацювати з позичальниками на всіх етапах та стадіях збору.

У широкому значенні Call-center є частиною компанії, окремим процесом або низкою процесів. Але розглядаючи Call-center детальніше, стає зрозумілим, що кожна група у ньому є окремою самодостатньою ланкою, що виконує певні обов'язки по стягненню боргу на конкретному етапі чи стадії збору.

Загалом, акцентуємо увагу, що за допомогою Call-центру стягувач має змогу повертати прострочені борги зі значно більшою ефективністю. Зумовлене це тим, що оператори Call-центру, окрім звичайного нагадування про необхідність погашення боргу, своїми дзвінками створюють умови для позичальника, за котрих останній практично змушений звернути увагу на вимоги банку та вжити заходів щодо врегулювання питань щодо погашення простроченої заборгованості за кредитним договором.

Говорячи про застосування дистанційних форм стягнення боргу, притаманних країнам пострадянського простору, неможна не зупинитись на впровадженні у процесах збору боргів автоінформаторів.

Саме автоінформатор дає змогу банківській установі підвищити ефективність збору грошових коштів за рахунок своєчасного інформування дебітора про наявність заборгованості, її суми та пропонованій даті погашення.

Як демонструє практика, використання автоінформатора знижує рівень дебіторської заборгованості в 3-5 разів. Застосування автоінформатора суттєво полегшує роботу по збору заборгованості клієнтів та не потребує великих фінансових вливань.

На умовному прикладі розглянемо економічну доцільність застосування автоінформатора. Отже, наприклад, кількість дебіторів (боржників) банку на певній стадії заборгованості становить 1 700 клієнтів. Середня заборгованість кожного такого позичальника складає 1 000 дол. США. З 1 700 клієнтів стягувач знає актуальні телефонні номери 1 200

клієнтів.

Частка успішних викликів (стягувач дотелефонувався до позичальника та повністю довів до нього інформацію) складає приблизно 70% від загальної кількості клієнтів, яким телефонували. Таким чином, 840 клієнтів повністю прослухали інформацію щодо необхідності погашення заборгованості.

Як мінімум 25–30% клієнтів, до яких доведено інформацію про необхідність погашення заборгованості, сплачують свій борг впродовж 1-2 тижнів з моменту оповіщення. Таким чином, свою заборгованість оплатять близько 210 клієнтів, що складе 210 тисяч дол. при середній заборгованості в одну тисячу доларів США. І це тільки від однієї кампанії по оповіщенню. Витрати на телефонію складуть менше 600 дол. США. А якщо використовувати новітні методи зв'язку (IP-телефонію), то вартість телефонних оповіщень знижується у кілька разів.

Банки, представлені у країнах СНД, також активно застосовують зовнішні механізми стягнення проблемних боргів. Співпраця з колекторськими агенціями приносить бажані результати, проте не завжди належним чином законодавчо регламентована. Мотивація застосування позабанківських шляхів повернення кредитних коштів у банках СНД практично ідентична тій, що притаманна європейській та проамериканській системам колекшену.

Отже, нижче пропонуємо розглянути підсумкову таблицю 3.31, де з'ясуємо закордонний досвід стягнення проблемних боргів банківськими установами.

Таблиця 3.31

Співставлення систем стягнення проблемних боргів у відповідності до закордонних стратегій збору

Критерій оцінювання	Проамериканська стратегія збору	Європейська стратегія збору	Стратегія збору пострадянського простору
Наявність потужного власного штату колекторів	Ні	Так	Так
Поділ процесів стягнення – м'який/жорсткий	Ні	Так	Так

Продовження табл.3.31

Робота з позичальником негайно після виникнення прострочення	Ні	Так	Так
Дистанційні контакти з боржником	Мінімальні	Негайні/постійні	Постійні
Застосування автоматизованих систем збору	Так	Ні	Ні
Нарахування пені та штрафних санкцій за несвоєчасне чи недостатнє виконання позичальником умов кредитної угоди	Так	Так	Так
Довіра до судових та правоохоронних органів у питаннях щодо захисту прав стягувача	Максимальна	Висока	Відсутня
Взаємодія банківської установи з колекторськими компаніями	Постійна	Посередня	Нерегульована, дещо хаотична
Захищеність позичальника від протиправних дій з боку зовнішнього колектора	Повна	Повна	Умовна
Співпраця банків з аутсорсинговими компаніями	Активна	Посередня	Не практикується
Ретельне вивчення причин та передумов виникнення проблемного боргу	Так	Так	Ні
Можливість спрощеної процедури стягнення боргів у судовому порядку	Ні	Так	Ні
Практика щодо покладення обов'язків позичальника на третіх осіб	Відсутня	Активна	Відсутня
Прагнення до врегулювання та вдосконалення методик збору проблемних боргів	Так	Так	Так

Отже, проведене дослідження свідчить, що питанням мінімізації проблемної / простроченої кредитної заборгованості приділяється велика увага банківських установ усього світу. Викликане це постійним зростанням обсягів «поганих» боргів з причин великої кількості зовнішніх та внутрішніх факторів, що впливають на економіку країн взагалі та банківський сектор зокрема.

Не стає виключенням у даному ракурсі й Україна, де за даними сайту

Національного банку України станом на 01.01.2013 прострочена заборгованість за кредитами банків склала 72,52 млрд.грн. при чому загальна сума наданих кредитів становила 815,33 млрд. грн. (8,9%) [50].

Але реальний стан є гіршим, про що повідомляють самі банкіри та відомі закордонні рейтингові агентства.

Не викликає сумнівів факт необхідності вжиття найпотужніших та найдієвіших методів управління проблемними боргами. Питання щодо оптимальних рішень, котрі мають застосовуватися банками України у процесах управління проблемними боргами потребують подальших досліджень.

Безумовно, логічним є той факт, що досвід роботи вітчизняних банків з проблемною заборгованістю дещо відрізняється від закордонного.

Сутність такого роду відмінностей полягає у тому, що у деяких банках України кредити не поділяють за ступенем проблемності у розрізі розміру, сутності кредиту та причин його проблемності, а у міжнародній практиці такий поділ є, що впливає з «Принципів управління кредитними ризиками» Базельського комітету з банківського нагляду [133].

Так, у «Принципах управління кредитними ризиками» зазначається: «залежно від розміру, сутності кредиту та причин його проблемності, відповідальність за видачу таких кредитів може приписуватися господарському відділу, спеціалізованому випробувальному підрозділу або їм обом». Ще одна важлива рекомендація даного документу наступна: «якщо банк зіткнувся із значними проблемами щодо кредитів, важливим є відокремлення випробувальної функції від сфери, що започаткувала кредит» [133].

Тобто рекомендується розділяти права, функції обов'язки та відповідальність між різними підрозділами, що проводять верифікацію, видають кредит, а також виконують обов'язки зі стягнення заборгованості за кредитним договором.

На нинішньому етапі розвитку банківського бізнесу взагалі та систем

колекшену зокрема, у більшості банківських установ світу застосовується поділ кредитних договорів за ступенем проблемності і, відповідно, поділ за стадіями роботи з кожним видом проблемних позик.

Зазвичай, зарубіжні банки використовують такі поняття, як soft collection («м'яке» стягнення), hard collection («жорсте» стягнення) та legal collection (повернення кредиту в судовому порядку). Ці терміни не часто, проте застосовуються й вітчизняними банками.

ВИСНОВКИ

Дослідження питань розвитку науково-методичних підходів до управління проблемними кредитами банків в умовах фінансової кризи є важливим на сьогодні для вітчизняних банків.

У монографії проаналізовано, а також виявлено вплив циклічності криз на стан та розвиток економіки, при цьому акцентовано увагу саме на діяльності банків у кризові періоди, на підвищенні рівня ризику у їх кредитній діяльності. Дослідження та аналіз існуючих визначень поняття «кредитний ризик», дало змогу висвітлити власне трактування його сутності. За фактом проведеного глибокого дослідження запропоновано авторське визначення цього поняття.

У дослідженні проведено аналіз факторів, що впливають на формування кредитного ризику банку, та його величину. Це дозволило дійти висновку щодо взаємозв'язку між поняттями «кредитний ризик» та «проблемний кредит». Доведено, що проблемні кредити є основним генератором кредитних ризиків, реалізація яких приносить банку фінансові втрати. Виходячи з цього, у монографії розглянуто етапи процесу кредитування з урахуванням взаємного впливу кредитного ризику та проблемних кредитів. Автором запропоновано власне визначення проблемного кредиту.

Велику увагу приділено розвитку науково-методичних підходів до оцінки проблемних кредитів як складової системи управління проблемними кредитами банку: проаналізовано діяльність банків України щодо питань якості кредитного портфелю, причин його погіршення та превентивних заходів у цьому напрямку. Серед іншого, сконцентовано увагу на доцільності активізації діяльності, спрямованої на розробку першочергових заходів як у теоретичному, так і у організаційно-практичному аспектах, оскільки характер діяльності банків в умовах фінансової нестабільності в економіці принципово змінився.

Висвітлені питання, що стосуються прибутковості та ризикованості як основних аспектів, на які банківським установам необхідно звертати увагу з метою ведення оптимально збалансованого бізнесу. Доведено факт того, що першочерговими заходами на шляху формування якісного кредитного портфелю мають бути превентивні дії банку з формування портфелю кредитування відповідно до стратегії фінансової установи, її цілей та філософії.

Детально розглянуто характеристики кредитного портфелю, обґрунтовано гіпотезу стосовно того, що від його структури безпосередньо залежить репутація банківської установи, оцінка з боку клієнтів та конкурентів, а також фінансовий успіх. У дослідженні автор орієнтує банківські установи на те, що з метою якісної реалізації своїх стратегічних цілей, а також для запобігання загроз фінансово-економічній безпеці, менеджменту банків необхідно тримати курс ризик - орієнтованого вектору ведення бізнесу. Наголошено на доцільності здійснення ретельного та принципового аналізу чинних кредитів, проведенні глибокого незалежного експертного дослідження кредитних угод значних та великих розмірів, виявленні фактів недотримання персоналом банківської установи директив власної кредитної політики.

Дослідженням доведено, що вчасно застосовані механізми та продукти банківської установи на етапі формування кредитного портфелю та його супроводження убезпечать від перевантаження систему колекшену, що дасть змогу якісно впроваджувати обґрунтовані часом кроки ризик-менеджменту у партнерській моделі стосунків з клієнтами, уникаючи агресивного настрою з боку банку та позичальника.

Отримані висновки стосовно того, що, формуючи кредитний портфель, банківська установа повинна дослідити власну спроможність у майбутньому реагувати на процеси погіршення якості обслуговування кредитних угод. Найбажанішим результатом такого дослідження є висновок щодо спроможності самостійного управління проблемним портфелем, що може

мати місце у практичній діяльності банків. Важливим є з'ясування граничної межі, при переході за яку проблемний кредитний портфель не буде якісно керуватися внутрішньобанківськими підрозділами стягнення. Автором обумовлено, що за цих умов доцільним буде долучення до процесів колекшену представників зовнішнього колекторського бізнесу.

Наведені складові процесу управління сформованим кредитним портфелем, серед яких виділено необхідність впровадження заходів щодо:

- забезпечення утримання оптимальних значень кредитного портфелю шляхом внутрішньобанківського моніторингу якості кредитного портфелю;
- впровадження та врахування чинників, що мають вплив на вимірювання якісних показників кредитного портфелю (якість забезпечення за кредитними договорами, особа позичальника та його фінансово-майновий стан, ліквідність об'єктів застави/іпотеки, показники DPD, credit ranging);
- розробки та застосування на практиці кредитних продуктів, що спонукають позичальника до якісного виконання кредитних зобов'язань (первісних та реструктуризованих).

Дослідженням доведено факт того, що формування кредитного портфелю банку з оптимальними якісними характеристиками на нинішньому етапі розвитку економіки держави загалом та банківської системи зокрема стає важливим напрямом діяльності банківських установ.

Проведення налагодженої роботи у даному напрямі має привабити як якісних потенційних клієнтів, націлених на плідну співпрацю з банківською установою, так і інвесторів, які цікавляться банківською установою з поміркованою, виваженою та прагматичною кредитною політикою. Також запропоновано низку заходів, що мають впроваджуватися у діяльність банків держави як при короткостроковому кредитуванні з незначним ступенем ризику, так і при наданні позик на тривалі терміни.

Наведені ознаки та характеристики моніторингу процесів, що відбуваються у сфері кредитування. Автором висвітлено доцільність здійснення внутрішньобанківського моніторингу на основі певних базових

принципів, що наводяться у дослідженні, запропоновано власний комплекс моніторингових заходів, спрямованих на протидію банківським ризикам, що мають впроваджуватись на даному етапі розвитку банківського бізнесу.

Дослідження визначило ступінь достатності та професійності існуючих банківських стратегій управління проблемними кредитами. Визначено місце показника рентабельності у системі показників оцінки якості кредитного портфелю чи його проблемної складової. Автором запропоновано власне визначення рентабельності проблемного кредиту, визначені принципи відмінності показників рентабельності проблемного кредиту від рентабельності кредитної операції.

Проаналізовано ступінь досконалості процесів управління кредитним портфелем. Визначено негативні наслідки неякісного управління та недостатнього рівня аналітичної підтримки бізнесу. У дослідженні обґрунтовано необхідність підвищення аналітичної складової системи управління проблемними кредитами банку шляхом впровадження системи заходів щодо управління рентабельністю проблемних кредитів – ступеня прибутковості, вигідності, дохідності від діяльності кредитора по власному супроводженню простроченої чи іншого роду проблемної заборгованості за позикою. Визначено основні фактори, що впливають на рівень рентабельності проблемних кредитів, розроблено та запропоновано рекомендації по управлінню та оцінці рентабельністю проблемних кредитів.

У монографії розглянуто аспекти досвіду роботи вітчизняних банків з проблемною заборгованістю, що, безумовно, відрізняються від закордонного. Визначено сутність таких відмінностей та їх причини. Розглянуто закордонну практику стягнення проблемних кредитів банківськими установами, виділені питання, що мають застосовуватись у практиці українського колекшену.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров А. Управление проблемными активами в кризисных условиях / А. Александров // Евразийский международный научно-аналитический журнал “Проблемы современной экономики” – 2009. – № 1.
2. Альгин А.П. Риск и его роль в общественной жизни / А.П. Альгин. – М. : Мысль, 1989. – 189 с.
3. Аналіз банківської діяльності: підручник / [А. М. Герасимович, М. Д. Алексеєнко, І. М. Парасій-Вергуненко та ін.]; за ред. А. М. Герасимовича. – К.: КНЕУ, 2004. – 599 с.
4. Аннуїтет VS класична схема погашення кредиту: як вирішити дилему позичальника [Електронний ресурс] / С. Резніченко // Режим доступу: http://ua.prostobank.ua/spozhivchi_kreditu/statti/annuyitet_vs_klasichna_shema_po_gashennya_kreditu_yak_virishiti_dilemu_pozichalnika
5. Базилевич В. Д. Іпотечний ринок / В. Д. Базилевич, Н.П. Погорельцева. – К.: Знання, 2008. – 717 с.
6. Банки массово закрывают отделения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://economics.lb.ua/finances/2013/01/25/186996_banki_massovo_zakrivayut_otdeleniya.html
7. Банки таємно продають проблемні борги? [Електронний ресурс] / Денков Д. – Режим доступу: http://www.ukrrudprom.com/digest/Banki_tamno_prodayut_problemn_borgi.html
8. Банківська система: у схемах і таблицях [Текст] : навчальний посібник / [уклад. С. А.Кузнецова, Т.М.Болгар, З.С.Пестовська]; Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля – Дніпропетровськ : ДУ ім.А.Нобеля, 2012. – 320 с.
9. Банківський менеджмент: навч. посібник / [О. Кириченко, І. Гіленко, С. Роголь та ін.]. – К.: Знання–Прес, 2002. – 438 с.
10. Банківські кредити підприємствам, отримання комерційного

кредиту підприємствами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kredit-bank.com.ua/kredit-dlya-biznesu-kredituvannya-pidpriemciv/bankivski-krediti-pidpriemstvam-otrimannya.html>

11. Барановський О. І. Фінансові кризи: передумови, наслідки і шляхи запобігання: монографія / О. І. Барановський. – К.: Київ. Нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 754 с.

12. Банківські операції: підручник / [Мороз А. М., Савлук М. І., Пуховкін М. Ф. та ін.]. – К.: КНЕУ, 2000. – с. 384.

13. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): монографія. – К.: Київ. Нац. Торг.-екон.ун-т, 2004. – 759 с.

14. Бахмутова Е. Цели банковского регулирования / Е. Бахмутова // Мир финансов. – 2007. – №2. – с. 22–26.

15. Бернд Рудольф Банковская система и контроль за банковской деятельностью в условиях рыночной экономики / Рудольф Бернд. – Мюнхен, 1994. – 426 с.

16. Беленький П. Развитие системы финансовых посредников Украины в условиях усиления глобализационных процессов / П. Беленький, О. Другов // Вісник Національного банку України. – 2007. – № 12. – с. 30–33.

17. Бисмут Ж. Современная концепция внутреннего аудита и российские банки / Ж. Бисмут, А. Артюхин // Вестник банковского дела. – 2002. – № 10.

18. Болгар Т. Н. Эффективность действий Национального банка Украины в периоды кризисных ситуаций в стране / Т.М. Болгар // зб. тез доп. за матеріалами 1-ої Міжнар. наук.-практ. конф., 21–22 травня 2009 р. – Суми ДВНЗ „УАБС НБУ”, 2009. – с. 130–132.

19. Болгар Т.М. Особливості організації роботи внутрішнього колекшену банків України / Т. М. Болгар // Вісник Національного банку України. – 2013. – № 1. – с. 42–45.

20. Болгар Т.Н. Оценка моральных рисков в банковской

деяльності с помощью метода экспертного анализа [збірник наукових праць] / Т.М. Болгар. – Острог: Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2010, випуск 14. – с.421–431.

21. Болгар Т.Н. Проведение превентивных мероприятий, направленных на формирование качественного кредитного портфеля банковских учреждений Украины / Т.Н. Болгар // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – Курск. – 2013. – №8 (86). – с. 29–32.

22. Болгар Т.М. Аналіз доцільності застосування зовнішніх механізмів стягнення боргів у банківській системі держави / Т.М. Болгар // Вісник Національного банку України. – 2013. – №11. – С. 42–47.

23. Бункина М. К. Макроэкономика : учеб. пособ. / М. К. Бункина, В. А. Семенов, А. М. Семенов. – М. : ДИС, 2003. – 320 с.

24. Бутинець Ф. Аналіз діяльності комерційного банку: навч. посібник [для студентів вищих навчальних закладів за спеціальністю “Банківський менеджмент”] / За ред. проф. Ф. Ф. Бутинця та проф. А. М. Герасимовича. – Житомир: ПП “Рута”, 2001. – 384 с.

25. Вайман М. О. The New Rules of the Game (june 2003) / М.О. Вайман. – М. : Ин-т новой экономики, 2004. – 148 с.

26. Василик О. Д. Державні фінанси України: підручник / О. Д. Василик, К. В. Павлюк. – К.: НІОС, 2002. – 608 с.

27. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і ред. В. Т. Бусел]. – Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.

28. Взыскание долгов в Германии [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://firma-in-germany.narod.ru/ReiseEuropa.html>.

29. Вітлінський В. В. Ризикологія в економіці та підприємстві: / В. В. Вітлінський. – К.: КНЕУ, 2004. – 480 с.

30. Владичин У. В. Банківське кредитування: навчальний посібник / У. В. Владичин. [за ред. д.е.н., проф. С. К. Реверчука]. – К.: Атіка, 2008. – 648 с.

31. Власова Н.О. Фінанси підприємств: навч. посібник [Електронний

ресурс] / Н. О. Власова. Режим доступу: <http://townbookie.com/book/98-finansi-pidpriyemstv-navchalnij-posibnik-vlasova-no/37-91-sutnist-ta-zmist-finansovogo-planuvannya.html>

32. Вовк В.Я. Кредитування і контроль : навч. посібник / В. Я. Вовк, О. В. Хмеленко – К.: Знання, 2008. – 463 с.

33. Внутрішній аудит у банку й взаємовідносини наглядових органів і аудиторів [Електронний ресурс] // Матеріали Базельського комітету з банківського нагляду. – 2000. – Режим доступу: www.bis.org/bcbs/index.htm

34. Вклады, банковское дело и денежно–кредитная политика: пер. с англ. / Эдвин Дж. Долан, К. Д. Кэмпбелл, Р. Дж. Кэмпбелл. – СПб. : Санкт–Петербург оркестр, 1994. – 493 с.

35. Войфел Ч. Энциклопедия банковского дела и финансов / Вулфел Чарльз Дж. – М.: Корпорация «Федоров», 2003. – 1584 с.

36. Волков О.И. Экономика фирмы: учеб. пособие / О. И. Волков, В. К. Сакляренко. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 280 с.

37. Волохов В.І. Економічна природа і зміст кредитної діяльності банку в аспекті оцінювання її ефективності / В.І. Волохов // Фінанси України. – 2008. – №8. – с. 109–117.

38. Гальчинський А. С. Віртуальне в економіці / А. С. Гальчинський // Економічна теорія. – 2010. – №2. – с. 5–15.

39. Гаряга Л.О. Класифікація банківського моніторингу // Банківська система України в умовах глобалізації фінансових ринків: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, 25–26 вересня 2008 р. – Черкаси: ЧІБС УБС НБУ, 2008. – с. 63 – 65.

40. Геєць В. М. Іноземний капітал у банківській системі України / В. М. Геєць // Дзеркало тижня. – 2006. – № 26 (605).

41. Геєць В. Макроекономічна оцінка грошово-кредитної та валютно-курсової політики України до і під час фінансової кризи / В. Геєць // Економіка України. – 2009. – №2. – с. 5–23.

42. Герасименко А. М. Аналіз банківської діяльності: підручник /

А. М. Герасименко, М. Д. Алексеєнко, І. М. Парасій-Вергуненко. – К: КНЕУ “Університетська книга”, 2006. – 600 с.

43. Герасименко В. Причини виникнення та форми прояву фінансової кризи в банківській системі України / В. Герасименко, Р. Герасименко // Вісник Національного банку України. – 2010. – №7 (173). – с. 12–19.

44. Герасимович А. М. Аналіз банківської діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studentbooks.com.ua/content/view/292/54/1/2/>

45. Герасимович А. М. Облік та аудит у комерційних банках / [Герасимович А. М., Кривов'яз Т. В., Мазур О. А. та ін.]; за ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Герасимовича. – Львів: Фенікс, 1999. – 512 с.

46. Говоруха С. Підходи до визначення поняття «кредитного портфелю» та аналіз його характеристик / С. Говоруха // Вісник Львівського університету. – 2008. – № 39. – с. 125-127.

47. Господарський Кодекс України від 16.01.2003 року № 436-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page>.

48. Граділь А. І. Фінансові ризики у банківській діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. к.е.н.: спец. 08.04.01 “Фінанси, грошовий обіг і кредит” / А. І. Граділь. – Х.: ХНУ, 2006. – 20 с.

49. Гражданское право (взыскание долгов и возвращение задолженности) [Електронний ресурс] / Загол. з екрану. – Режим доступу: <http://www.advokat-engelmann.de/index.php?do=cat&category=graschdanskoe>.

50. Гранатуров В. М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения: учеб. пособие / В. М. Гранатуров. – М.: Дело и Сервис, 1999. – 112 с.

51. Гриньков. Д. Танго и кеш / Д. Гриньков // Бизнес. – 2007. – №6.

52. Дані фінансової звітності банків України. Офіційний сайт НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>

53. Денисенко М. П. Кредитування та ризики: навч. посібник /

М. П. Денисенко, В. М. Домрачев, В. Г. Кабанов. – К.: ВД "Професіонал", 2008. – 480 с.

54. Дзюблюк О.В. Механізм забезпечення якості кредитного портфеля й управління кредитним ризиком банку в період кризових явищ в економіці / О.В. Дзюблюк // Журнал європейської економіки. – 2010. – № 9. – с. 108–124.

55. Долішній М. Проблеми та перспективи підтримки банками розвитку економіки регіонів / М. Долішній, О. Другов // Економіка України. – 2005. – № 9. – с. 4–11.

56. Дорошенко І.В. Глобальна світова фінансова криза та її вплив на розвиток економіки України [Електронний ресурс] / І. В. Дорошенко. – Режим доступу: nbuv.gov.ua/e-journals/Doroshenko_3_08.htm.

57. Економіка виробничого підприємництва: навч. посібник / [Й. М.Петрович, І. О. Будіщева, І. Г. Устінова та ін.]; за ред. Й.М. Петровича. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К.: Знання, КОО, 2001. – с. 405.

58. Економічний енциклопедичний словник: [уклад. С.В. Мочерний та ін.] – Львів: Світ, 2006. – Т.2. – с. 568.

59. Ефективне управління проблемними кредитами як основа оптимізації відносин між банком та позичальником [Електронний ресурс] / Л. М. Прийдун. – Режим доступу: <http://intkonf.org/priydun-lm-efektivne-upravlinnya-problemnimi-kreditami-yak-osnova-optimizatsiyi-vidnosin-mizh-bankom-ta-pozichalnikom>

60. Ефективність оцінки зарубіжного досвіду мінімізації рівня проблемної заборгованості у кредитних операціях банків / Л.М. Прийдун // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – 2011. – № 16. – с. 201–209.

61. Ефимов С. Энциклопедический словарь. Экономика и страхование / С. Ефимов. – М, 1996. – 525 с.

62. Загородній А. Г. Фінансовий словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко. – [4-те вид., перероб. та доп.]. – Львів: Вид-во Львівського банківського інституту НБУ, 2002. – с. 566.

63. Заруба О. Д. Банківський менеджмент та аудит / О. Д. Заруба. – К.: Лібра, 1996. – с. 224.
64. Инвестиционный словарь проекта "k2kapital" [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vocable.ru/dictionary/100/>.
65. Івченко І. Ю. Моделювання економічних ризиків і ризикових ситуацій: навч. посіб. / І. Ю. Івченко. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – с. 344.
66. Кабушкин С. Н. Управление банковским кредитным риском: учеб. пособие./ С. Н. Кабушкин. – М.: Новое знание, 2004. – 336 с.
67. Касьянова В. Ю. Кредитний портфель банків України в умовах економічної кризи / В. Ю. Касьянова, З. М. Карасьова // Наука й економіка. – 2010. – № 3. – с. 57–60.
68. Кірейцев Г. Г. Фінансовий менеджмент / Г. Г. Кірейцев. – К.: Центр Начальної літератури, 2004. – с. 531.
69. Кльоба В. Л. Ситуаційний центр банку як ефективний напрям удосконалення управління врегулюванням проблемної заборгованості / В. Л. Кльоба // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – № 19.8. – с. 240–246.
70. Коваленко В.В., Болгар Т.М. Розвиток науково-методичних підходів до оцінки проблемних кредитів як складової системи управління проблемними кредитами банку [Текст] / В.Коваленко, Т.Болгар // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – №10. – С. 185–195.
71. Коваленко В. В. Методичні підходи до діагностики і моніторингу фінансової стабільності банківської системи / В. В. Коваленко // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 11 (65). – с. 193.
72. Козюк В. Валютні резерви в умовах глобальної фінансової кризи та у посткризовій перспективі / В. Козюк // Вісник Національного банку України. – 2010. – №10 (176). – с. 59–65.
73. Комісія за видачу кредиту і закон [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://journal.te.ua/news/komisija_za_vidachu_kreditu_i_zakon/2012-05-18-3176

74. Корнеєв В. Криза на фінансових ринках: перші підсумки та прогнози / В. Корнеєв // Фінансовий ринок України. – 2009. – №2 (64). – с. 58.
75. Коробов Ю. М. Банковский портфель – 2. Книга банковского менеджера. Книга банковского финансиста. Книга банковского юриста / Ю. М. Коробов, Ю. Б. Рубина, В. И. Солдаткин. – М.: СОМИНТЭК, 1994. – с. 752.
76. Коротков Є. М. Антикризисное управление: учебник / Є. М. Коротков. – М.: Инфра–М, 2001. – с. 432.
77. Косова Т. Д. Аналіз банківської діяльності: навч. посібник / Т. Д. Косова. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 486 с.
78. Коцовська Р. Р. Банківські операції: навч. посібник / Р. Р. Коцовська, О. П. Павлишин, Л. М. Хміль // Нац. Банк України. Ун-т банк. справи. – К. – 2006. – с. 456.
79. Крамаренко Г.О. Вплив фінансового посередництва на економічну безпеку підприємництва в сучасних умовах України / Г.О.Крамаренко, Т.М. Болгар // Вісник ДНУ. Економіка Вип.4/1. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2009. – №10/1. – с. 52–57.
80. Кредитний портфель банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://investblog.net.ua/banku/kredytnyj-portfel-banku>
81. Криклій О. А. Управління кредитним ризиком банку: монографія / О. А. Криклій, Н. Г. Маслак. – Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2008. – 86 с.
82. Кредитування і контроль: навч. посібник / [Т. С. Смовженко, Р. Р. Коцовська, В. М. Крупський та ін.]. – Львів: ЛБІ НБУ, 2004. – 135с.
83. Критеріальні ознаки фінансової стабільності банківської системи / В. В. Коваленко // Міжнародна банківська конкуренція : зб. тез доповідей III Міжнарод. наук. конф., 15–16 травня 2008р. – Суми: Національний аграрний університет, 2008. – с. 51–53.
84. Кузнецов С. В. Ссудная задолженность кредитных организаций: проблемы и инструменты её урегулирования: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. экон. наук: спец. 08.00.10 "Финансы, денежное

обращение и кредит" / С. В. Кузнецов – М.: Академия народного хозяйства при Правительстве Российской Федерации, 2008. – 20 с.

85. Купчинова О. Проблемная кредитная задолженность: подходы к определению / О. Купчинова // Банковский вестник. – 2010. – № 16. – с. 42–48.

86. Лаврушин О. И. Банковский менеджмент: учебник / О. И. Лаврушин. – М.: КНОРУС, 2009. – 560 с.

87. Лаврушина О. И. Банковское дело / О. И. Лаврушина. – М.: Банковский и биржевой науч.–консульт. центр, 1992. – с. 428.

88. Лейн Тимоти Моральный риск. Способствует ли финансирование МВФ неосмотрительности заемщиков и кредиторов? [Электронный ресурс] / Тимоти Лейн, Стивен Филипс. – Режим доступа: <http://www.imf.org>.

89. Лощинин М. Персональный и коллективный социально-экономические риски в принципиально неоднородном социуме / М. Лощинин // Соціальні ризики. Т.2 – К.: ПЦ “Фоліант”, 2004. – с. 271–333.

90. Лук’янова В. В. Економічний ризик : навч. посібник / В. В. Лук’янова, Т. В. Головач. – К.: Академвидав, 2007. – с. 464.

91. Луман Н. Понятие риска / Н. Луман // Thesis. – № 5. – 1994. – с. 135–160.

92. Любунь О. С. Фінансовий менеджмент у банку : навч. посіб. для студентів вищих навч. закл. / О. С. Любунь, В. І. Грушко. – К.: Слово, 2004. – 296 с.

93. Лютий І. Фінансово-економічна криза 2008-2010 рр.: деякі чинники та уроки / І. Лютий, О. Юрчук // Вісник Національного банку України. – 2011. – №1 (179). – с. 10–16.

94. Ляско А. Доверие и транзакционные издержки / А. Ляско // Вопросы экономики. – 2003. – № 1. – с. 42–58.

95. Марков М. А. Бюро кредитных историй: проблемы и перспективы развития [Электронный ресурс] / М. А. Марков. – Режим доступа: // www.finansy.ru

96. Машина Н. І. Економічний ризик і методи його вимірювання: навч. посібник / Н. І. Машина. – К.: ЦУЛ, 2003. – с. 188.
97. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения: учебник / под ред. Л. Н. Красавиной. – М.: Финансы и статистика, 1994. – 592 с.
98. Методика оценки и сравнения качества кредитных портфелей банков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.economy.bsu.by/index_RA.htm
99. Монтес М. Ф. «Азиатский вирус» или «Голландская болезнь»? Теория и история валютных кризисов в России и других странах: пер. с англ. / Монтес М. Ф., Попов В. В. – М.: Дело, 1999. — 136 с.
100. Методичні вказівки Національного банку з інспектування банків "Система оцінки ризиків" від 15.03.2004р. № 104.
101. Методичні вказівки Правління Національного банку України з інспектування банків "Система оцінки ризиків" 15.03.2004 № 104.
102. Мороз А. М. Банківські операції: підручник /А. М. Мороз, М. І. Савлук – Х.: ХНУ, 2006. – 165 с.
103. Москвин В. А. Управление рисками при реализации инвестиционных проектов: рекомендации для предприятий и коммерческих банков / В. А. Москвин. – М.: Финансы и статистика, 2004. – с. 352.
104. Мочерний С. В. Основи економічних знань / С. В. Мочерний. – К. – 2001. – 312 с.
105. Найт Ф. Х. Риск, неопределенность и прибыль: пер. с англ. / Ф. Х. Найт. – М.: Дело, 2003. – 360 с.
106. Наумов Д. О. Класифікація ризиків у міжнародній практиці / Д. О. Наумов // Економіка та держава. – 2007. – № 1. – с. 38–40.
107. Новини рейтингового агентства «Кредит Рейтинг» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.credit-rating.ua/ua/events/press-releases/13101/>
108. Нурзат О. А. Перспективные подходы к повышению

эффективности управления проблемными кредитами в коммерческих банках: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. экон. наук: спец. 08.00.10 "Финансы, денежное обращение и кредит" / Нурзат О. А. – М.: Академия народного хозяйства при Правительстве Российской Федерации, 2011. – 18 с.

109. Обзор и оценка проблемных кредитов: потенциал рынка / [Р. Хейнсворт, Е. Николаенко, Л. Макаренко и др.] – 2010. – 71 с.

110. Обзор украинского рынка проблемных активов в контексте развития профессиональных участников [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://inventure.com.ua/analytics/investments/obzor-ukrainskogo-rynka-problemnyh-aktivov-v-kontekste-razvitiya-professionalnyh-uchastnikov>

111. Основні показники діяльності банків України на 1 січня 2011 року // Вісник Національного банку України. – 2011. – №2 (180). – с. 27.

112. Объем задолженности банкам продолжает увеличиваться [Электронный ресурс] / Гриньков Д. – Режим доступа: http://tristar.com.ua/2/art/obem_zadoljennosti_bankam_prodoljdet_uvelichivatsia_22708.html

113. О. І. Пилипченко Управління фінансовими ризиками / О. І. Пилипченко, В. І. Грушко, Р. В. Пікус. – К.: Інститут економіки та права «Крок», 2000. – 168 с.

114. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс] / – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807

115. Осипов В.І. Економіка підприємства: підручник / В.І. Осипов. – Одеса: Маяк, 2005. – с. 720.

116. Осокина Т. М. Бухгалтерский учет в банках : учебный курс / Т. М. Осокина. – М. : МИЭМП, 2010. – 148 с.

117. Официальный сайт Национального банка Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.bank.gov.ua/bank_supervision/Dynamics/2001-last.htm/

118. Офіційний веб-сайт Національного банку України [Електронний

ресурс]. – Режим доступу : <http://bank.gov.ua>.

119. Оценка справедливой стоимости реализации проблемной задолженности / Лепешкина М. И., Тюков И.А. // Финансы и кредит. – 2011. – № 2. – с. 20–27.

120. Оцінка рентабельності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bankstatey.com/index.php?newsid=31031>

121. Павлюк С. М. Кредитні ризики та управління ними / С. М.Павлюк // Фінанси України. – 2003. – № 11. – с. 105–111.

122. Парасій–Вергуненко І. М. Методичні аспекти стратегічного аналізу фінансових результатів комерційного банку / І. М. Парасій–Вергуненко // Вісник НБУ. – 2007. – №11. – С.49–51.

123. Пасічник В. Г. Планування діяльності підприємства: навч. посібник / В. Г. Пасічник, О. В. Акіліна. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – с. 256.

124. Пернарівський О. Аналіз, оцінка та способи зниження банківських ризиків / О. Пернарівський // Вісник НБУ. – 2004. – № 4. – с. 44–48.

125. Підвисоцький Р. Ефективне регулювання фінансової системи – запорука подолання кризи [нотатки з круглого столу] / Р. Підвисоцький // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 12 (178). – с. 36-38.

126. Пірог В. В. Оцінювання якості кредитного портфеля банків з урахуванням виконання економічних нормативів НБУ / В. В. Пірог // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – № 2.

127. Платонова Ю. Ю. Инструменты управления портфелем проблемных кредитов в современных условиях / Ю. Ю. Платонова, С. Е. Зайченко // Финансы и кредит. – 2011. – № 4. – с. 28–36.

128. Половкин П. Предпринимательские риски и управление ими (теоретико-методологический и организационный аспекты) / П. Половкин, А. Зозолук // Российский экономический журнал. – 1997. – № 9. – с.73–74.

129. Принципи управління кредитними ризиками. Базельський

комітет з банківського нагляду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996_035

130. Примостка Л. О. Фінансовий менеджмент банку: навч. посібник / Л. О. Примостка. – К.: КНЕУ, 1999. – 280 с.

131. Про аудиторську діяльність: закон України від 22.04.1993 року № 3125–ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3125-12>

132. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей проведення заходів з фінансового оздоровлення банків Закон України №1617-VI від 24.07.2009р.

133. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів до Закону України «Про банки та банківську діяльність». Постанова НБУ від 17 червня 2011 року №724/19462 [Електронний ресурс]. – К. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>

134. Про встановлення лімітів відкритої валютної позиції банку. Постанова Правління Національного банку України №205 від 26.06.2011р.

135. Про заставу: закон України від 08.04.2012р. №2654–12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2654-12>

136. Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні. Постанова Національного банку України №368 від 28.08.2001 р.

137. Про затвердження нової редакції Положення про порядок формування і використання резерву для відшкодування можливих втрат за позиками комерційних банків від 27.03.98 Постанова правління НБУ № 122 [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0538500-98>.

138. Про затвердження Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства. Постанова правління Національного банку України № 346 від 17.08.2012р.

139. Про затвердження Положення про порядок формування та використання банками резервного фонду. Постанова Правління Національного банку України № 334 від 08.08.2001р.

140. Про затвердження Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями. Постанова Правління Національного банку України № 23 від 25.01.2012р.

141. Про затвердження Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків. Постанова Правління Національного банку України № 279 від 06.07.2000р.

142. Про затвердження Положення про фінансові нормативи діяльності та критерії якості системи управління кредитних спілок та об'єднаних кредитних спілок. Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України №7 від 16.01.2004р.

143. Про затвердження Порядку відшкодування банками України безнадійної заборгованості за рахунок резерву. Постанова НБУ № 172 від 01.06.2011р.

144. Про затвердження Порядку формування банками резервів за кредитами і нарахованими за ними процентами та списання безнадійної заборгованості. Постанова Правління Національного банку України № 424 від 13.09.2010р.

145. Про заходи щодо забезпечення погашення кредитів. Постанова Правління Національного банку України № 461 від 06.08.2009 р.

146. Про здійснення банками фінансового моніторингу від 14.05.2003р. Постанова Правління Національного банку України № 189 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.nau.ua/doc/?code=z0381-03>.

147. Про кредитування: положення Національного банку України // Постанова Правління Національного банку України від 28.09.1995 р. № 246

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0246500-95>

148. Про схвалення змін до деяких нормативних актів Національного банку України. Постанова Національного банку України №255 від 21.06.2012р.

149. Проблемная задолженность банков [Електронний ресурс] / Жук К. – Режим доступу: <http://www.director.com.ua/banki-i-finansy/problemnaya-zadolzhennost-bankov>

150. Проблеми процесу прозорості саморозкриття банківської інформації [Текст] / Болгар Т.М. // Збірник наукових праць „Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України”. Вип. 33.– Суми: ДВНЗ УАБС НБУ, 2011. – С.118–125.

151. Проблемная задолженность корпоративных клиентов: процедуры и порядок работы [Електронний ресурс] / М. Посадская // Банковское кредитование. – 2010. – № 1. – Режим доступа: <http://www.riskovik.com/articles/aktiv/full/15/>

152. Постанова НБУ про списання банками безнадійної заборгованості за кредитами набрала чинності. РБК Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/top/show/postanovlenie-nbu-o-spisanii-bankami-beznadezhnoy-zadolzhennosti-07112010170200>

153. Постанова Правління Національного банку України «Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України» № 361 від 02.08.2004р.

154. Пустовійт Р. Чинники вдосконалення вітчизняної монетарної політики в умовах зовнішніх та внутрішніх загроз / Р. Пустовійт // Економіка України. – 2010. – №2. – с. 63–76.

155. Рабец Н. Меры по предотвращению проблемной задолженности / Н. Рабец // Финансовый директор. – 2011. – № 5. – с. 54–57.

156. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – [5-е изд.]. – М.:

ИНФРА–М, 2007. – с. 495.

157. Риски в современном бизнесе / [П. Г. Грабовый, С. Н. Петрова, С.И. Полтавец и др.]. – М.: Аланс, 1994. – с. 237.

158. Рогожнікова Н. В. Концептуальні підходи до моніторингу як форми спостереження за процесом споживчого кредитування в комерційному банку / Н. В. Рогожнікова // Вісник Університету банківської справи Національного Банку України. – 2010. – № 3 (9). – с. 191–192.

159. Роуз Пітер С. Банківський менеджмент / Роуз Пітер С. [пер. с англ. со 2-го изд.]. – М.: Дело, 1997. – 768 с.

160. Руда О. Л. Кредитний ризик та фактори, що на нього впливають [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/ruda-ol-kreditniy-rizik-ta-faktori-scho-na-nogo-vplivayut>

161. Рудый К. В. Финансовые кризисы: теория, история, политика / К. В. Рудый. – М.: Новое знание, 2003. – 399 с.

162. Рясних Є. Г. Система управління кредитним портфелем у комерційному банку / Є. Г. Рясних, А. А. Пономарьов, М. О. Микитин // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 2. – с. 146–149.

163. С. А. Кузнецова Банківська система: у схемах і таблицях [навчальний посібник] / С. А. Кузнецова, Т. М. Болгар, З. С. Пестовська. – Дніпропетровськ: ДУ ім.А.Нобеля, 2012. – 320 с.

164. Сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

165. Сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123364&cat_id=123213

166. Сало І. В. Фінансовий менеджмент банку: навч. посібник / І. В. Сало, О. А. Криклій. – Суми: Університетська книга, 2007. – 314 с.

167. Сайт НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123614

168. Светікова І. Не наш аудит / І. Светікова // Кієвський телеграфъ. – №35 (225). – 2004.

169. Севрук В. Т. Банковские риски / В. Т. Севрук. – М.: Дело ЛТД, 1994. – с. 72.

170. Сенейко Ю. Сучасні підходи до трактування категорії “ризик” / Ю. Сенейко // Регіональна економіка. – 2006. – №1. – с. 206–211.

171. Сидоренко О. США, Швейцарія та Данія очолили рейтинг ВЕФ за індексом глобальної конкурентоспроможності / О. Сидоренко // Дзеркало тижня. – 2008. – № 5.

172. Слобода Л. Роль та функції кредитних ризиків у банківській діяльності / Л. Слобода // Регіональна економіка. – 2005. – №1. – с.128.

173. Слобода Л. Я. Регулювання кредитних ризиків банків: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. к.е.н.: спец. 08.04.01 / Л. Я. Слобода. – Львів, 2006. – 20 с.

174. Смудов А. М. О перспективных подходах банков к работе с проблемной и просроченной ссудной задолженностью / А.М. Смудов, О.А. Нурзат // Финансы и кредит. – 2010. – № 33. – с. 2–18.

175. Сорочер О. Є. Актуальні питання рентабельності та дохідності кредитних операцій банку [Електронний ресурс]. / О. Є. Сорочер // Інноваційна економіка. – 2012. – №7. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/inek/2012_7/232.pdf

176. Сорос Дж. Кризис мирового капитализма. Открытое общество в опасности : пер. с англ. / Дж. Сорос. – 1999. – с. 138–140, 167–184.

177. Старостіна А. О. Ризик-менеджмент: теорія та практика : навч. посібник / А. О. Старостіна, В. А. Кравченко. – К.: ІВЦ „Видавництво „Політехніка”, 2004. – с. 200.

178. Стельмах В. С. Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін / В. С. Стельмах. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України, УБС. – 2009. – с. 264.

179. Сугоняко О. А. Вплив іноземного капіталу на роботу банківської

системи України / О. А. Сугоняно // Доповідь на засіданні в Національному банку України. – К. – 28 вересня 2006 року.

180. Тенденции и перспективы развития рынка проблемных активов банков Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.credit-rating.ua/img/st_img/Press-release/2011/09.06.2011/Final_Report_RU3005.pdf

181. Тичина В. Впровадження системи управління ризиками в банку / В. Тичина, О. Задніпровська // Вісник НБУ. – 2004. – №8. – с. 18–22.

182. Топ – 9 банків по доле плохих активів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.ua/business/1343132-top-9-bankov-po-dole-plohih-aktivov>

183. Унковська Т. Є. Системне розуміння фінансової стабільності: розв'язання парадоксів / Т. Є. Унковська // Економічна теорія. – 2009. – №1. – с. 14–33.

184. Феленчак Ю. Б. Історичні аспекти формування ризику як категорії суспільних досліджень / Ю. Б. Феленчак // Сталий розвиток економіки. Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – УДК 331.461:314.17 (477.83).

185. Финансовый менеджмент: учебник / [Г. Б. Поляк, И. А. Акодис, Т. А. Краева и др.]; под ред. проф. Г. Б. Поляка. – М.: Финансы, ЮНИТИ, 1997. – 518 с.

186. Фінансова безпека банківської діяльності: навч. посібник для самостійного вивчення дисципліни «Безпека банків» / [уклад. С.М.Побережний, О. Л. Пластун, Т. М. Болгар]; Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 112 с.

187. Фінансова безпека підприємств і банківських установ: монографія / за заг. редакцією д-ра економ. наук А.О.Єпіфанова [А.О.Єпіфанов, Л.О.Пластун, В.С.Домбровський, Т.М.Болгар]. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. – 295с.

188. Фінансова енциклопедія / [О.П. Орлюк, Л.К. Воронова,

І.Б.Заверуха та ін.]; за заг. ред. О.П. Орлюк; Академія правових наук України. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 471 с.

189. Фінансовий менеджмент у банку [Електронний ресурс] / Л.О.Примостка. – Режим доступу: <http://library.if.ua/book/92/6377.html>

190. Хмеленко О. В. Кредитування та контроль : навч. посібник / О.В. Хмеленко, В. Я. Вовк. – Х.: Інжек, 2004. – с. 240.

191. Череп А. В. Банківські операції: навч. посібник / А. В. Череп, О.Ф. Андросова. – К.: Кондор, 2008. – с. 33–39.

192. Чернов В. А. Аналіз комерційного ризику / В. А. Чернов //Фінанси і статистика. – 2000. – № 23. – с. 43–50.

193. Чому іноземні банки виходять з роздрібного бізнесу? [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://bankografo.com.chomu-inozemni-banki-vihodyat-z-rozdribnogo-biznesu>

194. Чухно А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання / А. Чухно // Економіка України. – 2010. – №1. – с. 4–18.

195. Шапкин А. С. Экономические и финансовые риски. Оценка, управление, портфель инвестиций / А. С. Шапкин. –М.: Дашков и К, 2003. – с. 544.

196. Шевцова О. Й. Система фінансової безпеки банку: наук. зб. / О. Й. Шевцова // Вісник соціально–економічних досліджень. – ОДЕУ, 2005. – №20. – с. 340–344.

197. Шевченко Р. І. Кредитування і контроль: навч.–метод. посібник для самост. вивч. дисц. / Р. І. Шевченко. – К.: КНЕУ, 2002. – 183 с.

198. Ширинская Е. Б. Финансово-аналитическая служба в банке: практ. пособ. / Е. Б.Ширинская, Н. А. Пономарева, В. А. Купчинский. – М.: ФБК-ПРЕСС, 1998. – с. 144.

199. Шкарпова О. Банк формування [Електронний ресурс] / О. Шкарпова // Контракты. – 2009. – №1. – Режим доступу: <http://kontrakty.com.ua/show/ukr/article/4/01200911396.html>.

200. Шнипко О. Україна перед викликами глобального конкурентного

простору / О. Шнипко // Вісник Національного банку України. – 2008. – № 10. – с. 8.

201. Шустова Е. П. "Проблемный кредит": терминологическое содержание, критерии определения и факторы возникновения / Е. П. Шустова // Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2010. – № 18. – с. 155–158.

202. Шутов П. Модель риска предпринимателя / П. Шутов // Управление риском. – 2004. – №3. – с. 56–61.

203. Юрчишин В. Валютна політика країн з перехідною економікою: навч. посібник / В. Юрчишин. – К.: Вид-во УАДУ, 2001. – 28 с.

204. Яворський Р. Розвиток банківської системи в Україні / Р. Яворський // Матеріали досліджень переможців всеукраїнського конкурсу «Економічні реформи в Україні». – К. – 1999. – 244 с.

205. Як розрахувати рентабельність інвестицій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ehow.in.ua/94640-yak-rozrahuvati-rentabelnist-investicijj.html>

206. Як розраховується споживчий кредит [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://credit.razanira.com/yak-rozrahovuyetsya-spozivchij-kredit>

207. Якунін С. Джерела сучасної фінансової кризи / С. Якунін // Фінансовий ринок України. – 2008. – №12 (67). – с. 26–29.

208. Ястремський О. І. Основи теорії економічного ризику: навч. посібник для студентів екон. спец. вищ. навч. закладів / О. І. Ястремський. – К.: АртЕк, 1997. – с. 248.

209. A. A. Alchian Production, information costs, and economic organization / Alchian A. A., Demsetz H. // American economic Review, 1972. – № 6. – v. 62.

210. Alchian A. A. The firm is dead, long live the firm: a review of O. Williamson's The economic institutions of capitalism / A. A. Alchian, S. Woodward // Journal of economic Literature, 1988. – v. 26. – № 1. – p. 70.

211. Balakrishnan R. Globalization, Gluts, Innovation or Irrationality: What Explains the Easy Financing of the US Current Account Deficit? / R. Balakrishnan, T. Bayoumi, V. Tulin // IMF Working Paper. – 2007. – WP/07/160. – p. 3–39.

212. Basel II: International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards: A Revised Framework – Comprehensive Version [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bis.org/publ/bcbs54.htm>

213. External audit quality and banking supervision [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bis.org/publ/bcbs146.pdf?noframes=1>

214. Finance.ua [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://news.finance.ua/ru>

215. Global Financial Stability Report. Containing Systemic Risks and Restoring Financial Soundness // International Monetary Fund. – Washington, 2008. – 230 p.

216. International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards. A Revised Framework. Basel Committee on Banking Supervision // Basel. – Updated November 2009. – Режим доступа: www.bis.org

217. Padoa-Schioppa T. Central banks and financial stability: exploring a land in between: Paper presented at the Second ECB Central Banking Conference “The transformation of European financial system” // Frankfurt on Main. – October, 2002.

218. Walker W. Financing Global Imbalances / W. Walker, M. Punzi // IMF Working Paper. – 2007. – WP/07/177. – p. 3–21.

Додаток А

Індекс держав, що зазнали поразки (Failed State Index, FSI)

Індекс держав, що зазнали поразки, – один із ключових міжнародних соціально-політичних показників. В його основі – ідея порівняння базових умов й обов'язків урядів держав.

Авторами Індексу є аналітичний центр Fund for Peace і журнал Foreign Policy. Індекс розраховують щороку із 2005-го. Автори проекту аналізують країни, які є членами ООН. 2005 року у рейтинг держав, що зазнали поразки, включили 46 країн, зараз у рейтингу вже 177 держав.

Індекс формують із 12 показників, які описують основні соціальні, економічні й політичні характеристики країни. До соціальних показників відносять "Демографічний тиск", "Масовий рух біженців й внутрішнє переміщення населення", "Наявність тих, хто бажає групової помсти" та "Відтік мізків"; економічні показники – "Нерівномірність економічного розвитку груп" та "Бідність й економічний спад"; політичні чинники – "Криміналізація/легітимність держави", "Погіршення громадських послуг", "Забезпечення людських прав", "Система безпеки працює як "держава в державі", "Правлячі еліти живуть для себе" та "Зовнішні впливи".

Згідно з останнім рейтингом, найбільш недієздатними визнали африканські країни – Сомалі, Конго, Судан, Чад, Зімбабве. Водночас найстабільнішими країнами стали Фінляндія, Швеція, Данія, Швейцарія та Норвегія.

У 2012 році Україна отримала від експертів 67,2 бала і розділила із Белізом 113 місце у рейтингу. З-поміж сусідніх країн Україна займає кращі позиції за Білорусь (85 і 76,6), Росію (83 і 77,1) та Молдову (73 і 78,7). Водночас Польща (148 і 44,3), Словаччина (144 і 47, 4), Угорщина (141 і 48, 3) і Румунія (126 і 59, 5) перебувають у рейтингу нижче, що свідчить про якісніше виконання базових умов керівництвом країн.

Індекс розвитку людського потенціалу (Human Development Index, HDI)

Індекс розвитку людського потенціалу – інтегральний показник, який створили для дослідження розвитку людського потенціалу країн. Індекс є стандартним інструментом порівняння рівня життя громадян різних держав і регіонів.

Індекс щороку публікує Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй. Автори аналізують 187 країн, які є членами ООН.

Основу індексу складають три показники: середня очікувана тривалість життя при народженні в країні, рівень освіченості дорослого населення та коефіцієнт тих, хто отримує освіту у початкових, середніх і вищих навчальних закладах, а також внутрішній валовий продукт (ВВП) країни.

Автори індексу поділяють країни на чотири категорії: держави з дуже високим рівнем розвитку, високим рівнем розвитку, середнім рівнем розвитку та низьким рівнем розвитку. До першої категорії належать країни, числове значення індексу яких дорівнює більше 0,9 бала. Серед лідерів – Норвегія, Австралія, Нідерланди, США та Нова Зеландія. До держав із низьким рівнем розвитку людського потенціалу зараховують країни, які отримали менше 0,5 бала у рейтингу. Це Конго, Нігер, Бурунді, Мозамбік та Чад.

Українські показники Індексу розвитку людського потенціалу найгірші у Європі.

В останньому рейтингу Україна займає 76 місце. Експерти оцінили український потенціал у 0,729 бала і зарахували державу до категорії "країни з високим рівнем потенціалу". Схожі показники мають Перу, Ямайка, Грузія, Венесуела й інші держави. Український показник вищий за середній світовий (0,682 бала), але нижчий від середнього європейського показника (0,751 бала).

Варто зазначити, що з часу формування індексу, з 2011 року показник

України зріс на 0,022 бала – з 0,707 до 0,729 бала. Це найвище значення показника за період формування Індексу розвитку людського потенціалу.

Однак українські показники Індексу розвитку людського потенціалу найгірші у Європі. Єдиний виняток – це Молдова, яка займає 111 позицію.

Глобальний індекс миру (Global Peace Index, GPI)

Глобальний індекс миру – спроба дослідження відносного становища країн та регіонів із позицій безпеки та миролюбності.

Індекс розраховують із 2007 року. Його авторами є американський "Інститут економіки й миру" та аналітичний відділ журналу Economist. У 2012 році до рейтингу ввійшли 158 країн.

Індекс розраховують на основі 23 показників, які вимірюють наявність проявів насильства у країні. Серед чинників – політична нестабільність, терористичні акти, кількість ув'язнених, імпорт зброї та інші.

В останньому індексі Україна займає 71 позицію, що свідчить про середній рівень безпеки у країні. Український показник – 1,953 бала. Варто зазначити, що цей показник є найнижчим за час формування індексу – від 2007 року значення зменшилося на 0,197 бала. Схожі показники у Куби, Кіпру й Тунісу – вони є "сусідами" України у рейтингу.

Найнебезпечніше у Сомалі, Афганістані, Іраку та Росії. Найгіршими є позиції України у питаннях доступу до зброї, кількості агресивних демонстрацій та участі у тяжких злочинах. Позитивно оцінено українські показники "смерть у результаті внутрішніх конфліктів", "смерть у результаті зовнішніх конфліктів", "військовий персонал", "кількість переміщеного населення".

3-поміж країн Європи найгірші позиції має Росія – 153 місце та 2,94 бала. Угорщина займає 17 позицію (1,48 бала), Польща – 24 (1,52), Словаччина – 26 (1,59), Румунія – 32 (1,63), Молдова – 66 (1,93), Білорусь – 109 (2,21).

Найбільш миролюбні країни – Ісландія, Данія, Нова Зеландія, Канада та

Японія. Найнебезпечніше у Сомалі, Афганістані, Судані, Іраку, Конго та Росії.

Індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI)

Індекс сприйняття корупції допомагає зрозуміти, наскільки корумпованою є країна в порівнянні з іншими.

З 2005 року рейтинг розраховує організація Transparency International.

Індекс формується у результаті кількох незалежних опитувань фінансових експертів і правозахисників, а також опитувань громадської думки. Рейтинг 2012 року включав 182 країни і території.

Індекс сприйняття корупції ранжував країни і території залежно від сприйняття корумпованості державного сектора. Оцінка країни вказувала на рівень сприйняття корупції в державному секторі за шкалою від 0 до 100, де 0 означав, що країна сприймається як високо корумпована, 100 свідчило про відсутність корупції в державі.

Найменш корумпованими визнали Данію, Фінляндію й Сингапур, які отримали по 90 балів. Найбільш корумповані країни – Сомалі, Північна Корея й Афганістан, вони отримали по 8 балів.

Всі сусіди України на вищих позиціях Україна із 26 балами зайняла 144 місце у рейтингу. Такого результату досягли також Камерун, Центрально-Африканська Республіка, Республіка Конго, Сирія і Бенгладеш.

Всі сусіди України, до слова, займають вищі позиції – Польща займає 41 місце, Угорщина – 46, Словаччина – 62, Румунія – 66, Молдова – 94, Білорусь – 123 і Росія – 133 у списку.

Індекс світової конкурентоспроможності (Global Competitiveness Report)

Індекс світової конкурентоспроможності – глобальне дослідження економічної конкурентоспроможності країн.

Його розраховують за методикою Всесвітнього економічного форуму

з 2004 року.

Індекс глобальної конкурентоспроможності складений із 113 змінних, які детально характеризують конкурентоспроможність країн світу, що перебувають на різних рівнях економічного розвитку. Всі характеристики об'єднані у 12 головних показників, які визначають національну конкурентоспроможність: це "Якість інститутів", "Інфраструктура", "Макроекономічна стабільність", "Здоров'я і початкова освіта", "Вища освіта і професійна підготовка", "Ефективність ринку товарів і послуг", "Ефективність ринку праці", "Розвиненість фінансового ринку", "Рівень технологічного розвитку", "Розмір внутрішнього ринку", "Кількість компаній" та "Інноваційний потенціал". Кожен показник оцінюють за шкалою від 0 до 7 балів. Вищий бал свідчить про більш позитивну ситуацію у країні.

У рейтингу 2012/13 років Україна посідає 73-є із 144 місць. Індекс України – 4,14 бала. Стільки ж набрали Уругвай, Словаччина та Чорногорія. Результат, фактично, свідчить про покращення показників конкурентоспроможності в країні, оскільки у рейтингу 2011/12 років Україна займала 82 позицію з показником 4 бали.

Індекс глобалізації (KOF Index of Globalization)

Індекс глобалізації – рейтинг країн за мірою їхніх глобальних зв'язків, інтеграції та незалежності в економічній, соціальній, технологічній, культурній, політичній та екологічній сферах.

Індекс був створений в 2002 році при Швейцарському економічному інституті (Swiss Economic Institute) і Швейцарському федеральному технологічному інституті (Swiss Federal Institute of Technology).

Рейтингова позиція країни визначається після з'ясування позицій країни по 24 показниках, які об'єднані у три категорії – економічна глобалізація (торгівля, інвестиції, бар'єри на імпорт, середній рівень тарифів, податки на міжнародну торгівлю, обмеження рахунку), соціальна

глобалізація (телефонний трафік, надсилання грошей, міжнародний туризм, іноземне населення, міжнародні листи, кількість користувачів Інтернету, телебачення, торгівля газетами, кількість "Макдональдсів", торгівля книгами) та політична глобалізація (посольства в країні, членство в міжнародних організаціях, участь в місіях Ради безпеки ООН, міжнародні домовленості).

Україна займає 44 місце з-поміж 208 країн. Український показник – 68,9 бала. Близькі до України позиції у списку займають Бахрейн, Чорногорія, Сербія й Панама. Найвищими є вітчизняні показники політичної глобалізації (43 місце і 86,3 бала). Рівень економічної глобалізації – 69 місце і 57 балів, а соціальна включеність у глобальні процеси – 61 і 67,4 бала.

Країнами із найбільшою інтегрованістю у світові процеси визнано Бельгію, Ірландію та Нідерланди. Останні позиції в індексі займають Сомалі, Тонга та Вірджинські острови.

Індекс легкості ведення бізнесу (Ease of doing business Index)

Індекс легкості ведення бізнесу – дослідження можливої реалізації підприємницької діяльності.

Рейтинг формується із 2002 року. Автор проекту – Світовий банк.

На відміну від схожих досліджень, Індекс легкості ведення бізнесу формується лише на вивченні законів та правил, що стосуються ведення підприємницької діяльності. Натомість загальніші умови – такі як інфраструктура, інфляція та злочинність – не враховують.

Основу індексу складають дев'ять показників: "Відкриття бізнесу", "Робота з дозволами на будівництво", "Реєстрація майна", "Отримання кредиту", "Захист прав інвесторів", "Сплата податків", "Міжнародна торгівля", "Забезпечення контрактів" та "Закриття підприємства".

В останньому рейтингу Україна зайняла 137 місце із 185 країн. Такі ж позиції у Лесото, Еквадору й Філіппін. Вище у рейтингу перебувають всі сусідні країни – Росія (112 місце), Молдова (83), Румунія (72), Білорусь (58), Польща (55) та Словаччина (46).

Позитивно оцінено українські зміни в контексті показників "Відкриття бізнесу", "Реєстрація майна" та "Сплата податків".

Індекс свободи преси (Press Freedom Index, PFI)

Індекс свободи преси – показник, який досліджує рівень автономності та редакційної незалежності медіа країн.

Рейтинг щороку публікує організація "Репортери без кордонів" й включає 179 країн.

Індекс формують за допомогою анкети, яку надсилають організаціям-партнерам "Репортерів без кордонів" на різних континентах і кореспондентам організації по всьому світі. Іншими учасниками опитування є журналісти, науковці, юристи та правозахисні організації. Визначають, чи були наявні у державі прямі напади на журналістів та ЗМІ, а також чи застосовували інші непрямі засоби тиску на пресу.

В останньому рейтингу 2011/12 років Україна набрала 55 балів та займає 116 позицію. "Сусідами" у рейтингу є Камбоджа, Зімбабве і Перу.

Гірші за українські позиції мають Росія, яка займає 142 позицію (66 балів), та Білорусь – 168 (99). Краща ситуація у Молдові – 53 (16), Румунії – 47 (14), Угорщині – 40 (10), Словаччині – 25 (0) та Польщі – 24 (-0,67).

Індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom)

Індекс економічної свободи – показник, який аналізує частоту й інтенсивність державного регулювання економічної діяльності.

Індекс щороку розраховує журнал Wall Street Journal і Heritage Foundation для більшості країн світу з 1995 року. 2012 року рейтинг включав 179 країн.

Індекс базується на десяти індексах, які оцінюють за шкалою від 0 до 100, причому показник 100 відповідає максимальній свободі: "Свобода бізнесу", "Свобода торгівлі", "Податкова свобода", "Державні витрати", "Грошова свобода", "Свобода інвестицій", "Фінансова свобода", "Захист прав

власності", "Свобода від корупції", "Свобода трудових стосунків".

Українські показники економічної свободи найнижчі у Європі. Країни, відповідно до рейтингу, поділяють на "Вільні", "Загалом вільні", "Відносно вільні", "Швидше невільні" та "Репресовані".

У рейтингу 2012 року України набрала 46,1 бала, що дозволило їй посісти 163 позицію. Україну віднесли до категорії "Репресовані" країни. Трохи вище у рейтингу, на 162 місці – Соломонові острови, далі за Україною – Узбекистан. Українські показники економічної свободи найнижчі у Європі.

Позитивні зміни виявлено у "Свободі від корупції", "Податковій свободі", "Грошовій свободі", "Свободі трудових стосунків". Більш негативно, в порівнянні з 2011 роком, оцінено показники "Державні витрати", "Свобода бізнесу" та "Свобода торгівлі".

Зміна українські позиції у 2012 році на тлі інших країн

Індекс	Позиція України / кількість країн у рейтингу		Зміна
	2012 р.	2011 р.	
Індекс держав, що зазнали поразки	113/177	110/177	+3
Індекс розвитку людського потенціалу	78/187	77/187	-1
Глобальний індекс миру	71/158	69/153	-2
Індекс сприйняття корупції	144/174	152/182	+8
Індекс світової конкурентоспроможності	73/144	82/142	+11
Індекс глобалізації	44/208	53/208	+9
Індекс легкості ведення бізнесу	137/185	152/183	+15
Індекс свободи преси	116/179	131/178	+15
Індекс економічної свободи	163/179	164/197	+1

* – індекси формувались у 2011/12 та 2010 роках

Згідно зі світовими індексами, у порівнянні з 2011 роком українцям стало легше організувати свій бізнес, вітчизняні медіа стали незалежнішими, конкурентоспроможність України на світовому ринку

покращилась, рівень корупції зменшився, а вплив глобалізації зріс. Схожими залишилися позиції країни у питаннях економічних свобод, миру й людського потенціалу.

Додаток Б

ПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ**ПОСТАНОВА**

від 11 жовтня 2008 року N 319

Про додаткові заходи щодо діяльності банків

Із змінами і доповненнями, внесеними
постановами Правління Національного банку України

від 16 жовтня 2008 року N 328,

від 29 жовтня 2008 року N 340,

від 5 листопада 2008 року N 353,

від 7 листопада 2008 року N 356,

від 11 листопада 2008 року N 367,

від 25 листопада 2008 року N 396,

від 1 грудня 2008 року N 408

Постанова втратила чинність

(згідно з постановою Правління Національного банку України

від 4 грудня 2008 року N 413)

Додатково див. листи

Національного банку України

від 28 жовтня 2008 року N 18-311/3496-14715,

від 10 листопада 2008 року N 40-511/4640-15577

З метою нейтралізації впливу зовнішньої фінансової кризи та забезпечення стабільності банківської системи, захисту інтересів вкладників та інших кредиторів банків, керуючись статтями 7, 15, 55 Закону України "Про Національний банк України", статтями 66, 67 Закону України "Про банки і банківську діяльність", Правління Національного банку України **постановляє**:

Запровадити такі додаткові заходи щодо діяльності:

(абзац другий із змінами, внесеними згідно з постановою

Правління Національного банку України від 11.11.2008 р. N 367)

1. У сфері регулювання грошово-кредитного ринку та підтримання ліквідності банків:

1.1. Розширити можливості підтримання ліквідності банків на основі програм фінансового оздоровлення.

Такий кредит може надаватися строком до одного року зі сплатою не менше 15 % річних у межах 90 % вартості наданого банком забезпечення.

(абзац другий підпункту 1.1 пункту 1 із змінами, внесеними згідно з постановою Правління Національного банку України від 11.11.2008 р. N 367)

У забезпечення такого кредиту може надаватися нерухомість банку, акції/паї власників банків, що володіють не менше 5 % статутного капіталу або права голосу придбаних акцій/паїв банку, майнові права за договорами раніше наданих кредитів у національній та іноземній валютах (стандартні, під контролем, субстандартні, з визначенням коефіцієнта, урахуваючи пролонговані) юридичним особам. Забезпеченням за цими кредитами повинна бути застава (іпотека) нерухомості, у тому числі цілісних майнових комплексів позичальника, гарантії або поруки інших банків, державні зобов'язання за внутрішніми та зовнішніми позиками, облігації місцевої позики, корпоративні права та облігації підприємств й інших суб'єктів господарювання, що вільно обертаються на ринку. Зазначений перелік не є вичерпний і банки можуть пропонувати Національному банку України інше високоліквідне забезпечення.

(абзац третій підпункту 1.1 пункту 1 із змінами, внесеними згідно з постановами Правління Національного банку України від 05.11.2008 р. N 353, від 11.11.2008 р. N 367)

У разі зменшення обсягів строкових депозитів у банку на 2 % протягом п'яти робочих днів банк може звернутися до Національного банку України за підкріпленням ліквідності в оперативному порядку в сумі до 60 % статутного

капіталу банку на термін до одного року за плату в розмірі 15 % з одночасним наданням оформленого договору застави акцій/паїв банку, які у сукупності становлять не менше 51 % статутного капіталу або права голосу придбаних акцій/паїв банку, вигодонабувачем (заставодержателем) за яким є Національний банк України.

(підпункт 1.1 пункту 1 доповнено абзацом четвертим згідно з постановою Правління Національного банку України від 16.10.2008 р. N 328, абзац четвертий підпункту 1.1 пункту 1 із змінами, внесеними згідно з постановами Правління Національного банку України від 05.11.2008 р. N 353, від 11.11.2008 р. N 367)

Заявки на отримання такого кредиту розглядаються щодо тих банків, які організовані у формі відкритих акціонерних товариств і статутний сплачений капітал яких становить не менше ніж 500 млн. грн.

(підпункт 1.1 пункту 1 доповнено абзацом згідно з постановою Правління Національного банку України від 11.11.2008 р. N 367)

Під час звернення банків за підтриманням ліквідності через вищезазначені інструменти та інструменти згідно з Положенням про регулювання Національним банком України ліквідності банків України, затвердженим постановою Правління Національного банку України від 26.09.2006 N 378 (зі змінами), враховувати інформацію щодо відпливу депозитів і своєчасного повернення наданих кредитів, що надається банками за формою, наведеною в додатку 2 до цієї постанови.

(підпункт 1.1 пункту 1 доповнено абзацом згідно з постановою Правління Національного банку України від 11.11.2008 р. N 367)

1.2. Ураховуючи вимоги статті 35 Закону України "Про банки і банківську діяльність" щодо відповідальності власників істотної участі в банку за адекватність капіталу, банки повинні домагатися підтримання ліквідності, в першу чергу, власниками істотної участі.

1.3. Підпункт 1.3 пункту 1 втратив чинність:

(згідно з постановою Правління Національного банку України від 25.11.2008 р. N 396)

2. У сфері проведення активно-пасивних операцій банки:

2.1. Можуть надавати кредит в іноземній валюті контрагентам, які не мають валютної виручки, у межах обсягів заборгованості за ними, що склалася на цю дату.

Усі інші кредити банки можуть надавати в установленому порядку за наявності відповідних ресурсів.

(підпункт 2.1 пункту 2 у редакції постанови Правління Національного банку України від 16.10.2008 р. N 328)

2.2. Підпункт 2.2 пункту 2 виключено

(згідно з постановою Правління Національного банку України від 16.10.2008 р. N 328,

у зв'язку з цим підпункти 2.3 - 2.6

уважати відповідно підпунктами 2.2 - 2.5)

2.2. Повинні враховувати, що рефінансування простроченої заборгованості шляхом видачі нових кредитів, необґрунтована пролонгація кредитів, ненадання позичальникам інформації про сукупну вартість кредиту, внесення до кредитного договору змін щодо вартості кредиту, що не відповідає змінам облікової ставки Національного банку України, кваліфікуватиметься як порушення вимог статті 49 Закону України "Про банки і банківську діяльність" із неухильним застосуванням адекватних заходів впливу.

2.3. Приймати до виконання платіжні доручення на переказ коштів відповідно до пунктів 8.1, 8.4 статті 8 Закону України "Про платіжні системи та переказ коштів в Україні" у межах залишку на рахунку на час їх отримання та перераховувати їх одержувачу:

у межах одного відділення/філії - у день отримання платіжного документа, що надійшов протягом операційного часу банку;

у межах одного банку - до двох операційних днів;

міжбанківський переказ - до трьох операційних днів.

(пункт 2.3 у редакції постанови Правління
Національного банку України від 16.10.2008 р. N 328)

2.4. Виконувати свої зобов'язання за всіма типами договорів із залучення коштів у будь-якій валюті лише в разі настання строку завершення зобов'язань, незалежно від категорії контрагентів.

2.5. Проводити з метою недопущення дострокового зняття коштів роз'яснювальну роботу зі своїми клієнтами. Активно проводити стимулюючу роботу із залучення готівки на депозити та пролонгації депозитних договорів. Виплати за умови настання строку згідно з договором здійснювати негайно.

3. У сфері забезпечення своєчасної виплати заробітної плати, пенсій, стипендій і соціальних виплат:

3.1. Банки зобов'язані забезпечувати:

безперебійне функціонування банкоматів та їх завантаження готівкою;

безперебійну видачу готівки за платіжними картками клієнтів інших банків.

3.2. Невідкладно інформувати Національний банк України про пікові навантаження на банкомати та пункти видачі готівки для прийняття відповідних додаткових регуляторних рішень.

4. У сфері проведення валютних операцій:

4.1. Дозволити банкам здійснювати операції з купівлі однієї іноземної валюти за іншу іноземну валюту за умови, що обидві валюти є іноземними валютами однієї групи Класифікатора іноземних валют та банківських металів, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 04.02.98 N 34 (у редакції постанови Правління Національного банку України від 02.10.2002 N 378, зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 24.10.2002 за N 841/7129), зі змінами (далі - Класифікатор).

(підпункт 4.1 пункту 4 із змінами, внесеними згідно з постановою
Правління Національного банку України від 16.10.2008 р. N 328)

Цей порядок не поширюється на операції, що здійснюються для забезпечення виконання імпорتنих договорів.

(підпункт 4.1 пункту 4 доповнено абзацом другим згідно з постановою Правління Національного банку України від 16.10.2008 р. N 328)

4.2. Абзац перший пункту 4.2 втратив чинність

(абзац перший підпункту 4.2 пункту 4 із змінами, внесеними згідно з постановою Правління Національного банку України від 07.11.2008 р. N 356,

втратив чинність згідно з постановою Правління Національного банку України від 01.12.2008 р. N 408)

Абзац другий пункту 4.2 втратив чинність

(згідно з постановою Правління Національного банку України від 01.12.2008 р. N 408)

Абзац третій пункту 4.2 втратив чинність

(згідно з постановою Правління Національного банку України від 01.12.2008 р. N 408,

у зв'язку з цим абзаци четвертий - сьомий уважати відповідно абзацами першим - четвертим)

Уповноважені банки зобов'язані куплену протягом робочого дня готівкову іноземну валюту продати цього самого дня. У разі відсутності попиту на готівкову іноземну валюту її продаж повинен бути скоригований наступного робочого дня відповідним курсом продажу готівкової іноземної валюти за гривні в бік зниження.

Уповноважені банки встановлюють розмір авансу в готівковій іноземній валюті та готівкових гривнях і до початку робочого дня, включаючи вихідні та святкові дні, забезпечують каси і власні пункти обміну іноземної валюти коштами в обсязі, достатньому для здійснення операцій з купівлі та продажу готівкової іноземної валюти.

Уповноважені банки повинні вжити організаційно-правових заходів для того, щоб з 1 січня 2009 року перейти на торгівлю готівковою іноземною валютою виключно через власні каси.

Вимоги цього пункту поширюються на порядок здійснення валютно-обмінних операцій уповноваженими фінансовими установами.

(підпункт 4.2 пункту 4 у редакції постанови Правління
Національного банку України від 05.11.2008 р. N 353)

4.3. Дозволити уповноваженим банкам здійснювати власні операції з купівлі іноземної валюти за гривні в межах установлених лімітів відкритої валютної позиції банку за наявності зобов'язань у цій валюті, строк за якими настав.

4.4. Звернути увагу банків на те, що купівля, обмін іноземної валюти з метою дострокового виконання зобов'язань та з метою проведення розрахунків з нерезидентами за імпорт продукції (робіт, послуг, прав інтелектуальної власності), який здійснюється без увезення із-за кордону цієї продукції на територію України, буде кваліфікуватися як порушення правил валютного регулювання і валютного контролю із застосуванням мір відповідальності.

(підпункт 4.4 пункту 4 із змінами, внесеними згідно з постановою
Правління Національного банку України від 16.10.2008 р. N 328)

4.5. Тимчасово встановити нульову ставку резервування коштів за договорами про залучення банками коштів в іноземній валюті від нерезидентів на строк, що дорівнює або менше 183 календарних днів.

4.6. Запровадити з 01.11.2008 механізм розрахунку відкритих балансових валютних позицій банку за кожною окремою валютою за операціями з купівлі-продажу іноземної валюти.

4.7. Установити, що банки можуть тримати іноземну валюту 1 групи Класифікатора на рахунках "ностро" лише в банках країн, валюта яких належить до 1 групи Класифікатора.

4.8. Операції в гривнях через кореспондентські рахунки "лоро" банків-нерезидентів здійснювати лише для обслуговування експортно-імпортних операцій.

4.9. Установити, що банки (фінансові установи) за дорученням фізичних осіб - резидентів і нерезидентів можуть здійснювати за межі України перекази іноземної валюти за поточними валютними неторговельними операціями:

без підтвердних документів з поточного рахунку в іноземній валюті або без його відкриття - суму, що в еквіваленті не перевищує 15000 гривень на місяць;

на підставі підтвердних документів виключно з поточного рахунку клієнта в іноземній валюті - суму, що в еквіваленті перевищує 15000 гривень, але не більше, ніж 75000 гривень на місяць.

Зазначені вимоги не поширюються на:

оплату витрат на лікування в медичних закладах іншої держави, а також на оплату витрат на транспортування хворих;

оплату витрат, пов'язаних зі смертю громадян за кордоном (транспортні витрати та витрати на поховання);

перекази, що здійснюються на підставі вироків, рішень, ухвал і постанов судових, слідчих та інших правоохоронних органів;

перекази, що здійснюються громадянами в разі виїзду за кордон на постійне місце проживання.

(пункт 4 доповнено підпунктом 4.9 згідно з постановою

Правління Національного банку України від 29.10.2008 р. N 340)

4.10. Клієнт-резидент зобов'язаний використати безготівкову іноземну валюту, що куплена за гривні або обмінена (на виконання зобов'язань в іноземній валюті) на іншу іноземну валюту у встановленому порядку через суб'єкта ринку, не пізніше ніж за п'ять робочих днів після дня її зарахування на його поточний рахунок на потреби, зазначені в заяві про купівлю іноземної валюти. Така іноземна валюта не підлягає списанню з поточного

рахунку клієнта протягом 5-денного терміну з метою використання її на інші цілі.

У заяві про купівлю іноземної валюти резидент зобов'язаний доручити суб'єкту ринку продати куплену, обміняну іноземну валюту, що не буде перерахована за призначенням у вищезазначений строк.

Ця вимога поширюється на суб'єктів ринку під час купівлі, обміну ними іноземної валюти з метою виконання власних зобов'язань в іноземній валюті.

(пункт 4 доповнено підпунктом 4.10 згідно з постановою

Правління Національного банку України від 05.11.2008 р. N 353)

5. Постанова набирає чинності з 13.10.2008.

6. Контроль за виконанням цієї постанови залишаю за собою.

Голова

В. С. Стельмах

Основні принципи ефективного банківського нагляду (Основні Базельські принципи)

Ключові пункти

1. *Основні принципи ефективного банківського нагляду* (основні принципи) є *de facto* мінімальними стандартами надійного пруденційного регулювання та нагляду за банками і банківськими системами. Вперше опубліковані Базельським комітетом з банківського нагляду (надалі – Комітет)⁷ в 1997 році, вони використовуються різними країнами як орієнтири для оцінки якості їхніх наглядових систем та для визначення майбутніх заходів, спрямованих на досягнення базового рівня надійної наглядової практики. Основні принципи також використовуються Міжнародним валютним фондом (МВФ) та Світовим банком в контексті Програми оцінки фінансового сектору (FSAP) для оцінки ефективності систем і практики банківського нагляду в різних країнах.

2. Останній перегляд Основних принципів було здійснено Комітетом в жовтні 2006 року за співпраці зі спеціалістами у сфері нагляду з усього світу. У своєму *Звіті перед Великою двадцяткою про реакцію на фінансову кризу* від жовтня 2010 року Комітет оголосив, що планує переглянути Основні принципи в рамках постійної роботи над посиленням наглядової практики в усьому світі.

3. В березні 2011 року Група з розробки Основних принципів⁸

⁷ До складу Базельського комітету з банківського нагляду входять представники керівництва установ банківського нагляду та центральних банків Аргентини, Австралії, Бельгії, Бразилії, Канади, Китаю, Франції, Німеччини, Гонконгу, Індії, Індонезії, Італії, Японії, Кореї, Люксембургу, Мексики, Нідерландів, Росії, Саудівської Аравії, Сінгапуру, Південної Африки, Іспанії, Швеції, Швейцарії, Туреччини, Великобританії та США.

⁸ Група з розробки Основних принципів складається з членів Комітету та Базельської консультативної групи у складі представників країн, що входять до Комітету, і тих, що не входять до нього, а також регіональних груп органів банківського нагляду, МВФ, Світового банку та Ради з ісламських фінансових послуг.

отримала від Комітету повноваження переглянути та оновити Основні принципи. Повноваження Комітету полягали у здійсненні перегляду з урахуванням значних змін на світових фінансових ринках і в регуляторному середовищі з жовтня 2006 року, включно з уроками, отриманими після кризи⁹, з метою сприяння розвитку надійних наглядових систем. Намір полягав у забезпеченні тривалої актуальності Основних принципів для сприяння ефективності банківського нагляду в усіх країнах з урахуванням факторів часу та зміни середовища.

4. Здійснюючи перегляд, Комітет мав на меті досягнення правильного балансу між підвищенням вимог до надійного нагляду та збереженням гнучкості Основних принципів і їхньої прийнятності для застосування в усіх країнах світу. Завдяки посиленню концепції пропорційності переглянуті Основні принципи та їхні критерії оцінки пристосовано до великого спектру різних банківських систем. Пропорційний підхід також дозволяє оцінити відповідність основним принципам, при чому враховується профіль ризику та системна важливість широкого спектру банків (від крупних банків, активних, що працюють на міжнародному рівні, до малих депозитних установ з нескладною структурою).

5. Як існуючі Основні принципи, так і відповідна *Методологія Основних принципів*¹⁰ (методологія оцінки) добре послужили своїй меті, допомагаючи країнам оцінити свої системи нагляду та виявити ланки, що потребують вдосконалення. Свідомо докладаючи усіх зусиль для підтримки максимальної безперервності та порівнянності, Комітет об'єднав Основні принципи та Методологію Основних принципів в одному комплексному

⁹ Ознайомтесь, для прикладу, зі звітом Ради з питань фінансової стабільності «*Інтенсивність та ефективність нагляду за системно важливими установами*», виданим у листопаді 2010 року; Звітом Об'єднаного форуму) «*Огляд диференційованого характеру та сфери застосування фінансового регулювання - ключові проблеми та рекомендації*» (січень 2010 року; та звітом Групи вищого керівництва органів нагляду «*Уроки Світової банківської кризи 2008 року щодо управління ризиками*» (жовтень 2009 року).

¹⁰ *Методологію Основних принципів* було окремо розроблено в 1999 році та доопрацьовано в 2006 році з метою введення більш глибокої деталізації та рекомендацій щодо критеріїв оцінки та оцінки відповідності Основним принципам.

документі. Переглянуті 29 Основних принципів було також реорганізовано з метою спрощення впровадження завдяки більш логічній структурі, що починається з наглядових повноважень, обов'язків та функцій і продовжується наглядовими очікуваннями щодо банків, закінчуючись важливістю належного корпоративного управління й управління ризиками, а також забезпечення дотримання наглядових стандартів.

6. Важливих вдосконалень зазнали і окремі Основні принципи, особливо ті, які стосуються сфер, що потребують посилення нагляду та які пов'язані з управлінням ризиками. Як результат низка додаткових критеріїв набула статусу основних, а в інших випадках було рекомендовано нові критерії оцінки. Посиленої уваги було приділено усуненню численних суттєвих недоліків управління ризиками та іншим слабким місцям, виявленим впродовж минулої кризи. Крім того, під час перегляду було враховано кілька основних тенденцій та змін, які сформувалися в останні кілька років потрясінь на ринку: потреба у більшій інтенсивності та ресурсах для ефективного нагляду за системно важливими банками; важливість застосування макропідходу з охопленням усієї системи до мікропруденційного нагляду за банками для забезпечення підтримки у виявленні й аналізі системних ризиків та застосуванні попереджуючих заходів стосовно таких ризиків; зосередження уваги на ефективному управлінні кризовими явищами, санаційні та ліквідаційні заходи, спрямовані як на зниження імовірності дефолту банку, так і його впливу. Маючи на меті наголосити на цих проблемах, які набувають актуальності, Комітет належним чином включив їх в Основні принципи та додав спеціальні посилення під кожним відповідним принципом.

7. Крім того, надійне корпоративне управління підкріплює ефективне управління ризиками та довіру громадськості до окремих банків та банківської системи загалом. Зважаючи на фундаментальні недоліки корпоративного управління, виявлені впродовж останньої кризи, при цьому перегляді було введено новий Основний принцип корпоративного управління

шляхом поєднання існуючих критеріїв оцінки корпоративного управління, передбачених методологією, та надання більшої ваги надійній практиці корпоративного управління. Так само Комітет повторно наголосив на ключовій ролі ефективної ринкової дисципліни у процесі сприяння формуванню безпечної та стійкої банківської системи шляхом розширення існуючого Основного принципу та виділення з нього двох нових, присвячених відповідно підвищенню ступеню розкриття інформації громадськості і прозорості, та посиленню фінансової звітності і зовнішнього аудиту.

8. Наразі оцінка дотримання Основних принципів базується виключно на основних критеріях. Щоб зацікавити юрисдикції, особливо ті з них, які є важливими фінансовими центрами, стати на чолі прийняття найвищих наглядових стандартів, переглянуті Основні принципи передбачатимуть для країн додаткову можливість добровільно погоджуватися на оцінку і класифікацію за основними та додатковими критеріями. В тому ж дусі сприяння повному та ефективному впровадженню Комітет зберіг існуючу чотирибальну шкалу оцінки дотримання основних принципів. Це включає існуючу зараз оцінку «суттєво не відповідає», яка дозволяє відповідним органам отримати потужний сигнал про потребу застосування заходів, необхідних для усунення наглядових та регуляторних недоліків у їхніх країнах.

9. В результаті цього перегляду кількість Основних принципів зросла з 25 до 29. Було введено загалом 39 нових критеріїв оцінки, з яких 34 – нові основні критерії і 5 – нові додаткові критерії. Крім того, 34 додаткові критерії існуючої методології оцінки отримали статус основних критеріїв, які є мінімальними базовими вимогами для усіх країн.

10. Переглянуті Основні принципи і надалі залишатимуться комплексним стандартом для формування надійного фундаменту регулювання, нагляду, корпоративного управління і управління ризиками в банківському секторі. Зважаючи на важливість послідовного та ефективного

впровадження стандартів, Комітет готовий заохочувати роботу на національному рівні, спрямовану на впровадження переглянутих Основних принципів, спільно з іншими наглядовими органами та зацікавленими сторонами.

I. Вступне слово до перегляду

11. Базельський комітет з банківського нагляду (надалі – Комітет) переглянув *Основні принципи ефективного банківського нагляду* (надалі – Основні принципи). При здійсненні цього перегляду Комітет мав на меті дотримання балансу між цілями підвищення стандартів банківського нагляду (врахування уроків, отриманих впродовж кризи, та інших важливих регуляторних змін, які відбулися після останнього доопрацювання Основних принципів у 2006 році¹¹) та потребою в забезпеченні універсального застосування Основних принципів, а також безперервності та співставності. З підвищенням стандартів застосування Основних принципів на практиці має вдосконалити банківський нагляд у всьому світі.

12. Переглянуті Основні принципи посилюють вимоги до органів нагляду, підходи до нагляду та очікування органів нагляду щодо банків. Ця мета досягається шляхом зосередження уваги на ефективному нагляді на основі ризиків та потребі у втручанні на ранньому етапі та вчасному застосуванні наглядових заходів. Органи нагляду повинні оцінювати профіль ризику банків, зважаючи на ризики, притаманні їхній діяльності, ефективність управління ризиками, а також ризики, на які вони наражають банківську та фінансову системи. Процес нагляду на основі оцінки ризиків дозволяє найбільш ефективно розподіляти ресурси, зосереджуючи увагу як на результатах, так і на процесах, та виходячи за рамки пасивної оцінки дотримання правил.

13. Основні принципи окреслюють повноваження, які повинні мати органи нагляду, щоб вирішувати проблеми, пов'язані з безпекою та

¹¹ Передусім, було включено розроблені для сприяння підвищенню стійкості банківського сектору елементи посиленних міжнародних регуляторних стандартів для капіталу і нові міжнародні стандарти ліквідності.

надійністю. Не менш важливо забезпечити застосування цих повноважень органами нагляду, щойно буде виявлено слабкі місця або недоліки. Затвердження орієнтованого на майбутнє наглядового підходу з застосуванням втручання на ранніх етапах може запобігти перетворенню виявлених слабких сторін у загрозу безпеці та надійності. Це особливо важливо, коли мова йде про специфічні банківські питання високої складності (такі як ризик ліквідності), де ефективні наглядові дії мають бути адаптованими до індивідуальної ситуації в банку.

14. Докладаючи зусиль з метою посилення та переорієнтації Основних принципів, Комітет все ж звертає особливу увагу на їхню основну мету та використання. Комітет має намір забезпечити тривалу актуальність Основних принципів як орієнтира для організації банківського нагляду, який витримає випробовування часом та змінами середовища. З цієї причини перегляд Основних принципів відштовхується від попередніх версій з метою забезпечення максимальної безперервності і співставності.

15. Визнаючи необхідність зробити Основні принципи універсальними у застосуванні, Комітет здійснював перегляд за тісної співпраці з членами Базельської консультативної групи в складі представників країн, що входять до Комітету, і тих, що не входять до нього, а також регіональних груп органів банківського нагляду, МВФ, Світового банку та Ради з ісламських фінансових послуг. Комітет проводив консультації з представниками сектору та громадськістю до остаточного затвердження тексту.

Загальний підхід

16. Перший Основний принцип визначає сприяння безпеці та надійності банків і банківської системи як першочергову ціль банківського нагляду. В юрисдикціях на органи нагляду може бути покладено й інші

обов'язки, якщо вони не суперечать цій першочерговій цілі¹². До цих інших цілей органів банківського нагляду не повинно входити запобігання банкрутствам банків. Однак, їхня ціль має полягати в зменшенні імовірності банкрутства банку та його впливу, досягнення якої передбачає тісну співпрацю з органами ліквідації для забезпечення належної організації процедури у випадку банкрутства.

17. Щоб забезпечити виконання покладеного на Основні принципи завдання, слід передбачити можливість їхнього застосування у великій кількості різних юрисдикцій, чії банківські сектори обов'язково включатимуть широкий спектр банків (від крупних банків, які активно працюють на міжнародних ринках, до маленьких депозитних установ з простою структурою). Банківські системи також можуть пропонувати широкий спектр продуктів або послуг, тому Основні принципи повинні відповідати загальній меті, яка полягає в задоволенні різних фінансових потреб. Для забезпечення такого широкого використання було затверджено пропорційний підхід, як з огляду на очікування щодо виконання органами нагляду їхніх власних функцій, так і з точки зору стандартів, дотримання яких органи нагляду вимагають від банків. Як наслідок Основні принципи визнають, що органи нагляду зазвичай використовують підхід на основі ризиків, при якому більше часу і ресурсів відводиться більшим за розміром, складнішим за структурою або більш ризиковим банкам. Що стосується стандартів, встановлених наглядовими органами для банків, концепцію пропорційності відображено в Принципах, які зосереджуються на наглядовій оцінці управління ризиками в банках, де Принципи вимагають відповідності рівня наглядових очікувань профілю ризиків банку¹³ та його системній

¹² Орган банківського нагляду може, наприклад, у деяких юрисдикціях мати такі обов'язки: (i) захист вкладників; (ii) фінансова стабільність; (iii) захист прав споживачів; або (iv) забезпечення охоплення фінансовими послугами усіх прошарків населення.

¹³ В цьому документі «профіль ризику» означає характер та масштаб потенційного ризику, який взяв на себе банк.

важливості.¹⁴

18. Наступні перегляди існуючих стандартів і рекомендацій Комітету та будь-які нові стандарти і рекомендації буде спрямовано на посилення регуляторного режиму. Органи нагляду заохочуються до кроків у напрямі затвердження вдосконалених поточних і нових міжнародних стандартів нагляду, щойно їх буде оприлюднено.

Підхід до змін і тенденцій, які виникають

(i) Системно важливі банки (SIBs)

19. У післякризовий період багато уваги приділялося системно важливим банкам, а також регулюванню і повноваженням органів нагляду, необхідним для ефективної роботи з такими установами. Комітет розглядав можливість включення нового Основного принципу, який охоплював би проблематику системно важливих установ. Однак, він дійшов висновку, що системно важливі банки, які вимагають більш інтенсивного нагляду, а отже і ресурсів, являють собою один кінець усього спектру банків, за якими здійснюється нагляд. Кожен Основний принцип застосовується у процесі нагляду за усіма типами банків. Очікування органів нагляду та очікування щодо нагляду повинні бути більш пріоритетними стосовно системно важливих банківських установ, узгоджуватися з профілем ризику та важливістю цих банків для системи загалом. Саме тому немає необхідності включати спеціальний окремий Основний принцип стосовно системно важливих банків.

(ii) Макропруденційні питання та системні ризику

20. Остання криза привернула увагу до взаємозв'язків між макропруденційними і мікропруденційними елементами ефективного нагляду та їх взаємодоповнюваності за своєю природою. При застосуванні наглядного підходу на основі ризиків наглядові та інші органи повинні

¹⁴ В цьому документі «системна важливість» визначається розміром, взаємопов'язаністю, замінюваністю, діяльністю на світовому та міжнародному рівні (якщо така є), а також складністю структури банку, як визначено в документі Базельського комітету з банківського нагляду «Світові системно важливі банки: методологія оцінки та вимога до здатності поглинати додаткові збитки» (листопад 2011 року).

оцінювати ризик у більш широкому контексті, ніж представлено в балансових звітах окремих банків. Наприклад, основне макроекономічне середовище, тенденції економічної діяльності, нагромадження та концентрація ризику в банківському секторі і, насправді, також за його межами, безперечно впливають на позиції під ризиком окремих банків. Тому в процесі нагляду за окремим банком потрібно також враховувати макроперспективу. Зібрані органами нагляду дані окремих банків, де прийнятно, сукупні дані по сектору та агреговані дані щодо тенденцій повинні враховуватися ними при розгляді питань, пов'язаних з фінансовою стабільністю (чи то в рамках, чи то окремо від наглядового процесу), з метою сприяння виявленню та аналізу системного ризику. Відповідні органи повинні мати спроможність вдаватися до запобіжних заходів для зменшення системних ризиків. Органи нагляду повинні мати доступ до відповідних результатів аналізу або оцінок фінансової стабільності, здійснених іншими органами, які мають вплив на банківську систему.

21. Цей погляд на фінансову систему з широкої перспективи закладено до багатьох з Основних принципів. З цієї причини Комітет не включив спеціальний окремий Основний принцип, які б стосувалися макропруденційних питань.

22. У процесі нагляду за окремим банком, який є частиною корпоративної групи, важливо щоб органи нагляду розглядали банк та його профіль ризику з кількох точок зору: на індивідуальній основі (але приділяючи увагу як мікро- так і макроперспективі, про що вже йшлося вище); на консолідованій основі (у розумінні нагляду за банком як за підрозділом разом з іншими членами «банківської групи»¹⁵), на основі аналізу усієї групи загалом (з урахуванням потенційних ризиків, на які наражають банк інші установи за межами банківської групи). Члени групи

¹⁵ В цьому документі «банківська група» означає холдингову компанію, банк та його відділення, дочірні установи, філії та спільні підприємства як місцеві, так і закордонні. Ризики від інших юридичних осіб в ширшій групі, наприклад, небанківські (в тому числі нефінансові) установи, також можуть враховуватись. Цей підхід до нагляду на рівні всієї групи виходить за межі облікової консолідації.

(чи то в межах банківської групи, чи за її межами) можуть бути джерелом переваг, але також можуть бути й джерелом недоліків, спроможних негативно впливати на фінансовий стан, репутацію і загальну безпеку і надійність банку. Основні принципи містять окремий принцип, який стосується консолідованого нагляду за банківськими групами, однак вони також звертають увагу на важливість материнських компаній та інших небанківських установ, що входять до складу групи, для будь-якої оцінки ризиків, притаманних банку або банківській групі. Цей наглядовий «периметр ризику» виходить за рамки концепцій консолідації обліку. У процесі виконання своїх функцій органи нагляду повинні враховувати широкий спектр ризиків незалежно від того, походять вони від окремого банку, від його асоційованих установ чи від переважного макрофінансового середовища.

23. Органи нагляду також повинні відстежувати зміни або нарощування фінансової діяльності поза регульованим банківським сектором (розвиток «тіньових банківських» структур) та потенційні ризики, які вони можуть створити. Дані або інформацію щодо цього питання слід надавати будь-яким іншим органам нагляду, відповідальним за підтримку фінансової стабільності.

(iii) Кризове управління, санація і ліквідація

24. Хоча запобігання банкрутству банків і не входить до функцій наглядових органів, наглядовий контроль розроблено з метою як зменшення як імовірності, так і впливу таких банкрутств. Банки будуть час від часу потрапляти в скруту, і для мінімізації негативного впливу як на проблемний банк окремо, так і на банківський та фінансовий сектор загалом, потрібно забезпечити ефективну підготовку до кризи та кризове управління, а також сформувані належні засади роботи з проблемними банками.

25. Такі заходи можна розглядати з двох перспектив: (і) заходи за рішенням наглядових чи інших відповідальних органів (включно з розробкою плану розв'язання проблем, в тому числі з точки зору обміну

інформацією та співпраці з іншими органами як на національному, так і на міжнародному рівнях з метою координації впорядкованої реструктуризації чи ліквідації проблемного банку); (ii) заходи за рішенням банків (включаючи плани фінансування в непередбачуваних обставинах та плани санації), які мають критично оцінюватися відповідальними органами в процесі нагляду.

26. Для відображення та підкреслення важливості кризового управління, заходів санації та ліквідації, певні Основні принципи містять специфічні посилення на підтримку та оцінку механізмів забезпечення безперервності діяльності. Існуючий Основний принцип щодо зв'язків між органами країни походження та країни перебування також було посилено вимогою налагодити співпрацю та координацію між органами нагляду країни походження та країни перебування у питаннях кризового управління та ліквідації для транскордонних банків.

(iv) Корпоративне управління, розкриття інформації і прозорість

27. Недоліки корпоративного управління в банках, приклади яких спостерігалися впродовж кризи, можуть мати потенційно серйозні наслідки як для відповідного банку, так і, в деяких випадках, для фінансової системи загалом. У зв'язку з цим, під час перегляду було введено новий Основний принцип щодо ефективного корпоративного управління, який є важливим елементом безпечного і надійного функціонування банків. Новий Основний принцип корпоративного управління поєднує існуючі критерії оцінки корпоративного управління, передбачені методологією, та надає більшої ваги надійній організації корпоративного управління.

28. Подібно до цього, криза послугувала поштовхом для усвідомлення важливості розкриття інформації та забезпечення прозорості як інструментів підтримки довіри до банків, що дозволяють учасникам ринку краще зрозуміти профіль ризику банку і таким чином зменшують невпевненість ринку у фінансовій стійкості банку. Усвідомлення вищезгаданого отримало своє відображення в новому Основному принципі, який було додано для надання орієнтирів наглядовій діяльності у цій сфері.

Додаток Г

Шкала переведення рівнів кредитних рейтингів за шкалами визнаних міжнародних рейтингових агентств у Національну рейтингову шкалу

Рівень кредитного рейтингу за шкалою Moody's Investor's Services	Рівень кредитного рейтингу за шкалою Fitch Ratings	Рівень кредитного рейтингу за шкалою Standard&Poors Ratings Services	Рівень кредитного рейтингу за Національною рейтинговою шкалою
Aaa.ua	AAAukr	uaAAA	uaAAA
Aa.ua	AAukr	uaAA	uaAA
A.ua	Aukr	uaA	uaA
Baa.ua	BBBukr	uaBBB	uaBBB
Ba.ua	BBukr	uaBB	uaBB
B.ua	Bukr	uaB	uaB
Саа.ua	CCCukr	uaCCC	uaCCC
Ca.ua	CCukr	uaCC	uaCC
C.ua	Cukr	uaC	uaC
-	DDDukr, Ddukr, Dukr	uaSD, uaD	uaD

Додаток Д

Переведення рівнів кредитних рейтингів за Національною рейтинговою шкалою в бали

	Рівень кредитного рейтингу за Національною рейтинговою шкалою	Бали, хі	Пояснення до рівня рейтингу
Інвестиційні рівні	uaAAA+*	27	Позичальник або окремий борговий інструмент з рейтингом uaAAA характеризуються найвищою кредитоспроможністю у порівнянні до інших українських позичальників або боргових інструментів
	uaAAA	26	
	uaAAA-	25	
	uaAA+	24	Позичальник або окремий борговий інструмент з рейтингом uaAA характеризуються дуже високою кредитоспроможністю у порівнянні до інших українських позичальників або боргових інструментів
	uaAA	23	
	uaAA-	22	
	uaA+	21	Позичальник або окремий борговий інструмент з рейтингом uaA характеризуються високою кредитоспроможністю у порівнянні до інших українських позичальників або боргових інструментів. Рівень кредитоспроможності чутливий до несприятливих комерційних, фінансових та економічних умов
	uaA	20	
	uaA-	19	
	uaBBB+	18	Позичальник або окремий борговий інструмент з рейтингом uaBBB характеризуються достатньою кредитоспроможністю у порівнянні з іншими українськими позичальниками або борговими інструментами. Рівень кредитоспроможності залежить від впливу несприятливих комерційних, фінансових та економічних умов
	uaBBB	17	
	uaBBB-	16	
Спекулятивні рівні	uaBB+	15	Позичальник або окремий борговий інструмент з рейтингом uaBB характеризуються кредитоспроможністю, нижче за достатню порівняно з іншими українськими позичальниками або борговими інструментами. Висока залежність рівня кредитоспроможності залежить від впливу несприятливих комерційних, фінансових та економічних умов
	uaBB	14	
	uaBB-	13	

Продовження додатку Д

	uaB+	12	Позичальник або окремий борговий інструмент з рейтингом uaB характеризуються достатньою кредитоспроможністю у порівнянні з іншими українськими позичальниками або борговими інструментами. Рівень кредитоспроможності залежить від впливу несприятливих комерційних, фінансових та економічних умов
	uaB	11	
	uaB-	10	
	uaCCC+	9	Позичальник або окремий борговий інструмент з рейтингом uaCCC характеризується дуже низькою кредитоспроможністю порівняно з іншими українськими позичальниками або борговими інструментами. Потенційна вірогідність дефолту
	uaCCC	8	
	uaCCC-	7	
	uaCC+	6	Позичальник або окремий борговий інструмент з рейтингом uaCC характеризуються високою вірогідністю дефолту
	uaCC	5	
	uaCC-	4	
	uaC+	3	Очікується дефолт за борговими зобов'язаннями позичальника
	uaC	2	
	uaC-	1	
uaD	0	Дефолт. Виплати відсотків і основної суми за борговими зобов'язаннями позичальника припинені без досягнення згоди кредиторів щодо реструктуризації заборгованості до настання строку платежу	

*знаки «+» та «-» вказують на проміжні рівні рейтингу відносно основних рівнів

Додаток Е

Розрахунок інтегрального довгострокового кредитного рейтингу банківської системи України

Назва Банку	Активи, млн. грн.	Рівень рейтингу на 01.07.2013 р.	Вага	Бали	З урахуванням ваги
ПРИВАТБАНК	190 924 454	uaA-	17.44%	19	3.31
ОЩАДБАНК	95 624 096	uaBBB-	8.74%	16	1.40
УКРЕКСІМБАНК	91 626 500	uaAA-	8.37%	22	1.84
ДЕЛЬТА БАНК	47 615 666	uaA+	4.35%	21	0.91
РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ	44 929 442	uaA-	4.10%	19	0.78
УКРСОЦБАНК	38 344 797	uaAAA	3.50%	26	0.91
ПРОМІНВЕСТБАНК	37 337 175	uaA-	3.41%	19	0.65
СБЕРБАНК РОСІЇ	32 721 835	uaA-	2.99%	19	0.57
ПЕРШИЙ УКР.МІЖНАРОДНИЙ БАНК	32 442 086	uaBBB-	2.96%	16	0.47
АЛЬФА-БАНК	29 633 590	uaBBB-	2.71%	16	0.43
ВТБ БАНК	29 522 765	uaAAA	2.70%	26	0.70
УКРСИББАНК	27 374 585	uaAAA	2.50%	26	0.65
БАНК ФІНАНСИ ТА КРЕДИТ	23 613 922	uaBB	2.16%	14	0.30
УКРГАЗБАНК	20 811 879	uaA+	1.90%	21	0.40
ОТП БАНК	19 919 833	uaA-	1.82%	19	0.35
БРОКБІЗНЕСБАНК	18 055 446	uaAA	1.65%	23	0.38
ВІЕЙБІ БАНК	16 208 905	uaBB-	1.48%	13	0.19
КРЕДІ АГРІКОЛЬ БАНК	12 875 723	uaAA+	1.18%	24	0.28
«ПІВДЕННИЙ»	10 992 088	uaBBB-	1.00%	16	0.16
«ФІНАНСОВА ІНІЦІАТИВА»	10 463 105	uaBBB+	0.96%	18	0.17
БАНК ФОРУМ	10 321 129	uaB	0.94%	11	0.10
ІМЕКСБАНК	10 024 058	uaBBB	0.92%	17	0.16
ІНГ БАНК УКРАЇНА	9 691 199	uaAAA	0.89%	26	0.23
«ХРЕЩАТИК»	8 355 282	uaBBB-	0.76%	16	0.12
УНІВЕРСАЛ БАНК	7 569 492	uaAA	0.69%	23	0.16
БАНК КРЕДИТ ДНІПРО	7 080 354	uaBBB-	0.65%	16	0.10
КРЕДИТПРОМБАНК	6 675 769	uaA-	0.61%	19	0.12
БАНК КИЇВСЬКА РУСЬ	6 657 877	uaBBB	0.61%	17	0.10
БАНК ¾	6 447 364	uaBBB	0.59%	17	0.10
ЕРСТЕ БАНК	6 329 680	uaAA+	0.58%	24	0.14
БТА БАНК	5 701 614	uaA	0.52%	20	0.10
ПРАВЕКС-БАНК	4 992 423	uaAAA	0.46%	26	0.12
ЗЛАТОБАНК	6 877 635	uaBBB+	0.63%	18	0.11
ПІВДЕНКОМБАНК	6 492 320	uaBBB+	0.59%	18	0.11
ФІДОБАНК	6 477 205	uaAA-	0.59%	22	0.13
УКРІНБАНК	5 615 174	uaBBB-	0.51%	16	0.08

Продовження додатку Е

МЕГАБАНК	5 101 959	uaA	0.47%	20	0.09
УКРБІЗНЕСБАНК	4 874 817	uaBBB+	0.45%	18	0.08
ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ БАНК РОЗВИТКУ	4 846 732	uaA	0.44%	20	0.09
«СОЮЗ»	4 823 236	uaBBB	0.44%	17	0.07
ТЕРРА БАНК	4 722 948	uaBBB+	0.43%	18	0.08
ПЛАТИНУМ БАНК	4 446 237	uaA+	0.41%	21	0.09
АКТАБАНК	4 377 800	uaA-	0.40%	19	0.08
КРЕДОБАНК	4 160 029	uaBBB-	0.38%	16	0.06
АВАНТ-БАНК	3 636 168	uaBBB+	0.33%	18	0.06
МІСЬКИЙ КОМЕРЦІЙНИЙ БАНК	3 556 719	uaA-	0.32%	19	0.06
УКРАЇНСЬКИЙ ПРОФЕСІЙНИЙ БАНК	3 515 759	uaA-	0.32%	19	0.06
ДІАМАНТБАНК	3 496 826	uaBBB	0.32%	17	0.05
«КЛІРИНГОВИЙ ДІМ»	3 447 499	uaBBB+	0.31%	18	0.06
ІНДУСТРІАЛБАНК	3 292 260	uaBBB+	0.30%	18	0.05
ЄВРОГАЗБАНК	3 254 899	uaBBB+	0.30%	18	0.05
ПРЕУС БАНК МКБ	3 067 378	uaA	0.28%	20	0.06
МАРФІН БАНК	2 931 685	uaA	0.27%	20	0.05
БАНК РУССКИЙ СТАНДАРТ	3 616 325	uaA-	0.33%	19	0.06
АКТИВ-БАНК	3 180 741	uaBBB	0.29%	17	0.05
ЕКСПОБАНК	3 074 364	uaBBB-	0.28%	16	0.04
ТАСКОМБАНК	2 638 320	uaBBB+	0.24%	18	0.04
БМ БАНК	2 618 287	uaBBB+	0.24%	18	0.04
ФОРТУНА-БАНК	2 541 497	uaBBB	0.23%	17	0.04
ЕКСПРЕС-БАНК	2 508 196	uaBBB+	0.23%	18	0.04
БАНК ІНВЕСТИЦІЙ ТА ЗАОЦАДЖЕНЬ	2 416 828	uaBBB+	0.22%	18	0.04
ПРОКРЕДИТ БАНК	2 412 565	uaAAA	0.22%	26	0.06
ІДЕЯ БАНК	2 405 438	uaBBB+	0.22%	18	0.04
ФІНБАНК	2 366 195	uaBBB-	0.22%	16	0.03
«КІІВ»	2 300 099	uaBB+	0.21%	15	0.03
ФОЛЬКСБАНК	2 264 771	uaA+	0.21%	21	0.04
БАНК ПЕРШИЙ	2 229 874	uaBBB+	0.20%	18	0.04
ЕНЕРГОБАНК	2 183 106	uaA-	0.20%	19	0.04
БАНК КАМБІО	1 958 324	uaBBB-	0.18%	16	0.03
БАНК НАЦІОНАЛЬНИЙ КРЕДИТ	1 885 712	uaBBB-	0.17%	16	0.03
АСТРА БАНК	1 850 575	uaAA-	0.17%	22	0.04
«АРКАДА»	1 822 151	uaBBB	0.17%	17	0.03
ЮНЕКС БАНК	1 786 850	uaBBB+	0.16%	18	0.03
КРЕДИТ ЄВРОПА БАНК	1 767 756	uaA	0.16%	20	0.03
«КАПІТАЛ»	1 737 188	uaBBB-	0.16%	16	0.03
ЄВРОБАНК	1 616 291	uaBBB-	0.15%	16	0.02
ФІНРОСТБАНК	1 548 669	uaBBB	0.14%	17	0.02
МІСТО БАНК	1 547 132	uaBBB	0.14%	17	0.02
БАНК ЗОЛОТІ ВОРОТА	1 540 231	uaBBB	0.14%	17	0.02

Продовження додатку Е

ІНТЕГРАЛ-БАНК	1 517 558	uaBBB	0.14%	17	0.02
РЕАЛ БАНК	1 515 651	uaBBB+	0.14%	18	0.02
МІЖНАРОДНИЙ ІНВЕСТИЦІЙНИЙ БАНК	1 480 333	uaBBB	0.14%	17	0.02
БАНК ПЕТРОКОММЕРЦ- УКРАЇНА	1 429 442	uaBBB	0.13%	17	0.02
АВТОКРАЗБАНК	1 425 572	uaBBB-	0.13%	16	0.02
«ГЛОБУС»	1 364 812	uaA-	0.12%	19	0.02
УКРГАЗПРОМБАНК	1 269 890	uaBBB+	0.12%	18	0.02
«ДАНІЕЛЬ»	1 191 347	uaBBB-	0.11%	16	0.02
БАНК ФІНАНСОВИЙ ПАРТНЕР	1 046 384	uaBBB	0.10%	17	0.02
ПЕРШИЙ ІНВЕСТИЦІЙНИЙ БАНК	1 024 855	uaBBB+	0.09%	18	0.02
«ЛЬВІВ»	974 648	uaBBB	0.09%	17	0.02
РАДИКАЛ БАНК	970 891	uaBBB-	0.09%	16	0.01
АЛЕКС-БАНК	833 921	uaBBB	0.08%	17	0.01
АКОРДБАНК	668 759	uaBBB	0.06%	17	0.01
АГРОКОМБАНК	635 544	uaBBB	0.06%	17	0.01
«АКСІОМА»	595 816	uaBBB-	0.05%	16	0.01
БАНК ЮНІСОН	554 160	uaBBB	0.05%	17	0.01
«СТАНДАРТ»	540 293	uaBBB	0.05%	17	0.01
ДІАПАЗОН-МАКСИМУМ БАНК	533 043	uaBBB	0.05%	17	0.01
АСВІО БАНК	481 103	uaBBB	0.04%	17	0.01
БАНК СОФІЙСЬКИЙ	474 773	uaBBB	0.04%	17	0.01
БАНК СІЧ	460 080	uaBBB	0.04%	17	0.01
ІНТЕРКРЕДИТБАНК	435 466	uaBBB	0.04%	17	0.01
МЕЛІОР БАНК	361 746	uaBBB	0.03%	17	0.01
РАДАБАНК	276 559	uaBBB	0.03%	17	0.00
АРТЕМ-БАНК	353 651	uaBBB-	0.03%	16	0.01
«ЗЕМЕЛЬНИЙ КАПІТАЛ»	218 637	uaBBB	0.02%	17	0.00
ПРОФІН БАНК	210 353	uaBBB	0.02%	17	0.00
«ЦЕНТР»	151 127	uaBBB	0.01%	17	0.00
СУМА	1 094 713 307		100%		19.31

Додаток Ж

Розрахунок інтегрального довгострокового кредитного рейтингу І групи
банків

Назва Банку	Активи, млн. грн.	Рівень рейтингу станом на 01.07.2013 р.	Вага	Бали	З урахуванням ваги
ПРИВАТБАНК	190 924 454	uaA-	25.71%	19	4.89
ОЩАДБАНК	95 624 096	uaBBB-	12.88%	16	2.06
УКРЕКСІМБАНК	91 626 500	uaAA-	12.34%	22	2.71
ДЕЛЬТА БАНК	47 615 666	uaA+	6.41%	21	1.35
РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ	44 929 442	uaA-	6.05%	19	1.15
УКРСОЦБАНК	38 344 797	uaAAA	5.16%	26	1.34
ПРОМІНВЕСТБАНК	37 337 175	uaA-	5.03%	19	0.96
СБЕРБАНК РОСІЇ	32 721 835	uaA-	4.41%	19	0.84
ПЕРШИЙ УКР.МІЖНАРОДНИЙ БАНК	32 442 086	uaBBB-	4.37%	16	0.70
АЛЬФА-БАНК	29 633 590	uaBBB-	3.99%	16	0.64
ВТБ БАНК	29 522 765	uaAAA	3.98%	26	1.03
УКРСИББАНК	27 374 585	uaAAA	3.69%	26	0.96
БАНК ФІНАНСИ ТА КРЕДИТ	23 613 922	uaBB	3.18%	14	0.45
УКРГАЗБАНК	20 811 879	uaA+	2.80%	21	0.59
СУМА	742 522 783		100%		19.66

Додаток 3

Розрахунок інтегрального довгострокового кредитного рейтингу II групи
банків

Назва Банку	Активи, млн. грн.	Рівень рейтингу станом на 01.07.2013 р.	Вага	Бали	З урахуванням ваги
ОТП БАНК	19 919 833	uaA-	11.17%	19	2.12
БРОКБІЗНЕСБАНК	18 055 446	uaAA	10.12%	23	2.33
ВІЕЙБІ БАНК	16 208 905	uaBB-	9.09%	13	1.18
КРЕДІ АГРІКОЛЬ БАНК	12 875 723	uaAA+	7.22%	24	1.73
«ПІВДЕННИЙ»	10 992 088	uaBBB-	6.16%	16	0.99
«ФІНАНСОВА ІНІЦІАТИВА»	10 463 105	uaBBB+	5.87%	18	1.06
БАНК ФОРУМ	10 321 129	uaB	5.79%	11	0.64
ІМЕКСБАНК	10 024 058	uaBBB	5.62%	17	0.96
ІНГ БАНК УКРАЇНА	9 691 199	uaAAA	5.43%	26	1.41
«ХРЕЩАТИК»	8 355 282	uaBBB-	4.68%	16	0.75
УНІВЕРСАЛ БАНК	7 569 492	uaAA	4.24%	23	0.98
БАНК КРЕДИТ ДНІПРО	7 080 354	uaBBB-	3.97%	16	0.64
КРЕДИТПРОМБАНК	6 675 769	uaA-	3.74%	19	0.71
БАНК КИЇВСЬКА РУСЬ	6 657 877	uaBBB	3.73%	17	0.63
БАНК ¾	6 447 364	uaBBB	3.61%	17	0.61
ЕРСТЕ БАНК	6 329 680	uaAA+	3.55%	24	0.85
БТА БАНК	5 701 614	uaA	3.20%	20	0.64
ПРАВЕКС-БАНК	4 992 423	uaAAA	2.80%	26	0.73
СУМА	178 361 342		100.00%		18.95

Додаток К
Розрахунок інтегрального довгострокового кредитного рейтингу III групи
банків

Назва Банку	Активи, млн. грн.	Рівень рейтингу станом на 01.07.2013 р.	Вага	Бали	З урахуванням ваги
ЗЛАТОБАНК	6 877 635	uaBBB+	7.39%	18	1.33
ПІВДЕНКОМБАНК	6 492 320	uaBBB+	6.98%	18	1.26
ФІДОБАНК	6 477 205	uaAA-	6.96%	22	1.53
УКРІНБАНК	5 615 174	uaBBB-	6.04%	16	0.97
МЕГАБАНК	5 101 959	uaA	5.49%	20	1.10
УКРБІЗНЕСБАНК	4 874 817	uaBBB+	5.24%	18	0.94
ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ БАНК РОЗВИТКУ	4 846 732	uaA	5.21%	20	1.04
«СОЮЗ»	4 823 236	uaBBB	5.19%	17	0.88
ТЕРРА БАНК	4 722 948	uaBBB+	5.08%	18	0.91
ПЛАТИНУМ БАНК	4 446 237	uaA+	4.78%	21	1.00
АКТАБАНК	4 377 800	uaA-	4.71%	19	0.89
КРЕДОБАНК	4 160 029	uaBBB-	4.47%	16	0.72
АВАНТ-БАНК	3 636 168	uaBBB+	3.91%	18	0.70
МІСЬКИЙ КОМЕРЦІЙНИЙ БАНК	3 556 719	uaA-	3.82%	19	0.73
УКРАЇНСЬКИЙ ПРОФЕСІЙНИЙ БАНК	3 515 759	uaA-	3.78%	19	0.72
ДІАМАНТБАНК	3 496 826	uaBBB	3.76%	17	0.64
«КЛІРИНГОВИЙ ДІМ»	3 447 499	uaBBB+	3.71%	18	0.67
ІНДУСТРІАЛБАНК	3 292 260	uaBBB+	3.54%	18	0.64
ЄВРОГАЗБАНК	3 254 899	uaBBB+	3.50%	18	0.63
ПРЕУС БАНК МКБ	3 067 378	uaA	3.30%	20	0.66
МАРФІН БАНК	2 931 685	uaA	3.15%	20	0.63
ОМЕГА БАНК	1 479 599	ua	0.00%	0	0.00
СУМА	93 015 284		100.00%		18.59

Додаток Л

Розрахунок інтегрального довгострокового кредитного рейтингу IV групи
банків

Назва Банку	Активи, млн. грн.	Рівень рейтингу станом на 01.07.2013	Вага	Бали	З урахуванням ваги
БАНК РУССКИЙ СТАНДАРТ	3 616 325	uaA-	4.7%	19	0.85
АКТИВ-БАНК	3 180 741	uaBBB	3.94%	17	0.67
ЕКСПОБАНК	3 074 364	uaBBB-	3.80%	16	0.61
ТАСКОМБАНК	2 638 320	uaBBB+	3.26%	18	0.59
БМ БАНК	2 618 287	uaBBB+	3.24%	18	0.58
ФОРТУНА-БАНК	2 541 497	uaBBB	3.14%	17	0.53
ЕКСПРЕС-БАНК	2 508 196	uaBBB+	3.10%	18	0.56
БАНК ІНВЕСТИЦІЙ ТА ЗАОЩАДЖЕНЬ	2 416 828	uaBBB+	2.99%	18	0.54
ПРОКРЕДИТ БАНК	2 412 565	uaAAA	2.99%	26	0.78
ІДЕЯ БАНК	2 405 438	uaBBB+	2.98%	18	0.54
ФІНБАНК	2 366 195	uaBBB-	2.93%	16	0.47
«КІЇВ»	2 300 099	uaBB+	2.85%	15	0.43
ФОЛЬКСБАНК	2 264 771	uaA+	2.80%	21	0.59
БАНК ПЕРШИЙ	2 229 874	uaBBB+	2.76%	18	0.50
ЕНЕРГОБАНК	2 183 106	uaA-	2.70%	19	0.51
БАНК КАМБІО	1 958 324	uaBBB-	2.42%	16	0.39
БАНК НАЦІОНАЛЬНИЙ КРЕДИТ	1 885 712	uaBBB-	2.33%	16	0.37
АСТРА БАНК	1 850 575	uaAA-	2.29%	22	0.50
«АРКАДА»	1 822 151	uaBBB	2.25%	17	0.38
ЮНЕКС БАНК	1 786 850	uaBBB+	2.21%	18	0.40
КРЕДИТ ЄВРОПА БАНК	1 767 756	uaA	2.19%	20	0.44
«КАПІТАЛ»	1 737 188	uaBBB-	2.15%	16	0.34
ЄВРОБАНК	1 616 291	uaBBB-	2.00%	16	0.32
ФІНРОСТБАНК	1 548 669	uaBBB	1.92%	17	0.33
МІСТО БАНК	1 547 132	uaBBB	1.91%	17	0.33
БАНК ЗОЛОТІ ВОРОТА	1 540 231	uaBBB	1.91%	17	0.32
ІНТЕГРАЛ-БАНК	1 517 558	uaBBB	1.88%	17	0.32
РЕАЛ БАНК	1 515 651	uaBBB+	1.88%	18	0.34
МІЖНАРОДНИЙ ІНВЕСТИЦІЙНИЙ БАНК	1 480 333	uaBBB	1.83%	17	0.31
БАНК ПЕТРОКОММЕРЦ- УКРАЇНА	1 429 442	uaBBB	1.77%	17	0.30
АВТОКРАЗБАНК	1 425 572	uaBBB-	1.76%	16	0.28
«ГЛОБУС»	1 364 812	uaA-	1.69%	19	0.32

Продовження додатку Л

УКРГАЗПРОМБАНК	1 269 890	uaBBB+	1.57%	18	0.28
«ДАНИЕЛЬ»	1 191 347	uaBBB-	1.47%	16	0.24
БАНК ФІНАНСОВИЙ ПАРТНЕР	1 046 384	uaBBB	1.29%	17	0.22
ПЕРШИЙ ІНВЕСТИЦІЙНИЙ БАНК	1 024 855	uaBBB+	1.27%	18	0.23
«ЛЬВІВ»	974 648	uaBBB	1.21%	17	0.21
РАДИКАЛ БАНК	970 891	uaBBB-	1.20%	16	0.19
АЛЕКС-БАНК	833 921	uaBBB	1.03%	17	0.18
АКОРДБАНК	668 759	uaBBB	0.83%	17	0.14
АГРОКОМБАНК	635 544	uaBBB	0.79%	17	0.13
«АКСІОМА»	595 816	uaBBB-	0.74%	16	0.12
БАНК ЮНІСОН	554 160	uaBBB	0.69%	17	0.12
«СТАНДАРТ»	540 293	uaBBB	0.67%	17	0.11
ДІАПАЗОН- МАКСИМУМ БАНК	533 043	uaBBB	0.66%	17	0.11
АСВІО БАНК	481 103	uaBBB	0.60%	17	0.10
БАНК СОФІЙСЬКИЙ	474 773	uaBBB	0.59%	17	0.10
БАНК СІЧ	460 080	uaBBB	0.57%	17	0.10
ІНТЕРКРЕДИТБАНК	435 466	uaBBB	0.54%	17	0.09
МЕЛПОР БАНК	361 746	uaBBB	0.45%	17	0.08
АРТЕМ-БАНК	353 651	uaBBB-	0.44%	16	0.07
РАДАБАНК	276 559	uaBBB	0.34%	17	0.06
«ЗЕМЕЛЬНИЙ КАПІТАЛ»	218 637	uaBBB	0.27%	17	0.05
ПРОФІН БАНК	210 353	uaBBB	0.26%	17	0.04
«ЦЕНТР»	151 127	uaBBB	0.19%	17	0.03
СУМА	80 813 898		100.00%		17.72

«Базель 1» і «Базель 2» у контексті виміру та оцінки кредитних ризиків

Проблема виміру ризиків і методи зниження їхнього впливу на результати фінансово-комерційної діяльності привертають увагу економістів як з теоретичної точки зору, так з практичної. Посиленню уваги до цієї проблеми за кордоном сприяла низка банкрутств банків, хеджевих фондів та інституціональних інвесторів, що спостерігалися протягом останніх 20 років.

У кожному з цих випадків можна виявити безпосередні причини збитків і банкрутства. Це і непрофесійне ведення справи, і невиправдане прагнення отримати прибуток з угод з високим рівнем ризику, недооблік стану ризику і нових тенденцій на ньому тощо.

Однак можна сформулювати деякі загальні положення. Насамперед це зростання волатильності на фінансових ринках, посилення конкуренції між банками, зміна структури банківської системи в окремих країнах (злиття банків, об'єднання кредитних організацій зі страховими компаніями тощо), виникнення нових ринків і видів бізнесу, підвищення рівня залежності між фінансовими ринками. Очевидно, помітний вплив на стан із втратами від операцій зробило впровадження в практику нових фінансових продуктів, особливо деривативів чи похідних інструментів – ф'ючерсів, свопів, опціонів і т.д., що більше пов'язані з ризиком, ніж класичні інструменти. Імовірно, відіграло роль і те, що загальноприйняті правила нагляду за банківською діяльністю виявилися неадекватними практиці.

Базель I

Багато випадків дефолта і банкрутств, а головне, тенденція до посилення відзначених негативних явищ, не могли не викликати реакцію насамперед з боку банківського співтовариства і наглядових органів. Такою реакцією стало створення з ініціативи багатьох європейських країн, Японії і

США (так звана група 10 країн - G-10) Базельського комітету з банківського нагляду (*Basel Committee on Banking Supervision*), до якого увійшли представники центральних банків і наглядових органів. Комітет підготував у 1988 році першу Угоду з достатності капіталу (*Basel Capital Accord*, у закордонних публікаціях застосовують декілька варіантів скорочень: *Basel I*, *1988 Accord*, *Accord*). Угода країнами спочатку розглядалася як рекомендація, однак з 1992 року стала обов'язковою нормою для країн G-10, схвалена центральними банками цих країн. До Базельської угоди цілком або частково приєдналися понад 100 країн.

Способи обмеження кредитних ризиків

Відомо, що банки у своїй діяльності повинні враховувати цілу низку ризиків, які можна розділити на три групи: кредитні, ринкові й операційні. Мета Базеля I полягає в обмеженні тільки кредитних ризиків (утрат від дефолта позичальників тощо) шляхом розробки принципів нагляду. Основним є визначення достатності капіталу.

Мінімальний розмір достатності капіталу банку, що іноді називають нормативним капіталом (*regulatory capital*), встановлений у розмірі 8% від суми (активів і забалансових статей), визначеної з урахуванням ризику (*risk-weighted assets*).

Рівень достатності капіталу визначається на основі так званого відношення Кука (*Cook relation*), що не повинно бути менше граничної величини, яка дорівнює 8%:

$$\frac{\text{capital}}{\text{capital risk}} \geq 0,08.$$

Для визначення зазначеного відношення розроблено методи, перша група яких застосовується при визначенні величини кредитного ризику - сумарного обсягу активів і різних зобов'язань перед банком з урахуванням

ризик (знаменник дроби). Друга група методів призначена для оцінки розміру капіталу (чисельник). Коротко зупинимося на методах обох груп.

Визначення розміру кредитного ризику для балансових статей досягається, якщо так можна сказати, арифметичним шляхом - множенням величини активу на ризикові ваги, чи вагові коефіцієнти ризику (*risk capital weight*). Для цього активи за рівнем ризику поділяються на чотири групи, для яких прийнято наступні значення вагових коефіцієнтів: 0, 20, 50 і 100. Чим вище ризик, тим більше вага. Відповідно коефіцієнт 0 застосовують для безризикових активів (готівка, золоті злитки, зобов'язання країн Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), державна заборгованість країн G-10 та інші активи з нульовим ризиком). Таким чином, відповідні активи фактично виключаються з оцінки суми кредитного ризику. У свою чергу, коефіцієнт 100 означає, що вся сума відповідного активу вважається ризикованою, її цілком включають у величину кредитного ризику. До цієї групи активів відносять різні боргові зобов'язання комерційних та інших недержавних організацій, державні зобов'язання країн, що не відносяться до промислово-розвинутих тощо.

Що стосується визначення кредитного ризику для забалансових фінансових інструментів і операцій, то також застосовують вагові коефіцієнти ризику ($y\%$): 0 - для державних фінансових інструментів країн ОЕСР, 20 - для банківських інструментів цих же країн і 50 - для інструментів комерційних організацій. Як бачимо, шкала значень (від 0 до 50) удвічі менша, ніж для балансових інструментів. Підкреслимо, що коефіцієнти ризику застосовують тут не до номінальних вартостей відповідних зобов'язань, а до їх умовних оцінок - так званих кредитних еквівалентів (*credit equivalents*) цих зобов'язань.

Для одержання значень кредитних еквівалентів застосовують дві методики. Для зобов'язань та інструментів, що не відносяться до деривативів (*nonderivative exposures*), використовується проста схема розрахунку.

Пропонується шкала спеціальних конверсійних коефіцієнтів (*credit conversion factors*), за допомогою яких номінали відповідних інструментів перераховуються чи конвертуються, у кредитні еквіваленти. Коефіцієнти (%) мають значення 100, 50, 20 і 0. Так, для короткострокових зобов'язань (рік і менше) встановлено коефіцієнт 0. Інакше кажучи, відповідне зобов'язання не включається в загальну суму кредитного еквівалента. Для банківських акцептів застосовують коефіцієнт 100, тобто цілком враховується їхня номінальна вартість.

При розрахунку кредитних еквівалентів деривативів (ф'ючерсів, свопів, опціонів тощо) беруть до уваги те, що банки піддаються ризику не на повну вартість похідних інструментів (номінальну чи розрахункову). У зв'язку з цим спочатку визначають поточну ринкову вартість інструмента. Якщо вона виявляється позитивною величиною (а вона може бути і негативною), то відповідна величина включається в кредитний еквівалент. Крім того, сюди включають і надбавку, що враховує рівень кредитного ризику інструмента. Для розрахунку надбавки пропонується набір коефіцієнтів (*add-on factors*) п'яти груп інструментів і різних термінів виконання - від 0 до 15%.

Розрахунок сумарної оцінки активів з урахуванням ризику (*risk-weighted amount*) можна показати у вигляді формули:

$$R = \sum_j A_j \cdot WA_j + \sum_i CE_i \cdot WCE_i,$$

де R - загальна сума кредитного ризику банку;

A_j - вартість активу виду j;

CE_i - величина кредитного еквівалента для забалансового інструмента виду I;

WA_j - коефіцієнт ризику для активу j;

WCE_i - коефіцієнт ризику для кредитного еквівалента.

Згідно з положеннями Базеля I, загальна величина капіталу, що перевіряється на предмет достатності, складається з капіталів двох рівнів. Рівень 1 (Tier 1) - це акціонерний капітал і оголошені резерви. Рівень 2 (Tier

2) - це додатковий капітал, чи капітал другого рівня (*supplementary capital*), до якого відносять капітал низької якості, сховані резерви, доступні для банку відповідно до законодавства країни тощо. Капітал другого рівня в сукупності не має перевищувати суму капіталу першого рівня.

Не підлягає сумніву той факт, що Угода по достатності капіталу зробила значний позитивний вплив на роботу банків. Більше того, рекомендації, спочатку розроблені для великих міжнародних банків, нині стали прийнятними для світової банківської системи в цілому. Їх стали враховувати банки і деякі інші кредитні організації поза залежністю від їхнього розміру, структури, складності кредитних операцій і особливостей ризиків. Разом з тим практика застосування Базеля I показала, що Угода по достатності капіталу має потребу в подальшій розробці, уточненнях і удосконаленні. Так, наприклад, Угода бере до уваги тільки кредитний ризик, інші види ризику залишаються без уваги. Пропонується спрощена градація кредитного ризику (чотири категорії), не враховуючи розмаїтість можливих реальних ситуацій. Практика показала, що виконання вимоги мінімально припустимого розміру капіталу не може забезпечити надійність роботи банку і всієї банківської системи. Крім цієї вимоги необхідний належний нагляд за діяльністю банків (*supervisory review process*), відкритість інформації про методологію управління ризиками і дотримання прийнятного рівня ринкової дисципліни.

Базель II

У 1993-2003 роках Базельський комітет врахував деякі вимоги і підготував три послідовні редакції Угоди (*Quantative Impact Study, QI*), що враховують критику банківського співтовариства і думки економістів. Вже в 1993 році Базельський комітет рекомендував додатково визначати достатній капітал, що покриває ринковий ризик банку (*bank's market risk*). Одночасно було розширено визначення капіталу - додано третій його рівень (Tier 3), що використовується тільки для покриття ринкового ризику і не може

перевищувати 250% від капіталу першого рівня. Сюди в основному відноситься короткострокова заборгованість, що відповідає низці умов. Наприклад, вона не може бути погашена раніше встановленого терміну тощо.

Відношення Кука в цьому випадку визначається в такий спосіб:

$$\frac{\text{capital}}{\text{credit risk} + \text{market risk}} \geq 0,08.$$

Під ринковим ризиком банку розуміють можливі втрати банку, що виникають у зв'язку з коливаннями курсу валют, процентних ставок і ринкових цін різних фінансових інструментів. Як основу виміру ринкового ризику Базельський комітет запропонував прийняти широко розповсюджений у даний час показник - оцінку ризику, чи вартість під ризиком (*value-at-risk, VaR*). Докладна характеристика показника VaR (теоретичні основи чи моделі, методи розрахунку, що застосовуються тощо) виходить за рамки цієї статті. Обмежимося короткими зауваженнями про даний вимірник ризику.

VaR - це абсолютний максимальний розмір утрат від ринкових коливань процентних ставок, валютних курсів, ринкових цін, які можна очікувати від фінансового інструмента (чи їхнього портфеля) при володінні ним протягом деякого фіксованого періоду часу (*VaR horizon*) у нормальних ринкових умовах при заданому рівні довірчої імовірності (*confidence level*). В якості такого періоду прийнято: 1 день, 10 днів, 60 днів і т.д. Час вимірюється кількістю робочих чи торгівельних днів. Комітет у 1993 році рекомендував банкам орієнтуватися на 10-денний 95%-вий VaR.

Нехай міра ризику - одноденний 95 %-вий VaR. Це означає, що:

- з імовірністю 0,95, чи 95 %, можна бути впевненим, що втрати за наступний торговий день не перевищать величину VaR;
- у найближчий день збитки перевищать VaR з імовірністю 5%;
- одноденний збиток перевищить VaR у середньому в 5% випадків (приблизно раз на місяць, якщо враховувати, що в місяці 20 торгівельних днів).

Для оцінки VaR застосовують різні методи. Найбільш простий з них ґрунтується на нормальному розподілі відповідної економічної характеристики (ціни активу, валютного курсу тощо). Нехай μ і σ — параметри нормального розподілу (середнє значення і стандартне відхилення), оцінені за минулими спостереженнями. На малюнку показано значення VaR, отримане для нормального розподілу для одного виду активу.

$$VaR = S \cdot (\mu - \sigma \cdot z_{1-\alpha}),$$

де S — поточне значення капіталу;

α — заданий рівень довірчої імовірності;

$1-\alpha$ — імовірність утрат;

$z_{1-\alpha}$ — нижній квантиль стандартного нормального розподілу (площа під кривою функції щільності розподілу лівіше $z_{1-\alpha}$, так звана зворотна функція стандартного нормального розподілу).

VaR у наведеній формулі дорівнює квантилю (*quantile VaR*), чи верхній границі однобічного довірчого інтервалу в "лівому хвості" розподілу.

Приведемо значення квантилей $z_{1-\alpha}$ для чотирьох рівнів імовірності α (табл. 1).

Таблиця 1

$\alpha, \%$	$1-\alpha$	$z_{1-\alpha}$
90	10	1,282
95	5	1,645
99	1	2,326
99,9	0,1	3,09

Коли йдеться про тимчасовий проміжок в один день, μ часто приймають рівним нулю. У цьому випадку одержимо максимальне значення VaR:

$$VaR = S \cdot \sigma \cdot z_{1-\alpha}$$

Комітет установив, що ринковий ризик дорівнює три-чотирикратній величині значення VaR. При оцінці VaR для портфеля враховуються VaR,

отримані для складових портфеля, і кореляція показників прибутковості. Необхідно помітити, що VaR дозволяє різні ринкові ризики представити у вигляді однієї величини в грошовому вимірі. Разом з тим ця міра ризику має деякі недоліки. Відзначимо тільки один з них: VaR, визначений для портфеля в цілому, дорівнює сумі аналогічних параметрів, знайдених для його компонентів. Однак диверсифікованість портфеля, як правило, зменшує ризик.

Доповнення до Угоди, прийняті в 1996 році, в основному пов'язані з ринковим ризиком ("Доповнення 1996" (1996 *amendment*)). Ці доповнення не обумовлювали необхідність визначення нормативного капіталу для страхування операційного ризику. Проте необхідність у цьому для банківського співтовариства стала очевидною.

Основи платоспроможності і стабільності

Останній варіант Угоди, що одержав назву *Basel 2*, чи *New Accord*, представлений Базельським комітетом наприкінці 2004 року. Спочатку передбачалося, що цей варіант набере сили на початку 2006 року. В даний час термін продовжено до кінця 2007 року. Мета нового варіанта Угоди залишається колишньою. Основні новації в Базелі II пов'язані з модифікацією методики визначення кредитного ризику й обліком операційного ризику. Облік ринкового ризику відповідає "Доповненню 1996".

Як вважали розроблювачі, платоспроможність і стабільність окремих банків і банківської системи в цілому ґрунтуються на трьох основах (*pillars*):

основа 1 – вимоги до мінімально достатнього капіталу (*minimum capital requirements*);

основа 2 – банківський нагляд (*supervisory review process*);

основа 3 – ринкова дисципліна (*market discipline*).

Коротко розглянемо кожну з основ.

Основа 1. На відміну від Базеля I нова Угода по капіталу враховує не тільки кредитний, але й ринковий і операційний ризики. Відношення Кука тепер розраховується в такий спосіб:

$$\frac{\textit{capital}}{\textit{credit risk} + \textit{market risk} + \textit{operation risk}} \geq 0,08.$$

При визначенні величини кредитного ризику банк може вибрати один із трьох варіантів:

- стандартизований підхід (*Standardized Approach*), що використовує рейтинги зовнішніх стосовно банку агентств;
- базовий внутрішній рейтинг (*Foundation Internal Rating Based, IRB*), заснований на власних рейтингових розробках і оцінках;
- удосконалений внутрішній рейтинг (*Advanced IRB*).

Останнім часом застосовують також спеціальні моделі кредитного ризику. Наведені способи оцінки капіталу, що резервується для кредитного ризику, не вичерпують усіх можливостей для банків. Так, у деяких західних банках застосовують різні моделі кредитних ризиків - *CreditMetrics, KMV, CreditVa*. Такі моделі надають велику волю для банків і поки що формально не прийняті Базельським комітетом (можливо, вони будуть враховані в наступному варіанті Угоди).

Стандартизований підхід, прийнятий у Базелі II не відрізняється від підходу, що був рекомендований у Базелі I: будь-які кредитні операції вимагають резервування певних сум капіталу як страховку можливого дефолта. Як межу встановлено мінімальне значення відношення Кука (8%).

Відмінність нової системи полягає в розподілі вагових коефіцієнтів ризику не за видами активів, а за групами позичальників і в більшій деталізації позичальників за видами (держави, центральні банки, комерційні банки, індивідуальні позичальники тощо), у більш широкому трактуванні кредитного ризику. Для розподілу коефіцієнтів по групах застосовують рейтинги, розроблені провідними рейтинговими агентствами.

Наприклад, *Standard&Poors* чи *Moody's*, а також *Export Credit Agency*, що визначає коефіцієнти ризику для країнного ризику (*country risk*).

Наведемо шкали коефіцієнтів ризику для державних і корпоративних позичальників і банків по рейтингу *Standard & Poors* (табл. 2-4).

Як бачимо, коефіцієнти ризику зростають у міру зниження рейтингу. Однак у групі "без рейтингу" ризик нижче коефіцієнта ризику попередньої групи (100 %). Останнє пояснюється тим, що до цієї групи, відповідно до Базеля II, відносять надійних і сумлінних позичальників, які не пройшли кредитний рейтинг.

Для банків-позичальників застосовуються дві шкали рейтингів (опція 1 і опція 2). За опцією 1 банку привласнюється категорія ризику на один рівень гірше, ніж група ризику країни реєстрації банку. За опцією 2 потрібна незалежна зовнішня оцінка. Причому можливі два варіанти. Якщо термін кредиту більше трьох місяців, то застосовується рейтинг опції 1, якщо цей термін дорівнює трьом місяцям або менше, то застосовується опція 2.

Таблиця 2

Вагові коефіцієнти ризику для державних позичальників
(в залежності від суверенного рейтингу держави), %

Рейтинг	AAA до AA-	A+ до A-	BBB+ до BBB-	BB+ до BB-	Нижче B-	Без рейтингу
Ваговий коефіцієнт ризику	0	20	50	100	150	100

Таблиця 3

Вагові коефіцієнти ризику для корпоративних позичальників, %

Рейтинг	AAA до AA-	A+ до A-	BBB+ до BB-	Нижче B-	Без рейтингу
Ваговий коефіцієнт ризику	20	50	100	150	100

Вагові коефіцієнти ризику для банків-позичальників, %

Рейтинг	AAA до AA-	A+ до A-	BBB+ до BBB-	BB+ до B-	Нижче B-	Без рейтингу
Ваговий коефіцієнт ризику. Опції 1 і 2 (понад 3 міс.)	20	50	100	100	150	100
Ваговий коефіцієнт ризику. Опція 2 (до 3 міс.)	20	20	20	50	150	20

Таблиця 5

Вид банківської діяльності	В, %
Корпоративні фінанси (<i>Corporate finance</i>)	18
Торгівля (<i>Trading & Sales</i>)	18
Обслуговування роздрібу (<i>Retail banking</i>)	12
Комерційні операції (<i>Commercial banking</i>)	15
Платежі (<i>Payment and settlement</i>)	18
Обслуговування агентств (<i>Agency services</i>)	15
Управління активами (<i>Asset management</i>)	12
Брокерська діяльність (<i>Retail brokerage</i>)	12

Зазначимо, що здійснення внутрішнього рейтингу в багатьох випадках ґрунтується на методах аналізу й узагальнення даних, розроблених у різних галузях знання. Головним чином це математична статистика і теорія імовірностей, фінансова математика. Причому низка методів, що застосовуються, не охоплювались в курсах, що читалися у вітчизняних

економічних і фінансових вузах. Це створює певні труднощі для персоналу банків.

Ринковий ризик враховується так, як це було прийнято в "Доповненні 1996". Що стосується операційного ризику, то банк, відповідно до Базеля II, може вибрати один із трьох варіантів визначення капіталу:

- базовий індикаторний підхід (*Basic Indicator Approach, BI*);
- стандартизований підхід (*Standardised Approach, SA*);
- ускладнені підходи (*Advanced Measurement Approaches, AMA*).

Перші два способи елементарні. Так, згідно з BI, резервний капітал має складати 15 % від середнього (за останні три роки) загального доходу банку (*gross income*) поза залежністю від виду активу. У свою чергу, SA припускає застосування замість одного нормативу резервування від величини доходу шкалу так званих коефіцієнтів бета (*β -factors*), установлених Базельським комітетом для восьми видів банківської діяльності (табл. 5).

Варіантом підходу SA є альтернативний стандартизований підхід (*Alternative Standardized Approach, ASA*), при якому в набір видів діяльності додають як самостійні елементи позики й авансові платежі ($\beta = 3,5\%$).

Комітет виявився менш конкретний у відношенні рекомендацій з AMA. У зв'язку з цим банки можуть застосовувати будь-які власні моделі, що ґрунтуються на тих чи інших наукових підходах і відповідають специфіці роботи банку. Причому передбачається можливість банку застосовувати BI і SA для одних операцій і AMA для інших. Банки, що займаються міжнародними операціями або мають високі ризики, повинні застосовувати сучасні методи.

Більш визначені рекомендації ще не розроблені. Частково це пов'язано з тим, що навіть саме поняття операційного ризику має потреби в розвитку й уточненні. Це та галузь, у якій варто очікувати появи рекомендацій Базельського комітету.

Основа 2. Даний розділ Базеля II містить формулювання низки принципів, що орієнтують банки на дотримання адекватності капіталу величині ризику, а також принципів контролю з боку наглядових органів і забезпечення прозорості нагляду. Особлива увага приділена принципам взаємин банків (у тому числі служби внутрішнього аудиту банку) і наглядових органів, які повинні забезпечити адекватність внутрішніх процесів реально сформованої ситуації в банку.

Природною реакцією на зміст цього розділу стали різні рекомендації, що пропонують національні банки. У них, зокрема, велику увагу приділено внутрішньому аудиту, його новим завданням, що виникли у зв'язку з виконанням правил Базеля II.

Якщо банк при оцінці кредитного ризику вибрав базовий чи ускладнений спосіб внутрішнього рейтингу (*IRB*), то служба внутрішнього аудиту зобов'язана перевірити виконання усіх встановлених мінімальних вимог, звернувши особливу увагу на:

- надійність методу рейтингу, а також тлумачення його результатів;
- процедуру оцінювання параметрів *PD*, *LGD*, *EAD* і *CC*.

При оцінці операційного ризику на основі стандартизованого підходу (*SA*) служба внутрішнього аудиту повинна одержати власні оцінки загального доходу по видах банківської діяльності. Якщо банк застосовує ускладнені підходи (*AMA*), то він повинен мати у своєму розпорядженні процедури управління операційними ризиками і загальним ризиком, що контролюється внутрішнім чи зовнішнім аудитом.

Розширення поля роботи для внутрішнього аудиту вимагає адаптації процесу планування аудиту до нових умов, зокрема корегування частоти проведення внутрішнього аудиту (не рідше одного разу на рік) і збільшення ресурсів для його проведення. План повинен включати такі специфічні об'єкти, як повнота і надійність рейтингових оцінок, моніторинг рейтингових систем, процедури рейтингу і методи управління кредитним та операційним ризиком тощо.

Нові вимоги до внутрішнього аудиту означають, що аудитор повинен знати правила Базеля II на належному рівні.

Основа 3. У цьому розділі Базеля II зібрано доповнення до основ 1 і 2, у яких Базельський комітет намагався упорядкувати дисципліну на грошово-кредитному ринку шляхом установлення низки нормативів інформаційної відкритості банків, стандартів їхніх зв'язків з наглядовими органами і зовнішнім світом. Однією з проблем, яку довелося вирішувати комітету при підготовці Базеля II, була сумісність Угоди з національними стандартами бухгалтерського обліку.

В Угоді містяться вимоги по відкритості інформації, що відноситься до різних видів операцій банку, включаючи дані про методи, що застосовуються банком при оцінці їхнього ризику. Це дозволить учасникам ринку одержувати ключову інформацію про надійність, ризикову вразливість банку (*bank's risk profile*) і його капіталізації. На думку комітету, закріплення ринкової дисципліни допоможе банкам і наглядовим органам при управлінні ризиками і приведе до збільшення стабільності на ринку.

На наш погляд, основи 2 і 3 являють собою набори рекомендацій і побажань, що у багатьох випадках можуть тлумачитися банками на власний розсуд, у міру своєї компетенції. Не можна не відзначити, що окремі положення Базеля II і сама Угода в цілому зазнали критики з боку банківського співтовариства.

Зокрема, відзначалася зайва його складність, можливість реалізації внутрішніх рейтингів тільки для великих банків, необхідність підготовки відповідних фахівців як для банків, так і для національних наглядових органів. Однак важливо врахувати, що Угода, представлена в Базелі II, не остаточний її варіант. Процес корегування й удосконалення продовжується.

Стандартизований підхід може бути застосований тільки в тому випадку, коли компанії мають кредитні рейтинги, встановлені рейтинговими агентствами. Але, по-перше, далеко не у всіх країнах рейтинги одержали

настільки широке поширення, як у США. По-друге, дані рейтингових агентств запізнюються і не враховують поточну ситуацію.

Перейдемо до підходу, заснованого на внутрішньому рейтингу (*IRB approach*). Як було показано вище, стандартизований метод не вимагає від банку проведення спеціального аналізу рівня ризику портфеля активів. Можна сказати, що відповідальність певною мірою перекладається на Базельський комітет, що рекомендував в Угоді як методику, так і відповідні шкали коефіцієнтів ризику, що, загалом, зручно для невеликих і середніх банків. Інша справа підхід, заснований на внутрішньому рейтингу, що припускає волю для банку у відношенні застосування методик оцінювання ризику. Банк самостійно визначає ризик кожного вкладення і обсяг резервування капіталу по кожному вкладенню. Одночасно можна очікувати і волю критики результатів оцінювання з боку наглядових органів.

Угода передбачає два види втрат банків: очікувані втрати (*expected losses, EL*) і несподівані втрати (*unexpected losses, UL*). Відповідно органи банківського нагляду вимагають від банку створення резерву капіталу під очікувані втрати і наявності власного капіталу для покриття несподіваних утрат.

Розміри втрат і вимоги до мінімального достатнього капіталу визначаються на основі чотирьох параметрів, що характеризують різні сторони ризику:

- імовірність дефолта (*probability of default, PD*) - імовірність дефолта по зобов'язаннях позичальника протягом найближчого року;
- втрати від дефолта (*loss given default, LGD*) - очікувані середні відносні розміри збитку при дефолті позичальника;
- величина прийнятого ризику (*exposure at default, EAD*) - банківське зобов'язання з потенційним ризиком; для операцій, що відображаються у балансі, – це номінальна вартість по балансі, для забалансових операцій - це кредитні еквіваленти;

– ефективний термін (*maturity, M*) - термін, протягом якого зберігається позиція по ризику.

Перелічені параметри необхідні для розрахунку мінімального достатнього капіталу (*capital requirement, CR*). Якщо розрахунки базуються на нормальній кривій розподілу імовірностей (а можуть застосовуватися й інші види розподілу, наприклад, розподіл Парето, бета-розподіл тощо), то результат знаходять за формулою:

$$CR = LGD \cdot N \left[\left(\frac{z_{1-\alpha} \cdot PD + \sqrt{\rho} \cdot z_{1-\alpha} \cdot C}{\sqrt{1-\rho}} \right) - PD \right] \cdot \frac{1 + (M - 2,5) \cdot b}{1 - 1,5b},$$

де N – функція стандартного нормального розподілу;

$z_{1-\alpha}$ – квантиль стандартного нормального розподілу;

c – коефіцієнт кореляції прибутковості активів (від 0,12 до 0,24);

C – довірчий рівень, що дорівнює 0,999;

b – коефіцієнт корегування терміну, що враховує вплив рівня імовірності дефолта, PD .

$$b = (0,11852 - 0,05478 \ln PD)^2$$

Значення параметрів PD , LGD , EAD і M при застосуванні базового й ускладненого IRB визначаються як банком, так і Базельським комітетом

Розміри достатнього резервного капіталу, отримані за стандартизованою методикою для кредитного ризику, зазвичай перевищують відповідні показники, розраховані по IRB.

Додаток Н

Таблиця 3.7

Пропоновані автором бальні значення факторів, що впливають на якість кредитного портфелю

1	Рухоме майно	Застрахов. в акредитов. компанії	Застраховане в неакредитованій компанії	Не застраховане	Пошкоджене	Втрачене	Не оглянуто
	Кількість балів за 100 000 грн. боргу	1	3	5	5	10	3
2	Нерухоме майно	Застрахов. в акредитов. компанії	Застраховане в неакредитованій компанії	Не застраховане	Пошкоджене	Втрачене	Не оглянуто
	Кількість балів за 100 000 грн. боргу	1	3	5	3	10	2
3	Позичальник	Перебуває за межами України	Застрахований в акредитованій компанії	Застрахований в неакредитованій компанії	Не застрахований	Позбавлений волі	Непрацездатний/ непрацюючий
	Кількість балів за 100 000 грн. боргу	4	1	3	6	8	4/8
4	Фінансово-майновий стан позичальника (клас позичальника)	А		Б	В	Г	Не оцінений
	Кількість балів за 100 000 грн. боргу	1		2	3	4	3
5	Реальна вартість майна	Перевищує розмір залишку заборгованості			Недостатня для покриття залишку боргу		
	Кількість балів за 100 000 грн. боргу	1			4		
6	Бальний показник якості кредитного портфелю з огляду на DPD	+ DPD credit ranking (за зразком табл. 3.2 – 3.3)					

Додаток П

Таблиця 3.9

Приклад незадовільної якості кредитного портфелю (1 млн. грн.)

1	Рухоме майно	Застрахов. в акредитов. компанії	Застраховане в неакредитовані й компанії	Не застраховане	Пошкоджене	Втрачене	Не оглянуто
	Обсяг кредитних коштів у сегменті на 100 тис. грн	40 000	15 000	15 000	10 000	10 000	10 000
2	Нерухоме майно	Застрахов. в акредитов. компанії	Застраховане в неакредитовані й компанії	Не застраховане	Пошкоджене	Втрачене	Не оглянуто
	Обсяг кредитних коштів у сегменті на 100 тис. грн	50 000	10 000	10 000	5 000	5 000	20 000
3	Позичальник	Перебуває за межами України	Застрахований в акредитованій компанії	Застрахований в неакредитованій компанії	Не застрахований	Позбавлений волі	Непрацездатний/ непрацюючий
	Обсяг кредитних коштів у сегменті на 100 тис. грн	5 000	50 000	10 000	20 000	5 000	2 000 / 8 000
4	Фінансово-майновий стан позичальника (клас позичальника)	А	Б	В	Г	Не оцінений	
	Обсяг кредитних коштів у сегменті на 100 тис. грн	10 000	10 000	5 000	5 000	70 000	

	Реальна вартість майна	Перевищує розмір залишку заборгованості	Недостатня для покриття залишку боргу
5	Обсяг кредитних коштів у сегменті на 100 тис. грн	70 000	30 000
6	Бальний показник якості кредитного портфелю з огляду на DPD	+ DPD credit ranging (за зразком кред. 3.2 – 3.3)	

Додаток Р

Таблиця

3.10

Незадовільна якість кредитного портфелю у бальному еквіваленті на умовах табл. 3.7, 3.9 (1 млн. грн.)

1	Рухоме майно	Застрахов. В кредитив . Компанії	Застраховане в неакредитовані й компанії	Не застраховане	Пошкоджене	Втрачене	Не оглянуто
	Кількість балів у сегменті на 100 тис. грн	0,4	0,45	0,75	0,5	1	0,3
2	Нерухоме майно	Застрахов. В кредитив . Компанії	Застраховане в неакредитовані й компанії	Не застраховане	Пошкоджене	Втрачене	Не оглянуто
	Кількість балів у сегменті на 100 тис. грн	0,5	0,3	0,5	0,15	0,5	0,4
3	Позичальник	Перебуває за межами України	Застрахований в акредитованій компанії	Застрахований в неакредитованій компанії	Не застрахований	Позбавлений волі	Непрацездатний/ непрацюючий
	Кількість балів у сегменті на 100 тис. грн	0,2	0,5	0,3	1,2	0,4	0,04 / 0,64
4	Фінансово-майновий стан позичальника (клас позичальника)	А	Б	В	Г	Не оцінений	
	Кількість балів у сегменті на 100 тис. грн	0,1	0,2	0,15	0,2	2,1	

Продовження додатку Р

	Реальна вартість майна	Перевищує розмір залишку заборгованості	Недостатня для покриття залишку боргу
5	Кількість балів у сегменті на 100 тис. грн	0,7	1,2
6	Бальний показник якості кредитного портфелю з огляду на DPD	+ DPD credit ranging (за зразком табл. 3.2 – 3.3)	

Наукове видання

БОЛГАР Тетяна Миколаївна

**ПРОБЛЕМНІ КРЕДИТИ У БАНКІВСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ
В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ**

монографія

Українською мовою

Підписано до друку 24.12.2013 року
Формат 60x90 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Друк ризопринтний.
Умовн. друк. арк. 21,5. Обл. видавн. арк. 15,4.
Тираж 300 прим. Замовлення № 141-13.
Ціна договірна

Видавництво ПП Щербатих О.В.
вул. Чапаєва, 36Б, м. Кременчук, 39601
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ДК №2129 від 17.03.2005 р.
тел.: (0536) 79 63 38
www.novabook.com.ua

Віддруковано в видавництві ПП Щербатих О.В.
вул. Чапаєва, 36Б
м. Кременчук